

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

**ROMA CUMHURİYETİ'NDE İKİ KUTUPLU SİYASET:
SENATUS -POPULARES
(İÖ 509-İÖ 121)**

Doktora Tezi

Okan DEMİR

Tarih Anabilim Dalı

**İzmir
2021**

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ROMA CUMHURİYETİ'NDE İKİ KUTUPLU SİYASET:
SENATUS -POPULARES
(İÖ 509-İÖ 121)

DOKTORA TEZİ

Okan DEMİR
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA

Tarih Anabilim Dalı
Doktora Programı

ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum *Roma Cumhuriyeti'nde İki Kutuplu Siyaset: Senatus –Populares (İÖ 509-İÖ 121)* adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Okan DEMİR

ÖNSÖZ

Halk iradesinin devlet yönetimine yansıtılması ve temsil edilmesi, Eskiçağdan günümüze sisteminin meşruiyet kaynağını toplumdan alan siyasi yapılarda temel tartışma konusunu teşkil etmiştir. İlgili tartışmanın Roma Cumhuriyet dönemindeki halk iradesinin kısıtlanmasını savunan taraf, senatodaki konumlarına dayanarak siyasete yön veren soylular ya da kendilerine Cumhuriyetin son döneminde verdikleri isimle *optimate*stir. Halk meclisi ve temsilcileri aracılığıyla siyaset sahnesinde yer alan *populares* devlet kurumlarındaki ve politikasında halk iradesinin etkili temsilinden yanadırlar. Tarafların toplumsal tabanları ve siyaset zeminleri dile getirdikleri argümanları şekillendirmiş ve gündemdeki sorunlar çatışmanın şiddetini arttırmıştır. Tarihsel koşullarını göz ardı etmeden olgusal boyutlarda ele alındığında Eskiçağ siyasetine yönelik araştırmaların, günümüzdeki siyasi sorunların ve siyaset biçimlerinin arketipsel boyutlarının anlaşılmasındaki yararı inkar edilemez.

Bir anlama ve anlamlandırma gayesi güden bu çalışma, saygıdeğer hocam ve danışmanım Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya'nın verimli ve ufuk açıcı yönlendirmeleriyle ortaya çıkmıştır. Tez izleme komitemde yer alan sayın Prof. Dr. Yusuf Ayönü ve Prof. Dr. A. Kaan Şenol'a tez çalışmam süresince gösterdikleri anlayış ve sabır nedeniyle teşekkür ederim. Lisansüstü eğitimimiz sırasında hayatlarımızı birleştirdiğimiz, saygıdeğer danışman hocam ile tanışmama vesile olan ve her zaman evliliğin ağır yükünü omuzlayarak bu çalışmada en büyük paya sahip meslektaşım ve hayat arkadaşım Sinem Aydoğan Demir'e en içten şükranlarımı sunarım.

Kastamonu-2021

Okan DEMİR

ÖZET

Roma Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik şartlar, iç siyasetteki çatışmaların şiddetini belirlemiştir. Roma'nın en eski toplumsal yapılanması niteliğindeki soy-kan bağına dayanan birliklerinin devlet yapısına hakim oldukları dönemde *patricii-plebes* karşıtlığıyla siyasi çatışma vücut bulmuştur. Plebslerin hak mücadelelerinin başarıya ulaşmasına mukabil, Roma devlet yönetimini belirleyen kurum senatonun hakimiyeti, *honores* ve *dignitas*a sahip *patricius* kökenli yönetici sınıfa zengin plebslerin de eklenmesiyle ortaya çıkan *nobilitas* sınıfına geçmiştir. Halkın hak mücadeleleri esnasında meydana getirdiği *tribus* meclisi ve halkın temsilcileri niteliğindeki plebs *tribunları* tarafından temsil edilen *populares* ile senato arasındaki kutuplaşmayla tebarüz eden çatışma, İÖ III. yüzyıldan Cumhuriyetin sonuna değin siyasi argümanların kaynağı haline gelmiştir.

Roma siyasetinde çatışmayı şekillendiren temel ekonomik ve toplumsal olgular, senato ve halk temsilcilerinin mutabakatıyla İÖ III. yüzyıldan itibaren emperyalist bir yönelimle bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde şehir devleti kurumlarının sınırlılıkları ile karşılaşmıştır. Ordularının dayanağı niteliğindeki kendini teçhiz edebilen vatandaşların yoksullaşması ve İtalya yarımadasında hakimiyet altına aldığı müttefik hukukuyla kendisine tabi kıldığı toplulukların devlet sistemine entegre edilmesi gibi sorunlar siyasetin gündemine gelmiştir.

Köklerini İÖ IV. yüzyılda Roma devlet sistemini dönüştüren plebs hareketinden alan *populares*, İÖ III. yüzyılda ortaya çıkan sorunlar karşısında Roma devlet sistemi içerisinde karar alıcı konumundaki senatoya karşı İÖ II. yüzyılda siyaset alanında halkın çıkarını savunmuşlardır. *Populares*in bu mücadele kapsamında Gracchus hareketi ile birlikte sunduğu çözüm önerileri ve reformların senato tarafından kanla bastırılması, Roma siyasetinde şiddet iklimini yaratmıştır. Plebs hak mücadelesinin sonunda devlet yönetiminde belirli bir etkide bulunabilen halk iradesi, siyasetin şiddet sarmalında girmesi nedeniyle Geç Cumhuriyet döneminde kitlesel desteğe sahip karizmatik asker-siyasetçilere teslim edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Roma, Siyaset, *Populares*, Senato, *Optimates*

ABSTRACT

The social and economic conditions of the Roman Republic had determined the impetus degree of political conflicts. As *gentes* being the oldest and fundamental structure of the Roman state, the basic paradigm of the regime until mid 4th century B.C. had been the contrast of *patricii* versus *plebes* named the political conflict. Conflict of the orders resulted in the creation of *nobilitas* of which members were combined patricians with rich plebeians who had the experience of governance- *honores* and *dignitas*- therefore they gained seats in *Senatus* as the main policymaker of the republic. Tribal assembly and tribune of people as had been the prime instruments for the opposition during the conflict of the orders against the patrician rule, also deployed by *populares*, men of the people, against the new senatorial rule. This new polarization between the senate and *populares* nourished political arguments from the 3rd century B.C. to the end of the republic.

Roman imperialism in the 3rd century B.C. mainly served to suspend the sociological and economical causes of political conflicts between people and the senate. Land expansion and hegemony over various communities during this term brought to the confrontation of limitations of city-state institutions. Continuous warfare caused the impoverishment of peasant-citizen soldiers, backbone of the army, and the question of integration of Italian allies to the Roman state was hot topic of this period.

Populares which was rooted in the revolutionary plebeian movement from conflict of the orders in 4th century B.C. defended people's rights against senatorial rule from 3rd century B.C.. Suppression of the Gracchus movement as part of *populares* tradition with ferocious bloodshed by senatorial order was caused a violent atmosphere in domestic politics. Within violent contests in domestic politics and civil wars, people's will was embodied with the charismatic leadership of warlords in the Late Roman Republic.

Keywords: Ancient Rome, Politics, *Populares*, *Senatus*, *Optimates*

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

ROMA YÖNETİCİ SINIFINA GENEL BAKIŞ

I.1. <i>Patricius</i> Sınıfının Ruhani ve Dünyevi Otoritesi.....	6
I.1.1. Roma’da Sosyo- Politik Bir İlişki Biçimi: <i>Cliens-Patronus</i> Bağı.....	16
I.2. <i>Equites</i> , <i>Nobiles</i> ve <i>Novi Homines</i>	23

II. BÖLÜM

ROMA HALKI VE SİYASETİ

II.1. <i>Plebes</i> , <i>Servi</i> ve <i>Libertini</i>	38
II.1.1. <i>Nexum</i> ve <i>Ager publicus</i> Sorunları Işığında <i>Plebs</i> Hareketi	38
II.2. Siyasi Temsil ve Reformlar	45
II.3. <i>Tribuni plebis</i> ’in Halk Üzerindeki Etkisi	52
II.4. Köleliğin Yaygınlaşması	57
II.5. Azatlıların Toplumsal ve Siyasi Konumu	62

III. BÖLÜM

İTALYA HAKİMİYETİ VE KARTACA SAVAŞLARI SONRASINDA ROMA TOPLUMU VE SİYASET

III.1. İtalyan Halklarla Yapılan Savaşlar	70
III.2. I. ve II. Kartaca Savaşları ve İÖ II. Yüzyıldaki Diğer Savaşlar	75
III.3. İÖ III. ve II. Yüzyıl Savaşlarının Sosyo-Ekonomik Sonuçları	86
III.4. Siyasi Söylemde <i>Populares</i> ve <i>Optimates</i>	96

IV. BÖLÜM

GRACCHUS HAREKETİ VE CUMHURİYETİN SINIRLARI

IV.1. Tiberius Gracchus ve Mirası	109

IV.2 Gaius Gracchus Siyasi Hedefleri ve Stratejisi	127
IV.3. Gracchuslar Sonrası Roma Siyasi Hayatının Genel Yapısı.....	147
SONUÇ.....	154
KAYNAKÇA	160
ÖZ GEÇMİŞ.....	187

GİRİŞ

Popülizm, Soğuk Savaş sonrasının “ideolojisiz” dünyasında kuşkusuz en çok tartışılan ve tahlili yapılan siyaset biçimidir. Roma’nın geleneksel *gens*-soy bağlarına dayanan siyasal ve toplumsal kurumlarını dönüştüren yöntem ve tarzları bünyesinde barındıran modern popülizmin de ismini aldığı *populares* hareketidir. Modern popülizmin, genel anlamda kurulu düzene karşı alınan tavır ve bu amaçla kitleleri mobilize etme yöntemlerini kapsadığı ifade edilmektedir¹. Roma tarihinde, *populares*, diğer bir deyişle halk adamları veya halkçılar, Cumhuriyet’in kuruluşundan İÖ 121’de Gaius Gracchus’un ölümüne kadarki süreçte öncelikle plebs hareketi ile Roma yönetici kesimini teşkil eden *patricius gens*lerinin kurduğu ve kökeni Roma’nın kuruluşuna dayanan oligarşik yapıyı dönüştürmüştür. *Populares* bu açıdan, mevcut yapıyı elitler aleyhine ve halk yararına değiştirme anlamında ismini devrettiği modern popülizmi anırtmaktadır. Bununla beraber, modern popülizmin temelinde yer alan, karşıt kimlikler üzerinden kurgulanan “halkın sesi”nin, siyasetçilerin kariyerlerine yaradığı müddetçe dile getirildiği ve bu tavrın yüzeyselliği gözden kaçırılmamalıdır². Eskiçağ toplumlarının üzerine yapılacak siyasi tarih araştırmalarında modern “karşılıklarının” kullanılmasının sakıncaları nedeniyle *populares* ve popülistler arasında kurulacak benzeşimlerin her zaman yanlış sonuçlar vereceği aşikârdır³.

Eskiçağ toplumlarının toplumsal tarihlerini araştırmada karşılaşılan en önemli kısıtlılık araştırılan toplumun ilgili zaman dilimine ait kaynakların sınırlılığıdır. Bu nedenle, Eskiçağ tarihine ilişkin günümüze ulaşan dönem kaynaklarının ele aldıkları meselelerin tarihselliği Eskiçağ tarihçisinin çalışmalarının ön kabulünü teşkil etmektedir⁴. Halk hareketinin İÖ V. ve IV. yüzyıllarına dair temel bilgi kaynakları,

---

¹ J.W. Müller, **Popülizm Nedir?**, 2. Basım, Çev. O. Yıldız, İstanbul, 2018, s.13vd. popülizmin kimlik siyaseti niteliği taşıdığını sağ ve sol ideolojiden kendisine destekçi bulabileceğini belirtilmektedir.

² E. Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**, Çev. N. B. Çelik, Ankara, 2007, s. 178vd. liderin siyasi ajandasına göre yeniden üretilen bir kavram kümesine sahip olduğunu belirtmektedir.

³ Müller, s. 39’da Roma’daki popularesin populus Romanus tamamıyla plebsten teşkil ettiğini ileri sürmesi durumunda popülizmin kimlik siyaseti boyutunu vurgulamak amacıyla popülist nitelendirmesini hak edeceğini ileri sürer. Ancak, bu iddia Roma’nın devlet sisteminde plebs hareketinin yarattığı ve İÖ IV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Senatus Populusque Romanus bölünmesi dikkate alındığında anlamsızdır. Populares ve popülist eşitlemesi için bir başka örnek B. Strauss, “Populares&populists”, **The New Criterion**, Vol. 35, No.2, 2016, ss. 4-11.

⁴ E. Carr, **Tarih Nedir ?**, 2. Basım, Çev. M. G. Gürtürk, İstanbul, 2002, s. 17vd. Eskiçağ ve Ortaçağ tarihçilerinin kullandıkları kaynakların onlara hazır tarihsel olgular topluluğu sunduğunu öne sürmektedir.

Augustus döneminde yazan ve kendilerinden önceki Fabius Pictor'u ve annalistlerin çalışmalarını kullandıkları anlaşılan Livius ve Dionysios Halikarnassos'un eserleridir. Dionysios Halikarnassos'un eseri *Romaike Archaialogia* en eski dönemlerinden I. Kartaca Savaşına kadar Roma'nın tarihini içerdiği kabul edilse de İÖ IV. yüzyıla değin olan kısımları günümüze ulaşmıştır. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*'nın 142 kitabından günümüze eksiksiz ulaşan ilk on kitabı şehrin Romulus tarafından kuruluşundan İÖ 292 yılına III. Samnit Savaşına değin olayları anlatmaktadır. Bununla birlikte Livius'un İÖ 219-167 yıllarını kapsayan 21.-45. kitapları günümüze ulaşmışken, özellikle II. Kartaca Savaşı öncesini ve Geç Cumhuriyet dönemini anlatan kitaplarının parçalar halinde ulaşmış ve ya hiç bulunamamış olması, ilgili dönemlere bütünlüklü bir bakışa sahip olmamızı engelse de; İÖ II. yüzyıla dair bilgi eksikliği, eserin içindekiler kısmı Periochae'dan ve Velleius Paterculus, Eusebios ve Diodoros Siculus gibi yazarların eserlerinden tamamlanabilmektedir. II. Kartaca Savaşı ve sonrasında Roma devlet ve toplum yapısını tarihi koşullarını dikkatle analiz eden, bu dönemin tanığı Polybios'un eseri, döneminden bir gözlemcinin Roma devleti ve toplumuna dair görüşlerini içermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. İS II. yüzyılda yaşamış yazar Appianos 'un ve İS III. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Cassius Dio'nun eserleri, İÖ III. yüzyılda Roma siyasetinin maiyetini anlamaya yardımcıdır. İS I. yüzyılda eserlerini yazan Plutarkhos'un Yunan ve Romalı ünlüleri anlatan eserleri, Cumhuriyet döneminin etkili kişilerine dair prosopografik kurgusu kapsamında sunduğu anekdotlarla dikkat çekicidir. İÖ I. yüzyıl Romalı siyaset ve hukuk adamı *optimates*in teorisyeni Cicero'nun dönemine ilişkin düşünce yazıları, hitabet metinleri ve mektupları ve Cicero'nun çağdaşı, *populares* saflarından siyasetçi ve tarihçi Sallustius'un eserleri, *populares-optimates* hizipleşmesinin düşünsel boyutunun anlaşılmasında en değerli bilgileri sağlamaktadırlar. Arkeolojik verilerin edebi eserlerde anlaşılmayan konuların açıklanmasında, dönem insanının ekonomik, askeri ve mimari izleri üzerinde modelleme yapımında eşsiz bilgiler sağladığı inkar edilemez bir gerçektir.

Populares hareketinin Roma siyasi düzenindeki konumu, beraberinde Cumhuriyet yapısında vatandaşların temsiliyetinin kapsamı ve niteliği konusunda soruları getirmiştir. Th. Mommsen abidevi eseri *Römische Geschichte*'de genel hatlarıyla halk hareketlerinin Roma devlet yapısındaki dönüştürücü etkisini vurgularken; *equites*'in

senato karşısındaki etkisizliğinin ve Gracchus sonrasında karizmatik-asker siyasetçilerin şehir plebsine ve askerlerine güvenerek yaptıkları siyasi hamlelerin Cumhuriyeti çöküşe götüren yolu açtığı düşüncesi üzerinden *populares* ve cumhuriyet tarihini ele alır⁵. F. Münzer, *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien* adlı eserinde, Roma aristokrat ailelerinin kurduğu ittifaklar ve ayrışmalar kapsamında, *optimates* ve *populares*in şekillendiğini ileri sürmektedir. M. Gelzer, *Die Nobilitat der Römischen Republik*'te Roma toplumunda sadakat (*fides*) kavramı üzerinden kurulan *clientela* ve *amicitia* gibi bağlarla dezavantajlı yığınların aristokratların istekleri doğrultusunda davrandıkları, yükselmek isteyen yeni siyasetçilerin de aristokrat ailelerin himayelerine girerek kariyerlerinde ilerleme sağlayabildiklerini ve sonuç itibarıyla aristokrasinin hakimiyetinin nihai bir krizle monarşiye evrildiğini ileri sürmektedir. R. Syme önemli eseri *Roman Revolution*'da Roma siyasetinde modern anlamda parti programının yokluğunun aileler arasında kurulan siyasi ittifaklarla doldurulduğunu, Cumhuriyetin son yüzyılındaki parlak karakterlerin Roma'yı aristokratların kurduğu düzenden kurtararak bir devrim yaptığı savını öne sürer. T.R. Broughton, E. Badian ve E. Gruen çeşitli monografilerinde Roma siyasetinin temelde aristokratların yönlendirmesi sonucu şekillendiğini iddiasını sürdürürken; L. R. Taylor, C. Meier ve P.A. Brunt çeşitli çalışmalarında Roma toplumundaki geleneksel bağların önemini vurguladıktan sonra değişim getirecek halkçı liderlere her zaman açık demokratik unsurun Roma siyasal yapısında yer aldığını ileri sürmüşlerdir. Roma siyasetindeki toplumsal ve sınıfsal boyuttaki karşıtlık alanları gözardı edilerek siyasi hayatı aile bağları, dostluk ve *clienslik* gibi ilişki biçimleriyle kapalı –oligarşik kliklerin çatışması biçiminde ele alan çalışmalarla, Roma'yı Cumhuriyet tarihi boyunca dönüştüren halk hareketinin toplumsal temellerinin dikkate alınmadığı, Roma siyasetinin kısıtlı bir parçası resmedilmiştir.

Roma'da Atina'daki gibi bir radikal demokrasi dönemi yaşanmamakla birlikte, *nobilitas* ve halk arasındaki toplumsal krizlerin ortaya çıktığı tarihsel anlarda *populares* siyasetçiler kendilerinden önceki plebs temsilcilerinin (*tribuni plebis*) usulleriyle halkın

---

⁵ Carr, s. 43vd. Mommsen'in 1848 liberal devrimlerinin yarattığı hayal kırıklığını Roma siyasi figürlerinin tutarsızlıklarıyla benzeştirerek, Caesar'ın şahsında halkını koruyan ve halk çıkarını önceleyen bir karakter gördüğünü ileri sürmektedir. Mommsen'in eserinin bütününe Gracchuslar gibi yapısal reformcu populares siyasetçileri ayrı tutarak hem halkçıları hem de halkın sorunlarına duyarsız Roma toprak aristokrasisini (Romalı junkerler) eleştirdiği göz önüne alınmalıdır.

toplumsal ve ekonomik koşullarını yükseltme amaçlarını dile getirmişlerdir. Bu tarihsel olay ve olguların boyutlarını dikkate almadan yapılacak her analiz, Roma siyasetinin toplumsal tabanını görmezden gelerek halkı büyük *gens*lerin bağlaşıkları durumuna indirgemek anlamına gelecektir.

İÖ IV. yüzyılda plebs hareketinin getirdiği ivmeyle Roma'da *populares* geleneği oluşturulmuş siyaset buna göre biçimlenmiştir. Yine bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren İtalyan topluluklarla yapılan savaşlarla Roma'nın sınırlarının genişlemesine mukabil devlet siyasetinin belirlenmesi ve ekonominin yönetilmesinde, devlet atıyla teçhiz edilerek orduda hizmet gören ve bu haliyle *equester* sınıfının *nobilitas* kesimine yani ataları da devlet yönetme tecrübesine sahip olan aristokratların egemenliğindeki senatonun ağırlığı artmıştır. Senatörleri oluşturan *patricii* ve *nobiles*'in toplumsal konumları birinci bölümde ele alınırken yine ekonomik açıdan bu kesime mensup siyaseten toprak aristokrasisine dayanan senato karşısında İÖ II. yüzyıla kadar zayıf kalan *equites* de bu başlık altında ele alınmıştır.

Roma'nın sınırlarının genişlemesini takip eden toplumsal ve ekonomik sorunlar beraberinde siyasi temsilde iyileştirmeler sağlamıştır. Devlet içindeki dönüşümün öncesinde plebs hareketi ile soy-kan bağına dayanan yöneten/yönetilen ikiliği aşılmıştır. İÖ IV. yüzyılın dönüşümü ikinci bölümde irdelenmiş, yönetilenleri diğer bir deyişle Roma toplumunda ekonomik ve toplumsal bağımlılık ilişkilerinde dezavantajlı çoğunluğu oluşturan halk unsurları, plebsler, azatlılar (*libertini*) ve köleler (*servi*) aynı bölümde ele alınmıştır. Toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşüme mukabil aristokratların halkı bağımlılık ilişkileriyle yönlendirme mekanizmalarından *clientela*, yanaşmalık birinci bölümde, ekonomik bağımlılığı ifade eden *nexum* (borç köleliği) ve topraksızlık ikinci bölümde ayrıca değerlendirilmiştir.

İÖ IV. yüzyılda İtalyan halklarla ve İÖ III. yüzyıldan itibaren Batı Akdeniz'in yükselen gücü Kartaca ile yapılan savaşlarla Roma şehir devleti olmaktan çıkarak bir imparatorluk haline gelmiştir. Bu savaşların yarattığı toplumsal, siyasi ve ekonomik dönüşüm üçüncü bölümde ele alınmış, İÖ II. yüzyıldan Cumhuriyetin yıkılışına değin varolan siyaset iklimini belirleyen koşullar irdelendikten sonra, *optimates* ve *populares* kavramları siyasi söylem kapsamında bu bölümde incelenmiştir.

Roma devlet sisteminde meydana gelen tarihsel değişimlerin halkta yarattığı sorunları kapsamlı bir programla Roma siyasi hayatında gündeme getiren Gracchuslara dördüncü bölümde değinilecektir. Gracchus öncesi halk hareketinin kazanımları ve ikinci bölüm kapsamında ele alınmasına karşılık, dördüncü bölümde öncelikle Tiberius Gracchus'un reform hareketinin nedenleri ve arazi yasası değerlendirilmiş ve ardından Gaius Gracchus'un ağabeyinin politikasıyla benzeşen ve farklılaşan yönleri değerlendirilmiştir. Gracchusların liderliğindeki *populares* hareketinin başarısızlığından sonra Roma siyasi hayatında ortaya çıkan şiddet ve bunun dönüştürücü etkisi bu bölümde ele alınmıştır.

I. BÖLÜM

ROMA YÖNETİCİ SINIFINA GENEL BAKIŞ

I.1. *Patricius* Sınıfının Ruhani ve Dünyevi Otoritesi

İnsanlık tarihinin en eski ve günümüze değin ulaşabilmiş toplumsal örgütlenme biçimi olan soy bağı, İÖ 2. Binyıldaki Villanova kültürünü izleyen süreçte İtalya'ya yerleşen, ölülerini yakan Latino-Falisk ve ölülerini gömen Umbro- Osk topluluklarının siyasal yapısını da meydana getirmiş olmalıdır⁶. Demir Çağı İtalyan halklarının ve Etrüsk öncesi Roma toplumsal ve siyasal örgütlenme yapısının kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür⁷. Bu görüşlerden birine göre, Avrasyalı avcılarının meydana getirdikleri *ethosun* Roma mitoslarındaki bazı unsurlara yansımalarının yanında, yarı göçebe toplumsal yapılanmanın da izlerine Etrüsk öncesi Roma toplumunda rastlandığı düşünülmektedir⁸.

Roma ve çevresindeki Demir Çağı mezar ve yerleşim buluntularından, ekonomik üretim birimlerinin küçük ailelerden ziyade daha büyük aile yapılarından oluştuğu anlaşılmaktadır⁹. Roma'nın kuruluşundan itibaren soy temelli ayrışmanın dayanağı olan bu toplumsal yapılanma içinde *patricius gensleri*, yönetici aileleri birleştiren çatılar niteliğindeydi¹⁰.

Roma toplumsal ve siyasal örgütlenmesinin temelini teşkil eden ve Roma tarihi boyunca karşımıza çıkan klan-*tribus* (boy) örgütlenmesini aşarak ve daha sonraki süreçte tüccar şehir devleti organizasyonundan farklılaşarak, çiftçi-asker yapılanmasıyla bir

⁶ H. Demircioğlu, **Roma Tarihi**, 7. Basım, Cilt 1, Ankara, 2019, s.12 vd.

⁷ Bu konuda genel bir tartışma için bk. A. Momigliano, "The origins of Rome" **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd. Edn, Vol. 7, part 2 The Rise of Rome to 220 B.C., Cambridge, 2006, (Origins) ss. 52-56.

⁸ G. Dumezil, **Mit ve Destan I: Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi**, Çev. A. Bertkay, İstanbul, 2012, s. 282'de Etrüsk öncesi krallık döneminde Roma toplumsal ve siyasi yapılanmasının Hint –Avrupa halklarındaki savaşçı, kahin ve tüccar sınıflarına göre düzenlenen arketipsel esasa göre şekillendiğini ifade etse de, A. Alfödi, **Die Struktur des Voretruskischen Römerstaates**, Heidelberg, 1974, s. 44 vd. bu bölümlenmenin daha sonraları ortaya çıkacak şehir devletinde anlamlı olacağını işaret ederek, Etrüsk öncesi Roma'daki Etrüsk öncesi toplumsal yapıda, Avrasyalı Proto-Türk avcı toplumlarının köken mitlerine özgü totem hayvanı ve tanrıça unsurlarını da içinde barındıran motiflere rastlandığını ve bunların genel hatlarıyla İtalya'daki toplulukları da etkileyecek şekilde görülebildiğini belirtmektedir.

⁹ M. Torelli, "Archaic Rome between Latium and Etruria" **CAH**, Vol. 7, Part 2, 2006, ss. 30-51, (Archaic) s.34 vd.

¹⁰ Alfödi, s. 61; Momigliano, Origins, s.81'de Romalılar'ın gens isimlendirme usulünü Etrüskler'den aldığını belirtmektedir

imparatorluk haline gelmesindeki en büyük faktör, geleneksel anlatıda izlerine rastladığımız, Etrüsk hâkimiyetinin sağladığı toplumsal dönüşümdür¹¹. Roma'nın yedi tepeye yayılmış, biri Sabin olmak üzere Latin köylerini federatif birlik altında toplanmaya iten saik İÖ VIII. yüzyıldaki Etrüsk tehlikesidir. Etrüsk yayılımına direnemeyen Roma, İÖ VII. yüzyıldan itibaren Etrüsk hâkimiyetine girmiştir. Bu hâkimiyet, dağınık köy- klan yerleşimi halindeki Roma'yı bir şehir devletine (*polis*) dönüştürmüştür¹².

Etrüsklerin büyük oranda Güney İtalya'daki Yunan şehir devletlerinden etkilenerak tasarladığı ve genel anlamda tarımsal üretime dayanan topluluklara uyarladığı vatandaş asker (hoplit- phalanks) sistemi, Roma'nın geleneksel klan düzeniyle bir sentez oluşturmuştur¹³. Bürokratik ve askeri yapılanmada Etrüskleri örnek alan Romalılar, Etrüsklerin İÖ VII. -VI yüzyıllarda Orta İtalya'da kurmuş oldukları güvenlik kuşağını ancak İÖ III. yüzyılın başında tesis edebilmişlerdir¹⁴.

Roma'nın ilk yerleşimcilerinin örgütlenme biçimi olan boy-klan sisteminin üç *tribus*a dayandığı anlaşılmaktadır. Boyların küçük birimleri olan *curiae*-obalar, belirli bir yerde yerleşikliği işaret eden, akrabalık bağlarına dayanan teşkilatlardır. Ramnes, Tities ve Luceres *tribus*larının 10'ar *curiadan* meydana geldikleri kabul edilirdi¹⁵. Roma'nın gelişim safhasında karşımıza çıkan, boyların yedi tepe üzerinde köyler kurmasının ilerleyen dönemlerde Roma toplumsal ve siyasal hayatında mahalli aidiyetin önem kazanmasına yol açtığı düşünülebilir. Bunun en önemli göstergesi, bazı *curialar*ın yer adları taşıırken bazılarının kişi adlarıyla anılmalarıdır ki buradan *curia* üyeliğinin soy bağı gerektirdiği kadar yerel gruplaşmaları da ifade ettiği anlaşılmaktadır¹⁶. Her *curianın* *curio* denilen başkanları vardı ve her birinin kendi bölgelerinde toplanma alanları bulunmaktaydı¹⁷. *Curialar*, şehrin gelişimine mukabil, siyasi ve dini konuların görüşüldüğü, toplam 30 *curiadan* oluşan *comitia curiatada* temsil edilirler, bu meclise

¹¹ Dionysios Halikarnassos, (Romaïke Archaïologia), I. 28-30; III. 45-66; IV. 27. Livius, (Ab Urbe Condita), I. 2; V. 33.

¹² Demircioğlu, ss. 41-46.

¹³ Torelli, Archaic, s. 35.

¹⁴ Demircioğlu, s.17vd.

¹⁵ Varro, De Lingua Latina, VI. 3-6'da Acculeia, Calabra, Libentina ve VII. 2'de Hostilia'dan curialarından bahsederek bazılarının yer isminden bazılarının kişi isminden geldiğini belirtmektedir.

¹⁶ Dionysios Halikarnassos, II.7.4.

¹⁷ Alfödi, s. 67, kelime kökeni "co viro" erkeklerin toplantısı da meclisin yerelliğine işaret etmektedir.

başkanlık edecek bir *curio maximus* kendi aralarından seçerlerdi¹⁸. Her *curianın* on *gensten* (sülale, soy) oluştuğu düşünölmekle beraber bu sayı kesin değildir¹⁹. Toplamdaki otuz *curianın* her birinin birer yaya *centuriası* ve onar atlı birliği çıkarması nedeniyle ordu teşkilatlanmasını da düzenleyen *comitia curiata* askeri niteliğı bulunan bir meclistir²⁰. Bu meclisin ardılı *centuria* (*comitia centuriata*) ve *tribus* (*comitia tributa*) meclislerinde olduğı gibi her bir *curia* bir oy birimini ifade etmektedir ve blok oy esası kabul edilmiştir. *Comitia curiata*da plebslerin bulunduğı anlaşılmakla birlikte, *patricius gens*lerinin meclisteki hakim konumları nedeniyle bunların temsil olanaklarının kısıtlı olduğı düşünölebilir²¹. Nitekim ilk defa bir plebs *curio maximus*luğı ancak İÖ 209’da seçilebilmiştir²².

Erken dönemlerde *gens*lerin belirli alanlarda birlikte yaşayan ailelerden teşekköl ettiğı anlaşılrken²³, zaman içinde bunların, siyasi ve kültürel birlikteliğı ifade ettiğı düşünölebilir²⁴. Özellikle, İÖ VIII.-V. yüzyıllar arasında *gens* örgütlenmesinin Orta İtalya’da yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır²⁵. Senato, krallık döneminde *maiores gentes* üyelerinin çoğunlukla yer aldığı bir tür danışma meclisidir²⁶. Kral Tarquinius Priscus’un *gensleri maiores* ve *minores* şeklinde ayırdığı düşünölse de bu ayrımın nedeni belirsizdir²⁷. Roma panteonunun önemli tanrıları Jüpiter, Mars ve Quirunus’un dinsel görevlileri *flamen* rahipleri, Salli kült görevlileri ve *pontifices*lerin İÖ 300’deki yasaya değin yalnızca *patricius*lardan seçilmesine mukabil, benzer örgütlemenin devlet içindeki yapılanmaya da yansıması muhtemeldir. *Maiores gens* üyeliğı, rahip soylu *patres*

¹⁸ A. Momigliano, T.J. Cornell, “Curia”, **The Oxford Ancient Dictionary**, Oxford, 1999, s. 414.

¹⁹ M. A. Kaya, “Marius Reformlarından Önce Roma Ordusu”, **Doğmunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara’ya Armağan/Tarih Yazıları**, Ed. A. Erdoğan, İstanbul 2006, (Marius) s.325.

²⁰ Kaya, Marius, s.326; Alföldi, s.64vd., her *gensten* katılan atlının muhtemelen *gensin* başındaki *pater* olduğı düşünöncesiyle atlılarının toplumsal hiyerarşi içindeki önemine işaret etmektedir.

²¹ Dionysios Halikarnassos, IV.12.20.

²² “Curia”, **The Oxford Ancient Dictionary**, s. 414; A. Momigliano, “An Interim Report on the Origins of Rome”, **The Journal of Roman Studies**, Vol.53, 1963, (Interim), s.108vd.

²³ XII levha yasalarında, özellikle Levha V’te, mirasa ilişkin *gens mensuplarını* birarada tutan ortaklaştırıcı ifadeler vardır. Bk. **Fontes Iuris Romani Antiqui (FIRA)**, 7. Edn., Ed. C. G. Bruns, Tübingen, 1909, ss. 15-41, s.22vd. (II.Tabula V)

²⁴ Cicero, *De Officiis*, I. 54-55’de ailenin ve akrabalık bağının devletin temelini oluşturduğunu belirtirken aile üyelerinin aynı inanç, gelenek ve mezarlıkları paylaştığını belirtmektedir.

²⁵ Momigliano, *Origins*, s.99.

²⁶ Livius, I.35.6’de *patres*’in *maiores gentes mensubu* olduklarını belirtir.

²⁷ Cicero, *De Re Republica*, XI.35; Livius, I.35.6.

kapsarken; *minores gentes* ise *patricius* dışındaki nüfuz sahibi aileleri içermektedir²⁸. Bu ayrım kendisini, özellikle Krallık ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde göstermektedir²⁹.

Patricius sınıfının toplum üzerindeki hâkimiyetlerinin en temel nedeni, ruhban sınıfını tekelleri altında tutmalarının getirdiği prestijdir. Etrüsk kralları döneminde senatonun dinsel otorite sahibi yetkililerden teşkil etmesi imkan dahilinde görünmektedir³⁰. Eskiçağ toplumsal ve siyasal düzeni içinde en eski ve etkili yönetici grup ruhban sınıfıdır. Bu sınıfa mensubiyetin getirdiği toplumsal saygınlığı, Krallık döneminden itibaren senatoda yer alarak siyasi iktidara çeviren *patricius gensleri*, dinsel ve laik yönetim mekanizmalarını uzun süre kendi tekellerinde tutmuşlardır.

Senato, Cumhuriyet döneminde magistratlar için danışma meclisi kimliğini aşarak devletin iç ve dış politikasının belirlendiği, maliyenin düzenlendiği yüksek kurula dönüşmüştür³¹. İÖ IV. yüzyıldan itibaren, senatör profilinin giderek rahiplerden bürokratlara doğru değişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Plebs kökenli kişiler de bu çerçevede, krallık döneminden itibaren senatoda yer almıştır. Krallık döneminde, kralların lütfuyla senatoya dahil edilen, kendileri rahip olan *patres* ve rahip soyundan gelen *patricii* dışındaki bu kesime *conscripti* denilmektedir³². Livius II.1.10-11’de zengin plebslerin Cumhuriyetin kuruluşunda senatoda yer aldıklarını belirtirken, Dionysios Halikarnassos, V.13.2’de plebslerin senatör olmadan önce *patriciusluğa* kabul edilmeleri gerektiğini ifade eder. Festus, *De Verborum Significatione* (p.304 L)’de 300 senatörün 136sının *patres* olduğu ibaresinden yola çıkarak Krallık ve Erken Cumhuriyet döneminde senatörlerin çoğunluğunun plebs kökenlilerden meydana geldiği çıkarımı yapılabilir³³. Ancak bu durum, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren iki yüzyıl boyunca *patricius* kökenlilerin devlet görevlerini kendi tekellerinde tutmasına karşı çıkan plebs

²⁸ Momigliano, *Origins*, s.102vd.

²⁹ R.E. Mitchell, “The Definition of *patres* and *plebs*: An End to the Struggle of the Orders” **Social Struggles in Archaic Rome New Perspectives on the Conflict of the Orders**, Ed. K. Raaflaub, Oxford, 2005, s.141.

³⁰ E. Rawson, “Caesar, Etruria and the *Disciplina Etrusca*,” **Journal of Roman Studies**, Vol. 68, 1978, s.134vd.

³¹ Demircioğlu, ss. 74-75; P. A. Brunt, **Social Conflicts in Roman Republic**, New York, 1971, (Conflicts), s. 47.

³² J.C. Richard, “*Patricians and Plebeians: The Origins of a Social Dichotomy*”, **Social Struggles in Archaic Rome**, Oxford, 2005, s. 121vd.

³³ Ayrıca, Livius, II.1.11’de senatörlerden “*qui patres quique conscripti*” ifadesiyle bahsetmektedir.

mücadelesinin açıklanmasını güçleştirmektedir. *Conscripti* senatörlerin Krallık dönemi sonrasında, Erken Cumhuriyet döneminde gözden düşen ailelerden gelenleri veya *minores gentes* üyeleri olan *patricius*ları ifade ettiğine yönelik bir görüş bulunmaktadır³⁴. Krallık Döneminde, senatörler arasında bu türden *patres-conscripti* ayrımının olduğu çıkarımı ise Krallıktan tevarüs edilen *interrex* makamına yalnızca *patres* kökenlilerin seçilmesinden yapılabilmektedir³⁵. *Conscripti* adıyla anılan kesim, kalıtsal rahiplik unvanlarına sahip, tabii senatör haline gelenlerin (*patres*) aksine; bir çeşit değerlendirme ve tecrübe kriterlerine göre seçilen senatörleri kapsamaktadır³⁶. Bu haliyle, *conscripti patres* yani kayıtlanmış senatörler ismiyle tek bir grupta değerlendirilmemelidir. *Patres*, kalıtsal rahip olan ve senatonun tabii üyelerini ifade ederken diğerleri *conscripti* tabiriyle adlandırılır³⁷.

Curulis magistratlığı yapmadan senatoda yer alanların, *senatores pedarii* tabiriyle adlandırıldığı ve diğer senatörlerden daha kıdemsiz görüldükleri bir gerçektir³⁸. Bu sıfatla anılanların hepsinin soyları aracılığıyla bazı kamusal kültlerin rahipliklerini devralmış oldukları anlaşılmaktadır³⁹. Bununla beraber, laik memurların önem kazanmasından önce, senatonun yetkisindeki dış ilişkiler alanında yer alan elçilik görevlerine ruhban olan *pater patrus*ların seçildikleri bir vakıadır⁴⁰. Senato üyelerinin seçiminde İÖ III. yüzyıldan itibaren önemli değişiklikler görülmektedir. Birçok kültün rahipliği zaman içinde önemini yitirirken, *interrex* seçilen ailelerin tekeline rahiplikler bulunmaktaydı. Bunlar kalıtım yoluyla devraldıkları dinsel görevlerle senatör olabiliyorlardı. Senatonun erken

³⁴ Richard, s. 116.

³⁵ A. Momigliano, “The Rise of the plebs in the Archaic Age of Rome”, **Social Struggles in Archaic Rome**, Oxford, 2005, (Rise) s. 173.

³⁶ Bunlar genellikle yüksek memurluk vazifelerinde *sella curulis* makamında görev yapmış kişilerdi, bk. R.M. Ogilvie, **A Commentary on Livy Books 1–5**, Oxford, 1965, s. 236.

³⁷ Mitchell, s. 145; Richard, s. 117’de *patricii-plebes* mücadelesinde, *conscriptus* senatörlerin mevkilerini *patres* gibi aile efratlarına devredememelerinin, kapalı bir kast haline gelen *patrese* karşı plebslere yardım etmelerinde başlıca amil olduğunu düşünmektedir.

³⁸ *Senatores pedarii* senato binası olan *curiada* oturumların kalabalık geçtiği dönemlerde- normalde 300 olan senatör sayısı Sulla döneminde 600 çıkarılınca- ayakta duran senatörlerdir, bunun için bk. L.R. Taylor, R.T. Scott, “Seating Space in the Roman Senate and the *Senatores Pedarii*”, **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, Vol.100, 1969, s.548, s.556vd.

³⁹ Mitchell, s.161, dn71.

⁴⁰ Mitchell, s. 143.

dönemlerinde kalıtsal rahiplik yoluyla senatör olanlar çoğunluktaiken zaman içinde magisratlık yapmış kişilerin senatoda çoğunluğu teşkil ettikleri anlaşılmaktadır⁴¹.

Senatörleri oluşturan sınıfın kendi arasında belirli farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Buna göre, *curulis* magistratlığı yapmışların senatoya kayıtlanmaları göz ardı edilebilirken, *patres* kesimini teşkil eden rahipler kayıtlanmaya gerek duyulmaksızın senatoya kabul edilmeleri, krallık döneminde ortaya çıkmış *comitia curia* geleneğinin devamı niteliğindedir⁴². İÖ III. yüzyıla kadar senato sıralarının en az üçte birinin kalıtsal rahiplik yapan senatörlerce işgal edildiği düşünülse⁴³ de İÖ II. yüzyıldan itibaren *patres* ve *conscripti* arasındaki ayrım, rahip sayısındaki azalma nedeniyle önemsizleşmiştir⁴⁴. İÖ IV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen *Lex Ovinia* ile *censor*lere senatörleri seçme yetkisi verilmiştir⁴⁵. Zaman içinde plebs magistratlarının (*tribunus plebis* ve *aedilis plebis*) senatoya seçilebilmesiyle senatodaki laik bürokrat ağırlığı arttığı düşünülebilir⁴⁶. Rahiplik görevlerine zamanla otuzbeş *tribus* içinden kura ile belirlenen onyedili *tribus* tarafından seçilen kişilerin göreve getirilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁷. *Patricius*ların dinsel tekellerinin kırılmasında önemli rol oynayan bu yasa, İÖ 104 yılı *tribunu* Cn. Domitius Ahenobarbus tarafından düzenlenmiştir⁴⁸.

Senatörlerin siyasi işlerde dinsel uygulamalara girişmesi, *auspicium*un senatörlerin yetkisinde bulunması, *consuller*in senatörlerden dinsel tavsiyeler alması ve kehanetlerin senatoya bildirilmesi gibi uygulamalarla kendisini gösterir. Senatonun pontifler, augur ve *decemviri sanctis* gibi ruhbanların görüşlerine sıklıkla başvurduğu ve

⁴¹ Mitchell, s.145.

⁴² G. J. Szemler, "Religio, Priesthoods and Magistracies in the Roman Republic", *Numen*, Vol. 18, No.2, 1971, s. 106vd.

⁴³ Mitchell, s. 146 'da otuz *curiones*'e ek İÖ 300'de pontif ve augur sayısının altıdan onsekize yükseltilmesi *decemvirisacris* ve üç *maiores* oniki *minores* *flamines* ve çeşitli arkaik kültlerin ruhbanları dâhil edildiğinde orjinalinde elli kişilik olan rahip kontenjanının yüzü aşkın hale geldiğini belirtmektedir.

⁴⁴ Mitchell, s. 148.

⁴⁵ A. Lintott, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford, 1999, (Constitution) s. 71.

⁴⁶ Lintott, Constitution, s.72.

⁴⁷ Kalıtsal rahiplik yerine plebs kökenlilerin tam manasıyla rahiplik görevlerine gelebilmelerini sayılayacak seçim düzenlemesinden önce en yüksek rahiplik makamı olan İÖ 253'te pontifex maximus seçilerek İÖ 241'de ölene değin bu görevi sürdüren ilk plebs Tiberius Coruncanius'tur bk. (Digestorum) D.I.2.2.35; Mitchell, s. 164, dn 107.

⁴⁸ Mitchell, s. 149.

aynı zamanda dinsel yönlendirmeye göre hareket ettiği bir gerçektir⁴⁹. Bunun yanında, senatonun otoritesi, dinsel ve ahlaki sözlü kurallardan oluşan geleneğe, *mos maiorum*'a dayanmaktaydı⁵⁰. Krallık döneminde senato içinde belirli *gens*lerden (*maiores gentes*) gelme rahip- üyeler bulunurken; bu *gens*lere mensup olmayan (*minores gentes*) senatörler de yer almaktaydı⁵¹. *Patricius gens* mensuplarınca kalıtım yoluyla aktarılacak rahip olan *patresin*, krallık döneminde siyasal üstünlüğü de vardı. Bunun en açık örneği, Krallık ve Cumhuriyet döneminde varolan ve senato tarafından seçilen *interrex* makamına getirilen kişilerin *maiores gens*lerden olmasıdır⁵². Buradan hareketle, *maiores gentes* mensupları aynı zamanda yüksek rahiplerin devşirildiği kesimi teşkil ederken, toplumsal konumları dolayısıyla sıradışı bir mevki olan *interrexliğe* seçiliyorlardı. Bu makama, yalnızca rahiplerin seçilmesinin nedeni ise bir magistratın *auspiciumun* uygulanmasının gerekliliğidir⁵³. Bunun yanında, senatonun yasalara ve yürütmeye ilişkin onayını işaret eden *patrum auctoritas*, *mos maiorum*a göre *patres* tarafından verilen icazettir⁵⁴. İÖ 339'da *Lex Publilia Philonis* ile yalnızca rahip-*patres* üyelerin onayları anlamındaki *patrum auctoritas* yerini, tüm senatörlerin onayını ihtiva eden *senatus auctoritas* kavramına bırakması, *conscriptus-pater* karşıtlığının meydana getirdiği bir olaydır⁵⁵. *Patres*'in ruhani ve siyasal konumlarını tevarüs eden oğulları da senatoda *patricii* ismiyle yer almıştır⁵⁶. *Patricius* (çoğ. *patricii*), *patresin* makamına ve şanına sahip kimse anlamı dolayısıyla, sınıf anlamında kullanıldığında rahip *patreslerin* makamlarını tevarüs eden

⁴⁹ Szemler, s.110vd.; Livius, XXIII.22.8-10'da senatonun adeta gizli bir kült örgütlenmesi gibi çalıştığına ve tartışmalarını dışarıya açmadıklarını belirtir.

⁵⁰ Lintott, Constitution, s.73.

⁵¹ Mitchell, s. 133.

⁵² Momigliano, Interim, s. 117vd. Aemilia, Claudia, Cornelia, Fabia, Manlia, ve Valeria gensleri maiores gensler arasında sayılmaktadır.

⁵³ Szemler, ss. 108-110; bunun yanında *comitia* centuriada onsekiz equites centuriası içinde en eski altı equites centuriasının (*sex suffragia*) ilk önce oy kullanması (*centuria praerogativae*) geleneği de *auspicium* uygulamasının parçası gibi kabul edildiği düşünülebilir bk. Plinius Maior, Naturalis Historia, XXXIII.29.

⁵⁴ Livius, VI.42.9-14'te *patres*'in ilk plebs *consulu* L. Sextius'a *mos maiorum*'a aykırı olduğu gerekçesiyle onay vermemesini anlatır.

⁵⁵ E. Küçük, "Eski Roma'da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri", **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, sayı 7, cilt 1, 2017, s. 203.

⁵⁶ Bunun diğer bir işareti ise toplumsal konumu vurgulayan giyimde bulunabilir. Toga praetexta, kalıtım yoluyla senatör olabilen patriciusların ve curulis magistratlarının giyebildiği erguvan renkli özel bir kıyafettir Cicero, Pro Murena, 11; bk. Mitchell, s. 135-137; tabakalar mücadelesinin sona ermesinden sonra bile devlet atı sahibi olanlar (*equites equo publico*) ile şahsi at sahipleri (*equites equo publico*) arasındaki statü farkını gösteren giyim farklılıkları vardı bk. C. Davenport, **A History of the Roman Equestrian Order**, Cambridge, 2019, (Order), ss. 47-49.

oğullarını içerirken; ruhban laik kesimden gelen ayrımını belirsizleştiren reformlar sonrasında ise *conscriptus* senatörleri de kapsar hale gelmiştir⁵⁷.

Siyasi konumlarının yanı sıra hukuk alanında da rahipler, *mos maiorum* bilmeleri nedeniyle, *curulis* magistratlarının yanında senatonun önde gelen üyeleri idi. Senatörler ve rahipler *ius*, *mos* ve *fas*ı tekellerinde tutmuşlardır⁵⁸. Hüküm verme, *iudices*, konusunda Gaius Gracchus'un *equester* sınıfı mensuplarından mürekkep jurilerin kurmasına değin tek otorite senatodaki ruhban sınıfıdır⁵⁹. Gaius Gracchus'un İÖ 123'te *Lex Acilia repetundarum* ile yolsuzluk davalarına bakan mahkeme jürilerini *equester* sınıfı mensuplarından kurarak, hukuku senato tekelinden çıkarması, siyasi anlamda önemli bir adım olsa da; Roma'da hukukun dinsel yetkeden laik otoriteye devredilmesinin veya bilinmezlikten çıkarılışının ilk adımı, şüphesiz, XII Levha yasalarını oluşturacak decemvir komisyonlarının İÖ 451-449 yıllarındaki çalışmalarıdır⁶⁰. Rahiplerin yazılı olmayan hukuku istismarına karşı özel mahkeme (*legis actiones*)⁶¹ hükümlerini açıklamaları, İÖ 304'te yasalaşırsa da⁶² devletin sınırlarını genişlemesi nedeniyle adli süreçte uzman ihtiyacı, pontiflik gibi yüksek rahiplik makamlarının öneminin sürmesinin nedenidir⁶³.

⁵⁷ C. T. Lewis "Patricius", **A Latin Dictionary**, Oxford, 2002, s. 1315. Dionysios Halikarnassos, V.13.2'deki ifadesinden conscriptinin patriciusluğa geçen plebslerden teşekkül ettiğini belirtmesi bu yorumu yapmaya imkan vermektedir.

⁵⁸ Demircioğlu, s.61; N. Günel, "Roma Hukunun Temel Kriterleri, Kavram ve Kurumları", **Doğu Batı**, sayı 49, 2009, s.12.

⁵⁹ Mitchell, s. 142. İÖ IV. Yüzyıldan sonra gelişen preatorluk kurumu hukuk alanında düzenlemeler yapan yüksek hakimlik konumunda laik bürokratik bir makamdır bk. Günel, s.15vd.

⁶⁰ W. Elder, "The Political Significance of the Codification of Law in Archaic Societies: An Unconventional Hypothesis", **Social Struggles in Archaic Rome**, Oxford, 2005, s. 253vd.; Demircioğlu, s.97.

⁶¹ Roma hukukunda özel mahkemeler iki türlü yargılama üsülüne tabii olmuştur birincisi dinsel kural, ritüel ve sembollere dayanan rahip yargılaması olan *legis actiones*, yasal davalar, diğeri ise preatorlerin yargılamasına tabii olan laik formula yargılamasıdır bk. G. Türkoğlu-Özdemir, "Roma Medeni Hukukunda Formula Yargılaması", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2005, s.169-170.

⁶² Bir azatlılığın oğlu olan aedilis curulis Gnaeus Flavius, patronusu Appius Claudius Caecus'un yargılamada kullandığı formula'ları (*legis actiones*) ve duruşmanın yapılacağı günleri içeren gizli takvimi (*dies fasti*) kamuoyuna Appius Claudius Caecus'un desteğiyle açıklamıştır; Plinius Maior, *Naturalis Historia*, XXXIII.1; Livius, IX.46.1-14.

⁶³ Mitchell, s. 142; D. E. Hahm, "Roman Nobility and the Three Major Priesthoods , 218-167 B.C.", **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, Vol. 94, 1963, s. 83'te ilgili dönemde babaları rahip olmayan ancak ileri ailelere mensup gençlerin rahiplik görevine seçildiklerini belirtmesinden bu görevlerin siyasi nüfuz alanı sağlamada kullanıldığını belirtir.

*Patricius*ların toplumun diğer üyelerinden ayıran *confarreatio* ritüelleriyle evlenmeleri aynı zamanda rahiplik için de gereken şartlardan birini oluşturmuştur⁶⁴. En eski evlik formu olan ve yalnızca *patricii* arasında uygulanan *confarreatio* nikahı, *flamen dialis* ve *pontifex maximus* tarafından her ikisinin katılımıyla kısıyıldı⁶⁵. Bu türden evlilik yapamamış olanlar ve bu türden evlikten doğmamışlar, Erken Cumhuriyet döneminde rahiplik yapamazlarken; İÖ IV. yüzyıldan sonra plebs kökenlilerin rahipliğe kabul edilmelerine mukabil, *flamines maiores* ve *rex sacrorum* makamları haricinde bu türden evlilik şartı aranmamıştır⁶⁶. Bu evlilikte seçilen zevce de kültün rahibesi haline gelirdi⁶⁷. *Confarreatio*'dan doğan oğullar, babalarının hem senatodaki hem de rahiplik alanındaki unvanlarını dev alırlardı; varisin bulunmaması durumunda ise *pontifex maximus*, kült görevlilerinin atanması konusunda yetkilendirilmiştir⁶⁸. Muhtemelen rahiplik makamının seçilecek kişilerin “soy saflığını” korumak amacıyla, *patricius*-plebs evliliği XII Levha yasalarında yasaklanmıştır⁶⁹. İÖ 444'te *Lex Canuleia* ile ilgili yasak kaldırılrsa da⁷⁰, *flamines maiores* ve *rex sacrorum* gibi makamlar hariç olmak üzere İÖ 300'de *Lex Ogulnia* ile plebslere rahiplik yolu açılabilmiştir⁷¹. Livius, IV.6.1-3'te *consulluk* makamına plebslerin de seçilmesi taleplerini engellemek için İÖ 445 yılı *consullerinin* dinsel kenahette bulunma yetisinin, *auspicium*, *patricius* kökenlilerde bulunduğu, bu nedenle magistratlıklara yalnızca *confarreatio* nikahından doğanların seçilmesi gerektiğini ileri sürdüklerini aktarmaktadır. Plebslerin karma evlilik hakkını elde

⁶⁴Roma'da evlilik akdi “manus” kelimesiyle tabir edilmekteydi. Manus, aile reisinin (pater familias) hanenin tüm canlı ve cansız üyeleri üyeleri üzerindeki hakimiyetinin dayanağı iken, zamanla, eşi ve çocukları üzerindeki iktidarının (patria potestas) kaynağını olmuştur. Kadın, evlik akdinde kocasının iktidarına tabii (in manu) kabul edilir, bu nedenle kadın, yasa önünde bir kız çocuğunun konumundadır. A. Berger, “Manus”, **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**, Philadelphia, 1991, s. 557.

⁶⁵ Confarreatio'nun kelime kökeni, evlik ritüeli sırasında gelin ve damadın buğday ekmeğini (far) Iuppiter Farreus'a sunması ritüeline dayanmaktadır, bk. K. K. Hersch, **The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity**, Cambridge, 2010, s. 25.

⁶⁶ J. Linderski, “Religious Aspects of the Conflict of the Orders: The Case of confarreatio”, **Social Struggles in Archaic Rome**, Oxford, 2005, s. 223vd.

⁶⁷ Hersch, s. 26.

⁶⁸ Mitchell, s. 138.

⁶⁹ Tabula XI.”ne conubium patribus cum plebe esset” ; Cicero, De Re Publica, II.36.62-63.

⁷⁰ Bu yasaya karşı patricius tepkiler Livius IV.2.5-8 ve yasanın kabulü için Livius, IV.6.1-5.

⁷¹ Livius, X.9.1-3 pontifliğin ve augurluğun sayısının altıdan onsekize çıkarıldığını belirtmektedir.

etmesine müteakip *tribuni militum consulari potestate* makamı ihdas edilmiş seyrek de olsa İÖ 367 değin yürürlükte kalan bu makama seçilebilmişlerdir⁷².

Senato üyeliği için dinsel konuma dayanan otoritenin yerini laik hayattaki tecrübe ve zenginliğin alması, İÖ IV. yüzyıldan itibaren senatodaki rahip sayısındaki düşüş ve *curulis* magistratlığı yapmışların sayısındaki yükselişin nedenidir⁷³. Plebs *tribunluğu* gibi görevlerin özellikle Geç Cumhuriyet döneminde önem kazanmasına mukabil, geleneksel *patres* soylu olmanın teorik boyutta kalsa da belirli etkileri olduğu gözden kaçırılmamalıdır⁷⁴.

İÖ 367’de plebs *tribunları* C. Licinius Stolo ve L. Sextius Lateranus’un en az bir *consulun* plebs kökenlilerden seçilmesini öngören yasası, soy temelli tabakalar mücadelesi yerine toplumsal ve ekonomik farklılıklardan doğan sınıf ayrımına dayanan çatışmanın başlangıcı kabul edilmektedir⁷⁵. Ancak, *patricius gensleri*, Cumhuriyet döneminde ve hatta Princepslik döneminde siyasi gücü önemli ölçüde ellerinde tutmuşlardır⁷⁶. Hatta Livius, İÖ 215 yılında dahi her iki *consulun* plebs kökenli olmasının senatörler tarafından engellendiğini belirtmektedir⁷⁷. Plebslere göre az sayıdaki *patricius genslerinin* mensuplarının siyasi gücü uzun bir süre ellerinde tutabilmelerinde üretim araçlarına sahip sınıfın önemli bir unsurunu teşkil etmelerinin payı da bulunmaktadır⁷⁸. Nitekim, daha sonraki süreçte zengin patriucus ve plebs ailelerden meydana gelen

⁷² E. S. Staveley, “The Significance of the Consular Tribune”, **The Journal of Roman Studies**, Vol. 43, 1953, s. 12 vd. *consullük* yetkilerine haiz askeri *tribunluğu*, sisteme yeni insanları kazandırması ve plebsleri entegre etmesi bakımından önemli bulmaktadır.

⁷³ Mitchell, ss. 148-151.

⁷⁴ Cicero, De Domo Sua, 38’de İÖ 58’de plebs *tribunu* olabilmek için transitio ad plebem yöntemiyle plebsliğe geçen patricius kökenli P. Clodius Pulcher’in örneğini diğer patriciuslar takip ederse Romalıların yüksek rahiplik makamlarında ve interrexlik görevi yapabilecek kişileri bulamayacaklarını ve kehanetlerin yapılamayacağını ileri sürer.

⁷⁵ T. Mommsen, **The History of Rome**, Vol. I, Trns. W. Dickson, Cambridge, 1862, (Vol. I), s.313 vd.

⁷⁶ İlk defa iki plebs kökenli *consul* İÖ 172 yılında göreve başlamıştır bk. T.R. Broughton, **The Magistrates of The Roman Republic**, Vol. I, New York, 1951, (Vol.I) s. 410; Vespasianus İS 70 yılında ilk plebs kökenli imparator olmuştur. Bk. Suetonius, De Vita Caesarum, Divus Vespasianus, I. 2 Vespasianus’un büyük babasının Reate kasabasından bir publicani olduğunu belirtmektedir.

⁷⁷ Livius XXIII.31.12-14

⁷⁸ Sınıfsal ve ideolojik bir kamplaşmanın bulunmadığı antikçağ siyasetinde, sınıf kelimesi belirli bir ekonomik ve toplumsal statüye sahip zümre anlamında kullanılmıştır. Bilimsel sosyalizmin sınıf kavramı ile İtalyan iktisatçı V. Pareto’nun geliştirdiği farklı ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarda en üst seviyede faaliyet gösterenlerden mürekkep seçkinlerin meydana gelen yönetici kesim (elitler) anlayışlarını toplumsal dinamikler bağlamında ele alınmasına dair bk. R. Aron, “Social Structure and The Ruling Class: Part 1”, **The British Journal of Sociology**, Vol.1, No. 1, ss. 1-16.

nobilitas sınıfı mensubu köleci büyük malikâne sahipleri, özgür çiftçi vatandaşların Roma çevresindeki arazilerini zamanla ele geçirerek bunları göçe zorlamışlardır⁷⁹. Bu bölgelerdeki *tribus*lara da zengin malikâne sahipleri hâkim olmuşlar, meclislerin oy üniteleri niteliğindeki *tribus*ları kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebilmişlerdir⁸⁰. Üretim ilişkilerinin toplumsal düzlemdeki çarpık yansımasını ifade eden geleneksel ahlaki bağlar, Roma *patricius* sınıfının İÖ IV. yüzyıldan itibaren plebs kökenli *equites*in öncülüğünde yapılan tüm reformlara rağmen hâkimiyetlerini sürdürebilmelerinin nedenidir.

Toplum içindeki ekonomik dengesizliklerin ve siyasi eşitsizliklerin ahlaki bir norm halinde sunularak teskin edilmesi, normatif bağların hiyerarşik bağımlılık ilişkilerine dönüşümüyle mümkün olagelmıştır. Asimetrik bağımlılık ilişkileri, Roma toplumunda *fides* kavramı etrafında şekillenir⁸¹. *Fides*in sözlüklerdeki karşılığı dürüstlük, doğruluk ve güvenilirliktir; aynı zamanda, yasal ilişkilerde bir kişinin sözünde durması ve anlaşmada belirtilen yükümlülükleri yerine getirmesidir. Ayrıca bir kişinin mevcut yükümlülüklerine uyacağına yönelik güveni ve inancı da ifade etmektedir⁸². Roma toplumunda siyasi, ekonomik, uluslararası, adli ve şahsi ilişkilerde⁸³ başat bir kavram niteliğindeki *fides*, Cicero için adaletin temelidir⁸⁴.

1.1.1. Roma’da Sosyo- Politik Bir İlişki Biçimi: *Cliens-Patronus* Bağı

Patricius sınıfı mensuplarının siyasi güçlerini sürdürmelerinde araçsallaştırılan ve *fides* kavramına dayanan toplumsal bağ, *patronus –cliens* (hami-yanaşma⁸⁵) ilişkisidir⁸⁶. Azınlıktaki sınıfa karşı duyulan kitlesel bağımlılık esasını teşkil eden *clienslik* bağı

⁷⁹ Brunt, *Conflicts*, ss. 61-62; M.I. Finley, *The Ancient Economy*, 1st Paperback Edn, Los Angeles, 1974, (Economy), s. 119vd.

⁸⁰ L. R. Taylor, “The Centuriate Assembly before and after the Reform” *The American Journal of Philology*, Vol. 78 No.4, 1957, (Centuriate) s.349vd.

⁸¹ M. Gelzer, *The Roman Nobility*, Trns. R. Seager, Oxford, 1969, s.139’da tüm Roma toplumunun, *fides* üzerine kurulu çok çeşitli ilişkiler ağıyla örülü bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir.

⁸² A. Berger, “Fides”, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1991, s. 471.

⁸³ R. Valsan, “Fides, bona fides, and bonus vir Relations of Trust and Confidence in Roman Antiquity”, *Journal of Law, Religion and State*, Vol. 5, 2007, s. 51-52.

⁸⁴ Cicero *De Officiis* I.7.23.

⁸⁵ Dionysios Halikarnassos, II.9.3.’te *cliens* için *πελάτης* (yanaşma) kelimesini kullanır.

⁸⁶ J.Hellegouarc’h, *Le vocabulaire Latin des Relations et des Partis Politiques sous La République*, Paris, 1963, s. 32 vd.

(*clientela*), plebslerin çıkardıkları yasalarla üst düzey görevlere gelebilme hakkına kavuştuktan sonra dahi toplum üzerinde belirli boyutlarda kitlesel etkiye sahip olabilmıştır. *Patronus* ve *cliens*in birbirlerine karşı çeşitli sorumlulukları vardı. Kelime kökeninden de anlaşılacağı üzere *patronus*⁸⁷ himaye eden koruyan konumundaydı. Dionysios Halikarnassos (II 9. 2) Romulus'un tüm plebsleri *patricius*ların gözetimine verdiğini, her plebsin istediği *patricius* arasından *patronus*unu seçtiğini belirtmektedir. Romulus, Thessalialılar ve Atinalılar'ın aksine her iki tarafa da belirli görevler vererek vatandaşlar arasındaki bağa uygun bir ilişki biçimi geliştirmiştir ve buna hamilik (*patronatus*) demiştir⁸⁸.

Dostluk (*amicitia*) ve hamilik (*patronatus*), *fides* kavramına dayanan ve siyasi alanda etkiye sahip ilişki türleridir⁸⁹. Ancak dostluk, tabiatı itibariyle iki “özgür” ve “eşit” kişi arasında güven ve sevgiye dayanan bir ilişki iken, hamilik, eşitsiz toplumsal konumdaki zenginliğe veya güce sahip kişiler ve bunlardan yoksun bulunanlar arasında çıkara dayalı bir bağımlılık ilişkisidir⁹⁰. Bu nedenle *cliens*ler kendilerini *patronus*larıyla kurdukları güvene (*fides*) ve onun kudretine (*potestas*) adanmışlardı. Bununla birlikte, asimetrik ilişkilerin doğurduğu kırılabilirliğin Roma’da da geçerli olduğu düşünülebilir. Dostluk ilişkisinin getirdiği yükümlülükler, taraflardan birinin daha alt konumda iken nasıl bir mahiyet aldığı belirsizdir. Buradan hareketle, *cliens*lerin kalıtım yoluyla devraldıkları yükümlülüklerle sadakatle riayet etmelerini beklemek tedbirsizlik olacaktır⁹¹.

Dionysios Halikarnassos (II.10.1-4) Romulus’un getirdiği ve uzun süre Romalılar arasında geçerliliğini koruyan hamilik ilişkisindeki yükümlülükleri şöyle sıralamaktadır: *Patronus cliens*ine bilmediği yasaları açıklar, bir babanın oğlunu desteklediği gibi

⁸⁷ C. T. Lewis “Patronus”, **A Latin Dictionary**, Oxford, 2002, 1316 pater (baba)’den patronus’un türediğini belirtirken, *cliens*’in *clueo* (duymak fiilinden işiten duyan)’dan türediğini belirtmektedir “*cliens*”, s. 353.

⁸⁸ Dionysios Halikarnassos, II.9.3’te bu ilişki biçimine *πατρωνείαν* demektedir.

⁸⁹ P.A. Brunt, **The Fall of the Roman Republic and Related Essays**, Oxford, 1988, (Fall) s.39.

⁹⁰ K. Verboven, **The Economy of Friends: Economic Aspects of Amicitia and Patronage in The Late Republic**, Bruxelles, 2002, s. 49vd. Hamilik ve dostluk arasındaki farklılığın Geç Cumhuriyet döneminde silikleştiğini, bunun nedenle her iki ilişki türünün güven, nezaket ve iyi niyete dayandığını belirtmektedir. E. Gruen, **Last Generation of Roman Republic**, Los Angeles, 1994, (Generation), s.9’da Geç Cumhuriyet döneminde hamilik ilişkisinde olanların birbirlerine nezaketten dost ifadesiyle seslendiğini, *cliens* tabirinin bu dönemde görece az kullanılmasının bundan ileri geldiğini savunmaktadır.

⁹¹ Brunt, Fall, s.397.

finansal işlerde onlara destek olur, mahkemelerde onu, suçlayanlara karşı savunur⁹² ve hem özel yaşamda hem de devlet işlerinde *cliens*in huzurunu temin eder. *Cliens* ise *patronus*unun kızı için çeyiz tedarikinde yardımcı olur, düşman *patronus*unu veya oğlunu esir aldığında fidyesini öder, *patronus*larının devlete veya şahsa olan borçlarını kendi keselerinden öderler ve bunu borç verir gibi değil; ona karşı duyduğu minnetinin karşılığında, geri ödeme beklemezsiniz yapardı. Aynı zamanda *patronus*larının seçim masraflarını karşılar ve *patronus* da *cliens*i seçime girdiğinde onu desteklerdi. Bunun yanında, birbirlerine karşı şahitlik edemezler, birbirlerine karşı oy kullanamazlar ve birbirlerine düşmanlık edemezlerdi. Şayet yaparlarsa, Romulus'un koyduğu yasa uyarınca ihanetten suçlu bulunur ve Zeus'un adağı kabul edilip, isteyen herhangi bir kişi tarafından öldürülebilirdi⁹³. Dionysios'u doğrular şekilde, XII Levha yasalarında *patronus*un *cliens*ini aldatması durumunda cezalandırılacağı yazmaktadır⁹⁴. XII levha yasalarında (VIII. Levha 21. madde) eğer bir *patronus* *cliens*ini aldatırsa, onu öldürmek bir suç teşkil etmezdi⁹⁵. *Patronus-cliens* bağı soy aracılığıyla diğer nesillere aktarılırdı⁹⁶. Yine bu ilişkinin yalnızca *patricii* ve *plebes* arasında sınırlı kalmadığı, aynı zamanda Roma'nın kolonilerinde, müttefik şehirlerinde ve Roma'nın ele geçirdiği şehirlerdeki

⁹² Roma'da mahkemelerde avukatlara bu yüzden *patronus* denilmiştir. Cicero gibi avukatlar müvekkillerinden ücret talep etmezlerdi; ancak Cicero, *Philippica* in M. Antonium, II 40'ta dostlarından ve bağlaşıklarından (*necessarii*) 20 milyon *sestertius* miras elde ettiğini belirtmektedir. Ayrıca bk. Brunt, Fall, s. 39.

⁹³ Roma hukukunda *Homo sacer* veya *sacratio* (kişinin *homo sacer* kılınması) kavramı, kişinin tanrılara adandığını belirtir. Bu da onun toplumdaki, tanrısal ve insani korumadan hariç tutulduğunu ifade eder. Bu hükmün kapsamında ölüm cezası doğrudan uygulanmaz; ancak, bir *homo sacer*'i öldürmek cinayet kapsamında değerlendirilmez. *Sacratio*'ya, tanrısal koruma altındaki uygulamalara karşı işlenen suçlarda hükmedilirdi bunlar, örneğin sınır taşlarının tahrip edilmesi, *plebs* *tribunus*una saldırmak gibi suçlardır. A. Berger, "Sacer", **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**, Philadelphia, 1991, s.687. Romalılar *Fides*'e tanrıça formunda ibadet ettiklerine ve *cliens*-*patronus* ilişkisi "fides" kavramı etrafında şekillendiğine dikkat edilirse, bu bağ tanrısal koruma altında kabul edilmiştir. *Fides* için bk. Cicero, *De Officiis* III.29.104; *De Natura Deorum*, II.61.

⁹⁴ *Maurus Servius Honoratus*, In *Vergili carmina comentarii* A. 6. 609: "*patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto*"; Ayrıca bk. Gellius, (*Noctes Atticae*), V.13.4.

⁹⁵ Gellius, V.13.2.; ayrıca XX.1.40'ta On iki levha yasalarında, *cliens*lerin *patronus*larının güvenine sahip olmaları nedeniyle, *patronus*un onları kendi akrabalarına (*patricius* soyundan gelenler kast ediliyor) karşı korumak durumunda olmasına değinilmektedir. Cicero, *Pro Fonteio*, 40-41'de aslında *Tulusculum*'dan bir *novus homo* olan Marcus Fonteius'un *cliens*liğine ve jüri üyelerinin de *patronus*luğuna göndermede bulunur. Fonteius'un jüri üyelerinin güvenine ve kudretine daima riayet ettiğini ve kendisini bu değerlere adanmış olduğunu belirtmektedir: "*ita ut commissus sit fidei, permissus potestati*".

⁹⁶ C. Herennius ataları Marius'un atalarının *patronus*ları olduğu gerekçesiyle ona karşı mahkemede tanıklık etmeyi red etmiştir. Marius ise *aedilis plebis* seçildiğini öne sürerek *clientela* bağından kurtulduğunu iddia etmiştir *Plutarkhos*, Marius, V.3.

toplulukların kendilerine *patronus* seçebilmelerinden anlaşılmaktadır⁹⁷. Ayrıca, senatonun bu toplulukların *patronus*larıyla ilişkilerindeki anlaşmazlıkları, *patronus*ların emirlerinin bağlayıcılığını gözeterek, çözdüğünü belirtilmektedir. Dionysios, Roma toplumunda Romulus tarafından esasları belirlenen hamiliğin huzuru sağladığını, ancak Gaius Gracchus'un toplumsal ahengi bozarak Cumhuriyet'i kargaşaya sürüklediğini ifade etmektedir⁹⁸.

Patronus-cliens ilişkisindeki bu *kendini sadakate adama* (in fidem dedere) Polybios'a göre iradenin tamamen teslimi anlamına gelmektedir⁹⁹. Cicero, De Officiis (II. 20. 69) varlıklı kişiler kendilerine yapılan iyilik karşısında minnet (*gratia*) duysalar da bunların bir *patronus*un otoritelerini kabul etmelerinin veya kendilerine *cliens* denilmesinin onlara ölüm kadar acı geldiğini belirtmektedir. Alt sınıfın bu bağlılık ilişkisi hakkındaki düşüncelerinden haberdar olmamakla birlikte, üst sınıfları bu konuda örnek almaları muhtemeldir. Bir *cliens*, Romalıların çok önemseydiği *libertastan* mahrumdur¹⁰⁰. *Libertas* ve *dignitas*¹⁰¹ birbirini besleyen kavramlardır; bu konuda Cato Maior "Adalet, yasalar, hürriyet, ve devlet ortak çalışarak şan ve şerefi birlikte inşaa eder¹⁰²" demektedir.

Clients-patronus bağı, seçim sisteminde belirli bir etkiye sahip olmalıdır. *Patricius*ların hakimiyetlerini sürdürmelerinin emri altındaki *cliens* sayısının yanında, yüksek görevlere seçilme kriterlerinin kendilerine göre şekillendirmelerinin de payı vardır¹⁰³. Adayların göze çarpan kişisel meziyetleri olmadığında atalarının devlete yaptığı hizmetlere dikkat edilirdi. Cicero kendisi bir *novus homo* olmasına rağmen, iyilerin (*boni*) her zaman *nobilitas* mensubunu desteklemekle yükümlü kıldıklarını belirtmektedir¹⁰⁴. Önce *patricius*, daha sonraki dönüşümle *nobilitas* adını alacak yönetici sınıf, *comitia*

⁹⁷ Dionysios Halikarnassos, II.11.1-3.

⁹⁸ Dionysios Halikarnassos, II.11.3.

⁹⁹ Polybios, (Historiai), XX.9.12.'de şöyle yorumlamıştır: Romalılar için bir şahsın veya topluluğun fides'ine (πίστις) adanmak kayıtsız şartsız teslim olma anlamındadır.

¹⁰⁰ Brunt, Fall, s.395.

¹⁰¹ C. T. Lewis "Dignitas", A Latin Dictionary, Oxford, 2002, ss. 577-578 Dignitas; vakar, paye, kıymet, şeref anlamına gelmektedir.

¹⁰² **Oratorum Romanorum Fragmenta Librariae Rei Publicae (ORF)**, H. Malcovati (ed.), "M. Porcius Cato, Nr.8." Torino, 1955, s. 96 "lure, lege, libertate, re publica communiter uti oportet; gloria atque honore, quomodo sibi quisque struxit".

¹⁰³ M.I. Finley, **Politics in The Ancient World**, 6th Edn, Cambridge, 2000, (Politics), s. 87; Brunt, Conflicts, s.50.

¹⁰⁴ Cicero, Pro Sestio, 21.

centuriadaki magistratlık seçimlerinde kendi saflarından adayları ön plana çıkarır ve bunların seçilmesini sağlardı. *Clientsin* ödevleri arasında yer alan *patronusunu* seçimlerde desteklemenin, yönetici sınıfa önemli ölçüde avantaj sağladığı düşünülebilir. İÖ 249-50 yılları arasındaki *consullerin gens* (klan) bağları incelendiğinde, ataları arasında *consulluk* yapmış olanlar %53 oranındadır¹⁰⁵. İleri gelen aileden bir aday başarısız olsa dahi daha sonraki seçimlere girerek bu makama erişebiliyordu. Çünkü Roma'daki seçimlerde bir adayın başarısı, genellikle kişisel konumu ve bağlantılarına dayanmaktaydı. Bu bağlantılarını kullanarak seçmenleri etkileyebilirdi; adayın başarısı nadiren, kriz durumları hariç olmak üzere, siyasi programına veya seçim vaatlerine dayanırdı¹⁰⁶. Hatta bu bağların zayıfladığı Cumhuriyetin son döneminde, İÖ 80-49 yılları arasındaki 62 *consulun* 37 aileye mensup olması geleneksel düşüncenin devamlılığı açısından önemli bir göstergedir. Bu ailelerin üçü, 15 *consul* çıkarmıştır ve yalnızca bir *consul* (Cicero) *equester* sınıfına mensup bir *novus homo*'dur¹⁰⁷. *Patricius* ailelerinin uzun yıllar siyasi gücü ellerinde tutmalarının nedenleri arasında askeri liderlikteki tecrübelerine ve dinsel alandaki yetkilerine halk tarafından duyulan saygı bulunurken, *clientslerinin* oylarının hâkimiyetlerini sürdürmelerinde belirli bir etkisi vardır¹⁰⁸.

İÖ V. yüzyılın ilk yarısında birçok *clientsin*, yasalar nazarında *persona* kazanıp, devletin aktif bir parçası haline gelmesi yani vatandaş kabul edilerek aristokrat kesimden bağımsızlaşması, erken dönem büyük bir katılıkla uygulanmış *patronus-clients* bağının etkisi azaltan temel nedeni teşkil etmiştir. *Comitia Centuria*'nın devlet işlerindeki ağırlığını artırmasına mukabil, hoplit askerlerine dayanan sistemde, yönetici kesimin asker vatandaşlarına göreceli bir bağımsız hareket alanı tanınması mecburiyetini beraberinde getirmiştir¹⁰⁹. Geleneğin aktardığı haliyle, tüm halkın *patricius* sınıfının *clientsi* olduğu kabul edilse dahi bu bağımlılık ilişkisinin halk üzerindeki etkisinin sınırlılığı, *centuria* meclisinde plebslerin varlığından yola çıkılarak iddia edilebilir.

¹⁰⁵ K. Hopkins, **Death and Renewal Sociological Studies in Roman History**, Vol. 2, Cambridge, 1983, ss. 56-57.

¹⁰⁶ T. Broughton, "Candidates Defeated in Roman Elections: Some Ancient Roman "Also-Rans", **Transactions of the American Philosophical Society**, Vol 81, No.4, 1991, (Candidates), ss.3-4.

¹⁰⁷ C. Meier, **Res Publica Amissa Eine Studie zu Verfassung und Geschichte der Späten Römischen Republik**, Wiesbaden, 1966, (Amissa) s.31.

¹⁰⁸ Brunt, Fall, ss. 413-414.

¹⁰⁹ Meier, Amissa, s. 26.

Askeri açıdan kendisini donatabilecek gelire sahip ve buna dayanarak meclisteki oy gruplarında temsiliyeti bulunan bağımsız bireylerin siyasi varlıkları, *clienslik* gibi asimetrik bir bağımlılık ilişkisinin etkili bir şekilde sürdürülmesine elverişli değildir¹¹⁰.

Patricius gücünün uzun süre devam etmesi, özellikle İÖ V ve IV. yüzyıllarda vatandaşların büyük bir kısmında *cliens* bağlarının etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Bu dönemde, Roma toplumunda ve devlet düzeni içerisinde patronajlık önemli bir unsurdu ve bu yolla devletin tamamına küçük bir aristokratik zümre hakimdir. Hatta bu durumun bir göstergesi, mahkemelerde şüpheli bir durumda kalındığında taraflardan zengin olanının iddiası dikkate alınmasıdır. Bu açıdan bakıldığında sıradan bir vatandaş *cliensliği* kabul ettiğinde, güvenlik içinde toplumda yer alabilir ve yine bu nedenle mahkemelerde, magistratların ve senatonun huzurunda nüfuzlu biri tarafından temsil edilme ihtiyacını karşılayabilirdi¹¹¹. Plebs sınıfı ileri gelenlerinin bu dönemdeki nüfuzunun sınırlı olması nedeniyle bu ihtiyaç vatandaşların rızasını kazanmak isteyen *patricius* sınıfı tarafından yerine getirilmiştir. Bu bağımlılık ilişkisinin tesisi ve sürdürülmesi aristokrat rejimin tek amacı değildi. Ancak kişilerin ve nüfuzlu ailelerin gücü, genellikle bağlaşıklarına dayanırdı. *Clensliğin* plebslerin siyasi hak kazanmasından sonra geçirdiği dönüşümle birlikte, zengin plebs ailelerinin plebs *tribunluğu* gibi makamları kullanarak kendi *clienslerini* yarattığı görülmektedir. *Patricius* ailelerle mücadele eden yeni aristokrasi mensuplarının *cliens* sayılarını arttırmaya dönük çabaları patrici ve plebs ailelerden oluşan *nobilitas* sınıfının gücüne kaynak sağlamıştır¹¹².

Cumhuriyet'in erken dönemlerinde otoritenin tahkim edilmesine yarayan *clientizm*, Dionysios Halikarnassos, (II.11.3) işaret ettiği üzere, Gracchus hareketi sonrasında yerini, halk yığınlarının desteğine ve mobilizasyonuna dayanan çeşitli reformlar, vaatler ve teşviklerini içeren bir tür *popülizme* bırakmıştır. Nitekim

¹¹⁰ M. Weber, **The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations**, Trns. R.I. Frank, Bristol, 1976, (Agrarian), s.264; özellikle s. 288 vd.

¹¹¹ Patronus-cliens ilişkisinin Gaius Gracchus'un yaptığı equites jürileri düzenlemesinde ele alındığı anlaşılmaktadır. Gelzer, s. 64-65'te İÖ 123'de çıkarılan repetundae (irtikap, rüşvet) yasasında şikayetçiler preatordan kendilerini temsilen bir patronus tayin etmesini isteyebilirlerdiklerini ve tayin edilen patronusun, sanıkla hiçbir şekilde soydaşlık, evlilik yoluyla akrabalık, aynı dinsel kültlere tapınım, aynı collegia'ya mensubiyet yoluyla yakınlığının bulunmaması gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda sanığın atalarının hiçbir şekilde ailesi tarafından himaye görmüş olmaması veya kendi atalarının sanığın atalarınca himaye edilmemesinin de şart koşulduğunu yazmaktadır.

¹¹² K. Raaflaub, "From Protection and Defense to Offense and Participation: Stages in the Conflict of the Orders", **Social Struggles in Archaic Rome**, Oxford, 2005, s. 202.

Gracchuslar'ın yaptığı uzun zamandan beri varolan toplumsal yarılmayı açık bir şekilde ortaya çıkarmaktır. *Patronus*un otoritesinin tüm Roma toplumuna teşmil edilmesinin hiçbir çağ için geçerli olmadığını ve bunun Gracchuslar icraate başlamadan önce tedricen yıkıldığı anlaşılmaktadır. Geç dönem annalistlerinin *nobilitas*ın yalnızca büyük bir *cliens* bloğunun üzerinden yönetim gücünü sağladığı düşüncesi belirli bir abartıyı içermektedir; çünkü sonraki yıllardaki gelişmelerden, aristokratların düzenine mugayir *populares* hareketinin getirdiği yeniliklerden yola çıkılırsa, toplumun büyük bir çoğunluğunun *cliens*lerden olduğu kabul edildiğinde bu reformların gerçekleşmemesi gerekirdi¹¹³. Meclislerde *patronus*ların *cliens*leri üzerindeki etkisini kırarak reformlar, sırasıyla İÖ 139'da magistratlık seçimlerinde ve İÖ 137'de meclis mahkemelerinde gizli oy usulüne geçilmesidir¹¹⁴. Bunun yanında, İtalyan topluluklarının İÖ IV. yüzyılın sonundan itibaren Roma toplumuna entegrasi ve bunların ileri gelenlerine Roma vatandaşlığının verilmesi¹¹⁵, *cliens* – *patronus* ilişkilerinde bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Özellikle, Müttefikler Savaşı (İÖ 91-88) sonrasında İtalyan toplulukların tümüne vatandaşlığın verilmesini izleyen süreçte, komutanlar ve muharip askerleri arasında kurulan bağıllık ilişkisi siyasette belirleyici rol oynamıştır. Bundan başka, kişilerin ve toplulukların birden fazla *patronus*larının bulunmasının *cliensliğin* aşınmasında ve işlevsizleşmesinde payı olduğu açıktır¹¹⁶. Hakimiyet altına alınan toprakların ahalisi komutanın *cliensi* haline gelirdi, ancak bunlar daha sonra kendilerine başka *patronus*lar da bulabilirdi. Kolonilerin kurucuları ilgili koloninin hamisi mertebesindeyken bazen birden fazla hamiye de rastlanabilirdi¹¹⁷. Birden fazla *patronus* olduğunda ve bu *patronus*lar arasında çıkar çatışması yaşandığında ise *cliensliğin* öneminin kalmadığı anlaşılmaktadır¹¹⁸.

---

¹¹³ Meier, Amissa, s. 27.

¹¹⁴ Finley, Politics, s. 92; Brunt, Conflicts, s. 65.

¹¹⁵ İÖ 150 yılından itibaren Latin municipia'da magistratlık yapan yönetici kesime mensup kişilere Roma vatandaşlığı verilmiştir A.D.E. Lewis, "Ius Latii", **Oxford Classical Dictionary**, 1999, ss. 790-791. Roma'nın kendisine sadakat gösteren topluluklara vatandaşlık hakkı vermeye erken dönemlerden itibaren başladığı görülmektedir bk. Livius VI. 4. 4

¹¹⁶ Finley, Politics, s. 48.

¹¹⁷ Brunt, Fall, s. 398'de Pompeii'deki Sulla kolonisinin birden fazla *patronus*unun olduğunu belirtmektedir.

¹¹⁸ Caesar, De Bello Civili, I.35'te Massillia kentinin ileri gelenleri, hem Caesar'ın hem de Pompeius'un *patronus*ları olduğunu, onlara düşenin tarafsız kalmak olduğunu belirtirler. Ancak Pompeius yanlısı

Roma toplumunda halihazırdaki yapıyı korumaya yönelik kavram ve ilişki türlerinin hakim sınıf tarafından devamlılığı sağlanırken, diğer yandan İÖ V. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ekonomik ve siyasi gelişmeler beraberinde toplumsal dönüşümü de getirmiştir. İÖ III. yüzyıla gelindiğinde bu dönüşüm, *patricius*-plebs mücadelesinin sona ermesiyle tamamlanmıştır. Roma, devlet kurumları içinde *patricii* ve *plebes* mücadelesini devlet kurumları içinde sonlandıran adım olan İÖ 287’de *Lex Hortensia* ile *nobilitas* ve *populus* ikiliğine dayanan yeni bir mücadele paradigması¹¹⁹ ortaya çıkmıştır.

I.2. Equites, Nobiles ve Novi Homines

Patricius sınıfına karşı plebs kitlelerini peşinden sürükleyenler ve İÖ IV. yüzyıldan itibaren yönetici sınıftaki değişimin öncülüğünü yapanlar, *equites* (atlılar/şövalyeler) adıyla tabir edilen zengin plebslerdir.

Livius I.15.3’de Ramnes, Tities ve Luceres *tribus*larının her birinden alınan 100’er atlı ile *equites* (*celeres*) biriminin oluşturulduğunu belirtir. Sabinlere karşı yapılan savaşlar esnasında atlı birliklerinin sayısı, kral Tarquinius Priscus tarafından 600 kişiye çıkarılmıştır¹²⁰. Kral Servius Tullius döneminde eskiden var olan altı *centurialık*¹²¹ atlı birliğine ek 12 yeni atlı *centuriası* ihdas edildiği belirtilmektedir. Toplamda 1800 kişilik atlı birliğin atlarına devlet tarafından bakılırdı bunlara *equites equo publico* denilirdi¹²². Bunlar on defa sefere çıkmakla yükümlüydü. *Censor*ler tarafından ahlaki, fiziki ve mali incelemenin sonucunda *equester* sınıfına kayıtlar yapılırdı. İÖ 400’de varlıklı kişilerin bu sınıfa kendi atlarıyla *equites equo privato* adıyla dahil edilmeye başlandığı

Domitius şehir sakinlerini kendi tarafına çekmiş ve dört ay süren bir kuşatma sonunda şehir Caesar yanlılarınca teslim alınmıştır.

¹¹⁹ Paradigmayı hem dönem insanının kendi muhakemesinin temelleri ve sınırlılıkları anlamında hem de nobilitas-populares meselesini ele alan Eskiçağ tarihçileri için kriter oluşturması dolayısıyla Thomas Kuhn’un önerdiği anlamıyla kullandım.

¹²⁰ Livius I.36.2;7-8.

¹²¹ Plinius, *Naturalis Historia* XXXIII.35’de Romulus’un 300 kişilik bir atlı birliği (*celeres*) oluşturduğunu bunun *equester* sınıfının temelini teşkil ettiğini söyler. Öte yandan Ogilvie, s. 83’te *Equester* sınıfı mensuplarının İÖ 2. yüzyıldan itibaren devlet içinde önemli bir pozisyona gelmeleri nedeniyle sınıflarının Roma’nın kuruluşundan itibaren var olduğunu ileri sürmek için bu anlatıyı ortaya attıklarını belirtmektedir. Krallık döneminde *equites centurialarını* meydana getiren kişi sayısında muhtelif görüşler olsa da altı *centurianın* altıyüz kişiden oluştuğu kabul edilmelidir; bunun için bk. H.Hill, **The Roman Middle Class In The Republican Period**, Oxford, 1952, (Middle) s. 4.

¹²² Hill, Middle, ss. 5-8.; E. Badian, “Equites”, **The Oxford Ancient Dictionary**, 1999, s. 550.

anlaşılmaktadır¹²³. Bu haliyle, kendi atlarıyla bu sınıfa yeralanların oylamadaki imtiyazdan faydalanmadıkları düşünülebilir¹²⁴.

Servius reformu öncesi 6 *centurialik* atlı birimi *patricius*lardan oluşuyordu ki bu 6 *centuria*, en eski birimler halinde *comitia centuriata* *sex suffragia* (altı oy) adıyla muhafaza edilmiştir ve İÖ 241'deki *centuria* meclisini *tribus*lara göre yeniden organize eden reforma kadar bu altı *centurianın* öncelikli oy kullanma hakları, *centuria praerogativae* mevcuttu¹²⁵. *Servius* reformunda, vatandaşları maddi varlıklarına göre beş sınıfla tasnif etmesiyle *equester* sınıfına *plebs*lerin dahil edildiği görülmektedir¹²⁶. Ancak, diğer 12 atlı *centuriasında* *plebs* kökenlilerin hakim olduğunu düşünmek yanlış olur. Çünkü Erken Cumhuriyet döneminde, *equester* sınıfından kişilerin *plebs*lere karşı *patricius*ları desteklediklerini gösteren örnekler vardır. Örneğin, *Livius*, II.43.7'de *yaya* birlikleri, *consul Fabius*'un *Veii*lilere karşı emirlerine riayet etmezken, atlı birlikleri itaat etmiştir; *Dionysios Halikarnassos*, VI.34.2-3'te İÖ 492 yılındaki bir olayda *plebs*lerin *patricius*ların isteklerine direnirken *patricius* ile *equites*'i birlikte göstermektedir. Yine *Dionysios Halikarnassos*, X.17'de ise *Cincinnatus*'un İÖ 460 yılında öldürülen *Valerius Volusi Publicola* yerine *consul suffectus* olarak seçildiğinde, oylamaya yalnızca *equites* ve birinci sınıftan *yayaların* çağrıldığını belirtmektedir. Şüphesiz, *patricii* gücünü kaybettikçe *equester* *plebs* sayısı da artmıştır¹²⁷.

Equester sınıfını, *senatörler* ve *senatör* olmayan birinci sınıf *censusuna* dahil edilen vatandaşlar teşkil etmiştir. Tüm *senatörler* devlet atıyla teçhiz edilmişler ve 18 *centurianın* içinde yer almışlardır¹²⁸. İÖ III. yüzyılda, 1800 kişiden oluşan bu birliklerin 300'ünün *senatörler* için ayrıldığı kabul edilse bile, *eques* olan *senatörlerin* sayısı bundan daha az değildir¹²⁹ ve *senatörlerin* oğulları, yakınları da bu *centurialara* dahil edildiğinde

---

¹²³ *Livius*, V.7.

¹²⁴ *Badian*, "Equites", s. 550.

¹²⁵ *Livius*, I.43.11; *Cicero*, *De Re Publica*, II.39; *Hill*, *Middle*, ss. 14-16.

¹²⁶ Erken dönem *plebs* kökenli *equeslere* örnek, *Livius* IV.13-15'te İÖ 439 yılında *Spurius Maelius* adındaki monark olmak isteyen bir *equesten* bahsetmektedir; bu kişi *magister equum* olan *Gaius Servilius Ahala* tarafından öldürülmüştür; *Dionysios Halikarnassos*, VI.44.2.'de ise diktatör *Manius Valerius Maximus*, *equester* sınıfına 400den fazla zengin *plebsi* kazandırdığı için *patriciusların* kendisine kızdığını belirtmektedir.

¹²⁷ *Hill*, *Middle*, s. 9.

¹²⁸ *Cicero*, *De Re Publica*, IV.2. "in quo suffragia sunt etiam senatus".

¹²⁹ *Hill*, *Middle*, s. 46.

toplamin yarısından azını meydana getirmektedir¹³⁰. Livius, *equester ordo* tabirini *equites equo publico* (devlet atıyla mücehhez süvariler) 18 *centuriayı* kast ederek kullanır, ancak bazı yerlerde, XXVI. 36'daki gibi, bunun, senato ve halk arasında bir sınıfı teşkil ettiği kanısındadır¹³¹.

Equites centuriası mensubu bir kişi, belirli bir toplumsal saygınlık kazanır ve eski bir muharip olarak devletin kendisine tahsis ettiği atı teslim ettiğinde de saygı görmeye devam ederdi. II. Kartaca Savaşı dönemine dayanan uygulamayı işaret eden İÖ 67 tarihli *Lex Roscia Theatralis*, devlet atı tahsis edilmiş *equester* sınıfı mensuplarına tiyatrolarda özel sıraların ayrılmasını öngörmektedir¹³². Emekli olan *equites*'in de bu türden toplumsal ayrıcalıkların yanında diğer finansal işlerle uğraşabilmenin getirdiği ekonomik avantaja da sahip olduğu da açıktır. Bu, *equester* sınıfı mensuplarının orta sınıf haline gelebilmelerindeki sosyo-ekonomik sermayeyi sağlamaktadır.

Equites centurialarına dahil olmanın temel kriteri 100.000 *as* değerinde mal sahibi olmaktır ki bu birinci sınıfın (*prima classis*) yaya askerleri için de geçerli olan kriterdir. Bu nedenle, birinci sınıf yaya *centurialarında* yer alan herkes *equites* olabilme şansına sahipti¹³³. *Censorler* maddi durumun yanında *equites censusunu* oluştururken süvari hizmeti için fiziksel yetkinlik, kişisel özellikler ve ahlak seviyesinin yüksekliği gibi özellikleri göz önünde bulundururdu¹³⁴. *Equites centurialarının* zamanla birinci sınıf içindeki yeri giderek ayrılmış ve II. Kartaca Savaşı sırasında bu durumları belirginleşmiştir¹³⁵. Livius XXIV. 11. 7-8'de 100.000-300.000 *as* arası mal sahibi olan birinci sınıftaki vatandaşların donanma için bir denizci (*nauta*), 300.000-1.000.000 *as* arasındakilerin üç denizci, 1.000.000 *as* üstü mal varlığı bulunanların yedi denizciyi teçhiz edecekleri ve bir yıllık ücretlerini ödeyecekleri *consuller* tarafından emredildiğini belirtmektedir. Buna göre, her bir senatör, sekiz denizciyi teçhiz etmekle yükümlüydü. Bu olaydan anlaşıldığı üzere birinci sınıf arasında bir ayrıma gidilmiş, senatörler ve

¹³⁰ M. I. Henderson, "The Establishment of the Equester Ordo", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 53, 1963, s. 61.

¹³¹ H. Hill, "Livy's Account of the Equites", *Classical Philology*, Vol. 25, No.3, 1930, s. 246vd.

¹³² Cassius Dio, XXXVI.42.1.'de *Lex Roscia*'dan bahsetmektedir. E. Rawson, "Discrimina Ordinum: The Lex Julia Theatralis", *Papers of the British School at Rome*, Vol. 55, 1987, (Discriminia) s.102vd.

¹³³ Dionysos Halikarnassos, IV.18.1; Cicero, *De Re Publica*, II.39.

¹³⁴ Livius VI.8.2-3; Polybios VI.20.9.

¹³⁵ Davenport, s.35.

equester sınıfı mensupları da gelirleri bakımından ayrı tutulmuşlardır. Bu, her ne kadar savaş döneminde uygulanan bir olağanüstü hal vergisi gibi görünse de birinci sınıf içindeki ekonomik farklılığı ve beraberinde ortaya çıkan siyasi imtiyaz ve toplumsal yükümlülüğü çarpıcı bir şekilde göstermektedir. İÖ 141-140 yılında para biriminde *asden sestertiusa* geçilince birinci sınıf *census*'u için kriter 400.000 *sestertius* değerinde mal sahipliği olmuştur¹³⁶.

İÖ V. yüzyılın sonunda kendi atlarıyla süvari konumunda hizmet etmeleri ve bunun devlet tarafından tanınmasıyla, Livius, bu durumun *equester* sınıfının doğmasına yol açtığını belirtir¹³⁷. Polybios II. 24'te belirttiğine göre, II. Kartaca savaşı sırasında Roma ordusundaki toplam atlı sayısını 23.000 kişidir ve bunların en az 4.000'i Campanialılardan teşekkül etmektedir ve *auxilia* sınıfından orduya dahil olmuşlardır¹³⁸. Bu birliklerin yalnızca 1800'ü devlet atıyla mücehhezdir; *centuria* meclisi için yapılan *censusta equester* sınıfından kayıtlanmışlardır. Bu durumdan anlaşıldığı kadarıyla, kendi atıyla teçhiz olan atlılar (*equites equo suo*) ile devlet atıyla teçhiz olan atlıların (*equites equo publico*) sayısı arasında büyük bir dengesizlik bulunmaktadır. Bu da devletin sağladığı atlarla mücehhez 18 *equites centuriası* içinde bulunmanın prestijini göstermektedir. Buna rağmen her iki grup da *equites* adıyla anılmışlardır¹³⁹.

Equites centuriaları içinde yer alan ve senatör ailelerine mensup olmayan ve halk kesimi içinde değerlendirilen kişiler “orta sınıf” tabiri kapsamına alınabilir¹⁴⁰. *Equester* sınıfını senato rejiminden ayırıştıran ve sistemin değişiminde bir odak haline getiren üç unsur bulunmaktadır; senatör yakını olmayan *equesler*, *equites centurialarının* eski mensupları ve maddi durumları bakımından bu *centurialara* dahil olabilecekken kendi atlarıyla teçhiz olan kişilerdir¹⁴¹. Bu grubun, senato aristokrasisinden ayrılması,

¹³⁶ Brunt, Fall, s. 146 vd.; Davenport, s. 37.

¹³⁷ Livius, V.7.5.

¹³⁸ Livius, XXIII.5.15'te Campania'dan 30.000 piyade ve 4.000 atlının *auxilia* sınıfından Roma ordusuna katılabileceğini İÖ 216 yılı *consulunden* aktarır.

¹³⁹ Davenport, s. 38.

¹⁴⁰ Hill, Middle, s. 45vd. A. Cevizci, “Sınıf”, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, 1999, ss.773-774'te “bir toplumda aynı görevi yapan, statüleri aynı olan, çıkarları tam bir aynılık sergileyen ve aynı durumda bulunan insan öbeklerinden her birini” ifade ettiğini belirtmektedir. Hill, özellikle Gracchus hareketi sonrasında Senatonun yönetimdeki tekeline karşı çıkan, orduda atlı sınıfında hizmet verenlerin oluşturduğu sosyo-politik kimliği tanımlarken orta sınıf terimini kullanmaktadır.

¹⁴¹ Hill, Middle, s. 47; Davenport, s. 38vd.

Roma'nın siyasi genişlemenin yanında geniş bir ekonomik alana Kartaca Savaşları sonrasında hükmetmesiyle birlikte olmuştur. Senatör olan *equites* ile senatör olmayan *equites* arasındaki ilk ayrışmalar ticari çıkarlar ve vergi iltizamları konusunda çıkmıştır. Senatör olmayanları siyasi bir amaçları olmasa da ekonomik çıkarlarına ters düşen uygulamalara karşılaştıklarında senatörlerden ayrılmışlardır¹⁴².

Equester sınıfı mensuplarının zenginlik kaynağını oluşturan ticaret ve diğer finansal aktivitelere ve spekülasyona yönelmeleri, siyasetin ve genellikle büyük çiftlik sahipliğinin senatöryal aristokratların tekelinde olması ve öğretmenlik hekimlik ve zanaatkârlık gibi mesleklerin ise azatlıların ve köleler tarafından icra edilmesi nedeniyledir¹⁴³. Geleneklerine bağlı Romalılar için spekülasyon ve kar odaklı teşebbüs hor görülen bir şey olsa da¹⁴⁴; Polybios, bu türden ticari girişimciliğin Romalılarda doğuştan gelen bir yetenek olduğunu belirtir¹⁴⁵.

Senatörlerin ve oğullarının sahip oldukları gemilerin yük taşıma kapasitesini 300 amphoralık ölçüyle sınırlayan (yaklaşık onbir ton) *Lex Claudia*, tarafların ticarete karşı tutumu göstermektedir. Bu yasa, II. Kartaca savaşı öncesinde, İÖ 218'de halk *tribunu* Q. Claudius tarafından çıkarılmıştır¹⁴⁶. *Lex Claudia*'nın çıkarıldığı döneme kadar deniz ticaretinin önemli boyutlarda olmadığı bu nedenle senatörlerin bundan alıkonulmasının etkisinin nispeten az olacağı düşünülebilir. Ancak I. Kartaca savaşı sonrası Sardunya, Korsika ve Sicilya'nın ele geçirilmesi ticaret için verimli ve geniş bir alan sağlamıştır. Bu nedenle senatörler, deniz ticareti için teşebbüste bulunmuş olabilirler. 300 amphoralık bir gemi senatörün çiftliğinde yetişen artık ürünün taşınmasında yeterli olurken büyük çapta ticaret için yeterli değildir¹⁴⁷. Halkçı siyasetçi Gaius Flaminius tarafından desteklenen *tribun* Q. Cladius tarafından hazırlanan *Lex Claudia*'nın arkasında yatan nedenler belli olmamakla birlikte kısmen senato sınıfına duyulan öfke, kısmense yeni kazanılan eyaletlerde yönetici sınıfını oluşturan senato sınıfının finansal hırslarını dizginlemek ve

¹⁴² Davenport, s. 47'de Senatörlerin eski patricius hakimiyetlerinden kalma olan curia meclisi üyelikleriyle kendilerini diğer *equester* sınıfı mensuplarından ayırttıklarını belirtmektedir.

¹⁴³ S. Treggiari, **Roman Freedmen During The Late Republic**, Oxford, 1969, s.160 vd.

¹⁴⁴ Dionysios Halikarnassos, IX.25'te İÖ 474 yılına ilişkin bir kaydında Roma vatandaşlarının zanaatkar veya tüccar olmaya izinli olmadıklarını belirtir.

¹⁴⁵ Polybios, XXXI..27.11.; Hill, Middle, s. 48.

¹⁴⁶ Livius, XXI.63.3-5.

¹⁴⁷ T. Wiseman, **New Men in the Roman Senate 139 B.C. - 14 A.D.**, Oxford, 1971, (New) s. 78.

ayrıca senato sınıfının mali kazanç olmadığı için yeni fetihler ve savaşlar yapmaktan alıkoymak olabilir¹⁴⁸.

Lex Claudia'nın egemen sınıfının yatırım alışkanlıkları üzerinde etkili olduğuna dair varsayım iki yönlüdür; senatörleri toprağa dayanan büyük çiftlikler oluşturarak servet biriktirmeye yönelttiği; bunun da *latifundia* adı verilen büyük çiftliklerin doğmasına yol açtığı ve *equester* sınıfının senatörlerin men edildiği ticari faaliyetlerle zenginleşmesini ve gelişmesini hızlandırdığı öne sürülmektedir¹⁴⁹. Yasanın uygulamadaki etkisinin boyutları meçhuldür. Livius bu yasadan kaçınmak için senatörlerin aracılar kullandığını belirtir¹⁵⁰. Roma'da senato aristokrasisi bu yasayla büyük çapta ekonomik faaliyetlerden, iltizam ve ticaretten hariç tutulmuşlardır. Sonuçta senatörler, siyasi kariyerle, arazi kiralamakla, azatlılarının aracılığıyla yaptıkları tefecilikle ve ticarete yaptıkları dolaylı yatırımla servet sahibi olabilmişlerdir¹⁵¹. İÖ 60'lardan sonra yasanın hükmünün kalmadığı anlaşılmaktadır ve bu nedenle ilgili yasa Caesar tarafından tekrar yürürlüğe konulmuştur¹⁵². Yasanın etrafından dolaşarak yapılan uygulamalar yine de kısıtlı ve küçük bir grup arasında geçerli olmalıdır¹⁵³.

Senatörler için resmen yasak olan ve bu nedenle *equester* sınıfının tasarrufunda bulunan diğer bir ekonomik faaliyet alanı kamu ihale sözleşmeleri idi. Bu sözleşmeler senato tarafından kontrol edilir ve *ensorler* veya bunların yokluğunda *consuller*ce yönetilirdi. Senato hangi sözleşmenin gerekli olduğuna ve bunun için hazineden ayrılacak bütçeye karar verirdi. Devlet sözleşmeleri, *ensorlerin* yönettiği bir ihale ile en uygun teklifi veren kişiye taahhüt edilirdi ve bu kişiye müteahhit veya mültezim anlamında *publicanus* denirdi¹⁵⁴. Bu ihale sözleşmeleri, ilk başta, kamu binaları, yolları ve

¹⁴⁸ Brunt, Fall, s.173; Hill, Middle, s. 50; Davenport, s. 44.

¹⁴⁹ Hill, Middle, s. 88 vd; Finley, Economy, s. 116.

¹⁵⁰ Livius, XXV.7.1.

¹⁵¹ Weber, Agrarian, s.317.

¹⁵² Cicero, In Verrem, II.5.45.'te yasanın Gaius Verres tarafından nasıl çiğnendiğini anlatmaktadır. Caesar'ın yasası için bk. D.50.5.3 ; J. R. Townshend, "Lex Claudia, 218 BCE.", The Oxford Classical Dictionary, digital edn., Ed. S. M. Goldberg, Oxford University Press, New York, 2017, s.4.

¹⁵³ Cicero, Ad Familiares, XIII.42.'de aracılarla yapılan bir tekliften bahsetmektedir; Hill, Middle, s.51vd.; Wiseman, New, s. 79; Brunt, Fall, s. 174.

¹⁵⁴ Livius, XLIII.16; XXXIX.44.5.'te Marcus Porcius Cato Maior'un censorlüğünde yüksek kar getirisi olan ve kamu hizmeti açısından düşük seviyede bulunan sözleşmeleri iptal ettiğini belirtir. Vergiler konusunda bk. M. A. Kaya, **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III Hellenistik Dönem**, İstanbul, 2019, (Türkiye), s. 330 vd.; K. Taşdöner, **Anadolu'da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi**, İstanbul, 2017, s.147 vd.

köprülerinin inşası veya tamirine yönelikken sonraki dönemlerde sınır dışına giden orduların iâşesinin tedariki ve temini gibi daha geniş kapsamlı konularda ihaleler düzenlenmiştir¹⁵⁵. Büyük kapsamlı sözleşmeler beraberinde ortaklar ve hissedarlardan teşekkül eden şirketleri, (*societates*) getirmiştir¹⁵⁶. Eyalet vergilerinin toplanmasının ihaleyle yoluyla mültezime tevdi edilmesine dair İÖ 133 yılından önce bir bulgu yoktur¹⁵⁷. Polybios VI 17’de senatonun toplum üzerindeki gücünü anlatırken bu sözleşmelerin halkı ilgilendiren tüm alanlarda yapıldığını ve senato tarafından yönetildiğini ve aynı zamanda jürilerin de senatörler tarafından oluşturulması dolayısıyla halkın tamamıyla senatonun kontrolü altında olduğunu belirtir¹⁵⁸.

Publicani, *equester* sınıfı içinde en çok zenginleşen ve siyasette öne çıkan kesimi oluşturmaktaydı. Cicero bu kesim için *equester* sınıfının çiçeği, toplumun mücehveri, mülkün temeli demektedir¹⁵⁹. I. Kartaca savaşından sonra Roma’nın deniz aşırı toprakları bünyesine katmasını takiben, ordunun iâşesinde, yol, kanalizasyon, su yolu vergi toplama gibi kamu işlerinin üstlenilmesinde giderek daha fazla rol almaya başlayan *publicani*, zamanla *equester* sınıfının sözcüleri haline gelmişlerdir¹⁶⁰. *Publicani* kesimine ilişkin haberdar olduğumuz en erken tarihli olaydan Livius bahsetmektedir. Livius XXIII 48.4–12’de, İÖ 215 yılındaki Scipio’nun İspanya seferi sırasında, devlet hazinesinin birliklerin iâşeleri karşılamada güçlük çekmesi üzerine, senato *publicaniden* mal tedarik etmelerini ister. Müteahhitler, askerlik hizmetinden muaf olmak ve taşıma süresince devletin güvencesi olması koşuluyla mal tedarik etmeyi kabul ederler¹⁶¹. Livius, *publicaninin* bu hareketlerini vatanseverlik şeklinde değerlendirse de bazılarının dolandırıcılıklarını daha sonraki kayıtlarında belirtir. Senato, suçlulara karşı harekete geçmekte ilerideki sözleşmelerin tehlikeye düşeceğini göz önüne alarak ilk başta isteksiz olsa da halk

¹⁵⁵ E. Badian, **Publicans and Sinners: Private Enterprise in the Service of the Roman Republic**, New York, 1972, (Publicans), s.15vd.

¹⁵⁶ Cicero, Pro Sestio, XIII.9.2.; XIV,32.

¹⁵⁷ Brunt, Fall, s. 149.

¹⁵⁸ Brunt, Fall, s. 148’de Polybios’un halktan kast ettiğinin *equester* sınıfı mensupları olduğunu ileri sürmektedir.

¹⁵⁹ Cicero, Pro Plancio, 23 “Flos enim equitum Romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum rei publicae publicanorum ordine continetur.”

¹⁶⁰ Cicero, In Verrem II.3. 168’de *equester* sınıfının öncülerinin *publicanus* kesiminden gelenler olduğunu açıkça belirtmektedir.

¹⁶¹ Livius, XXIII.49.1-5.

tribunları, dolandırıcı *publicanus*lara karşı mecliste bir mahkeme kurarlar ve sonuçta senatörler halk *tribunları*yla iş birliği yaparlar. *Publicaninin* organize ettiği isyana rağmen dolandırıcılar cezalandırılırlar¹⁶². Bu olay, senato ve magistratların dışarıdan gelen siyasi baskıyı def edebildiklerini göstermektedir. Bununla birlikte, bir kaç yıl sonra, İÖ 210'da devlete verdikleri borcun, İÖ 200 yılında ancak üçte birini geri alabildiklerinden yakınan bir grup zengin senatodan taviz koparmayı başaramışlardır; verdikleri borç devlet tarafından ödeninceye kadar Roma yakınlarındaki büyük arazilerin tasarruf hakkını elde etmişlerdir¹⁶³.

I. Kartaca savaşının ardından Sicilia ve Sardinia- Corsica eyaletlerinin kurulmasıyla deniz aşırı ticaretin Roma'nın politikasında önem arz etmeye başladığı düşünülebilir¹⁶⁴. Bunun yanında, ele geçirilen bölgelerdeki madenler ve diğer türden kaynakların işletilmesi ve vergilerin toplanması *publicaniye* havale edilmiştir¹⁶⁵. *Tributum* vergisi, savaş halinde iken Romalı vatandaşlardan toplanan, *centuria* meclisindeki *censusa* göre belirlenen bir askerlik vergisiydi. Bu vergi, *publicani* tarafından toplanmaz, vatandaşlar meblağı kendileri öderlerdi¹⁶⁶. Eyalet vergilerinin özellikle *portoria*¹⁶⁷ vergilerinin artışı sayesinde, İÖ 167'den itibaren *tributum* yalnızca iç savaşlarda toplanmıştır. Bu nedenle *tributum*, zamanla eyalet vergisi anlamına gelmeye başlamıştır¹⁶⁸.

Roma Cumhuriyeti'nin II. Kartaca savaşına kadarki dış siyasetinin ekonomik nedenlerle şekillenip şekillenmediği sorusunun cevabı, aynı zamanda işadamlarının (*equites-publicani*) Roma siyasetine yön verebilme yetilerinin ölçüsünü de

¹⁶² Livius, XXV.3.8.vd Marcus Posthumius adındaki müteahhitin başını çektiği şirketin II. Kartaca savaşı sırasında devleti dolandırdığını ve buna karşı Spurius ve Lucius Carvilius adındaki halk *tribunları*nın yolsuzluk yapan müteahhitleri *comitia tributia*'da cezalandıracak bir yasa çıkarmak isterler. Müteahhitlerin Gaius Servilius Casca adındaki halk *tribunun*ü kendi saflarına çekerek bu yasayı engellemek amacıyla mecliste karışıklık çıkmasını sağlarlar. Halk meclisinin oturumu sonuçsuz kalınca senato meseleyi ele alır ve yolsuz yapan müteahhitler yargılanarak kefatlet ödemeye mahkum edilirler bk. Livius, XXV.4.1-11.

¹⁶³ Livius, XXXI.13.3-9.

¹⁶⁴ Hill, Middle, s. 53.

¹⁶⁵ Weber, Agrarian, 302-305.

¹⁶⁶ G. P. Burton, "Tributum" **The Oxford Ancient Dictionary**, 1999, s. 1551.

¹⁶⁷ İtalya limanlarına gelen ve giden mallar üzerinden %40 oranında alınan gümrük vergisidir. G. P. Burton, "Portoria" **The Oxford Ancient Dictionary**, s. 1228; Hill, Middle, s. 54.

¹⁶⁸ Eyaletlerde uygulanan askerlik vergisi sabit bir meblağ olan stipendium iken, bazen Asia gibi eyaletlerde uygulanan aynı vergi yetiştiriciden alınan onda bir vergisi decuma idi. Bunlar publicaniye ihale usulüyle havale edilirdi. Bk. Hill, Middle, s. 55vd.

göstermektedir¹⁶⁹. İşadamları ve senatörleri II. Kartaca savaşı öncesi dış politika konusunda bir araya getiren iki olay bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, İÖ 242-237 yıllarındaki Paralı Askerler Savaşı sırasında Kartaca tarafından alıkonulan 500 İtalyan tüccarın mahkum takasıyla geri alınması¹⁷⁰ ve İllyria'ya ticaret güvenliği için yapılan müdahaledir. İÖ 230 yılında Adriyatik'teki deniz ticaretini sabote eden İlliryalı korsanlara karşı senato harekete geçmiştir. İllyria kraliçesi Teuta'ya bir heyet gönderen senato, bölgede faaliyet gösteren İtalyan tüccarlarının zararlarını bildirmiştir. Daha sonra gönderilen elçinin katledilmesi iki yıllık savaşa yol açmış, İllyria'da Roma'nın güdümünde bir yönetim kurulmuştur. Ticari nedenlerle başlayan bu savaş, stratejik açıdan Roma'nın Doğu Adriyatik'teki hakimiyeti yolundaki ilk atılım olmuştur. Roma, İllirya üzerindeki nihai hakimiyetini İÖ 219'daki ikinci seferiyle tesis edebilmiştir¹⁷¹. İÖ III. yüzyıla ait bu her iki olayda tüccar sınıfının etkili olduğu ileri sürülse bile süreci yönlendiren toprak aristokrasisini temsilcisi, senatör sınıfıdır. Savaşlar, uzun vadeli ekonomik getirileri olduğu kadar kısa vadede ganimet, toprak ve köle kazanımları açısından senatör sınıfı için vazgeçilmez ekonomik bir faaliyet niteliğindedir¹⁷².

İÖ II. yüzyılın ikinci yarısına kadar ticaretle uğraşan *equites* ve *publicani* kesiminin dış politika üzerinde etkili olmaları mümkün görünmemektedir. Bunun yanında, senatonun şehir devleti yapısını muhafaza ederek yayılmacı bir politika gütmesi kurumsal açıdan imkansızdır¹⁷³. Aslında, halkın koloni isteği ve bunun halkçı siyasetçiler tarafından gündemde tutulması Roma yayılmacılığının temel motivasyonudur. Ancak, İÖ

---

¹⁶⁹ Roma'nın İÖ III-II yüzyıldaki savaşlarının, savaşların temel nedeni olmasa da, latifundialara köle akışında önemli payı olduğu ve bu nedenle kölelerin savaşların önemli bir getirisini teşkil ettiği üzerine bk. K. Hopkins, **Conquerors and Slaves: Sociological Studies in Roman History**, Vol. 1, Cambridge, 1978, (Conquerors), s. 10vd.

¹⁷⁰ Polybios, I 83. 7-8; Eutropius, (Breviarum Historiarum Romanum) II.27. W. Harris, **War And Imperialism In Republican Rome 327-70 B.C.**, Oxford, 1991, (Imperialism) s. 65'te senatonun bu hamleyi yalnızca tüccarlar için değil, Roma hukukuna bağlı her hangi bir vatandaş veya müttefik grubu için de yapabileceğini belirtmektedir.

¹⁷¹ Hill, Middle, s. 92.

¹⁷² M.A. Kaya, "Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)" **Doğu Batı**, sayı 49, 2009, (Anadolu), s. 199vd İÖ 189 yılı *consulu* Gn. Manlius Vulso'nun Suriye kralı Antiokhos'u desteklemiş olan Galatları cezalandırmak için çıkmış olduğu seferde izlediği güzergahı Roma otoritesini sağlamak, ganimetlerle zenginleşmek ve ün kazanmak amacıyla izlediği belirtilmektedir.

¹⁷³ E. Badian, **Roman Imperialism in the Late Republic**, Oxford, 1968, (Roman), ss.7-9'da senatonun şehir devleti kurumlarıyla ele geçirdiği bölgelerde müttefik yaratma sistemine yöneldiği bunun da yayılmacılık için elverişli olmadığını iddia eder.

181'den sonra koloni kurulmasının neredeyse durması¹⁷⁴, halkın kendileri için getirisi olmayan savaşlara karşı tepkisine neden olmuřtur¹⁷⁵. Bu bağlamda, halkın toprak beklentisi ve askeri yayılcılığı destekleyen siyasetçiler ile ticari çıkarları için yayılcılığı destekleyen işadamlarının belirli bir uzlaşı sağlamları ancak İÖ II. yüzyılın ikinci yarısında Gracchus hareketi sırasında mümkün hale gelmiřtir¹⁷⁶. İÖ 146'da Korinthos ve Kartaca'nın yıkılışında Roma tüccar/işadamı sınıfının etkili olması da *equitesin* dış politikayı yönlendirmedeki konumunu göstermektedir¹⁷⁷.

Equester sınıfı içinde senato aristokrasisine mensup olanlarla senatör olmayanlar arasında kamu ihale sözleşmeleri konusunda iş birliği sağlanmadığında, *publicani* ve eyaletlerde ekonomik faaliyetlerde bulunan *equesler* siyasi kriz yaratıyorlardı¹⁷⁸. Bazı senatörler ise kimi zenginlerin maddi güçleriyle devlet politikasına yön verme çabasının tehlikelerini görmüşlerdir. Örneğin, M. Porcius Cato Sardinia ve İspanya valiliği sırasında bu eyaletlerdeki iş adamlarına karşı düşmanca bir tavır takınmıřtır¹⁷⁹. Cato, İÖ 184 yılı *ensorü* sıfatıyla *publicani* kesimine karşı açık bir çatışmaya girmiştir. M. Porcius Cato ve mevkidaşı L. Valerius Flaccus sözleşmeleri devletin yararına olacak şekilde düzenlemişlerdir. Buna karşı, *publicanuslar* senatoda bu durumu protesto etmişler, senato *publicanusları* haklı bularak sözleşmeleri iptal etmiştir. Bunun üzerine Cato, yola gelmez *publicanusları* daha sonraki ihalelerden hariç tutmuş ve yeni sözleşmelerde devlet yararına koşulları kabul ettirmiřtir¹⁸⁰.

¹⁷⁴ Livius, XL 34'ten Latin hukuklu son koloni Gallia Cisapina'daki Aquielia'nın İÖ 181'de kurulduğunu belirtirken, Livius, XL 39'dan İÖ 180'de Etruria'daki Luna'nın son Latin hukuklu ve İÖ 157'de Piceninum'daki Auxium Gaius Gracchus'tan önce kurulan son vatandaş kolonileri olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷⁵ Halk *tribunları* İÖ 151, İÖ 149 ve İÖ 138 asker alımlarını durdurmuşlardır bk L.R. Taylor, "Forerunners of the Gracchi", *The Journal of Roman Studies*, Vol.52, 1962, (Forerunners) s.21vd.

¹⁷⁶ Hill, Middle, s. 94vd Gracchuslara kadar Roma'da bir kapitalist sınıfın olmadığı iddiasıyla *equester* sınıfının Roma dış politikasında etkili olduğunu red eder. Badian, Roman ss. 17-20'da Roma'nın dış politikadaki öncelikleri arasında ekonomik çıkarların olduğunu reddetmektedir. Ekonomik önceliklerin II. Yüzyılın sonunda ön plana çıktığını belirtmektedir bk. s.44 vd. Krş. Harris, Imperialism, s. 54vd. Roma'nın ekonomik çıkarlar gütmekten dış politika belirlemesinin anlamsız olduğunu ileri sürmektedir.

¹⁷⁷ T. Mommsen, *The History of Rome*, Vol. III, Trns W.Dickson, 1863, (Vol. III), s. 52'de Korinthos'un yıkılışında tüccar partisinin etkili olduğunu ileri sürmektedir. Hill, Middle, ss. 99- 101'de Korinthos ve Kartaca'nın yıkılışlarının tamamen *equites'in* yönlendirmesiyle olmasa da bu eylemlerin ekonomik getirilerinin senato tarafından göz ardı edilmediğini de vurgulamaktadır.

¹⁷⁸ Davenport, s. 45.

¹⁷⁹ Livius, XXXII.27.

¹⁸⁰ Livius, XXXIX.1-9.; Plutarkhos, Cato Maior, 19.

İÖ 169 yılı *ensorleri* Tiberius Sempronius Gracchus ve Gaius Claudius Pulcher'in bir önceki *ensorler* döneminde ihaleler alan iş adamlarını, kendi dönemlerinde sözleşmelerden hariç tutmuşlardır¹⁸¹. Bu tavrın, belirli bir kesimin ihaleleri ve sözleşmeleri devamlı surette elde ederek zenginleşmesini önleme amacını güttüğü söylenebilir¹⁸². *Publicani* kesimi bu önlemi alan *ensorlere* karşı propaganda yapmışlardır. Bu sefer senato, *ensorleri* desteklemiş, *publicanuslar*, kişisel nedenler dolayısıyla *ensorlere* hasım olan P. Rutilius adındaki halk *tribununun* desteğini sağlamışlardır¹⁸³. Rutilius daha önce örneği görülmemiş bir biçimde sözleşme ihalelerini *comitia tributada* gündeme getirerek bunların iptal edilmesini teklif etmiştir. *ensorler*, Rutilius'un topladığı oturuma katılmışlar ve burada Rutilius, *ensorlerin* kendi *tribunluk yetkilerini* ihlal ettiklerini iddia etmiştir ve bu nedenle *ensorlerin* yargılanmasını talep etmiştir. Bu olay, sözleşmelerden çıkarları zedelenenlerin çabasıyla, yığınların *ensorlere* karşı güçlü bir muhalefetine dönüştü. *Centuria* meclisinde yapılan oylamada *equites centurialarının* sekizi ve birinci sınıf *centurialarının* çoğunluğu Claudius Pulcher'i suçlu ilan eden karara oy vermişlerdir. Ancak, senatonun etkisi ve Gracchus'un şöhreti, Claudius Pulcher'in beraat etmesini sağlamıştır¹⁸⁴. *ensorler* intikamlarını, Rutilius'u *census* listesinde aşağı sınıflara kaydederek almışlardır¹⁸⁵. Bundan başka senato, İÖ 167'de Makedonya Krallığı içindeki maden ve kereste kaynaklarının ihale yoluyla işletilmesine müsaade etmemiştir¹⁸⁶. Bu, senatonun giderek güçlenen *publicaninin* hareket alanını kısıtlamak isteğini göstermektedir¹⁸⁷.

İÖ 184 M. Porcius Cato ve L. Valerius Flaccus'un ve İÖ 169'daki Tiberius Sempronius Gracchus ve Gaius Claudius Pulcher'in *ensorluklerinde* *equester* sınıfının *publicani* kesimine karşı girişilen faaliyet, senato aristokrasisinin, özellikle II. Kartaca savaşından itibaren güçlenmekte olan bir odağa karşı *status quo*'yu koruma hamlelerini

---

¹⁸¹ Livius, XLIII.16.1-2.

¹⁸² Hill, Middle, s. 89.

¹⁸³ Livius, XLIII.16.3.

¹⁸⁴ Livius, XLIII.16.4-16.

¹⁸⁵ Livius, XLIV.16.8.

¹⁸⁶ Livius XLV.18.3.

¹⁸⁷ Hill, Middle, s. 90. Kaya, Anadolu, s. 202vd.İÖ 171-168 III. Makedonya savaşı süresince müttefiki Pergamon ve Rodos'un sadakatsiz davrandığına hükmederek bu krallıkları cezalandırma yoluna gitmiştir. Roma'nın emperyalist bir devlet pozisyonu ile Rodos'u, Delos'u İÖ 166'da açık liman ilan ederek ekonomik yollarla cezalandırmış, Pergamon'un iç işlerine müdahale ederek Galatları desteklemiştir.

göstermektedir. *Publicani* ve senatör olmayan *equites* ise siyasi bir baskı grubu meydana getirerek kendi çıkarlarına hizmet edecek politikaları şekillendirmekten ziyade; genişleyen imparatorluk içindeki ekonomik çıkarları tehlikeye düştüğünde, bunları korumak amacıyla tepki vermişlerdir¹⁸⁸.

Senatör olan *equester* sınıfı mensupları *nobilitas* oluşturmuşlardır. *Nobilitas*ın, *patricius*lardan ve *sella curulis* makamı olan diktatörlük, *magister equitum*, *ensorluk*, *consulluk*, *praetorluk*, *aedilis curulis* gibi magistratlık görevlerinde bulunmuş plebs kökenlilerden oluştuğu kabul edilmektedir¹⁸⁹. Şecerelelerinde *magistratus curulis* ataları bulunan aileler, cenazelerde ve diğer dini törenlerde bu kişilerin *imagolarını* sergileme hakkına sahiplerdi (*ius imaginium*)¹⁹⁰. Yüksek memurlukta bulunmuş kişi tasvirlerinin kamusal alanda sergilenmesi, bilinen, tanınan kişi anlamına gelen *nobilis* kelimesinin kökenine işaret ediyor olabilir¹⁹¹.

Lex Ovinia ile senatör sınıfının yalnızca *patricius* kökenlilerden teşkiline son verilmiştir. *Lex Ovinia*’nın İÖ 318’de ilk defa uygulandığı göz önüne alınırsa bu tarihten önce çıkarıldığı muhtemeldir¹⁹². *Comitia tributia*’nın alt komisyonu niteliğindeki *concilium plebis*’te kabul edilen bir yasa olan *Lex Ovinia*, İÖ 449 yılı *consulleri* Lucius Valerius Potitus ve Marcus Horatius Barbatus tarafından çıkarılan *plebiscitianın* tüm devleti bağlayıcılığını işaret eden *Lex Valeria Horatia de plebiscitis* ile ihdas edilen geleneğe ait yasalardan biridir¹⁹³. Bu yasadan önce senatör seçimleri o dönemin *consulleri* tarafından yapılıyordu. Bu yasa ile senatör seçimi *censorler* tarafından yapılmaya başlanmıştır. Senatör sayısı 300 kişiydi ve eskiden *magistratus curulis* görevinde bulunanlar tabii senatör kabul edilip, senatodaki yerlerini ömürleri elverdiğince

¹⁸⁸ Meier, Amissa, s. 65 vd.

¹⁸⁹ T.Mommsen, **The History of Rome**, 1862, Vol. II, Cambridge, (Vol. II), s. 317; Gelzer, s. 27; P. A. Brunt, “Nobilitas and Novitas”, **The Journal of Roman Studies**, Vol. 72, 1982, (Novitas) s. 2.

¹⁹⁰ Imago (çoğ. imagines) curulis magistratlığı yapmış olan Romalıların portre-masklarıdır. Ailenin hanesinin artrium’unda sergilenen bu tasvirler, ailenin cenaze törenlerinde ve kamusal kurban törenlerinde aktörler tarafından tören kıyafetleriyle birlikte giyilirdi; E. Badian, “Imagines”, **The Oxford Ancient Dictionary**, s.749. Polybios, VI. 53’te tasvirleri taşıyan kişilerin, canlandırdıkları soylular gibi giyinip forumdaki sıralara oturduklarını belirtir. Imago’nun kullanımı hakkında bk. Plinius Maior, *Naturalis Historia*, XXXV. 2.

¹⁹¹ Nobilis, nosco bilmek, tanımak, aşına olmak fiilinden türemiştir C. T. Lewis “Nobilis”, **A Latin Dictionary**, Oxford, 2002, s. 1211.

¹⁹² Lintott, *Constitution*, s. 71vd.

¹⁹³ İÖ 287 *Lex Hortensia* bu prensibi genişleterek soy temelli patricius-plebs mücadelesini sonlandırmıştır. Bk. T. J. Cornell, “The recovery of Rome” **CAH**, Vol.7, Part 2,Cambridge, 2006, (Recovery), ss. 342-343

alabilirlerdi. Eski magistratların yanında *censor*lerin seçtikleri kişiler, *equites census*una dahil olan yani 400.000 *sestertius* değerinde mal sahipliği bulunan, yüz kızartıcı suç bulunduran ve ahlaken örnek olan insanlar arasındandır. Zamanla senatör seçimindeki şartlar daha kapsayıcı hale getirilmiştir. II. Kartaca savaşı sırasında yaşanan büyük kayıplardan sonra senato üyeleri arasına *aedilis plebis* görevini yapmış olanlar dahil edilmeye başlanmıştır. Hatta, İÖ 122- 102 dönemine ait olan Lex Atinia ile halk *tribunluğu* görevinde bulunmuş kişilerin, Sulla döneminde ise eski *questor*lerin senatör olmalarına izin verilmiştir¹⁹⁴.

Cicero, Pro Sestio, 137’de senatörlerin devlet görevlileri içindeki konumu için “*Vakar ve şerefe giden tek yol akıllı ve iyi kişiler tarafından övülmek ve sevmektir. Bu kişiler tabiatın kendilerine bahsetmiş olduğu iyi mizaçlarıyla atalarımızın kurmuş oldukları devlet düzenine aşinadırlar. Atalarımız bir kralın hükümlerine tahammül edemeyerek yıllık magistratlıklar oluşturmuşlardır. Senatonun devletin işleyişine yönelik kararlarını ön plana çıkarmak ve uygulamak magistratların görevi olmuştur. ... Onlar (atalarımız), senatoyu, devletin muhafızı, yöneticisi ve müdafisi olarak kurmuşlardır. Magistratlar, en kıymetli meclisin (senatonun) hizmetkarları gibi düşünülmüş; dolayısıyla onların bu sınıfın (senatörlerin) otoritesine bağlı hareket etmelerini istemişlerdir. Ayrıca senatonun, kendilerine en yakın statüden gelen magistratlar tarafından güçlendirilmesini istemişler ve bu yolla sıradan halkın özgürlüğünün ve koşullarının savunulup yükseltilebileceğini düşünmüşlerdir.*” demektedir. Cicero’nun bahsettiği bu “*erdeme*”, *plebs*ler, İÖ 366 yılından itibaren ulaşabilmişlerdir. Livius VI 37. 11’de *plebs* kökenlilerin *consul* olabileme hakkının tanınmasından sonra bunların *nobilitas* adıyla anıldıklarını belirtmektedir. Bu dönemde, *praetorluk* ve *aedilis curulis* gibi memurluklar ihdas edilmediği için *plebs*ler *nobilitas* sınıfına ancak *consulluk* yaptıktan sonra dahil olabilmeleri anlaşılabilir bir durumdur¹⁹⁵.

Plebs kökenli *nobilitas* aileler, *patricius* ailelere göre magistratlıkları elde etmede daha başarılı olmuştur. Örneğin, *patricius* Iulius klanı İÖ 366-49 yalnızca 6 *consul* çıkarırken, *plebs* Fulvius onyedisi ve Metellius onsekiz *consul* çıkarmışlardır¹⁹⁶. Cicero, İÖ

¹⁹⁴ Lintott, Constitution, s. 70.

¹⁹⁵ Brunt, Novitas, s. 1.

¹⁹⁶ Gelzer, s. 26vd.

54 yılı *consulu* Lucius Domitius Ahenobarbus'tan alayla söz ederek yeteneksiz kişilerin soyları nedeniyle bir yerlere geldiğini belirtmektedir; bu da kişisel yeteneğin devlet görevlerinin elde edilmesindeki önemsizliğini göstermektedir¹⁹⁷. Roma oligarşisi makamların kendi aralarında eşit şekilde bölüşülmesine dikkat ediyordu¹⁹⁸. Zenginlik siyasi ve toplumsal iktidardan pay almada temel kriteri teşkil etmiş; bu sağlanmadığında *patricius* aileler dahi bir kenara itilmiştir¹⁹⁹.

Senatörlerin devşirildiği *patriciustan* mürekkep yönetici sınıfın yerini, İÖ IV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren *patricius* ve plebs zenginlerinden müteşekkil *nobilitas* sınıfı almıştır. Senatörler ile senatör olmayan *equites* arasında kalan ve mensup olduğu *gensten* ilk defa *magistratus curulis* olmaya hak kazananlar ise *novus homo* (yeni insan) adıyla anılmışlardır. Eski aileler, zamanla fakirlik ve ya varislerinin yokluğundan kaybolurken *novi homines* bunların yerini almak zorundaydı. Neredeyse her on yılda bir yeni aileler ilk *consullerini* çıkarmışlardır²⁰⁰. *Novi hominesin* aileleri, fertlerini, genellikle düşük memurluklara yerleştirdikten sonra bir *magistratus curulis* yetiştirebilirlerdi²⁰¹.

Equester sınıfı, askeri birlik niteliğinin İÖ III. yüzyıldan itibaren öneminin azalmasına ve bu nedenle ordu birlikleri içinde sayıları düşürülmesine²⁰² mukabil, toplumsal saygınlığını korumuştur²⁰³. Memurların, yönetici ve kurmay ekibinin devşirildiği sınıf kimliğini taşıyan *equester*, erken dönemde *patricius genslerinin* tekelinde tutukları devlet aygıtından plebs hareketinin öncülerini teşkil etmeleri nedeniyle *nobilitas* adı altında yeni bir yönetici sınıfın inşa edilerek kurumsal dönüşümün esasını meydana getiren itici güç kaynağıdır. Bununla birlikte, *equester* sınıfına mensubiyetin, muharip olmaktan ziyade dar anlamada bir gelir grubunu niteler hale gelmesi, eski özgünlüğünü yitirmesine yol açarak bağlantısı güçlü her zenginin ailenin ulaşabileceği

---

¹⁹⁷ Cicero, Ad Atticum, IV.8a.2.

¹⁹⁸ Gruen, Generation, s. 47vd.

¹⁹⁹ Patricius Cornelius klanına bağlı Sulla'nın ailesi, Sulla tarafından tekrar eski gücüne kavuşturana kadar siyasi alanında etkili değildi. Bk. A. Keaveney, **Sulla: The Last Republican**, 2nd. Edn., New York, 2005, s. 5vd.

²⁰⁰ Cicero, De Lege Agraria, II.3.'de kendisini, nobilitasın nesiller boyunca bir kale gibi koruduğu *consullük* makamına nesiller sonra ulaşan ilk *novus homo* şeklinde sunsa da bu doğru değildir. Bunun için bk. Gelzer, ss. 35- 40.

²⁰¹ Brunt, Conflicts, s.67vd.

²⁰² Polybios, VI.26.7.'de yardımcı atlı birliklerinin Roma vatandaşlarının atlı birliklerinin üç katı olduğunu söyler.

²⁰³ Davenport, s. 51'de *Equester* sınıfının zenginleşerek toplum içerisinde sahip oldukları askeri statülerini hukuk, felsefe, belagat gibi entelektüel statüye çevirerek dönüşüm geçirdiklerini belirtmektedir.

bir statü haline getirmiştir. *Ordo Equester*'in, senato karşıtı siyasetin odak noktası haline gelerek siyasi bir kimlik kazanması ise Gracchus hareketi sırasında gerçekleşmiştir.

II. BÖLÜM

ROMA HALKI VE SİYASETİ

II.1. *Plebes, Servi ve Libertini*

Roma'nın kuruluşundan İÖ III. yüzyıla kadar Eskiçağ kaynaklarında verilen *census* verilerine göre askerlik yapabilecek vatandaş sayısı 150.000'i geçmemiştir²⁰⁴. I. Kartaca Savaşı sonrasına İÖ 234 yılına ait *censusa* dahil olan²⁰⁵ Roma vatandaşı (*civis romanus*)²⁰⁶ sayısı 270,713'tür²⁰⁷. İÖ 225 yılında İtalya nüfusunun kaynaklardaki *census* verileri ve müttefik askerlerin sayılarından yola çıkılarak, kadınlar, çocuklar ve askerlik çağında olmayanlar dahil edildiğinde toplamda 2,962,000 olduğu kölelerin de hesaba katıldığında 4.000.000'a yakın insanın İtalya'da yaşadığı düşünülmektedir²⁰⁸. Roma siyasi yapısı içinde ana gövdeyi oluşturan plebsler, İÖ IV. yüzyıldan itibaren siyasi ve ekonomik yapıdaki değişimlerle birlikte dönüşmüştür.

II.1.1. *Nexum ve Ager publicus Sorunları Işığında Plebs Hareketi*²⁰⁹

Siyasi hizipleşme sürecinde karşımıza çıkan ve aristokrasiye karşı halkın çıkarını savunmak anlamında *populustan* (halk) türetilen *populares*'in tabanı Roma toplumundaki sosyo-ekonomik açıdan kavramsal karşılığı, plebs adı verilen toplumsal bütünün

²⁰⁴ A. Drummond, "Rome in the Fifth Century I: the Social and Economic Framework", *CAH*, vol.7, part 2, 2006, (Framework), s. 136vd.

²⁰⁵ Polybios, Livius ve Dionysios gibi Eskiçağ yazarlarının verdiği *census* verilerinde eli silah tutan tüm vatandaşların yer aldığı, *proletariinin* donanmada görevli olmaları nedeniyle *censusa* dahil edildikleri, ayrıca oy hakkı bulunmayan vatandaşların tribusları olmamaları nedeniyle *census* listelerine ayrıca yazıldıkları ve azatlıların *census* listelerinde yer aldıkları belirtilmektedir, F. C. Bourne, "The Roman Republican Census and Census Statistics", *The Classical Weekly*, Vol 45, No 9, 1952, ss. 129-132. Bk. P. A. Brunt, *Italian Manpower 225 BC-14 AD*, Oxford, 2001, (Manpower) ss. 22-25.

²⁰⁶ Roma vatandaşlığı oy hakkına sahip olan vatandaşlar ve oy hakkı bulunmayanlar olarak ikiye ayrılırdı. Non optimo iure, oy hakkı bulunmayan vatandaşlar, Romalılarla evlilik (ius conubii) ve Roma hukuku dahilinde mülk edinme hakkına sahipken Optimo iure hakkına sahip olanların mülkiyet ve evlilik haklarının yanında oy hakkı bulunuyordu. Bk. A. Sherwin-White, *The Roman Citizenship*, Oxford, 1973, (Citizenship) s. 21vd Romalıların sınırlarını genişlettikçe ve Latin yerleşimlerini kendi bünyelerine kattıkça non optimo iure ve daha sonra ius latii gibi vatandaşlık formları icad ettiklerini belirtir.

²⁰⁷ Livius, Periochae, XX.15; T. Frank, "Roman Census Statistics from 225 to 28 B.C.", *Classical Philology*, Vol.19, No 4, 1924, s. 329.

²⁰⁸ Brunt, Manpower, ss. 45-60.

²⁰⁹ Hareketi, bireylerin örgütlü bir toplulukla veya bir kişinin önderliğinde toplumsal ve siyasi düzende değişiklik isteklerini göstermeleri anlamında kullandım. Bk. A. Cevizci, "Hareket", *Felsefe Sözlüğü*, ss. 396-397.

çoğunluğunu oluşturan kesimdir²¹⁰. *Patricius*luğun kökeni şehrin en erken dönemlerine dayandığından, aslında, İÖ VI. yüzyıldan önce *populus* kelimesi yalnızca *patricius* sınıfını nitelemekteydi. Kelime, yağmalama, yakıp yıkma anlamına *populari* fiilinden türemiştir. Kelimenin askeri anlamdaki kökenine dayanarak askerlik yapabilen halk kesiminin kast edildiği düşünülebilir²¹¹. Hatta bu etkinin Cumhuriyetin erken dönemlerinde de sürdüğünü Livius II.56.11’de İÖ 471 *consulu* Appius Claudius Sabinus’un *tribun*ların yalnızca plebsler üzerinde yaptırım yetkisin bulunduğu, *populus* üzerinde tasarrufta bulunamayacaklarını aktarmasından anlaşılmaktadır. Cicero, Pro Murena I. 1’de *populus* plebsque ibaresini kullanması muhtemelen eski dönemlerde varolan bu ayrıma bir gönderme niteliğindedir. Erken Cumhuriyet döneminde plebslerin gelir düzeyleri nedeniyle piyade sınıfının alt kısmındaki *centuriaları* (*infra classem*) teşkil etmelerine mukabil, İÖ IV. yüzyıldan itibaren ekonomik dönüşümle plebs kökenlilerin ağır zıhlı yaya ve süvari *centuriaları* (*prima classis*) içinde yer almaya başlamaları, *populus*-plebs kelimeleri arasındaki farklılığının zamanla giderilmesinde etkili olduğu düşünülebilir²¹².

Roma’da halk (plebs), şehirde yaşayanlar (*plebs urbana*) ve taşrada yaşayanlar (*plebs rustica*) olarak temelde ikiye ayrılmıştır. Plebs hareketinin tabanını Roma şehrindeki küçük zanaatkarlar, tüccarlar, işçiler ve taşradaki çiftçiler²¹³ oluşturmaktaydı. Krallık döneminde Roma, zenginliğini büyük oranda gümrük vergilerine dayandırmaktaydı. Ancak Etrüsk kralları sonrasında ortaya çıkan otorite boşluğu, ticaretteki güvenliği tehdit ederek bir daralmaya neden olmuştur ve Etruria ve Campania arasındaki karasal bağı kopartmıştır²¹⁴. Bu haliyle, Etrüsk hâkimiyetinin Orta İtalya’da İÖ V. yüzyıldan itibaren çöküşü beraberinde ekonomik bir gerileme meydana getirmiş, hem şehirdeki küçük tüccarları hem de kırsaldaki çiftçiye etkilemiştir²¹⁵.

²¹⁰ Populares (çoğ.), popularis (tek.) siyasi bir tarafı nitelediğinde tam karşılığı halk adamı-halk adamlarıdır. Bk. C. T. Lewis “Popularis”, **A Latin Dictionary**, Oxford, 2002, 1398.

²¹¹ P. Harvey, P. H. Baldi, “Populus: A Reevaluation”, **Journal of Indo-European Studies Monograph Series 44**, Ed. K. Jones-Bley, M. E. Huld, A. D. Volpe, Los Angeles, 2002, ss. 153-158.

²¹² Momigliano, Rise, s. 174; T.J. Cornell, “Populus” **The Oxford Ancient Dictionary**, 1999, s. 1224.

²¹³ A. Drummond, “Rome in the Fifth Century II: the Citizen Community”, **CAH**, Vol.7, Part 2, 2006, (Community), s.236’da şehir ve taşra arasında keskin bir ayrım yapmanın yanıltıcı olduğunu belirtmektedir.

²¹⁴ Brunt, Conflicts, s. 29.

²¹⁵ Roma’nın İÖ 509-489 arasında iki defa tahıl kıtlığı yaşaması ve sıkıntılarının arttığı bu ortamda ticaret tanrısı Mercurius tapınağını kurmasını anlamlıdır. Ayrıca Attika kırmızı figürlü vazolarının İÖ V. Yüzyıla

Ticarette ve tarımsal üretimde yaşanan bu gerileme²¹⁶, beraberinde *nexum* adı verilen borç köleliğinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Livius, plebs ve *patricius* arasındaki çatışmaların sürekli savaşlar ve *nexum* yüzünden olduğunu belirtir²¹⁷. Özellikle kendine ait arazisi bulunan *assidui*²¹⁸ çiftçiler askerlik hizmetleri sırasındaki yokluklarında ortaya çıkan işgücü kaybı ve organizasyon eksikliği, mevsimsel etmenler ve güvenlik zafiyeti ticaretin kesintiye uğramasına yol açarak, üretilen artık değerın mübadele edilememesi sonucunu doğurmuş, *assiduus* çiftçilerin sermaye birikimine sahip zengin *patricius*lara borçlanmasıdaki temel neden ortaya çıkarmıştır. *Clientela* bağında olduğu gibi bu borç sözleşmeleri de *fides* etrafında şekillenirdi²¹⁹.

Plebes-patricii ayrışımının ekonomik nedenlerinin beraberinde getirdiği durum ise plebslerin siyasi alandaki temsiliyetlerinin kısıtlılığıydı. Krallık döneminde en eski meclis niteliğindeki *curia*'da *patricius* genslerin oluşturdukları *curiolara* dahil olmamaları nedeniyle plebslerin bu mecliste temsil edilmeleri kendiliğinden sınırlandırılmıştır²²⁰.

Ekonomik sıkıntılar, hukuk alanındaki keyfilik ve devlet yönetimindeki kısıtlamalara karşı çıkan plebsler, İÖ V. yüzyılda çeşitli defalarda *secessio* gerçekleştirirler. Eski Yunan'daki karşılığı *stasis* (grev, iş durdurma, geri çekilme) olan eylem türüne plebsler sırasıyla, İÖ 494'da ilkinde plebslerin temsilcileri olan *tribunlere* dokunulmazlık ve *consullerin* kararına karşı halka yardım *auxilium* yetkisini resmen kabul ettirmişler²²¹, ikincisi İÖ 449 XII Levha yasalarını hazırlayan komisyonun keyfi uygulamalarına karşı başlattıkları ayaklanma İÖ 449 yılı *consulleri* Lucius Valerius Potitus ve Marcus Horatius Barbatus'un çıkardıkları bir dizi yasa ile *concilium plebis*in (plebs meclisi) senato tarafından tanınmasını sağlamışlardır²²². İÖ 287'de yine borç ve

---

tarihlenen tabakalardaki azlığı Roma'nın karşılaştığı ekonomik gerilemenin göstergesi olmalıdır bk. Ogilvie, s.293.

²¹⁶ Richard, s.118'de eldeki arkeolojik verilerden ve kamusal alanların inşasından hala Roma'nın ekonomik bir gelişme içinde olduğunu belirtmektedir.

²¹⁷ Livius, II.23.1.vd.

²¹⁸ (Tek. Assiduus) bazen Adsiduus (çoğ. Assidui) bir yerde daimi mukim kişi anlamındadır. C. T. Lewis "Assiduus", *A Latin Dictionary*, Oxford, 1958, s. 179.

²¹⁹ Livius VIII.28.8.'de *nexum* için "...unius ingens uinculum fidei iussique" sadakatın ve anlaşmanın en güçlü zincirlerinden biri olan demektir.

²²⁰ Kaya, Marius, s. 325.

²²¹ Livius, II.23'te borç meselesinden *patricius* plebs mücadelesinin şiddetlendiğini belirtmektedir.

²²² Livius III.55.1-15

arazi meselesinin tetiklediği sorunlar üzerine çıkan son secessio²²³, diktatör Hortensius’un yasalarıyla (Lex Hortensia) *concilium plebis* kararlarının (*plebiscitum*) senatonun onayı olmaksızın tüm devlet içinde bağlayıcı olması kabul edilmiştir.

Bu mücadelenin hukuk alanındaki kazanımlarının ilki, *decemviri* denilen iki komisyonun çalışmalarına başlamasıyla gerçekleşmiştir. Bu komisyonlar İÖ 451-449 kurularak, o döneme değin sözlü gelenekle rahipler tarafından aktarılan yasaları derlemiştir. Bu çalışmanın sonucunda ortaya çıkan XII levha yasalarında, yükümlülüğünü yerine getirmeyen borçluların borç verenleri tarafından yakalanıp öldürülebilecekleri veya Tiber ırmağı ötesinde köle olarak satılabileceklerini dair hükümler bulunmaktadır²²⁴. *Nexum*²²⁵ da ise borçlunun kendi rızasıyla borcun ödenmemesi ihtimaline karşı köleliği tercih etmesi durumunda ortaya çıkıyordu²²⁶. Livius VII. 19 5’te Romalı plebslerin askerlik yükümlülüklerinin yanı sıra evlerinde otururken de tefecilik batağına saplanabileceklerini, yoksul bir kişinin borç köleliği altına girmesinin alışıldık bir durum olduğunu belirtmektedir. *Nexus*un borcunu ödeyene kadar köle kalıp kalmadığı, borcun faizini mi yoksa borcun tamamını mı kölelik yoluyla ödediği belirsizdir²²⁷. Bu durumda, ortada borç ödemesi yerine bir hizmet düzenlemesinden söz etmek daha doğru olur. Aynı şekilde borç köleliğinin kalıcı veya anlaşılan bir süre zarfıyla

²²³ T. J. Cornell, “Secessio” **The Oxford Ancient Dictionary**, s. 1376’da toplamda üç secessio olduğunu diğer İÖ 445 ve 342 olanların daha çok askeri ayaklanma niteliği taşıdığı belirtilmektedir. İÖ 445’te *tribun* C. Canuleius’un patricii ve plebes arasındaki evlilik yasağını kaldıran Lex Canuleia de Conubio yasası kabul edilirken mevkidaşı C. Furnius’un *consuller*den birinin plebsler arasından seçilmesini içeren yasası reddelince ayaklanan plebslere bir uzlaşma olarak plebs kökenlilerin de aday olabileceği *consullük* yetkilerine haiz askeri *tribunlük* (Tribuni Militum consulari potestate) makamı ihdas edilir bk. Dionysios. XI.61.2-3 ve Livius, IV.6. Bununla birlikte İÖ 367’ye kadar yürürlükte kalan ve sayıları zaman içinde üçten altıya çıkan bu makama, İÖ 422 ve İÖ 417’de birer plebs seçildiği bilinirken İÖ 400’den itibaren plebs kökenli isimlere 17 defa rastlanılsa da, bariz bir şekilde patricius kökenliler hakimdir.

²²⁴ Tabula III. 5.; Gellius, XX.1.46-48.

²²⁵ Lucius Cincius, *Iurisprudentia* 8.1 (Festus, 173)’da Tabula VI. 1. “cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita ius esto” “köle satışı ve nexum ile ilgili mukaveleler kişinin ikrarına göre düzenlenir” ibaresinin yer aldığını belirtilmektedir.

²²⁶ Varro, *De lingua Latina*, VII.105.1-2. ‘de Manilius’un eserinde nexum mukavelelerinin “per aes et libram” usulünce olduğunu aktarır. Roma hukukunda malın devrinin hukuki dayanağının maden ve teraziyle (per aes et libram) yapılan satış olduğunu belirten mukavele türüdür. Beş Roma vatandaşının şahitliğinde ve bir terazi memurunun (libripens) huzurunda rıza sözleşmesinin ikrarıyla (lingua nuncupatio) devir/satış gerçekleşirdi. Bk. A. Berger, “Per aes et libram”, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1991, s. 625.

²²⁷ Varro, *De lingua Latina*, VII.105.6-8. ‘de “Liber qui suas operas in servitute pro pecunia quam debet, dum solveret, nexus vocatur, ut ab aere obaeratus”; Nexus’un, borçlunun, borcunu kölelikle ödeyebileceğini belirtmektedir.

mı sınırlandırıldığı belli değildir. Belirli bir süre ile kısıtlanmış dahi olsa, yoksulluk nedeniyle borçluların tekrar borç almaları durumunda sürenin uzatılması ihtimali de vardır. *Nexum* bu gibi tüm ihtimalleri barındıran esnek bir yapıya sahip olmalıdır²²⁸.

Bu türden borç vermenin en önemli getirisi, büyük toprak sahiplerine bağımlı bir iş gücünün sağlamasıdır. Köleliğin Roma'nın erken dönemlerindeki varlığına rağmen ve işgücünün kiralanması gibi yöntemler mevcutken, bunlar toplam işgücünün küçük bir kısmını teşkil ederlerdi²²⁹. Borçluların bazıları *patronus*ları tarafından tasarruf ettikleri araziler üzerinde bazı hakları tanınmış olan *cliens*ler iken, bunların zamanla *nexus* (borç kölesi) haline geldikleri düşünülebilir. Eğer bu teori doğru ise *patricius* sınıfının *ager publicus* üzerindeki işgalleriyle birlikte düşünülürse *nexum* ve *ager publicus* meselelerinin bağlantısını da göstermektedir²³⁰.

İÖ V. ve IV. yüzyıllarda çok sayıda vatandaşın *nexus* haline geldiği anlaşılmaktadır. Halkçı hareketin ilk örnekleri de *nexum* karşısında bu dönemde sergilenmiştir. İÖ 385'te, İÖ 392 yılı *consulu*, *patricius* Manlius *gensinden*, Marcus Capitolinus, plebsleri *nexumdan* kurtarmak için kendi servetinden borçlarını ödemiştir²³¹. Senato, Capitolinus önderliğindeki hareketi yatıştırmak üzere, her bir kişiye 2,5 *iugerum* (yaklaşık 7.5 dönüm) parsel verilmek üzere Satricum'da iki bin kişilik koloni kurulması kararlaştırılır²³². Bu haliyle ilk *popularis* siyasetçilerden olma özelliğini taşıyan Manlius²³³ bu halkçı hareketinin bedelini, tiranlık amaçları güttüğü suçlamasıyla canıyla öder²³⁴. Ancak, Manlius Capitolinus gibi kişilerin öldürülmesi *nexum* sorununu çözmemiştir; İÖ 380 yılı halk *tribunları* vatandaşlarının bir kısmının diğeri tarafından borç yüküyle ezilerek toplumun bölündüğünü söylerler²³⁵. Bunun yanında, şehir

²²⁸ A. Watson, **Rome of The XII Tables**, Princeton, 1975, s. 119 vd.; Cornell, *Recovery*, s. 330; Finley, *Economy*, s. 46.

²²⁹ Weber, *Agrarian*, s. 263 vd.

²³⁰ Cornell, *Recovery*, s.331

²³¹ Livius, VI.14.3.vd.

²³² Livius, VI.16.6. Demircioğlu, s.61'de bir *iugerumun* (çoğ. *iugera*) karşılığını 2590 m² vermektedir. 1000 m² büyüklüğündeki bir alanı nitelemek üzere halk arasında karşılığı dönüm ölçüsünü baz alarak, bir *iugerum* karşılığında 2.5 dönüm eşitlemesini kullandık.

²³³ Livius, VI.11.6-8.'de onun için "primus omnium ex patribus popularis factus cum plebeiis magistratibus consilia communicare; criminando patres, alliciendo ad se plebem iam aura non consilio ferri famaeque magnae malle quam bonae esse" demektedir.

²³⁴ Livius, VI.15-20. Manlius Capitolinus'un yargılanışını ve idamını detaylı bir biçimde anlatmaktadır.

²³⁵ Livius, VI.27.6.

duvarlarının inşası sırasında, İÖ 377, halka yüklenilen vergiler ve angaryalar, borç yükünü daha da arttırmıştır²³⁶.

Nexi sayısındaki artış, aslında devlet arazisi niteliğindeki *ager publicus* arazilerini küçük bir zengin sınıfın tasarrufu altında almalarıyla ilişkilidir. *Ager publicus* niteliğindeki arazilerin topraksız vatandaşlara dağıtımı veya büyük çiftlik sahibi aristokratların kullanımında bırakılması konusu aslında *patricii-plebes* mücadelesinde olduğu kadar; Geç Cumhuriyet döneminde *optimates-populares* çekişmesinde de başta gelen tartışma konusudur. İlgili arazinin *viritanus* (eşit bölünmüş) kolonilerine ve Latin kolonilerine tahsis edilmesi, genel bir uygulamaydı²³⁷. Yoksul vatandaşlara *ager publicus* niteliğindeki topraklardan kısıtlı hisseler verilerek, Roma dışına yerleşmeleri sağlanmıştır²³⁸. Bunun için yeni kırsal *tribus* (*tribus rusticae*) bölgeleri tesis edilerek göç eden vatandaşlar bu *tribuslar* altında toplanmışlardır²³⁹. Bunların sayısı İÖ 387-241’de toplamda 31’e yükselmiştir²⁴⁰.

Veii savaşı ve ardından İÖ 390’da Galyalılar’ın istilasında ortaya çıkan maddi zorlukların *patricius* sınıfı tarafından halkın üzerine yüklenilmesi, tabakalar mücadelesini şiddetlendirmiştir. Yaklaşık yirmi yıl boyunca devam eden mücadeleler sonucunda İÖ 367’de plebs *tribunları* Sextius-Licinius, plebslerin *consulluk* için aday olma haklarından başka, borçların ödenen taksitlerinin anaparadan düşülmesini ve kalan kısımların üç yıllık

²³⁶ Livius, VI.32.1-3.

²³⁷ A. N. Sherwin-White; B. M. Levick, E. H. Bispham “Colonization, Roman” **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, ss. 364-365

²³⁸ Arazi hisseleri bölgeden bölgeye değişiklik gösterirdi. Örneğin Tarracina’daki vatandaş kolonisinde arazi hisseleri iki *iugerum* büyüklüğünde dağıtılmışken, Vibo Valentia’daki Latin kolonicilere onbeşer *iugerum* arazi hisseleri verilmiştir bk. A.D.E. Lewis, “Ager Publicus” Oxford Classical Dictionary, 1999, 39. Ayrıca bk. Plinius, Naturalis Historia XVIII.18.’de İÖ 290 yılı *consulu* Mannius Currius’un yedi *iugerum*luk arazi hissesine itiraz eden vatandaşları “perniciosum” (tekinsiz) tabiriyle nitelerken bu dağıtım ölçüsünün cumhuriyet ilan edildiğinde vatandaşlara verilen pay olduğunu söyler. Brunt, Manpower, s. 194’de yedi *iugerum*luk arazi hisselerinin arazi verimi açısından değerlendirildiğine bir çiftçi ailesini geçindirecek ürünün alınamayacağını, bu nedenle çiftçilerin çoğunun zengin çiftlik sahipleri için ücretli işçilik yaptıklarını da varsaymaktadır. Yine bölgenin verimine göre bu sayı değişebilirdi Cicero, Ad Atticum, II.16.1.’de Campania’da 10 *iugerum*luk bir arazinin yeterli üretimi sağlayacağını belirtmektedir.

²³⁹ T.J. Cornell, “The Conquest of Italy”, **CAH**, Vol.7, Part 2, 2006, (Conquest), s. 404, fig 49.

²⁴⁰ L.R. Taylor, **The Voting Districts of The Roman Republic The Thirty-five Urban and Rural Tribes**, Ann Arbor, 2013, (Districts), ss. 47-68.

bir vadeye bölünmesini, *ager publicus*'un 500 iugerium ile (yaklaşık 1.295 dönüm, 1.295.000 m²) sınırlanan hisselerle satışını sağlayan yasaları kabul edilmiştir²⁴¹.

Sextius-Licinius yasalarındaki²⁴² borçluların durumunun iyileştirmesini takiben, İÖ 344'te yine borçluları koruyan ve tefecileri cezalandıran bazı yasaların çıkarıldığı görülmektedir²⁴³. Livius, VII.21.5-9'da Publius Valerius Publicola ve Caius Marcius Rutilus İÖ 352 yılındaki *consulluk*larında üçü plebs ikisi *patricius* olmak üzere beş kişilik bir komisyon kurularak borçların devlet hazinesinden bankerlere ödenmesini kararlaştırıldığını anlatır. İÖ 342'de *Lex Genucia* ile faiz alımı yasaklansa da²⁴⁴ *nexumun* varlığı İÖ 326 yılında²⁴⁵ *Lex Poetelia* çıkarılana kadar sürmüştür²⁴⁶.

Roma'nın Latin, Volsk, Samnit ve Güney İtalya'daki toplulukları egemenlik altına aldığı İÖ IV. ve III. yüzyıllardaki savaşlarla elde ettiği toprakların dağıtılması ve kolonilerin kurulması gibi gelişmeler plebslerin ekonomik durumlarının iyileşmesini sağlayarak borç köleliğini azaltmıştır²⁴⁷. Her ne kadar İÖ 326 yılında *Lex Poetelia* ile borç köleliği kaldırılrsa da İÖ 287'deki son plebs *secessio* hareketinin nedeni de borçlulardır²⁴⁸. Cassius Dio, halk *tribun*larının borçların silinmesi ve borçluların hapsedilmesinin engellenmesi gibi yasaların çıkarmaya çalıştığını belirtse de borç verenler ne yalnızca anaparanın ödenmesini kabul ettiklerini ne de yılda üç defa yapılacak borç ödemesini kendi çıkarlarına uygun gördüklerini yazar²⁴⁹. Ürün kıtlığı nedeniyle tahıl fiyatlarında yaşanan dalgalanma plebsleri borç almaya iten nedenler arasında

---

²⁴¹ C. Licinus Stalo ve L. Sextius Lateranus İÖ 376 yılından itibaren İÖ 367 yılı da dahil olmak üzere on yıl plebs *tribunu* seçilmişlerdir ve *consulluk* seçimi, arazi tasarrufu kısıtlaması ve borç üzerine olan yasalarını ilk *tribunluk* yılında teklif etmişlerse de ancak İÖ 367'de kabul edilmiştir. Broughton, Vol. I, s. 108, s. 114.

²⁴² Livius, VI.35.4.

²⁴³ Livius, VII.28.9.

²⁴⁴ Livius, VII.42.

²⁴⁵ Varro, *De Lingua Latina*, VII.105.8-9.'da C. Poetelius Visolus'un diktatörlüğünde yani İÖ 313'te *nexumun* kaldırıldığını belirtmektedir.

²⁴⁶ Livius, VIII.28.1-9. Varro, *De Re Rustica*, I.17.2'de çiftliklerde kullanılabilir iş gücünden bahsederken özgür işgücü arasında *obaerarii* (borçlular) tabiriyle anılan insanları da saymasından borç köleliği kaldırılmış olsa da alınan borç karşılığını bedensel hizmetle/emekle ödeme usulü devam etmiş görünmektedir.

²⁴⁷ Brunt, *Conflicts*, s. 57; Cornel, *Recovery*, s. 334; Finley, *Economy*, s. 66vd. Borçlanarak hizmet yükümlüsü haline gelenlerin toplumsal durumlarının *colonus* adı altında devam ettiğini belirtir.

²⁴⁸ Livius, *Periochae*, XI.

²⁴⁹ Cassius Dio, (*Romaike*), XXXVII.1.vd.

sayılabilir²⁵⁰. Bunun yanında, İÖ 298-290 III. Samnit Savaşında *ager publicus* haline getirilen ele geçirilmiş arazinin *patricius*ların kendi tasarrufları altında tutup halka dağıtmaması borçlanmaya yol açan olgulardandır²⁵¹.

II.2. Siyasi Temsil ve Reformlar

İÖ V. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan soy temelli ayrışma olan *patricii-plebes* mücadelesinde zengin plebslerin önderliği altında mücadele safalarında aktif yer alanlar şehirde yaşayan plebsler (*plebs urbana*) olmuştur²⁵². Roma'nın üretim merkezi olması dolayısıyla şehirdeki plebslerin siyasi alanda taleplerinin olması ve sınıf mücadelesi içerisinde öncü rol almaları muhtemeldir²⁵³. Şehirdeki zanaatkarlar, tüccarlar ve işçi statüsünde olan yoksul halkın İÖ III. yüzyıldan itibaren *nobilitas*a karşı gelerek taleplerini siyasi açıdan daha çok dile getirdikleri düşünülebilir²⁵⁴.

Kral Servilus dönemine kadar Ramnes, Tities ve Luceres kabilelerinden meydana gelen *tribus*ların her birinden onar birimin (*curia*) çıkarıldığı *curia* meclisi oluşturulmuştur. Senato, *centuria* ve *tribus* meclislerinin kökeninde yatan bu organizasyon zamanla ayrılmıştır. Kral Servilus, kabile esası yerine ikamet esasına göre Roma'yı dört şehir *tribusuna* bölmüştür. İÖ 495 yılında 17 kırsal ve dört şehir *tribusu* olmak üzere toplamda 21 *tribusun* olduğu anlaşılmaktadır. Roma'nın komşu halkları hakimiyeti altına alarak arazisini genişletmesi sonucu İÖ 241'de kırsal *tribus* sayısı 31'e yükselmiştir. Bu tarihten sonra yeni *tribuslar* oluşturmak yerine, elde edilen yeni araziler var olan 35'in içine kayıtlanmıştır. Bunun bir sonucu ise bir *tribusun* kapsadığı alanda İtalya'nın farklı kesimlerinden bölgelerin bulunmasıdır²⁵⁵.

²⁵⁰ G. Maddox, "The Economic Causes of the Lex Hortensia" *Latomus*, Vol.2, No.2, 1983, s. 286.

²⁵¹ Maddox, ss. 280-282.

²⁵² Brunt, Fall, s. 25vd. Zenginlerin İtalya'nın çeşitli yerlerinden *comitia* *centuria* ve *comitia* *tributia* toplantılarına katılabilecek maddi imkâna sahip olmaları nedeniyle Roma'nın geniş halk kitlelerini bu meclislerde temsil edebilecek tek topluluğun plebs urbana olduğunu belirtmektedir. Richard, s. 118'de yıllık tahıl üretimindeki kısıtlanmadan en çok etkilenin yine de şehirdeki halkın olduğunu belirtmektedir.

²⁵³ Ogilvie, s. 294'de plebs hareketini şehirli zanaatkarlara ve tüccarlara dayandırmaktadır. Ayrıca bk. H. Mouritsen, **Plebs and Politics in the Late Roman Republic**, Cambridge, 2004, (Plebs), s. 4vd. krş. Richard, s. 119'da assidui kesiminden olan taşradaki plebslerin mücadelede ön planda olduklarını vurgulamaktadır.

²⁵⁴ E. S. Staveley, "Tribal Legislation before the Lex Hortensia", *Athenaeum*, vol. 33,1955, s.29.

²⁵⁵ A. Momigliano, T.J. Cornell, "Tribus", **The Oxford Ancient Dictionary**, 1999, s. 1550.

Roma halkının ikamet ettikleri bölgelere göre belirli bucaklar altında kayıtlanmasına dayanan, *tribus*lardan oluşan meclis, *comitia tributa*, aslında en geniş temsiliyete sahip meclis olma özelliğini taşımıştır. Bu meclisin, plebs mücadelesi sonucunda kendi temsilcisini seçme (*tribunus plebis*), yasama yetkisi (*plebiscita*: halk kararları), *quaestor*, *aedilis* gibi *magistratus*ları seçme ve halk mahkemesi kurma konularında yetkileri bulunmaktaydı. İÖ 471 yılında plebs *tribunu* Publius Volero tarafından yapılan reform neticesinde, bölgesel *tribus*lar plebs meclisinin oy ünitelerini teşkil etmiştir²⁵⁶. Plebsler bu mecliste plebs *tribun*larını ve plebs *aedilis*lerini seçmişler ve cinayet haricindeki davalarını görmüşlerdir. *Concilium plebis tributa*, plebslere özgü bir meclistir. İÖ 447’de *patricius*ların da *tribus* meclislerinde yer alarak *comitia populi tributa* oluşturulur. Plebslerin İÖ 471 yılında oluşturdukları yapı, *concilium plebis*, zamanla *questor*leri *curulis aediles*ini seçme yetkisine sahip *comitia tributa* ile kaynaşmış, onun alt komisyonu haline gelmiştir²⁵⁷.

Plebslerin siyasi açıdan en büyük başarısı plebs meclisi (*concilium plebis*) kararlarının (tek. *plebiscitum*) tüm vatandaşlar için bağlayıcılığını kabul ettirmeleridir, bu başarı aşamalı bir şekilde gerçekleşmiş görünmektedir²⁵⁸. İÖ 449’da *Lex Valeria Horatia de plebiscitis* ile plebs meclisi kararları senato onayına tabi olmak kaydıyla geçerli kabul edilmiştir²⁵⁹. İÖ 339 yılı diktatörü Quintus Publilius Philo tarafından hazırlanan *Lex Publilia* ile muhtemelen bazı iyileştirmeler sağlanmıştır²⁶⁰. İÖ 287’de plebs kökenli diktatör Quintus Hortensius, *Lex Hortensia* ile *concilium plebis* kararlarının *auctoritas patrum* (senato onayı) olmadan yasalaşabileceğini kabul ettirmiştir²⁶¹.

²⁵⁶ Livius, II.56.2.

²⁵⁷ Cornell, *Recovery*, s. 341vd. Demircioğlu, s. 99vd.

²⁵⁸ D. I. 2. 2.8’de *Civitas* içinde en muteber yasaların Oniki levha yasaları iken plebslerin senatoyla olan anlaşmazlığından dolayı kendi kararlarına tabii olduklarını bununda çatışmaya yolaçtığını belirtir. Daha sonra plebslerin rızası alınarak *lex* ve *plebiscitanın* farklı yollardan çıkarılmalarına rağmen aynı yapıtım gücüne sahip hale geldiklerini belirtilmektedir.

²⁵⁹ Livius, III.55.3-4.

²⁶⁰ Livius VIII 12 15’de plebslerin büyük kazanımlarından birinin “ut plebi scita omnes Quirites tenerent” plebs meclisi kararlarının tüm vatandaşları bağlayıcı olduğunu belirtir. Ancak bazı modern araştırmacılar bu yasanın gerçekliğini sorgulamaktadır bk. A.D. “Publius Philo” *The Oxford Ancient Dictionary*, s. 1276. H. H. Scullard, *A History of The Roman World from 753 to 146 B.C.*, London, 1969, ss. 432-433’te aşamalı bir şekilde plebs meclisi kararlarının tüm vatandaşlar için bağlayıcı hale geldiğini belirtmektedir.

²⁶¹ Gellius, XV. 27. ‘te *Lex Hortensia*’dan önce *plebiscitanın* *patricius*lar için bağlayıcı olmadığını belirtmektedir.

Krallık sonrasında Cumhuriyet dönemi siyasi hayatında önemli bir yere sahip, kökleri Krallık döneminde bulunan *centuria* meclisi (*comitia centuriata*), plebslerin *patricius*larla birlikte yönetime dahil oldukları ilk kurumdur. Eski *gens* ve *curia* teşkilatlarının yerine askere giden ve vergi veren tüm vatandaşların şehir dışında yer alan Campus Martius’da (Mars alanı) yüz kişilik birlikler (*centuria*) halinde ilkbahar ve sonbaharda olmak üzere iki defa toplandıkları bir meclistir. Eski *curia* meclisi, *centuria* meclisinin yanında bir süre daha varlığını devam ettirse de yeni kurulan meclis zamanla bir öncekinin tüm yetkilerini ve gücünü kendi bünyesinde toplamıştır. *Centuria* meclisinde oylar, teşkil edilen askeri *centurialar* nispetinde topluluk oyunu temsil edilmekteydi. İÖ 241’deki reforma kadar en zenginlerin toplamda 98 birlik çıkardıkları ve bu birlikler kadar oy hakları bulunmaktayken, halkın diğer kesimlerinin çıkardıkları 95 birlik oya karşı zenginler, meclisteki çoğunluğu ellerinde tutmaktaydı²⁶². *Centuria* meclisinin magistratları (yüksek memur) seçme, antlaşmaları onaylama, savaş ve barışa karar verme ve ölüm cezası vermek gibi yetkileri vardır. *Gens*lere dayalı *curia* meclisi ise seçilen magistratları onaylama ve *imperium* yetkisini verme haklarını sürdürmekteydi. *Pontifex maximus*’un başkanlık ettiği bu meclis, dinsel ve soyla ilgili konularda kararlar veriyordu²⁶³.

Centuria meclisinde Krallık döneminde başladığı düşünülen ve İÖ 241 yılına kadar uygulanan usule göre toplamda 193 *centurianın* öncelikle 18 atlı sınıftan (*equites*) 170’i ise yaya (*pedites*) ve diğer dördü ise marangozlar ve müzisyenlerden ve biri *proletarii* kesiminden müteşekkildi²⁶⁴. Vatandaşlar beş yılda bir yapılan *censusa* göre gelirleri saptanır buna göre *peditesi* oluşturan beş sınıftan birinde yer alırdı. En zenginler 18 atlı *centuria* birliğinin yanında ağır zıhlı 80 yaya *centuriasını* (*prima classis*) teçhiz etmekle yükümlüydüler ve bu haliyle 98 *centuria* ile mecliste temsil edildiklerinden karar alma yetkisi bu sınıftaydı²⁶⁵.

Vatandaşların yükümlü oldukları askerlik hizmetini öne sürerek, otoriteden hak talebinde bulunması, Roma siyasetinde her zaman karşımıza çıkan olgudur. *Patricius-*

---

²⁶² Demircioğlu, s. 70.

²⁶³ Demircioğlu, s. 72.

²⁶⁴ Cicero, De Re Publica, II.40’ta 1500 aress’in aşasında mal varlığı olan ve mülksüzlerden oluşan, çocuk peydahlayanlar, *proletarii*nin askerlik hizmeti yapması talep edilmediğini belirtir.

²⁶⁵ Livius, I. 43. 11- 12; Kaya, Marius, s. 327.

plebs mücadelesinde özellikle İÖ 390'daki Galyahların istilası sonrasında halkın yükümlülükleri arttırılınca, plebsler hak taleplerini daha güçlü dile getirmişler²⁶⁶ ve bu yöntemlerini Roma'nın Güney İtalya'ya hakim olma sürecinde de sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda ele alındığında I. Kartaca Savaşını izleyen dönemde, artan arazinin ve bu arazi üzerindeki nüfusun²⁶⁷ askerlik sistemi içerisinde belirli bir koordinasyon altında temsil ve idare edilmesi gerekmiştir²⁶⁸. Buna göre, İÖ 241 yılında yaşanan dönüşüm neticesinde 193 olan *centuria* sayısı 350'ye çıkarıldı. Reform sonrasında yine beş sınıf içinden çıkarılan *pedites centuriaları* çoğunlukta idi. 18 atlı *centuria* (bunların altısı en eski *centuria* adıyla bilinir ve *sex suffragia* (altı oy) denirdi) hariç gerisi *pedites* (yaya) idi. *Tribus*lara dayanan yeni *centuria* yapılanmasında Roma devletinin tüm insan gücü savaşta seferber edilebilir hale gelmiştir²⁶⁹. Reform sonrasındaki *centuria* meclisin durumu; 35 *tribus* içindeki beş sınıf mensupları *iuniores* (onyci ile kırkbeş yaş arasında olanlar) ve *seniores* (kırkaltı ile altmış yaş arasındakiler) tasnifiyle her sınıftan 70 *centuria* çıkarmak üzere toplam 350 *centuria* meydana getirilmiştir. Birinci sınıfın teçhiz ettiği 18 *equites centuriası* ve 70 *pedites centuriasının* her biri bir oy ünitesini teşkil ederken, geri kalan aşağı dört sınıfın teçhiz ettiği 280 *centurianın* 100 birimlik oy ünitesini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Augustus dönemine ait *Tabula Hebana* adı verilen tunç tablet dolayısıyla bu durumun mümkün olabileceği ileri sürülmektedir²⁷⁰. Birinci sınıf haricindeki geri kalan dört sınıfın 280 *centuriasından* kura ile 100 oy ünitesi çıkarılırdı. Buna göre ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıftan 20'şer toplamda 60 oy ünitesi

²⁶⁶ Mommsen, Vol. I, ss. 303-304; Cornell, Recovery, ss. 323-334.

²⁶⁷ Örneğin, İÖ 426 'da Fidane bölgesi ve İÖ 418'de Labici bölgesi Roma topraklarına dahil olsa da buradaki topluluklar daha önceden varolan onyci kırsal *tribus* içine dağıtılmıştır. Veii'nin ele geçirilmesinden sonra Roma topraklarında %50 civarında Roma toprağında artış olduğunu bu bölgelerin yeni dört *tribus*-*Stellatina*, *Tromentina*, *Sabatina* ve *Arnesis* ihdas edilerek değerlendirildiği belirtilmektedir. Livius, VI. 4. 4'de bu *tribus*lara, Roma'ya karşı savaşmak istemeyen toplulukların yerleştirildiğini belirtmektedir. Taylor, Districts, ss. 47-48.

²⁶⁸ Livius, I. 43. 12-13 Sevilius'un *centuria* meclisini *tribus*tan ayırmasının nedeni yalnızca dört şehir *tribusunun* olmasına ve bunların *centuriaların* dağılımı ve organizasyonu ile ilgili olmadığını belirtmektedir.

²⁶⁹ Taylor, Centuriate, s. 347, Lintott, Constitution, s. 62.

²⁷⁰ L. R. Taylor, **Roman Voting Assemblies from the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar**, Ann Arbor, 1966, (Assemblies), s.71. *Tabula Hebana*'da Augustus'un consul ve preator seçimi için, iki şehir *tribusunun* çoğunlukla azatlılardan oluşması nedeniyle, 33 *tribus* içindeki senatörler ve equester kesiminin ileri gelenlerinden on özel *centuria* oluşturarak tercih ettikleri adayları belirlemeleri sağlanmış, *centuria* meclisinin de bu tercih doğrultusunda hareket edecekleri düşünülmüştür.

çıkarken beşinci sınıftan 40 oy ünitesi ve eski sitemdeki bu sınıfların hiç birine dahil olmayan 5 *centuria* da müzisyen, marangoz ve *proletariiden* çıkmaktadır. Muhtemelen *censu*slardaki veriler uyarınca beşinci sınıfa kayıtlı vatandaşlarının sayıca artması, bu kesimden 40 oy ünitesiyle temsil edilmesinin nedeni olmalıdır. Reform sonrasında birinci sınıfın toplamda 88 *centuria*'dan oluşan oy üniteleri varken diğer sınıfların ve bu sınıflara dahil olmayan kesimin çıkardığı beş *centuria* da hesaba katılırsa toplamda 105 *centurialık* oy üniteleri bulunmaktadır²⁷¹. Toplam oy kullanma ünitesi hala 193 olduğu için en zengin sınıfın çıkardığı 70 *pedites* ve 18 *equites centuriasının* oyu, mutlak çoğunluğu oluşturmamaları nedeniyle diğer sınıfların desteğini sağlamak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Yine de Cumhuriyet boyunca *centuria* meclisi her zaman zenginlerin hakimiyetinde kalmıştır²⁷². Eski meclis içinde *equites centurialarının* öncelikli oy kullanma geleneği de (*centuria praerogativae*) reformize edilmiştir. Öncelikli oy kullanacak *centurianın*, birinci sınıf içinde yer alan 35 *iuniores pedites* ve 18 *equites centuriası* arasından kura ile belirlenmesine karar verilmiştir ve bu yolla diğer sınıfların da üst sınıfların kararına riayet edecekleri öngörülmüştür²⁷³.

Dionysios, Krallık döneminde *centuria* meclisinin oluşumu hakkında bilgi verirken, kendi dönemine doğru meclis yapılanmasının daha demokratik bir hale geldiğini belirtmektedir²⁷⁴. Ancak, *equites* ve diğer beş *centuria* da dahil olmak üzere toplam 373 *centuriadan* mürekkep oy ünitesinin tamamı tanınıp mecliste temsili mümkün olsaydı demokratik bir özellik kazandığı ifade edilebilirdi. Yine de öncelikli oy kullanma sırasının değişimi ve birinci sınıf *centurialarının* azaltılması nedeniyle karar almak için alt sınıflarının oylarına başvurulmak durumunda kalınması, alt sınıfların da fikirlerinin temsil edilebilmesi açısından önem arz etmektedir²⁷⁵. Reform demokratikleşmeyi getirmemiştir. Bunun en önemli göstergesi, İÖ 241 yılından itibaren savaşlar yoluyla ün kazanan ve bu şekilde tekrar *consul* ve *censor* seçilen *novus homo* kişilerin sayısında

²⁷¹ Taylor, *Centuriate*, s. 343 vd.

²⁷² Brunt, *Conflicts*, s. 61; Finley, *Politics*, s. 91.

²⁷³ Mommsen, Vol. II, ss. 319-321.

²⁷⁴ Dionysios Halikarnassos IV. 21. 3

²⁷⁵ Taylor, *Centuriate*, s.347; Lintott, *Constitution*, s. 64'te bu reformu Roma'ya uzak olan tribusların temsil edilmesi açısından olumlu olduğunu belirtmektedir.

azalmasıdır²⁷⁶. Bunun nedeni, *nobilitas* sınıfının reformu kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmeleridir²⁷⁷.

Nobilitas sınıfının *tribus*ların siyasi anlamda etkili organizasyonlar olduklarını *centuria* meclisindeki ilgili reformdan daha önce anlamış olmaları gerekmektedir. İÖ 287 yılındaki Lex Hortensia ile *tribus* meclisinin alt komisyonu *concilium plebis*in kararı olan *plebiscitanın* tüm devlet üzerinde yaptırım gücüne sahip olması dolayısıyla, *nobilitas* mensuplarının *tribus*ların önemine duyarsız kalmasını ihtimal dışı bırakmaktadır. Zaten, İÖ 232'deki C. Flaminius'un *tribunluk* dönemine kadar, *plebs* *tribun*larının devrimci isteklerini engellemek için yasa tekliflerinin kontrol altında tutulduğu anlaşılmaktadır²⁷⁸.

Nobilitas, İÖ 241 reformunda *tribus*lara dayanan *centuriaları* yönlendirmeyi kendi çıkarlarına daha uygun bulmuşlardır. Eski *gens*lere mensup kimi aileler, kırsal *tribus*lara kayıtlı *gens*lerinden ayrılarak, yeni oluşturulmuş *tribus*lara kaydolmuşlardır. *Nobilitas* kesiminden kişiler bu biçimde farklı *tribus*lara kayıtlanmışlar, özellikle nüfusu azalmış olan eski kırsal *tribus*ları kendi leyhlerinde yönlendirebilmişlerdir²⁷⁹. *Nobilitas*'ın seçimlerde asıl manipülasyon yapabileceği *centurialar*, dört şehir *tribus*unun *centurialarıydı*. Şehir *tribus*una kaydedilmek zorunda olan azatlılar, (*libertini*) bu *tribus*larda çoğunluğu oluşturmaktaydılar²⁸⁰. *Centuria* meclisinin askeri niteliği doyasıyla askerlik yapmaktan men edilen azatlılar bu mecliste temsil edilmiyorlardı²⁸¹. Bu *tribus*lardan ikisi olan Palatina ve Collina *tribus*larının birinci sınıfa ait *centurialarını* equus publicus'unu, devlet malı atını, teslim etmiş ve bu *tribus*lara kayıtlı senatörler ve

---

²⁷⁶ Taylor, Centuriate, s. 348, dn 30: İÖ 241 yılı öncesine ait consullere ve censorlere ait fasti listelerindeki savaşlarda başarı kazanarak ün elde etmiş ve tekrar seçilmiş olan (iteratum) novus homo kişilerin sayısı, reform sonrasındakileri mukayese etmektedir. Bu sayılardaki azalmanın bir nedeninin de II. Kartaca savaşı sırasında tecrübeli generallere duyulan ihtiyaçtan kaynaklandığını düşünmektedir.

²⁷⁷ Taylor, Centuriate, s. 348 vd.

²⁷⁸ Taylor, Centuriate, s. 349; senatörlerin halk meclisi kararları üzerinde onaylama yetkisi auctoritas patrum yasanın halk meclislerine sunulmadan önce senatoda görüşülmesi esasına İÖ 339'da Lex Publilia ile verilmiştir. Her ne kadar senatonun elini güçlendiren bir yasa gibi görünse rahip kökenli senatörlerin (patres) onayı senatonun genel onayına çevrilmiş (senatus auctoritas) diğer yandan senatonun dinsel otoritesi bir formaliteye dönüştürülerek halk meclislerinin yasa yapma yetkileri kuvvetlendirilmiştir bk. Cornell, Recovery, s. 343.

²⁷⁹ Taylor, Centuriate, s. 350.

²⁸⁰ Krallık döneminde azatlıların dört şehir *tribus*una kayıtlanmaları bk. Dionysios Halikarnassos, IV.4.22; Livius, XLV 15. 1-7'de dört şehir *tribus*unun bire indirgendliğini belirtir.

²⁸¹ Azatlıların askerlik yapmamaları dolayısıyla *centuria* meclisinde yer almadıkları, ancak oy hakkı olan vatandaşlar olarak *tribus*lardaki kayıtları dolayısıyla *comitia tributia*'da seçmenlerinin bir kısmını teşkil ettikleri census listelerinden anlaşılmaktadır. Bk. Brunt, Manpower, ss. 24-25.

diğer saygıdeğer kişiler temsil etmekteydiler. Diğer iki şehir *tribusunun* ise *Tabula Hebana* örneğinde de olduğu gibi çoğunlukla azatlılardan oluşması nedeniyle temsil edilmemesi muhtemeldi²⁸².

Tüm bunlardan yola çıkılarak, *nobilitas* sınıfı mensuplarının, kırsal *tribusları* kendi leyhlerine kullanabilmeleri ve şehir *tribuslarının* çoğunlukla azatlılardan oluşması, ikinci sınıfı etki altına alabilmeleri nedeniyle reform sonrasında birinci sınıfın kaybettiği on *centuriayı* fazlasıyla telafi eden fiili bir üstünlüğe sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Comitia tributa ve *comitia centuria*'da blok oy kullanılması nedeniyle fikir beyanları ve magistratlara soru sorulması gibi etkileşimler *contio* adı verilen oturularda gerçeklerşirdi. Seçmenler *tribuslarına* veya *centurialarına* göre mecliste yerlerini almadan *conventio* kelimesinin anlamına uygun şekilde bir araya gelirler, bu ilk toplantıdan sonra meclise oy ünitelerine katılmaya giderlerdi²⁸³. Bu tür toplantılar, *consul* veya diktatör bunların yokluğunda *praetor urbanusun* çağrısı üzerine düzenlenirdi. Yüksek dereceli magistratların bu toplantılarda halka, ülkenin ve toplumun genel durumu üzerine hitapları söz konusuysen, düşük rütbeli magistratlar kendi görevleriyle ilgili konularda toplantı çağrısında bulunabilirlerdi. *Tribunların* *contio* için seçtikleri yer, *curia* olarak da anılan senato binası yakınındaki *comitiumda* bulunan *rostrumların*²⁸⁴ bulunduğu alan iken; *consul* tarafından *contio* için tercih edilen mekan *forum* idi²⁸⁵. Halk *tribunlarının* oy verenleri yönlendirmede ve yasalarını açıklamada bu toplantılara başvurdukları anlaşılmaktadır²⁸⁶. Özellikle *tribunların* çağrısı üzerine düzenlenen toplantılara halkın rağbetinin fazlalığı, Quintus Tullius Cicero, *Commentariolum Petitionis* (Seçimler için El kitabı) XIII. 51'de *contiones* yoluyla büyük seçmen kalabalıklarının ikna edilebilceği tasvsiyesinden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kardeşi

²⁸² Taylor, *Centuriate*, s. 350; Cicero, *Pro Sestio*, 109'da *centuria* meclisinde bir kaç kişinin isteğine göre *centuriaların* oy verdiğini belirtmektedir.

²⁸³ *Contio*, *conventio* kelimesinin ses düşmesine uğramış halidir. Bk. Taylor, *Assemblies*, s.2.

²⁸⁴ *Rostrum* (çoğ. *Rostra*), gaga anlamına gelmektedir İÖ 338'de II. Latin savaşı sırasında Antium muharebesinde Astrua nehrindeki düşman gemilerinden ele geçirdiği gemi mahmuzlarının altı tanesini forumun ve senatonun yanındaki *comitium* alanına koydurmuştur. Bu tunç gemi mahmuzları zamanla halk *tribunlarının* üzerine çıkarak konuşma yaptıkları kürsüler ya da sahnelerin dekoru haline gelmiştir.

²⁸⁵ Taylor, *Assemblies*, s.15vd..

²⁸⁶ Taylor, *Assemblies*, s. 1.

Marcus Tullius Cicero, *ad Atticum* I.16.11’de toplantılara katılarak siyaseti takip eden halkı, *contionalis hirudo aerari* “hazineyi sömüren toplantı müdavimleri” diyerek aşağılamaktadır.

II.3. *Tribuni plebis*’in Halk Üzerindeki Etkisi

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren senato/*patricius* sınıfını karşısına alarak halk desteğine dayanan siyasetçiler var olmuştur²⁸⁷. Bu türden ilk halkçı (*populares*) siyasetçi, Cumhuriyetin kuruluşunda yer alan Publius Valerius Poplicola’dır. Lakabından da anlaşılacağı üzere²⁸⁸ halkın çıkarını her fırsatta savunmuş ve devlet görevlilerinin meşruiyetini halktan alması gerektiğini düşünmüştür²⁸⁹. Daha sonraki dönemlerde halkçı hareketin söyleminde yer bulacak olan magistratların verdiklere kararlara itiraz hakkı, vergi affı gibi şehirdeki halk kitlerinin desteğini sağlayacak vaatleri ilk gündeme getirenin Publicola olduğu anlaşılmaktadır²⁹⁰.

Halkın sözcüsü niteliğindeki bir makamın oluşturularak devlet tarafından tanınması, plebslerin *patricius* egemenliğine karşı gelmeleriyle mümkün olmuştur. İÖ 494’te plebsler savaş ve borç yüküne isyan ederek Aventinus tepesine çekilirler²⁹¹. Senatonun temsilcileriyle yapılan görüşmeler sonucunda plebslerin kendi *sacrosantus* ve *consullere* karşı *auxilii latio* yetkisine sahip magistratlarını seçebilecekleri kabul edilmiştir²⁹². *Auxilium* magistratların haksız eylemlerine karşı plebs *tribun*larına icrayı durdurma yetkisini (*ius intercedendi*) verirken, *sacrosanctitas* (dokunulmazlık) özelliğini de kazanan *tribun*ların şahsına saldırı veya resmi görevleri sırasında engellenmeleri durumunda, faillerin *sacer*, dünyevi hukukun dışında kalacakları kabul edilmiştir²⁹³.

²⁸⁷ Livius İÖ V. ve IV. yüzyılda plebs hareketindeki siyasetçiler için Cicero’nun terminolojisini kullanması üzerine bk. R. Seager, “Populares’ in Livy and the Livian Tradition”, *The Classical Quarterly*, Vol. 27, No.2, 1977, (Livy), ss. 377-390.

²⁸⁸ Plutarkos, Poplicola X. 6’da lakabının anlamını halkı seven anlamını geldiğini belirtir. Bk. Livius, II. 8.1.

²⁸⁹ Plutarkos, Poplicola, XI 1-2.

²⁹⁰ Plutarkos, , Poplicola, XI 3-4.

²⁹¹ Livius II. 31. 7; 32. 3-8.

²⁹² Livius II. 33. 1-3.

²⁹³ A.Berger, “Auxilium”, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 1991, s. 371; “Sacrosantus”, s. 689.

Yalnızca plebs kökenlilerin bu makama seçilmeleri kararlaştırılmış²⁹⁴, sayıları ilk başta iki olan halk *tribunları*, İÖ 449'daki *Lex Valeria Horatia de tribunicia potestate* ile *tribunların* dokunulmazlıkları bir kez daha teyit edilirken sayıları da 10'a yükseltilmiştir²⁹⁵.

Plebs *tribunluğu*, İÖ IV. yüzyıl boyunca devam eden ve İÖ 287'de Lex Hortensia ile *plebiscitanın* devlet için bağlayıcı haline gelmesiyle sonlanan *patricius-plebs* mücadelesinde, plebslerin siyasi durumunu ve borçluların ekonomik durumunu iyileştirme, koloni kurma ve devlet arazilerinin halka dağıtımında öncü rol oynamıştır²⁹⁶. Gracchus kardeşlerin halk *tribunluklarına* kadar geçen 150 yıllık sürede plebs *tribunlarının* senatoyla uyumlu çalıştıkları genellikle kabul edilmektedir²⁹⁷. Bu dönemde, en önemli istisnayı teşkil eden, senato aristokrasisine karşı halkın çıkarını savunan siyasetçi Gaius Flaminius'tur. Bir *novus homo* olan Flaminius, İÖ 232 yılında halk *tribunu* seçilerek Senonies kabilesinden İÖ 283'de ele geçirilen *ager Gallicus* adıyla anılan bölgenin, senatör *occupatores*'in tasarrufundan çıkarılarak ihtiyaç sahibi Romalılara arazi hisseleri halinde dağıtılmasını içeren bir yasanın *comitia tributa*'da kabul edilmesini sağlamıştır²⁹⁸. İÖ 218'de senatörleri büyük çapta ticaretten men eden yasayı (*Lex Claudia*) senatoda yer almasına rağmen desteklemiştir. Flaminius'un, ikinci defa *consul* olduğu İÖ 217 yılında Hannibal'e karşı çapıştığı Trasumennus Gölü muharebesinde hayatını kaybedene kadar halkçı siyasete sadık kaldığı anlaşılmaktadır²⁹⁹. Büyük kamusal inşaa faaliyetleri kapsamında, inşa süresinde sağladığı istihdam ve sonrasındaki kamu yararını ön plana alarak İÖ 220'de *censorlüğünde* via Flaminia ve

²⁹⁴ Transitio ad plebem yöntemiyle bir plebs ailesi tarafından evlat edinildiği takdirde bir patricius, plebs *tribunu* seçilebilirdi. Örneğin İÖ 58'de Clodius Pulcher bu yöntemle plebs *tribunu* seçilmiştir bk. Cicero, Ad Atticum, VIII.3.3, Plutarkhos, Cato Minor, XXXIII.3.

²⁹⁵ Ogilvie, s. 495vd.

²⁹⁶ Raaflaub, s. 195.

²⁹⁷ Brunt, Conflicts, s. 64; Taylor, Forerunners, ss. 19-20.

²⁹⁸ Polybios, II. 21. 8'de İÖ III. yüzyılda Gallia Cisalpina ve Picenum gibi bölgelerde topraksız vatandaşlara arazi paylaşımının "halkı ahlaksızlığa sürüklenmesinin ilk adımı" şeklinde değerlendirmektedir. E. S. Staveley, "Rome and Italy in the Early Third Century" CAH, Vol.7, Part 2, s. 433'de bu arazi dağıtımının ekonomik nedenlerden ziyade Galyalı kabilelere karşı bir tampon bölge oluşturmak amacıyla yapıldığı belirtilmektedir.

²⁹⁹ Polybios, III. 80. 3'te Flaminius'a askeri hiçbir yeteneği olmayan kitlelerin uşağı (ὄχλοκόπος) ve demagog (δημαγωγός) ithamında bulunur. Ayrıca, Livius, XXI. 63. 1-15'te genel bir Flaminius portresi çizerek onun senato tarafından nefret edilen popülist bir siyasetçi olduğunu belirtir.

Circus Flaminius'u inşaa ettirmesi, halkçı (*populares*) siyasetin tipik özelliğini taşımaktadır³⁰⁰.

Livius III. 45. 8.'de, halkın yeniden yargılanma için halk meclisine başvurabilme hakkını (*provocatio ad populum*) ve *tribunların* magistratların kararlarına müdahale yetkisini (*auxilium*) özgürlüğün iki kalesi (*duas arces libertatis*) şeklinde niteler. *Tribunların* icrayı durdurma (*ius intercedendi*) yetkilerinin yanısıra *ius coercendi* ile halka haksızlık edenleri tutuklama ve bunların *comitia tributada* yargılanmasını sağlamak da vardı. İÖ II. yüzyıl boyunca süre gelen ve büyük kayıplara neden olan savaşlar asker ihtiyacını arttırmıştır. Halkın temsilcisi *tribunlar*, ellerindeki yetkilere dayanarak İÖ 151, İÖ 149 ve İÖ 138 yıllarında celpleri durdurmuşlardır³⁰¹. *Tribunlar* celplere karşı gelmekle kalmamış bunun yanında İÖ 151'de ve İÖ 138 yılı *consullerini* tutuklatmışlardır³⁰².

Halk *tribunları*, *nobilitasın* oylamalardaki etkisini kırmak amacıyla İÖ II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren seçimlerde gizli oylama usulü ile oy kullanmasını yasayla kabul ettirmişlerdir. Açık oylamalarda blok oy kullanılması nedeniyle *centuria* veya *tribus* mensubu bir vatandaş oyunu aynı *centuria* veya *tribusun* mensubu ve genellikle ileri gelen bir senatör olan sözcüye (*rogator*) şifahen belirtirdi³⁰³. *Nobilitas* sınıfının azatlılar ve diğer özgür vatandaşlarla kurduğu patronajlık ilişkisi, oylamaların seyrini etkileyen bir baskı mekanizması olmalıdır³⁰⁴. *Nobilitasın* meclislerde kurduğu bu hegemonyayı, plebs *tribunları*, gizli oylama usulünü esas haline getiren bir dizi düzenlemeyi yasalaştırarak aşmayı denemişlerdir. Bunlar, İÖ 139'da magistrat seçimleri için plebs *tribunu* Aulus

³⁰⁰ Mommsen, Vol.II, s. 198'de via Flaminia'yı askeri amaçlı ; 345-349da circus Flaminius'u popülist bir proje gibi görmektedir. Mommsen aynı yerde, Polybios gibi, Gaius Flaminius'un şahsında hırslı bir demagog görür. Sirk oyunlarının halkı teslim almanın yöntemlerinden biri olduğunu, Trasumennus Gölü hezimetine yol açan askeri basiretsizliğin iznini kitlelerin gözünü boyayarak aldığını yazar. Çiftçilerin haklarının savunulması yerine şehirdeki kitlelerin desteğini kazanmak üzere hamleler geliştirilmesinin Roma siyasetine hakim olan demogojiyi doğurduğu yorumunu yapar. Çiftçilere dayanarak, yapısal reformlar, şehirdeki yığına dayanarak, yalnızca demogoji yapılabileceğini belirtir.

³⁰¹ Taylor, Forerunners , ss. 21-22.

³⁰² İÖ 151'deki müdahale için bk. Livius, Per. 48; Cicero, De Legibus III. 19'da İÖ 138 yılı *consulleri* P. Cornelius Scipio Nasica ve D. Iunius Brutus'un hapse atılmasını, özetle, karışıklık çıkarmak için yaratılmış *tribunlüğün* işi ifadesiyle yorumlamaktadır.

³⁰³ U. Hall, "species Libertatis" Voting Procedure in the Late Roman Republic", **Bulletin of the Institute of Classical Studies, Modus Operandi: Essays in Honour of Geoffrey Rickman**, Supplement No: 71, 1998, s. 17.

³⁰⁴ A. Yakobson, "Secret Ballot and Its Effects in the Late Roman Republic", **Hermes**, Vol.123, No:4, 1995, s. 427.

Gabinus tarafından çıkarılan Lex Gabinia³⁰⁵ ve İÖ 137 de plebs *tribunu* Lucius Cassius Longinus Ravilla tarafından düzenlen, vatana ihanet davaları hariç diğer mahkeme kararlarında gizli oy kullanımını kabuleden Lex Cassia'dır³⁰⁶. Bu yasalar, *cliens* ve *libertinus* seçmenler için aristokratik baskılardan sıyrılmaları açısından bir çıkış yolu oluşturmuştur³⁰⁷. Her ne kadar Cicero, De Legibus, III. 37-38'de gizli oylama yasalarının *optimates* için yıkıcı etkisi olduğunu belirtse de, bu yasalara açıktan destek veren, daha sonraki süreçte Tiberius Gracchus'un muhalifi, *nobilitas*'ın partisi *optimates*'in önde gelen temsilcisi Scipio Aemilianus olmuştur. Askeri komutanlık yetkisini alabilmek için halkçı siyaseti benimsemiş gizli oy yasalarını destekleyen Scipio Aemilianus, Gracchuslar sonrasında sıklıkla rastlanan halkçı (*populares*) siyaset içinde kişisel çıkarları gereği yer alan pragmatist siyasetçilerin öncüsü olmuştur³⁰⁸. İÖ 130 yılı plebs *tribun*larından Gaius Papirius Carbo tarafından hazırlanan yasa, Lex Papiria, uyarınca yasaların gizli oy usulüyle mecliste oylanması kabul edilmiştir. İÖ 119 yılı plebs *tribunu* Gaius Marius ve İÖ 107 de plebs *tribunu* Gaius Coelius Caldus tarafından teklif edilen yasalarla oyların güvenliği konusunda iyileştirmeler yapılırken, Coelius'un yasasıyla vatana ihanet davalarında da gizli oylama ile kararların alınması kabul edilmiştir³⁰⁹.

Gizli oylama yasalarından önce seçmenlerin tercihlerini etkilemek amacıyla (*ambitus*), ziyafet, aynı mal veya para dağıtımı gibi seçim rüşvetlerini (*largito*) yasaklayan yasalar çıkarılmıştır³¹⁰. İÖ 181 yılı plebs kökenli *consulu* M. Baebius

³⁰⁵ Cicero, De legibus, III.35'te bu *tribunden* tanınmamış rezil bir kışkırtıcı (*homo ignotus et sordidus*) ifadesiyle bahsetmektedir. W. Harris, **Ancient Literacy**, Cambridge, 1989, s. 169'da Lex Gabinia'da oyların kullanıldığı tahta veya seramik parçaları üzerine kişinin oy vereceği adayın ismini yazması gerektiğinden okuryazarlığın oldukça küçük bir zümre arasında olduğunu ileri sürerek bu yasayı demokratik bulmamaktadır. Ancak, Yakobson, s. 437'de ilgili yasanın tüm adaylara eşit şans vermesi nedeniyle demokratik olduğunu ve oy verenlerin pusulalarına destekledikleri adayın isimlerinin başharflerini yazmaları dolayısıyla oy kullanmada ileri düzey okuryazarlığın gerekmediğini belirtmektedir.

³⁰⁶ Cicero, Pro Sestio, 103'te yasanın *optimates*'in güvenliğini tehdit ettiği için *princeps*lerin buna karşı olduğunu oylamanın ahlaksızlığından kalabalığın cüretinden korktuklarını (*dissentiebant principes et in salute optimatum temeritate multitudinis et tabellae licentiam pertimescebant*) belirtir.

³⁰⁷ Cicero De legibus, III.35-39'de genel hatlarıyla bu yasaları eleştirerek demagogların halkı istedikleri gibi kullanmalarını gizli oylama sayesinde olduğunu belirtir; Taylor, Forerunners, s. 26; Yakobson, s. 437.

³⁰⁸ Brunt, Conflicts, 66; Taylor, Forerunners, s. 26.

³⁰⁹ Cicero, De Legibus, III.16.35-37'te Lex Gabinia, Lex Cassia, Lex Papiria ve Lex Caelia'yı *leges tabellariae* (oy pusulaları-tabletleri yasaları) çatısı altında toplamaktadır.

³¹⁰ A. Lintott, "Ambitus", **The Oxford Classical Dictionary**, 1999, ss. 70-71, *Ambitus* dairesel hareket etmek, geçit resmi düzenlemek, seçilmek için yasal olmayan çaba sarfetmek anlamına gelmektedir. *Largitio* ise genel anlamda rüşvet vermek demektir. Polybios VI.56.4'te seçimlerde rüşvet verenlerin ölümle

Tamphilus tarafından çıkarılan Lex Baebia ile seçmenlere rüşvet dağıtılmasını doğrudan yasadışı sayan ilk düzenleme olmakla birlikte; İÖ 182’de *Lex Orchia Sumptuaria* ile ziyafetlere katılan konukların sayısının kısıtlanmasına yönelik yasa muhtemelen adayların seçmenlerin desteğini kazanmak için verdikleri yemekleri (*leges cibariae*) hedef aldığı düşünülebilir³¹¹. Bunun yanında, Cato’nun *censorlüğünde* sefahat (*luxuria*) karşıtı düzenlemeler ve İÖ 161’daki Fannia, İÖ 143’teki Didia, İÖ 131’deki Licinia ve İÖ 115’teki Aemilia gibi aşırı harcamaları düzenleyen yasalar (*leges sumptuariae*) ile zenginliğin kitleleri etkilemek amacıyla harcanmasıyla siyasi bir yatırım haline gelmesinin önüne geçilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır³¹². *Nobilitas* mensubu bir aday, seçimlerde bu sınıfın dışından birisi karşısında kaybettiğinde, seçim galibi için *ambitusa* başvurduğu yönünde suçlamalarda bulunması, İÖ II. yüzyıl siyasetinde sık rastlanan bir olgu haline gelmiştir³¹³.

Polybios VI. 56’da Romalıların yasa tanımaz yığınları devlet idaresi altında tutmak için dini kullanmakta epey mahir olduklarını belirtir. *Patricius* sınıfı mensuplarının üstünlük iddialarının temel dayanağı olan kutsanmış soydan gelme iddiası³¹⁴ ve bu yolla dinsel mevkileri elinde bulundurmaları, plebslerin İÖ V. ve III yüzyıldaki mücadelesinin bir diğer boyutunu şekillendirmiş, *patricius* sınıfının dünyevi olduğu kadar dini alandaki tekellerini de yıkmaya yönelik hamleleri beraberinde getirmiştir. Öncelikle, İÖ 445’te *Lex Canuleia de Conubio* ile *patricius* plebsler arasındaki evlilik yasağı kaldırılırken, İÖ 300’ de *Lex Ogulnia* ile plebslerin yüksek rahiplik unvanlarına sahip olmaları sağlanmıştır.

Meclislerin toplanma günlerinin (*dies comitiales*) *pontifex* kurulu tarafından belirlenmesi, dinsel otoritenin sembolik de olsa gücüne işaret etmektedir³¹⁵. Etrüsklerin Yakındoğu’dan aldıkları bir gelenek olan ve Cumhuriyet döneminde de uygulanagelen,

---

cezalendirdiğini belirtse de buna dair bir kanıt bulunmamaktadır bk. A. Lintott, “Electoral Bribery in the Roman Republic”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 80, 1990, (Bribery), s. 8vd.

³¹¹ Macrobius, *Saturnalia*, III.17.13’de Cato Maior’un bu yasaları yemek yasaları şeklinde tabir ettiğini belirtir (Cato enim sumptuarias leges cibarias appellat).

³¹² Harris, *Imperialism*, s. 89vd.

³¹³ F. Millar, *The Crowd in Rome in the Late Republic*, Ann Arbor, 1998, (Crowd), s. 99.

³¹⁴ Mitchell, s. 137vd.

³¹⁵ L.R. Taylor, *Party Politics in Age of Caesar*, Berkley, 1949, (Party), s. 78. Bunun yanında rahiplerin mahkeme günlerini belirledikleri *dies fasti* İÖ 304’te açıklanmıştır bk. Livius, IX.46.1-14.

mecliste karar alınmadan önce *consuller*in veya üst düzey rahiplerin gökyüzüne bakarak yasanın hayırlı olup olmayacağına ilişkin kehanette bulunmaları³¹⁶, *nobilitas*ın çıkarına uygun olmayan yasaları engellemek (*obnuntiatio*) için bir yöntemle dönüştüğü düşünülebilir³¹⁷. Aristokrat sınıfın temsilcilerinin dini kullanarak *centuria* ve *tribus* meclislerinde çıkacak yasalar üzerinde ruhani bir otorite kurmalarına karşı, İÖ II. yüzyılın ilk yarısında çıkarılan *Leges Aelia et Fufia* ile *consuller*in kehanette bulunma yetkilerine muadil bir şekilde, *tribun*lere gökyüzüne bakarak kehanette bulunma hakkı verilmiştir³¹⁸. Bu yasaya rağmen *nobilitas*'ın, *populares* hareketine karşı dini kullanma hamlelerinin süreklilik arz etmesi sonucu, İÖ 58'de plebs *tribunu* Clodius Pulcher meclisin toplanma günlerini (*dies comitiales*) *dies fasti*yi içine alacak şekilde düzenlemiş ve yasaların kehanete göre geçerliliğini kaldırmıştır³¹⁹.

II.4. Köleliğin Yaygınlaşması

Romalılar tüm insanlığı temelde özgürler (*liberi*) ve köleler (*servi*) olarak ikiye ayırmaktaydılar³²⁰. Roma toplumunun bir parçasını teşkil eden köleliğin (*servitus*) varlığı, Romanın efsanevi kurucusu Romulus'a ait olduğu düşünülen uygulamalarla daha şehrin kurulduğu ilk dönemlere dayandırarak meşrulaştırılmıştır³²¹. Roma'daki köle

³¹⁶ Collegium'u oluşturan pontifici, augures, decemviri, sacris facundis ruhbanlıklardan kahanetle ilgili ritüel uygulamalarıyla augurlar ilgilenmekteydi. Bunlar disciplina, ars ve scientia'dan oluşan ius auguriumla kehanetlerde bulunarak, özellikle halk meclislerinde nuntiatio duyurusu yaparak işleyişe müdahil olabilirdi. Cicero, Philippicae, II.82-89'da augur Caius Laelius'un İÖ 44 yılı *consulu* Publius Cornelius Dolabella'nın seçilmesini engellemek için gösterdiği çabayı anlatır. Ayrıca, Cicero, De Legibus, II.31'de augurların halk meclislerini toplanmaktan alıkoyabileceğini, *consulleri* yönlendirebileceğini ve yasaları iptal edebileceğini belirtmektedir. Hatta *consuller*in görevden el çektirebileceğinden yola çıkarak augurların otoritesinin çok yüksek olduğunu vurgulamaktadır.

³¹⁷ E. Rawson, "Religion and Politics in the Late Second Century B.C. at Rome", *Phoenix*, Vol. 28, No.2, s. 210.

³¹⁸ Taylor, Party, s. 213, dn21'de *tribunların* *consullere* karşı veto haklarının (ius intercedendi) bulunması nedeniyle bu yasanın çok etkili olmadığı belirtilse de dinsel saiklerle eyleme geçme yetkisinin *tribunların* elini güçlendirdiği aşıkardır.

³¹⁹ Taylor, Forerunners, ss. 22-23.

³²⁰ İS II. Yüzyılda yaşamış Romalı hukukçu Gaius, Institutiones I. 9'da "omnes homines aut liberi sunt aut servi" insanlar hürlerden ve kölelerden oluşmaktadır der. Romalılara göre doğal durumda köleler aşağı değillerdi ve doğada özgürlük ve kölelik gibi ayrımlar bulunmamaktadır bk. Seneca Maior, Controversiae VII. 6. 18; Cicero, Paradoxa Stoicorum V 33-34'te belirttiği üzere kölelik şartlar ve talihin getirdiği bir durumdur.

³²¹ Dionysios Halicarnasos, II.16.1'de Romulus'un komşu toplulukları zaptürapt altına alırken uyguladığı eli kılıç tutanları katlettikten sonra tüm ahaliyi köleleştirme kuralından bahsetmektedir. Bunun yanında II. 27. 4'te Romulus'un ardılı kral Numa Pompilius'a atfedilen bir yasaya göre babanın (pater familias) oğlunu evlenene kadar köle olarak satmaya muktedir olduğunu yazar.

(*servus*)³²² kaynakları farklılık arz etmektedir. Köle bir anneden doğan çocuk babanın durumuna bakılmaksızın köle kabul edilirdi³²³. Bunun yanında, savaş esirleri kölelik için en önemli kaynağı oluştururdu. Roma'nın müttefiki olmayan (*hospitium*) ülkenin vatandaşları ortada bir savaş olmasa dahi köleleştirilebilirdi. Satın alma veya tevarüs yoluyla (*mancipatio*; *hereditas*) edinilen köleler (*res mancipi*) bulunmaktadır³²⁴. *Res mancipi* deyimi aslında köleliğin en önemli kaynağı olan savaş esirliği durumuna gönderme yapmaktır. Roma hukukuna göre, kişinin tabii durumu (*ius naturale*) olan özgürlükten köle durumuna geçiş, aslında kişinin tabii durumdan yabancılaşmasıyla (*ius gentium*) ilişkilidir. Kişi savaşlarda ölmek yerine düşmanın ellerine (*manus*) özgürlüğünü bırakarak esir haline gelir, komutanlar bunları öldürmek yerine satarlar (*mancipia*)³²⁵. Bununla birlikte, İÖ V. yüzyılda önemli köle girdisini sağlayan savaşların büyük ölçekli olmadığı düşünülebilir³²⁶. Ancak, İÖ IV. yüzyıldan itibaren kitlesel köleleştirme gibi uygulamalarla köle sayısında önemli artışlar olduğu düşünülebilir³²⁷. İÖ 357 yılında azatlık ücretinden %5 vergi alınmasından köle sayısının arttığı anlaşılmaktadır³²⁸. Köle sahibi olmak ekonomik açıdan önemli ölçüde zenginlik gerektirdiğinden kölelikle ilgili yasalar aynı zamanda varlıklı vatandaşların toplumsal konumlarının göstergeleriydi. İÖ III. yüzyıla kadar kölelerin genelde ev ve tarımsal işlerde kullanıldığı anlaşılmaktadır³²⁹.

Köleliğin Roma toplumundaki yerine ilişkin en erken bilgiler XII Levha yasalarında yer almaktadır. Köleler, meta olarak (*res*) görüldüğü ve hukuki anlamda şahıs (*sui iuris*) olmadıkları için suç işlemeleri ve başkalarına zarar vermeleri durumunda haklarında dava açılmaz; zarar ziyan davası sahibine (*dominus*) açılırdı (XII. Levha

³²² Florentinus, D.I.5.4.1'de savaş esirlerinin komutanlar tarafından alıkonulmasını ölümden sakınmalarından servare korumak, alıkoymak fiilinden servus (köle) kelimesinin türetildiğini belirtmektedir.

³²³ Marcinaus, D.I.5.5.2-3'te Annenin önceden köle olup, doğum sırasında özgür olmasının çocuğunu da özgür kılar. Ancak çocuğa özgürken hamile kalıp doğum sırasında köle olduğunda ise çocuğu annenin felaketinden etkilenmemesi için özgür kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Buna ek olarak hamile bir köle azat edilip tekrar köle haline geldiğinde çocuk, belirli bir müddet için özgür olan bir kadının rahminde bulunması dolayısıyla özgür kabul edilir.

³²⁴ A. Berger, "Servus", *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 1991, s.704; Watson, s. 81.

³²⁵ Florentinus, D.I.5.4.1.

³²⁶ Hopkins, *Conquerors*, s. 102.

³²⁷ Livius V. 22 1'de İÖ 396'da Veiili sakinlerinin topluca köleleştirildiğini belirtmektedir.

³²⁸ Livius VII 16 7.

³²⁹ Watson, 1975, 84-85

Madde 2)³³⁰. Köleler hukuki açıdan bir şeye sahip olamazlardı, ancak, sahiplerinin izin verdiği ölçüde bir birikimleri (*peculium*) olabilirdi ve bununla özgürlüğünü satın alabilirdi. Kölelerin yasal açıdan tanınmamaları, diğer bir deyişle *personalar*ının bulunmaması, dolayısıyla iş akitlerinin ve evliliklerinin yasal geçerliliği bulunmamaktadır. Ayrıca, kölenin zarar görmesi durumunda sahibine tazminat olarak özgür kişilere göre belirlenen zarar tazmin meblağının yarısı verilirdi³³¹. İÖ III. yüzyıla tarihlenen *Lex Aquilia*'da haksız bir şekilde kölelerin ve dört ayaklı sığır cinsinden hayvanların öldürülmesi durumunda, zarara uğrayan mal sahiplerine, önceki yılın en yüksek rayiç bedeli üzerinden zararının telafisi öngörülmüştür³³².

Küçük toprak sahibi vatandaşların (*assidui*) savaşlarda tükenmesi ve ekonomik zorluklar karşısındaki kırılganlıkları³³³, bağımsız üretim birimlerinin sayısında düşüşe yol açmıştır³³⁴. Üretimin devamlılığı uğruna sahiplik haklarını hiçe sayan Roma yasasına göre, sahibinin ihmali veya varisinin olmaması ve yahut uzun süre yokluğunda arazinin başkası tarafından kullanılıp bu kullanımdan doğan intifa hakkıyla, tasarrufta bulunanın araziye sahip olabileceğini belirtilmektedir³³⁵. Romalı zengin toprak sahipleri (*possessor*) genellikle zor kullanarak, bazen satın alım ile *assiduus* çiftçileri topraksızlaştırmış, genişlettikleri üretim birimlerinde işgücünü kölelerden oluşturmaları da küçük toprak sahibi köylülerin kırsaldan başta Roma şehri olmak üzere şehirlere göç etmelerine neden olmuştur³³⁶. Bunun yanında, İÖ 181 yılından itibaren koloni kurulmasının neredeyse durmasının topraksız köylüler için yıkıcı etkisi olmuştur³³⁷. Nitekim, küçük üretim birimlerinin büyük çiftlikler tarafından yutulması ve köylülerin sefaleti, Plinius Maior,

³³⁰ Ulpianus, D. IX.4.2.1, Varro, De Re Rustica, I.17.1'de kölelerden sesli aletler (*instrumentum vocale*) tabiriyle bahsetmektedir.

³³¹ Gaius, Institutiones, III 223.

³³² Ulpianus, D. IX.2.2.

³³³ A. J. Toynbee, **Hannibal's Legacy The Hannibalic War's Effects on Roman Life**, Vol.II Rome And Her Neighbours Before Hannibal's Exit, Oxford, 1965, (Vol.II), ss. 296-312'de II. Kartaca savaşının İtalya köylülerini tüketmesinden sonra köleci latifundia üretim modelinin yaygınlık kazandığını belirtmektedir.

³³⁴ Finley, Economy, s. 80.

³³⁵ Gaius, Institutiones, II. 51: "Rursus ex contrario accedit, ut qui sciat alienam rem se possidere, usucapiat, uelut si rem hereditariam, cuius possessionem heres nondum nactus est, aliquis possederit; nam ei concessum est usucapere"

³³⁶ İÖ I. yüzyılın ortasında Roma şehrinde 750.000'nin üzerinde insan yaşadığı düşünülmektedir bk. Hopkins, Conquerors, s. 104.

³³⁷ Brunt, Conflicts, s. 64; Hopkins, Conquerors, ss. 105-108.

Naturalis Historia XVIII. 35'te büyük çiftliklerin (*latifundia*)³³⁸ İtalya'yı mahvettiğini belirttiği tümcesiyle özetlenebilir.

İÖ III. yüzyılda İtalya yarımadasının ele geçirilmesi ve ardından Kartaca savaşlarıyla deniz aşırı bir imparatorluk haline gelen Roma, bu süreç içerisinde toplu köleleştirmelerle köle sayısında büyük sıçramalara tanık olmuştur³³⁹. İÖ III ve II yüzyıldaki savaşlarda kendi insan gücünü kaybeden Roma toplumu, üretim açısından köle işgücüne dayanmaya başlamıştır³⁴⁰. Tarım ve hayvancılıktan başka madencilik, dokumacılık, seramik sanayii ve diğer zanaat kollarında, kısacası maddi değerler üretilen tüm alanlarda köleler kullanılırdı. Bunun yanında, Roma egemenliğinin gelişmesi beraberinde, imparatorluğun merkezi niteliğindeki İtalya menşeli şarap ve seramik ürünlere yönelik talebin artmasına yol açmıştır³⁴¹. Şarap ve diğer türden ürünlere giderek artan talebi karşılamak için aristokrat kesim, önceleri şahsi arazilerinde (*ager privatus*) daha sonraları *ager publicus* arazilerde çiftlikler (*villa*) ve büyük çiftlikler (*latifundia*) kurmuşlar ve köle iş gücüne dayanan üretim modelini benimsenmişlerdir³⁴². Toprak sahipliğinin ekonomik yatırımlar arasında en güvenli yöntemlerin başında gelmesi de küçük çiftliklerin büyük çiftlikler (*latifundia*) tarafından ele geçirilmesine yol açmıştır³⁴³. Köleler, pazar odaklı *latifundist* çiftlik birimlerinde tahıl, bağcılık, zeytin, meyve

³³⁸ Latifundia geniş arazi (*latus fundus*) anlamına gelmektedir. 100 *iugerum* üzerindeki arazi latifundia kabul edilebilir bk. Brunt, *Conflicts*, s.34, Finley, *Economy*, s. 98.

³³⁹ K. Bradley, "Slavery in Roman Republic" **The Cambridge World History of Slavery: The Ancient Mediterranean World**, Cambridge, s. 245'de İÖ 298-293 yılındaki III. Samnit Savaşında 60.000'den fazla insanın köleleştirildiğini belirtmektedir. Diodorus Siculus, (*Bibliotheca Historica*), XXIII. 9.1'de İÖ 261 yılında Agrigentum'un ele gerilmesiyle 25.000 kişinin, Orasius, *Historiarum Adversum Paganos*, IV 8.9'da İÖ 256'da Kuzey Afrika'dan 27.000 kişinin, Livius XXVII 16.7'de Tarentum'un geri alınmasında 30.000 kişinin, Livius XLV 34'te İÖ 167'de Epirus Krallığından ise toplamda 150.000 kişinin köleleştirildiğini belirtmektedir. Max Weber, "Antik Uygarlığın Gerilemesinin Toplumsal Nedenleri", **Fikir Mimarları 32: Max Weber**, Çev. S. Demir, Ed. L. Çeviker, İstanbul, 2016, (Gerileme) s. 365 vd. Eskiçağ'daki ticaret ağlarının ve üretim biçimlerinin Eskiçağ Uygarlığını çöküşe götürecek koşulları yarattığını ileri sürmektedir.

³⁴⁰ Max Weber, "Antik Ekonomi ve Toplum", **Fikir Mimarları 32: Max Weber**, Çev. O. Demir, Ed. L. Çeviker, İstanbul, 2016, s. 420vd.

³⁴¹ Doğu Akdeniz'de İÖ III. yüzyıldan itibaren İtalyan şarabı ve seramik ürünlerine olan rağbetin arttığına dair bk. D. Peacock, **Pottery In The Roman World: An Ethnoarchaeological Approach**, London, 1982, s. 152vd; N. Purcell, *Wine and Wealth in Ancient Italy*, **The Journal of Roman Studies**, Vol. 75, 1985, s. 5vd.

³⁴² R. Witcher, *Agricultural Production in Roman Italy*, **A Companion to Roman Italy**, Ed. A. Cooley, Oxford, 2016, ss. 475-478.

³⁴³ Finley, *Economy*, s. 108vd; Brunt, *Conflicts*, s.35.

üretiminde çalıştırılır; *egastulum* adı verilen koğuşlarda tutulurlardı³⁴⁴. II. Kartaca Savaşı sonrasında, hayvancılık tahıl üretiminden daha öncelikli hale geldiğinden, kölelerin geniş sürülerin bakımında da kullanıldıkları anlaşılmaktadır³⁴⁵. Varro De Rustica I. 17. 4-7’de bir köle olan kahyaya (*vilicus*) verilecek küçük oranda birikim veya sürüyle efendilerine olan sadakatının güçleneceğini; bu yolla, köleleri idaresinde kendi çıkarının da olacağını ve bir köle kadınla aile kurmasının onu çalıştığı yere daha çok bağlayacağını tüm bunlarla karın artacağını belirtir³⁴⁶.

Savaşlar ve korsanlıkla köle fiyatlarının düşmesi sonucunda, özellikle İÖ II. yüzyıldan sonra Roma topraklarında köle sayısında önemli bir artış gözlenmiştir³⁴⁷. Köle sayısındaki artış, beraberinde güvenlik zaafını doğurmuş; kayıtlara geçen en erken tarihli köle ayaklanmaları İÖ 198’de Setia ve Praeneste kentlerinde meydana gelmiştir³⁴⁸. Verimli arazilerin bulunduğu ve yoğun tarımsal üretim merkezlerine sahip, Sicilya ve Güney İtalya’da büyük çapta köle isyanlarının çıkması tesadüf değildir. Sicilya’da ilki İÖ 135-132’de Eunus’un ve ikincisi Anthenion ve Tryphon liderliğinde İÖ 104-100 yıllarında büyük çapta ayaklanmalar çıkmış ve isyancılar isyan dönemlerinde, Hellenistik krallıkların bürokratik yapılanmasına öykünen, köleliğin ilga edildiği siyasi yapılar kurmuştur. İÖ 73-71 Güney İtalya’da, hayatları eğlence için tüketim malzemesi haline getirilmiş gladyatörlerin Spartacus önderliğindeki isyanına toprakta çalıştırılan kölelerin

³⁴⁴ A. Marzano, **Roman Villas in Central Italy A Social and Economic History**, Leiden, 2007, s. 151’de Roma villalarında bulunan *cryptoportico* adı verilen bölümün köleler için hem atölye hem de koğuş hizmeti verebileceğini belirtmektedir.

³⁴⁵ M. Porcius Cato, De Agricultura I. 7’de getirisi yüksek üretim alanlarını birinci bağ (*vinea*), ikinci bostan (*hortus*), üçüncü sepetçi söğüdü yatağı (*salictum*), dördüncü zeytinlik (*oletum*), beşinci çayır (*pratium*), altıncı hububat tarlası (*campus frumentarius*), yedinci kuru (*silva caedua*), sekizinci meyve bahçesi (*arbustum*), dokuzuncu kerestelik kuru (*glandaria silva*) şeklinde sıralar. Hayvancılıkta kölelerin kullanımı için bk. Varro, De Rustica, II. 10. 1-7.

³⁴⁶ Columella, De Re Rustica, I. 8. 1-6’da *vilicus*’un çocukluktan itibaren tarım işlerinde tecrübe kazanmış kimselerden seçilmesi gerektiğini belirtmektedir.

³⁴⁷ Brunt, Manpower, s. 60’da İÖ 225’de köle sayısını 600.000 kişi civarında verirken, bu sayı İÖ 31’de 2.000.000’a çıkmıştır; bk. Hopkins, Conquerors, s. 101. H. A. Ormerod, **Piracy in the Ancient Mediterranean**, London, 1924, s. 206vd Cilicia korsanlarının ve Romalı *publicani*’nin Delos’taki köle pazarının tedarikçileri olduğunu belirtmektedir. Cilicia ve Roma ticari ilişkileri için bk. A. K. Şenol, G. Cankardeş Şenol, “Commercial Ties of Cilicia by means of Hellenistic and Roman Amphorae”, **Olba**, No.7, 2003, ss.119-143.

³⁴⁸ Livius, XXXII.26 4-18.

katılımıyla ortaya çıkan sömürü karşıtı mücadele, o tarihte dünyanın en büyük gücü olan Roma'nın öncelikli güvenlik meselesi haline gelmiştir³⁴⁹.

II.5. Azatlıların Toplumsal ve Siyasi Konumu

Özgür Romalıların bir bölümünü oluşturan *libertus* (azatlı) sayısı³⁵⁰, İÖ III. yüzyıldan sonra köle sayısı ile doğru orantılı artmıştır. Krallığı geri getirmek isteyen soyluları senatoya ihbar eden ve bunun karşılığında özgür kılınan köle *Vindictus* erken dönemde kayıtlarda geçen ilk *libertinustur*³⁵¹. Azatlılar her ne kadar özgür addedilseler de köleliğin lekesini taşırlardı³⁵². Romalıları için köleliğin doğuştan gelen bir özellik olmayıp, şartların ve talihin getirdiği bir durum olduğu genellikle kabul görse de kölelik lekesinin (*macula servitutis*), kişinin köleyken edindiği kurnazlıkları ve ahlaksızlıklarından kaynaklandığı düşünülürdü. Buna göre, köleler içinde bulundukları durum nedeniyle kişiliğsiz bir hale gelirler ve *dignitastan* yoksun yaşarlardı. İÖ 73-71 Sicilya *propraetoru* Verres azatlıları tarafından ahlaksızlaştırıldığı ve onların köle karakterleriyle kirletildiği iddia edilmiştir³⁵³.

Köle azat edildiğinde dahi tam mansıyla özgür bir kişiyle aynı görülmezdi³⁵⁴. Azat edildiğinde, eski efendisi (*dominus*) ile ilişkisi boyut değiştirerek hamilik (*patronatus*) haline gelirdi. Azatlı (*libertinus*) ve hami (*patronus*) ilişkisi *clienteladaki patronus-clientis* ilişkisinden daha farklıdır. Buna göre, kişi köleyken kendi hayatı hakkında karar verememesi nedeniyle kölelerin Romalıları tarafından kimi zaman çocuk (*puer*) tabiriyle çağrıldığı anlaşılmaktadır; *pater familias*ın çocukları üzerinde tam bir otoritesinin bulunmasına paralel şekilde köle, efendisinin erişkin olmayan çocuğu gibi

³⁴⁹ II. Kartaca savaşının ardından Sicilya ve Güney İtalya iklimi ve toprağının verimliliği nedeniyle Romalı *possessores*'in köle gücüne dayanan ilk çiftliklerine ev sahipliği yapmıştır. Sicilya'daki köle isyanları için Diodorus Siculus, XXXIV-XXXV. 2.1- 3.11; XXXVI 1.1-11.3; Spatacus'un isyanı için Appianos, *Bella Civilia*, I. 14. 116-121; Plutarkhos, *Crassus*, 8-11; *Pompeius*, XXI. 1-4; Orasius, *Historiarum Adversum Paganos*, V. 24.1-8;18-19.

³⁵⁰ Marcianus, D. 1.5.5'te özgür insanları özgür doğanlar (*ingenui*) ve azatlılar (*libertini*) olmalarına göre ikiye ayırır.

³⁵¹ Livius, II. 5. 9-10; Plutarchos, *Publicola*, VII 4-5.

³⁵² H. Mouritsen *The Freedman in the Roman World*, Cambridge, 2011, (Freedman),s. 22.

³⁵³ Cicero, *In Verrem*, II. 3. 158. Bu konuda bir çok örnek için bk. Mouritsen, *Freedman*, ss.19-21.

³⁵⁴ Ulpianus, D.I.5.27. Bir azatlı özgür doğumlu biri tarafından evlat edinilse dahi azatlı statüsü devam ederdi.

düşünüldü³⁵⁵. Bu haliyle, azat etme (*manumissio*)³⁵⁶ köleye toplumsal hayatın bahşedilmesi (*beneficium manumissionis*) olgusuyla anlaşılır, kendisini hayata kavuşturan hamisinin ismini ve *cognominasını* alırdı³⁵⁷. Öte yandan, *patronus-cliens* ilişkisinde olduğu gibi azatlılar ve hamileri mahkemede birbirlerine karşı şahitlik edemezlerken³⁵⁸, zor zamanlarında birbirlerine yardım etmekle yükümlü kılınmışlardır³⁵⁹. Bu açılardan bakıldığında azatlı hami ilişkisi adanmışlık ve sadakate dayanmaktaydı³⁶⁰. Azatlılarla ilgili XII levha yasalarında yer alan hükme göre azatlının ailesinde varisi bulunmaması durumunda hamisinin veya hamisinin soyuna mensup birinin mirasçısı olacağı (V. Levha madde 8) ifade edilse de azatlıların hamilerinin mirasçısı sayılabileceğine dair bir kayıt bulunmaması, bu ilişkinin asimetrik yönünü bir kez daha göstermektedir³⁶¹. Ayrıca hamisine karşı saygısız azatlıların (*liberti ingrati*) tekrar köleleştirilebileceği anlaşılmaktadır³⁶².

Azat etme işlemleri (*iusta manumissio*) *vindicta*, *censu* ve *testamento* usulleriyle yapıldı. *Manumissio censu* ile sahibinin rızası sonucu *census* listelerine kölenin isminin eklenmesiyle özgür olduğu kabul edilirdi. *Manumissio testamento*, usulünde ise sahibinin kölesinin özgür bıraktığına dair beyanını varisinin de kabul etmesi koşuluyla ifade ederek, başka bir düzenleme gerekmez, köle azat edilirdi³⁶³. *Manumissio vindicta*, bir magistratın huzurunda sahibinin kölesinin özgür olduğunu beyan etmesiyle yapıldı³⁶⁴. Tüm bu şekillerde yapılan azat etme işlemleriyle köle azatlı haline gelir ve *census* listesine yazılarak oy hakkına kavuşurdu. Romalılar arasında kölelerin azat edilmesinde

³⁵⁵ Mouritsen, Freedman, s. 31.

³⁵⁶ Kölenin efendisinin yetkisinden (*manus*) çıkarılması (*mittere*) bk. Ulpianus, D.I.1.4.

³⁵⁷ Mouritsen, Freedman, ss. 38-39'da isimlendirmede *libertinus* kısaltmasının yer aldığını belirtmektedir.

³⁵⁸ Paulus, D. XXII. 5.4.

³⁵⁹ Modestinus, D.XXXVIII. 2.33.

³⁶⁰ Treggiari, s.68.

³⁶¹ Mouritsen, Freedman, s. 41.

³⁶² Mouritsen, Freedman, ss.54-55.

³⁶³ Dionysios Halikarnasos, IV. 24.4-6'da Azat etme uygulamasının Sevilius Tullius tarafından getirildiğini belirtmektedir. Buna göre, çoğunlukla ücret talep etmeden azat etme gerçekleşirken, para talep edilen azatlılar az sayıdaydı. Para ile azat edilen köleler bir kısmı ise azatlık paralarını gayri ahlaki yollardan (hırsızlık, fuhuş gibi) temin ederler bazıları efendilerine karşı olan komplolarda yer alarak işbirliği sağladıkları kişilerden para aldıkları, bununla kendi özgürlüklerini satın aldıkları iddia eder. Dionysios, IV. 24. 5'te efendilerin kölelerini azat etmesinin altında yatan dürtünün kitleler arasında şan kazanmak olduğunu düşünmektedir.

³⁶⁴ D. XL. 2.1-25.

sağlanan kolaylık ve azatlıların doğrudan vatandaşlığa kabul edilip, oy hakkına sahip kılınarak, topluma dahil edilmesi, diğer Eskiçağ devletleriyle kıyaslandığında sıra dışı bir durumdur³⁶⁵. Bu durumun *gens*lerin Roma'nın kuruluşundan itibaren birer otonom birim halinde teşkilatlanmaları ve Roma'nının en eski meclisi niteliğindeki *curia* meclisinde temsiliyetlerinin bulunmasından kaynakladığı ileri sürülebilir. *Gens*leri meydana getiren ailelerin (*familia*) reislerinin (*pater familias*) mutlak otoritelerini korumaları ve aldıkları kararların devlet tarafından da kabul edilmesi, aile reisinin hanenin (*domus*) üyeleri üzerindeki mutlak yetkilerinin köleleştirme ve azat etme konularında da tezahür ettirmiştir. Bu açıdan bakıldığında aile reisinin kararı sonucunda azat edilen bir köle, ailenin bir üyesi olması hasebiyle aynı zamanda toplumda belirli bir şekilde yer alabilme hakkına kavuşabilmiştir³⁶⁶.

Azatlılar, kölelik lekesini taşımaları nedeniyle çeşitli yasal ve toplumsal kısıtlamalarla karşı karşıya kalırlardı. İÖ IV. yüzyılın ikinci yarısından önce azatlıların vatandaş olmaları siyasi varlıkları açısından fazla bir anlam ifade etmemektedir. Ayrıca, Roma meclislerinde blok oy kullanılması ve yasaların magistratlar tarafından hazırlanarak kabul edilip edilmemesi üzerine oylamasının yapılması, Romalıların vatandaşlık verme konusundaki esnekliklerinin pratik yönünü açıklamaktadır. Bu haliyle, eski bir köle kurulu düzen için bir tehdit oluşturmadan vatandaşlık kazanarak oy hakkına kavuşabilmiştir³⁶⁷.

İÖ IV. yüzyıldan itibaren devlet görevlerinin *patricius* sınıfının tekelinden çıkarak plebslere açılmasıyla meclislerin yasama seçim görevleri tam anlamıyla çalışabilmiştir. Bununla birlikte, yoksulların Roma siyasi hayatının dışında tutulması Roma devlet yapısının genel bir özelliğini oluşturmaktaydı³⁶⁸. Azatlı statüsündeki kişilerin varlıklarına bakılmaksızın en yoksul vatandaş kesimini oluşturan *plosterii* ile aynı seviyede değerlendirilmeleri azatlıların siyasi alandaki rollerini kısıtlamıştır³⁶⁹. Bununla ilişkili bir

---

³⁶⁵ Mouritsen, Freedman, s.68.

³⁶⁶ Mouritsen, Freedman, s.69.

³⁶⁷ J. Bleicken, **Die Verfassung der Römischen Republik: Grundlagen und Entwicklung**, 4. Auflage, Paderborn, 1985, s. 16vd. Azatlılara oy hakkının tanınmasının plebslerin erken dönemde siyasi açıdan etkilerinin azlığına bağlıdır.

³⁶⁸ Centuria meclisi bunun en önemli göstergesidir 1. ve 2. sınıflar haricindeki sınıflar oylamaya dahi çağrılmazlardı bk.Taylor, *Assemblies*, s. 96vd.

³⁶⁹ Mouritsen, Freedman, s. 71.

şekilde, azatlıların, *proletarii* gibi, askerlik hizmeti vermeleri genellikle beklenmezdi. Azatlılar *census*larda yer alırlar, ancak bunların askerlik hizmeti vermeleri nadiren gerçekleştiği, görevlendirildiklerinde de geri hizmetlerde kullanılarak doğrudan sıcak çatışmaya gönderilmedikleri anlaşılmaktadır³⁷⁰. Azatlılar genellikle, insan kaynağında ortaya çıkan kısıtlılık durumunda silaha alınırlardı. Bu hallerde, Dionysios Halikarnassos, IV.23.5'te azatlıların kendilerinden ziyade oğullarının askere alındıklarını belirtir.

Azatlılar, sıklıkla, donanmada kürekçi gurubunda yer alarak görevlendirilirdi. Bu şekilde, azatlıların donanma görevine İÖ II. yüzyılda beş defa çağrıldıklarına dair kayıtlar bulunmaktadır Bazı durumlarda, kışının levazımat ve istihkâmla ilgili geri hizmetlerini görürlerdi. Cumhuriyet'in en kritik savaşlarında dahi azatlıların ön sırada savaştırıldığına dair bir kanıt bulunmamaktadır³⁷¹. Azatlıların askerlik hizmetinden hariç tutulmasının nedeni bunların devlete karşı olan bağlılıklarından duyulan şüphe olduğu kadar taşıdıkları kölelik lekesinin savaşma iradelerini etkilediği önyargısının da belirli bir payı bulunmalıdır. İÖ 217 yılında çocuk sahibi olan azatlılar askere çağırılmıştır³⁷²

Azatlıların askeri hizmetten men edilmeleri, zengin azatlıların *equester* sınıfına kayıtlanmalarını da doğrudan engellemiştir. Bu yolla da *patricius* olmayan kişilerin devlet görevlerinde yer alabilmelerinin tek yolu niteliğindeki *equester* sınıfına mensubiyetten hariç tutulmuşlardır. Gaius Gracchus, *equites*'ten mürekkep juriler kurarken juri mensuplarının babalarının isimlerini belirtmeleri gerektiği şartını ileri sürmüştür³⁷³. Bu şartın, eski kölelerin özgür doğumlu kişileri yargılayan konumunda bulunmalarını engellemek amacıyla yapıldığı açıktır. Tüm toplumsal ve idari kısıtlamalar göz önüne alındığında azatlılar ne magistrat olabilirler ne de yüksek rahip makamına gelebilirlerdi³⁷⁴. Bu engeller, pratikte, yoksul plebslerin hepsi için geçerlidir³⁷⁵.

---

³⁷⁰ Mouritsen, Freedman, s. 72.

³⁷¹ Mouritsen, Freedman, s. 72.

³⁷² Livius, XXII. 11. 8'de bu askerler arasında 35 yaşında küçük olanların donanmada görev aldıkları bu yaştan büyük olanların kışla görevi aldıklarını belirtmektedir.

³⁷³ Treggiari, s. 63

³⁷⁴ Treggiari, s. 52 vd.

³⁷⁵ Mouritsen, Freedman, s. 73.

Cumhuriyet döneminde yerel idari görevlerde azatlıların yer almasını engelleyecek yasal bir kısıtlama bulunmasa da imparatorluk döneminde imparator tarafından yetkilendirilmemiş azatlılar haricindeki azatlıların *decurionluk* görevinde yer almaları yasaklanmıştır³⁷⁶. Caesar döneminde kolonilerde ve yerel idarecilikte azatlılara yer verildiği görülür³⁷⁷.

Toplumsal ve siyasi konumlarının kısıtlanmasına rağmen *populus Romanus*'un parçasını teşkil eden azatlılar da diğer vatandaşlar gibi meclislerde yer alıp isteklerini ifade ederler ve oturumlarda yer alırlardı. Meclislerde blok oy kullanılması, yoksulların siyasi ve toplumsal hiyerarşi içinde en alt basamakta yer almaları ve en önemlisi azatlıların en yoksul kesimle bir sayılması nedeniyle bu kesimin fikirleri baskılanmıştır. *Comitia centuriata*'da, azatlıların askerlik hizmetinde geri hizmet grubunda yer almaları dolayısıyla, müzisyen, zanaatkar ve *proleter*iden müteşekkil beş *centuriada* toplanırlardı³⁷⁸. *Tribus* esasına göre örgütlenen meclislerde ise İÖ 241 yılından itibaren *tribusların* 31'i kırsal, 4'ü şehir toplamda 35 iken, toprak sahipleri genellikle şehirde yaşamalarına rağmen kır *tribuslarına* kayıtlanmışlardır. Azatlılar ise şehirde veya kırdaki yaşadıklarına bakılmaksızın şehir *tribusuna* kayıtlanmışlardır³⁷⁹.

Silahsız *centurialara* kayıtlanmaları askerlik hizmetine alınmamalarından ileri gelse de şehir *tribuslarına* kayıtlanmalarının makul bir nedeni bulunmamaktadır. Dionysios Halikarnassos, IV.4.22'de Servilius Tullius döneminde azatlıların dört şehir *tribusuna* kaydedildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte, hırslı politikacıların yüksek sayıdaki azatlıların tek bir şehir *tribusunda* temsilinin hakkaniyete sığmadığından ve siyasi açıdan faydalanabilecekleri bu kitlenin daha yaygın kayıtlanmaları konusunda mücadele verdikleri de vakidir. Livius IX.46.11'de Ap. Claudius Caecus İÖ 312'de şehir halkını, 35 *tribusa* tekrar dağıtmasını içeren reformdan bahsederken şehirli yığınlar (*urbanis humilibus*) tabiriyle andığı bu kitlede azatlıların da bulunması muhtemeldir³⁸⁰.

---

³⁷⁶ D. IX.21.1.

³⁷⁷ Mouritsen, Freedman, s. 74.

³⁷⁸ Mouritsen, Freedman, s. 75, dn 41.

³⁷⁹ Taylor, Centuriate, s. 351; Tregiarri, s. 39vd.

³⁸⁰ Livius, IX.46.10'da, Appius'un bu reformu azatlıların oğullarını senatoya sokmak için yaptığını belirtmektedir.

İÖ 304te ise *censor* Rullianus ve Decius bu yasayı yenileyerek şehir ahalisini tekrar şehir *tribuslarına* kayıtlandırmışlardır³⁸¹.

İÖ 241 yılındaki *comitia centuria* meclisinin *tribuslara* göre yeniden organize edildiği reformla birlikte, *nobilitas* sınıfının olabildiğince farklı kırsal *tribuslara* kayıtlanmalarıyla, azatlıları yalnızca şehir *tribusunda* kaydolmaları konusunda gösterilen titizlik arasındaki fark oldukça ilginçtir. *Nobilitas*, sayıları gittikçe artan azatlıların yönetime katılmalarını bu türden manevralarla engellemeye çalışmıştır³⁸². Livius, XLV 15. 1-3’de belirttiğine göre İÖ II. yüzyılda azatlıların haklarını iyileştirmeye yönelik çabalar olmuştur. Beş yaşından büyük bir oğula ve taşrada 30.000 sesterius değerinde mülke sahip azatlıların kırsal *tribuslara* kaydolabileceğine dair bir yasanın kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu reforma karşı, İÖ 169 yılı *censorleri* Tiberius Gracchus ve Gaius Claudius Pulcher tüm azatlıların kura ile her *census* döneminde tek bir şehir *tribusunda* kaydedilmesini kararlaştırmışlardır³⁸³. Cicero, De Oraciones I. 38’de Tiberius Gracchus’un şehir *tribuslarına* azatlıların tekrar kayıtlanması hamlesini gerçekleştirmediği farz edildiğinde “res publica”nın uzun zaman önce yıkılmış olacağını belirtmektedir.

İÖ IV. yüzyıldaki plebs hareketi açısından en önemli tarih İÖ 367’yi takip eden süreçte, İÖ 356 yılında ilk plebs diktatör C. Marcius Rutilus³⁸⁴, İÖ 351’de ilk plebs *censorluk* yapmaya hak kazanması gibi *patricius* rejimini sona erdiren reformlarla Roma’nın vatandaş askerlere dayalı bir şehir devleti görünümüne kavuştuğu ileri sürülebilir³⁸⁵. Bununla birlikte, İÖ III. yüzyıldan itibaren siyasi ve ekonomik yayılımla halk meclislerinin devlet idaresindeki konumunu yetkin kadroların senatoda yer alması nedeniyle ikincil plana düşürmüştür. Bu durum, *Patricius* ve plebs kökenli ileri gelen ailelerin teşkil ettiği *nobilitas* sınıfının hakimiyetindeki senato’nun devlet içindeki oligarşik yapılanmanın merkezi konumuna yükseltmiştir. Güçlü *genslerin* devlet yönetiminde eşit derecede pay almasını sağlayan magistratlık sürelerinin kısılğı ve genelde tekrar göreve gelmenin kabul görememesi iken plebslerin vatandaş haline getiren

---

³⁸¹ Valerius Maximus, II. 2. 9.

³⁸² Taylor, s. 64-65.

³⁸³ Livius XLV.15.4.-9.

³⁸⁴ Livius VII.17.6.

³⁸⁵ Livius VII.22.6-10.

halk hareketinin öncü siyasetçileri tekrar göreve gelme yöntemini dönüşüm sürecinde sıklıkla uygulamışlardır.

Iteratio (tekrar göreve gelme) plebs reform hareketinde siyasi yöntemlerden birini teşkil etmiştir. İÖ 366'dan, C. Licinius Stolo ve L. Sextius Lateranus'un yasasının hayata geçmesinden, itibaren İÖ 342 yılına kadar toplamda elli *consulluk* görevi, yirmiyedi kişi tarafından icra edilmiş, bu süre zarfındaki otuzbeş *consulluk* görevi bir defadan fazla *consul* olan kişilere verilmiştir³⁸⁶. İÖ 342'de plebs *tribunu* Lucius Genucius tarafından çıkarılan yasalar, *Leges Genuciaae*, uyarınca İÖ 367'daki en az bir *consulun* plebs olması hükmü tekrar edilmiş; bir kişinin aynı zamanda birden fazla magistratlık yapması ve on yıl içinde aynı göreve tekrar seçilmesi yasaklanmıştır³⁸⁷. Ancak, II. Ve III. Samnit savaşlarının getirdiği olağanüstü koşullar on yıl kuralının yıkılmasına neden olmuştur. İÖ 326-313 L. Papirius Cursor beş defa, İÖ 295 yılı *consulleri* Q. Fabius Maximus Rullinaus beşinci ve P. Decius Mus ise dördüncü kez *consulluk* yapmışlardır³⁸⁸. II. Kartaca Savaşına değin İÖ 295-215 yıllarında tekrar göreve gelme nadiren karşımıza çıkmaktadır³⁸⁹.

Nobilitas sınıfının makamları kendi arasında bölüşme isteği nedeniyle yetenekli siyasetçilerin önü kesilerek, devlet görevleri *patricii* ve plebs kökenli aristokratlar arasında bir nüfuz alanına dönüşmüştür³⁹⁰. İÖ III. yüzyıldaki savaşlarla İtalya'ya hakim olan ve ardından I. Kartaca savaşıyla denizaşırı bir güç haline gelerek yönetim sistemi ve ekonomisi genişleyen Roma'da senatonun oligarşik yönetiminin hissedilir seviyeye ulaşması, işaret edilen yayılcı siyasetin bir sonucudur³⁹¹. Bu koşullar, Gracchuslar dönemine kadar Gaius Flaminius haricinde senatoya muhalif harekete öncülük edecek siyasi liderlerin ortaya çıkmasını engellemiştir³⁹². Livius X.37.11'de İÖ 305'de plebs

³⁸⁶ Cornell, Recovery, s. 344.

³⁸⁷ Livius VII. 42.2.

³⁸⁸ Cornell, Recovery, s. 345.

³⁸⁹ Cornell, Recovery, s. 346.

³⁹⁰ Gelzer, s. 50-53; Brunt, Conflicts, s. 67; Gruen, Generation, 121.

³⁹¹ Cornell, Recovery, s. 347'de İÖ IV. yüzyılda Roma hala şehir devleti hüviyetinde olması nedeniyle halk meclislerinin mal mübadelesine dayanan bir ekonomi üzerindeki etkisinin senatoya göre daha güçlü olduğunu, ancak III. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan kompleks para ekonomisinde senatonun varlığının baskın hale geldiğini belirtmektedir.

³⁹² A. Lintott, "Democracy in the Middle Republic", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung*, Vol. 104, No.1, 1987, (Democracy) s. 47vd İÖ III. yüzyıl halk meclislerinde aristorasinin belirli oranda karar alma mekanizmalarında etkili olduğunu belirtirken, İÖ

*tribunlarına yönelik nobilitasın avuçlarında oldukları ithamı İÖ III. yüzyılda genel hatlarıyla geçerlik kazandığı düşünülebilir*³⁹³.

İÖ IV. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Roma siyasetini yönlendiren reformcu pleb kökenli siyasetçilerin son örneğini³⁹⁴ İÖ 223 ve 217 yılları *consulu* Gaius Flaminius'un şahsında bulabilmek mümkündür. İÖ IV. yüzyıldan itibaren siyasi alanda *patricius-senato* sınıfına karşı aktif mücadele eden plebs hareketinin³⁹⁵, İÖ 241 yılındaki *centuria* meclisinin yeniden yapılandırılan reformla sönümlendiği düşünülse de³⁹⁶ Gaius Flaminius'un öldüğü İÖ 217 tarihine değin *senato* sınıfının siyasetteki alanını daraltmaya dönük çabalarından, reformcu plebs hareketinin II. Kartaca Savaşına değin sürdüğü düşünülebilir. G. Flaminius'un, İÖ 232 *tribunluğunda* *ager Gallicus* arazilerini hisseler halinde topraksız vatandaşlara dağıtması, İÖ 221'deki *ensorlülüğünde* *via Flaminia* ve *Circus Flaminius* gibi büyük kamusal projelerle işsizlere iş imkanı yaratması, İÖ 218'de senatörlerin ticaret yapmasını sınırlayan *Lex Claudia*'nın arkasındaki kişi olması gibi nedenler onu, İÖ IV. yüzyıldan başlayan ve II. Kartaca savaşına kadar süre gelen reformcu plebs liderlerinin sonuncusu ve *populares*'in ilk liderlerinden kılmaktadır³⁹⁷.

İtalyan topluluklar ve Kartaca ile yapılan savaşların getirdiği siyasi ve ekonomik yayılım, şehir devleti yapısındaki plebs hareketini dönüştürerek, ona, *populares* hüviyetini kazandırmıştır. Nitekim İÖ III. yüzyıldaki savaşların sonucunda Roma egemenliğine giren İtalyan toplulukların, genişleyen siyasi egemenliğin toplumsal açıdan anlamlandırılması niteliğinde bir çabayla, devlet mekanizmasına aktif katılımını sağlayacak reform teklifleri de İÖ II. yüzyılda *populares* tarafından gündeme getirilmiştir.

IV. yüzyıldaki reform ivmesinin İÖ III.yüzyıldaki düşüşünü büyük *seditiones* (kışkırtıcıların) siyasette olmamasına bağlamaktadır.

³⁹³ Ayrıca bk. Meier, Amissa, s. 117vd.

³⁹⁴ İÖ 287'deki *Lex Hortensia* ile plebs kökenli liderlerin sayısında azalma gözlemlense de bu reform sonrasında da plebsler tarafından tabuların en yoğun olduğu dinsel alanda ilkler gerçekleştirilmiştir. Örneğin, İÖ 253'te plebs kökenli Tiberius Coruncanius *pontifex maximus* olmuş, İÖ 209'da ilk defa bir plebs *curio maximus* olmuştur.

³⁹⁵ İÖ 287'de *Lex Hortensia* ile plebs-patricius karşıtlığı temelde *nobilitas* ve *populus* karşıtlığına bırakarak soy temelli ayrışmanın ortadan kaldığı vaki ise de İÖ IV. yüzyıl boyunca süre gelen plebs reform hareketi, yalnızca soy temelli yapılanmayı kırmakla kalmamış Gracchuslara kadar uzanacak halkçı hareketin öncülü gibi düşünülebilir.

³⁹⁶ Taylor, *Centuriate*, 348vd.

³⁹⁷ Z. Yavetz, "The Policy of Gaius Flaminius", *Athenaeum*, Vol. 40, 1962, s. 325vd.

III. BÖLÜM

İTALYA HAKİMİYETİ VE KARTACA SAVAŞLARI SONRASINDA ROMA TOPLUMU VE SİYASET

III.1. İtalyan Halklarla Yapılan Savaşlar

Roma devlet yapısında, Latin, Samnit, Kelt ve Kuzey-Güney İtalya halklarıyla yaptıkları savaşlar sonucu, siyasi, toplumsal ve ekonomik açılardan dönüşümler ortaya çıkmıştır. İtalyan halklarla yapılan savaşları, Makedonya ve Kartaca gibi güçlerle karşı verilen savaşlar izlemiştir. İÖ IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan bu yayılmacılık süreci, İÖ II. yüzyılın ilk yarısında toplumsal ve ekonomik açılardan etkisini, büyük ölçüde hissettirmiştir. Cumhuriyet rejiminin, bir şehir devletinin sınırlarındaki toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullarına uygun tesis edilmesi dolayısıyla ekonomik ve siyasi yayılımın doğurduğu kriz, siyasette senatoya hakim *nobilitas* temsil eden *optimates* adıyla anılan grup ile halkın temsilcisi olduğu iddiasıyla kendilerine *populares* denilen siyasetçilerin çatışmalarıyla vücut bulmuştur. Bu dönüşüm çeşitli aşamalarla açıklanmaktadır. II. Kartaca Savaşı, demografik, ekonomik, siyasi, askeri ve etik gibi açılardan Roma toplumu için en önemli kırılma noktasını oluşturmaktadır.

Geleneğin aktardığına göre Etrüsk kenti Veii ile yapılan savaşlar, Roma'nın ilk saldırı savaşlarıdır³⁹⁸. Bu savaşların sonuncusunda, İÖ 396 yılında Roma Veii'yi yıkarak Etrüsk egemenliğine son vermiştir. Veii'nin ele geçirilmesi, Roma'nın şehir devleti yapısını aşarak ekonomik amaçları önceleyen bölgesel güç olma yolundaki kararlılığını sembolize eden ilk olaydır. Veii'nin topraklarının kamulaştırılmasıyla *tribus* sayısı 21'den 25'e çıkmıştır³⁹⁹. Livius'tan edindiğimiz bilgi dolayısıyla Roma'nın, krallığın

---

³⁹⁸ Roma, Veii ile İÖ 485'te başlayan aralıklarla on yıl süren ilk savaştan başka İÖ 438-425, İÖ 406-396 olmak üzere toplamda üç defa savaşmıştır. Bunlardan sonuncusu İÖ 396 yılında Camilius'un liderliğinde yapılarak tam bir topyekün savaş niteliğindedir. Livius V. 1-23'te Veii'nin ele geçirilişini detaylı biçimde anlatmaktadır.

³⁹⁹ Livius, II.21.7 'da *tribus* sayısı İÖ 495 yılında 21 olarak verilmektedir. İÖ 426 'da Fidane bölgesi ve İÖ 418'de Labici bölgesi Roma topraklarına dahil olsa da buradaki topluluklar daha önceden varolan onyedili kırsal *tribus* içine dağıtılmıştır. Taylor, Districts, ss. 47-48'de Veii'nin ele geçirilmesinden sonra Roma topraklarında yüzde 50 civarında Roma toprağında artış olduğunu bu bölgelerin yeni dört *tribus*- Stellatina, Tromentina, Sabatina ve Arnesis-ihdas edilerek değerlendirdiğini belirtmektedir. Livius VI. 4. 4 bu *tribus*lara kaçakların yerleştirildiğini belirtmektedir.

ilgasından Veii'nin ilhakına kadar kendi sınırları içinde kaldığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁰. Veii ile savaşların uzun sürmesi ve bu nedenle yoksulların da askere alınmasının yanında *stipendium* adı altında maaş verilerek askerin aralıksız cephede tutulması sağlanmıştır⁴⁰¹.

İÖ 343-290 yıllarındaki Samnit, Latin halklarıyla yapılan savaşlarla Roma, Orta İtalya'ya İÖ 282 yılı itibariyle hakim olmuştur. Bu tarih itibariyle şehir devletinin kurumsal sınırlarını aşmıştır; ancak şehir devleti kurumları Cumhuriyet'in sonuna değin muhafaza edilecektir⁴⁰². İÖ 298-290 III. Samnit Savaşı sonunda Roma'nın karşında yer alan Samnit, Etrüsk ve Galya ittifakı dağılmıştır. Roma'nın İtalya üzerindeki hâkimiyetinin kesinleşmesi İÖ 280-275 Pyrrhos savaşıyla il olur.

Güney İtalya'daki Yunan şehir devletleri, Roma'nın Orta İtalya'daki genişleme siyasetine farklı tepkiler vermişlerdir. Calabria ve Campania bölgelerinde yer alan Yunan şehir devletleri yoğun ticaret ilişkilerinin sağladığı avantajla Roma ile siyasi ve askeri ittifak kurma yoluna gitmişlerdir. Bunlardan ilki olan Neapolis, II. Samnit Savaşı sırasında Samnitlerin işgalinden Roma tarafından kurtarılarak, İÖ 326'da ittifak anlaşmasıyla otonomisini temin etmiştir. Thruoi ise Roma'dan İÖ 284 yılında İtalyan topluluklardan Lucanlara karşı yardım isteyerek bir Roma garnizonuna ev sahipliği yapmıştır. Thruoi'yi yine Calabria'da yer alan Rhegion, Locri ve Kroton şehir devletleri izlemiştir⁴⁰³.

Apulia bölgesinde yeralan Tarentum ve Sicilia'daki Syracusai kentleri, İÖ V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik bir gelişim göstererek bölgelerindeki önemli güç merkezleri haline gelmişlerdir. İÖ 342'de İtalyan kavimlere karşı kurucu kent Sparta'dan kral III. Archidamos'tan yardım istemesi, Tarentum'un İtalya'daki sorunlara karşı dış destek talep etme strejisinin başlacığını temsil etmektedir. İÖ 333'de Epeiros kralı Aleksandros Molossuo, İÖ 304 ve 303'te sırasıyla Syracusai tiranı Agathokles ve Spartalı Kleonymos'u İtalya'ya davet ettiyse de bunlardan hiçbirisi başarı sağlayamamıştır⁴⁰⁴. Epeiros kralı Pyrrhos'un İÖ 280'de Tarentum tarafından davet edilmesi, Roma'nın Güney İtalya'da nüfuz alanını arttırmasına karşı olmuştur. Roma

⁴⁰⁰ Livius, VI.5.8; T. J. Cornell, "Rome and Latium to 390 B.C.", **CAH**, Vol.7, Part 2, 2006, (Latium), s.246.

⁴⁰¹ Livius, V.7. 5

⁴⁰² Finley, Politics, s. 62vd; Brunt, Conflicts, s. 2.

⁴⁰³ Roma'nın Güney İtalya'daki yayılımı için bk. Mommsen, Vol. I, ss. 401-403; Demircioğlu, s. 141vd.

⁴⁰⁴ Mommsen, Vol. I, s. 384vd.; P.R. Franke, "Pyrrhus", **CAH**, Vol.7, Part 2, 2006, s. 457vd.

donanmasının, İÖ 304'teki anlaşmaya aykırı şekilde, İÖ 282'de Lacinia'nın doğusuna girerek Tarentum limanına demirlemesi üzerine, Tarentumlular Roma donanmasına saldırdıktan sonra Thruoi üzerine bir ordu göndererek Roma garnizonunun şehirden çekilmesini sağlamışlardır. Romalıların Tarentum'un egemenlik alanlarını işgal etmesi üzerine, İÖ 281'de Epeiros kralı Pyrrhos'tan yardım istemişlerdir⁴⁰⁵. Doğu'daki Hellenistik krallıklar arasındaki güç dengesinin İÖ 301 İpsos Savaşıyla belirlenmiş olmasına mukabil, İÖ 281'de Korupedion Savaşının Lysimakhos gibi hırslı ve kurnaz yöneticinin sonunu getirmesi ve Yakındoğu'da egemenlik alanı kurabilme imkanının tükenişi muhteris kral Pyrrhos'u başka coğrafyalara yöneltmiştir. Bu nedenle Pyrrhos, Tarentum'un isteğini kabul etmiş, ancak İtalya'da bulunduğu dönemde İÖ 280'de Herakleia ve İÖ 279'da Ausculum'da büyük kayıplara mal olan muharebeleri kazandıysa da stratejik başarıyı elde edememiştir. Pyrrhos, İÖ 275'te Beneventum muharebesinden sonra mağlup halde Epeiros'a dönmüş, Tarentum İÖ 272'de Roma'ya teslim olmuştur⁴⁰⁶.

Roma, İtalya'daki yayılımını vatandaş ve Latin hukuklu kolonilerle temellendirmiştir⁴⁰⁷. İÖ 265'de İtalya konfederasyonunu kurmasının ardından bölgesel bir güç haline gelmiş, konfederasyon sistemi içerisinde Roma, kendisine bağlı kolonilerden başka *amici* ve *socii* kabul ettiği kentler ve toplulukları dahil etmiştir⁴⁰⁸. İttifak sistemine dahil ettiği İtalyan topluluklarını, askeri gücü içerisinde yardımcı kuvvet *auxilium* (çoğ. *auxilia*) sınıfında mobilize eden Romalıları⁴⁰⁹, Batı Akdeniz'in diğer yükselen gücü Kartaca ile Sicilya'da karşı karşıya gelmiştir.

Roma'nın Güney İtalya'daki Yunan şehir devletlerini hakimiyeti altına aldıktan sonra Batı Akdeniz'de Kartaca ile güç mücadelesine girişmiştir. Roma yönetici sınıfının

---

⁴⁰⁵ Franke, s. 458.

⁴⁰⁶ Demircioğlu, s. 152-154.

⁴⁰⁷ A. J. Toynbee, **Hannibal's Legacy The Hannibalic War's Effects on Roman Life**, Vol.I Rome And Her Neighbours Before Hannibal's Entry, Oxford 1965, (Vol.I), s. 205vd.

⁴⁰⁸ Roma'nın İÖ 268'de Rubicon nehri kıyısındaki Ariminum'u Galyalılar'dan alarak bir Latin hukuklu koloni kurması, İtalya konfederasyonunun tarihi olarak kabul edilse de İÖ 265'te Marcus Fulvius Flaccus'un İÖ 264'te Etrüsk şehri Volsinii'de çıkan bir ayaklanmayı bastırması, Roma hakimiyeti için sembolik bir önem taşıması dolayısıyla bu tarih bazı kaynaklarda İtalya konfederasyonunun kuruluşu gibi kabul edilmektedir. İtalya'daki Roma hakimiyeti, müttefikler savaşına kadar İtalyan topluluklar arasında sarsılmadan ayakta kalabilmiştir, Toynbee, Vol.I, s.291.

⁴⁰⁹ Cornell, Conquest, s. 388'de Roma'nın ittifak sistemiyle siyasi ve askeri boyutlarda kendi bünyesi içine İtalyan topluluklarını dahil etmesini kurbanlarını gelecekteki soygunlara katılmayı önererek kendi yanına çeken bir haydut çetesinin taktiğini güttüğünü iddia etmektedir. Ancak, Roma sisteminin kalıcılığı özellikle Hannibal savaşı sırasında kendisini göstermiştir.

ancak İÖ II. yüzyıldaki savaşlarda yayılmacı politika götüğü düşünülse⁴¹⁰ de İtalya'da yoğunlaşan kolonicilik faaliyetlerinin, öncelikle, halkın toprak ihtiyacını dindirmeye yönelik olduğu muhakkaktır⁴¹¹. Bununla birlikte, Sicilya gibi stratejik ve ekonomik açılardan önem taşıyan deniz aşırı bir alanı ele geçirme isteği, halkın talebinden ziyade emperyal hedefleri bulunan dar oligarşinin emellerine göre şekillendiği, Roma'nın I. Kartaca Savaşında Sicilya, Korsika ve Sardunya gibi deniz aşırı bölgelerin elde etmesinden anlaşılabilir⁴¹². I. Kartaca Savaşı sonrasında Kartaca'ya karşı ekonomik yaptırıma gidilmediği anlaşılrken, Roma için büyük kayıplara yol açan II. Kartaca savaşından sonra dahi Kartaca'nın savaş tazminatını kısa sürede ödeyebilmesinden de yoğun ticari kısıtlamalara maruz bırakılmadığı ileri sürülebilir⁴¹³. Bunlardan yola çıkarak, bu dönemde tüccar sınıfının dış siyaset üzerinde etkisinin sınırlı kaldığı düşünülebilir. Roma'da *nobilitas* arasında toprak üzerinden servet birikiminin makbul karşılanması nedeniyle ticaretin ikincil planda kalması, bu durumun nedenlerinden sayılabileceği gibi Roma'da orta sınıfı oluşturan senatör olmayan *eques* ve *publicanus* kişilerin siyasette seslerini ancak karizmatik *populares* siyasetçiler aracılığıyla duyurabilmelerinin ve bu siyaset tarzında İÖ III. yüzyılda belirli bir durgunluk yaşamasının da payı bulunmaktadır.

II. Kartaca Savaşına kadar Romalılar, İtalyan topluluklarıyla yaptıkları savaşlarda, sistematik bir yağma geliri ve siyasi yayılım alanı elde etmeye yönelik bir yöntem benimsemiştir. Polybios, Roma ve Kartaca arasındaki anlaşmada (İÖ IV. yüzyılın son yarısında) Romalıların belirli bir bölgenin ötesinde yağma akınları düzenlemeyeceklerini taahhüt ettiklerini belirtir⁴¹⁴. Ayrıca, İÖ 297-293 yıllarındaki Samnit savaşında 60.000'e yakın insanın köleleştirildiği ve bu dönemdeki vatandaş sayısının 200.000'den az olduğu dikkate alınırsa, savaşın getirisinin azameti ortaya çıkacaktır⁴¹⁵. Bunun ötesinde, İtalyan topluluklarıyla yapılan savaşlarda toprak elde ederek hakimiyet alanını genişletmiştir. İÖ

⁴¹⁰ Hill, Middle, s. 51'de Kartaca savaşları öncesinde senatonun ticareti dikkate alan bir politika gütmmediğini toprak sahibi sınıfının istekleri doğrultusunda hareket ettiğini belirtir.

⁴¹¹ Cornell, Recovery, s. 329'vd Veii'nin yıkılışından itibaren İtalya savaşlarının arka planında halkın arazi ihtiyacını görmektedir.

⁴¹² Hill, Middle, s. 91.

⁴¹³ Hill, Middle, s. 93.

⁴¹⁴ Polybios, III. 24.4.

⁴¹⁵ Harris, Imperialism, s.59, dn 4 'te Livius'un belirttiği sayılardan yola çıkarak, İÖ 297-293 yıllarında Samnit Savaşlarında ele geçirilen şehirlerden köleleştirilen insanların toplamının 61,560 olduğunu belirtmektedir.

V. yüzyılın sonunda Roma toprakları 948 km²lik bir alanı kaplamaktaydı⁴¹⁶. II. Kartaca savaşına kadar Roma, Latin ve vatandaş kolonilerinin ve İtalyan topluluklarından ele geçirdiği arazi alanı yaklaşık 24.000 km² idi⁴¹⁷. Roma egemenliğinin, İtalyan halkları üzerinde maddi açıdan mutedil kaldığı düşünülebilir; çünkü bu topluluklara doğrudan nakdi veya ayni vergilendirme uygulanmamıştır; bunun yerine Eskiçağ toplumlarının temelde tarımsal üretim ekseninde yapılandığı düşünülürse, Roma müttefiklerinin arazilerinden tarımsal üretim boyutunda faydalanmıştır⁴¹⁸. Roma üstünlüğünü kabul eden toplulukların arazileri satılır ve ya *foedus* (vasal) olmanın getirdiği kaçınılmaz bir yükümlülükle arazilerinin belirli bir kısmı *ager publicus* adıyla kamulaştırılırdı⁴¹⁹.

İÖ IV-III. yüzyılda Roma toplumunu ve siyasetini etkileyen diğer bir olgu ise İtalyan halklarla kurulan hukuki bağlardır. Romalılar, bölgedeki Latin ve diğer halkların siyasi egemenliklerini sona erdirdikten sonra, coğrafi açıdan Roma'ya yakın konumdaki Latin kentleri doğrudan kendisine bağlamış, diğer Latin kentlerini Roma ile ilişkilerinde Latin hukukuna (*ius Latii*) tabii kılarken, Latin olmayan diğer topluluklar ise Roma ile ilişkilerinde (*ius Socii*) haklarına tabii hale getirilmiştir. Muhtemelen İÖ 338'den önce var olmayan Latin statüsüne⁴²⁰ tabi topluluk mensubuna, Roma vatandaşları ile evlenebilmek (*conubium*) ve ticaret yapma (*commercium*) hakkını sağlıyordu⁴²¹. *Civitas sine suffragio* (oy hakkı olmayan vatandaş) statüsündeki bu topluluklar⁴²², *municipium* adı verilen birimlerle otonomilerini devam ettirmişlerdir⁴²³. İtalyan halklarla kurduğu ilişkiler, Roma toplumunu kökten bir biçimde şekillendirerek şehir devleti kurumlarını aşmasında önemli bir etken olmuştur. Cumhuriyet dönemindeki toplumsal çatışmalar yalnızca Roma şehriyle sınırlı bir olgu olmaması İtalyan halklarla kurulan siyasi,

⁴¹⁶ Bu alan Sabin, Aequi ve Volsci kabileleriyle yapılan savaşlardan sonra elde edilmiştir K.J. Beloch, **Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege**, Berlin, 1926, 620; Beloch, ss. 169-179'da ise Cumhuriyet kurulduğunda Roma'nın yaklaşık 822 km²lik bir alanı kapladığını belirtmektedir.

⁴¹⁷ Brunt, *Manpower*, s. 20 tablo II; Cornell, *Conquest*, s. 403, Birinci Kartaca Savaşı öncesinde, Roma'nın müttefik toprakları ve koloniler de dahil olmak üzere 26,850 km²lik bir alanı ve 900.000 kişilik bir nüfusu kontrol ettiğini belirtmektedir.

⁴¹⁸ Harris, *Imperialism*, s. 61.

⁴¹⁹ Brunt, *Conflicts*, s.4 müttefikler ya da diğer bir deyişle Roma üstünlüğünü kabul eden İtalyan toplulukları topraklarının üçte birini Romalıların kullanımına sunmak durumundaydı.

⁴²⁰ Lewis, "Ager Publicus", s. 790.

⁴²¹ Lewis, "Ager Publicus", ss. 790-791.

⁴²² Taylor, *Assemblies*, ss. 70-71'de Latin hukuklu olanların hepsinin bazen kura ile belirlenen bir tribus içinde oylarını kullanmaya çağrıldığını belirtir.

⁴²³ Toynbee, *Vol.I*, s. 300vd.

ekonomik ve hukuki bağlarla ilgilidir. Caesar ve Augustus döneminde şehir nüfustaki büyük artışa rağmen Roma vatandaşlarının en fazla %15'i Roma şehrinde yaşamaktaydı⁴²⁴. Roma yasaların yapıldığı ve kararların alındığı merkezdir ve alınan kararların genellikle şehir halkının isteklerine ve çıkarlarına göre şekillendiği de bir gerçektir. Bununla birlikte, Cumhuriyetin sonunu getiren II. Triumvirlik ve devamındaki iç savaşlarda askerlerin hemen tümü taşradan silahaltına alınmıştır ve sonrasında Augustus nizamını İtalya şehirlerindeki yönetici kesime dayandırmıştır⁴²⁵.

III.2. I. ve II. Kartaca Savaşları ve İÖ II. Yüzyıldaki Diğer Savaşlar

Kartaca, İÖ III. yüzyılın ilk çeyreğine değin Batı Akdeniz ve Kuzey Afrika sahillerindeki şehirlerin ekonomilerini hakimiyeti altına alarak bir deniz aşırı ticaret imparatorluğu haline gelmiş ve güçlü bir donanma meydana getirmiştir. Kara ordusunun paralı askerlere dayanması onun siyasi istikrarının temelini oluşturmuştur⁴²⁶. Kartaca devlet yapısı hakkında bilgiler kısıtlıdır; bununla birlikte, yöneticiler birer yıl müddetle iki hakim (sufetes) üçyüz kişiden oluşan soylular meclisince seçildiği anlaşılmaktadır. Bu kurumların yanında yüzler meclisi, dört yargıçtan oluşan yüksek mahkeme ve beşler komisyonu bulunmaktadır⁴²⁷. İspanya, Güney Fransa, Britanya, İspanya, Sicilya Kuzey Afrika gibi bölgelerden elde edilen metanın Doğu Akdeniz limanlarında mübadelelerinden⁴²⁸ kazanılan zenginlikle meydana getirilen devlet yapılanması, az sayıdaki Fenike kökenli Kartacalılar'ın içeride siyasi mücadele yerine dışarıda zenginlik elde etmeye yoğunlaşmasının temel nedenidir⁴²⁹.

⁴²⁴ Brunt, Conflicts, s. 6; Brunt, Manpower, s. 376vd.; Hopkins, Conquerors, s. 96 vd. şehir nüfusunun Caesar döneminde frumentia (tahıl yardımı) alan kişi sayısından yola çıkarak bir değerlendirmede bulunur. Bunların sayısı İÖ 46 yılında 320.000 dir, bu sayı, Caesar döneminde 150.000'e eyaletlere göç ettirme ve bloklar halinde kayıtlar tutularak düşürülmüştür (Suetonius, Julius Caesar 41-2). Ancak İS 2'de bu sayının 200.000'in biraz üzerinde olduğunu belirtilmektedir (Res Gestae 15). Hopkins, Roma şehrinde yaşayanların sayısını tahmin edebilmek için bu sayıya kadınlar, çocuklar, yerleşik yabancılar, köleler ve askerleri de eklemek gerektiğini belirtse de bunların sayısı bilinmemektedir. Tahıl yardımı alanlar, Roma'nın yıllık tahıl ithalatı ve İS 4. yüzyıla ait topografik kayıtlar Roma'da 500.000'den fazla 1 milyondan az insanın Augustus döneminde yaşadığını düşünmemizi olanaklı kılmaktadır.

⁴²⁵ Brunt, Conflicts, s. 8.

⁴²⁶ H. H. Scullard, "Carthage And Rome", CAH, Vol. 7, Part 2, 2006, (Carthage), s. 487.

⁴²⁷ Scullard, Carthage, s. 491vd.; W. Ameling, "The Rise of Carthage to 264", A Companion to the Punic Wars, Ed., D. Hoyos, Oxford, 2011, s. 47vd.

⁴²⁸ Herodotos, (Historiai), IV. 196'da Cebelitarık ötesinde, muhtemelen Britanya'da, Kartacalıların ticaret usulleri hakkında bilgi vermektedir. Scullard, Carthage, s. 511.

⁴²⁹ Scullard, Carthage, s. 494; Demircioğlu, s. 213vd.; Mommsen, Vol.II, s. 9.

Roma- Kartaca arasındaki ilk münasebetin Etrüsk hakimiyeti döneminde ticaret yoluyla sağlandığı anlaşılmaktadır⁴³⁰. Roma'nın İÖ IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta İtalya'da hakimiyet kurmaya yönelmesi üzerine, I. Samnit Savaşı öncesinde Kartaca ile ilk anlaşma yapılmıştır⁴³¹. İÖ 279'de Pyrrhos'un yayılmacılığına karşı, Roma ve Kartaca arasındaki barış anlaşmasının dördüncü defa yenilendiği Livius, Periocha XIII'te belirtilmektedir⁴³². Roma ile Kartacanın karşı karşıya geldikleri ilk olay İÖ 272'de Tarrentumlular'ın şehri Roma'ya teslim etmektense Kartacalılar'dan yardım istemesi üzerine yaşanmıştır⁴³³. Romalılar şehri Pyrrhos'un komutanı Milo'dan teslim almışlar, Kartacalılar'ın, Romalıların Güney İtalya'daki yayılımını engelleme hamlesi sonuçsuz kalmıştır⁴³⁴.

Roma, İÖ 265 yılı itibarıyla Gallia Cisalpina bölgesine kadar tüm İtalya'yı kontrol altına aldıktan sonra oluşturduğu ittifak sisteminin olgunlaşması için kuşkusuz bir barış dönemine ihtiyacı vardı. İÖ 342 I. Samnit Savaşından İÖ 272 yılında Tarrentum'un ele geçirilmesine değin geçen yetmiş yıllık sürede yalnızca aralıklı şekilde toplamda yirmi altı yıl ateşkes yapılmıştır. Bu yoğun savaş döneminde meydana gelen insan ve üretim araçlarındaki kayıplarının telafisi, Roma'nın başında olduğu ittifaklar sistemine dayanan İtalya birliğinin belirli bir süre barış içinde kalmasıyla sağlanabilirdi⁴³⁵. I. Kartaca Savaşında büyük muharebelerin Sicilya'da yaşanmış olmasına mukabil, savaşın İÖ 264-241 yirmi dört yıl sürmesi, yine de İtalya'daki nüfus için yıpratıcı olmuştur. Sicilya şehirleri İÖ 262'de Akragas, İÖ 258'de Myttistraton ve Camarina, İÖ 254'te Panormos Romalılar tarafından tahrip edilerek halkının bir kısmı katledilmiş, bir kısmı ise

---

⁴³⁰ Scullard, Carthage, s. 517.

⁴³¹ Polybios III. 22'de Roma'da Cumhuriyet ilan edildiğinde Kartacalılarla ilk anlaşmanın yapıldığını belirtir de Livius VII.27.2.'de ilk anlaşmayı İÖ 348'e tarihlendirmektedir.

⁴³² Pyrrhos İtalya yarımadasındaki seferlerinin sonuçsuz kalması üzerine Sicilya'da faaliyet göstermesi Kartaca'nın çıkarına karşı bir durum teşkil etmesi nedeniyle Roma ile askeri iş birliğine girmesi muhtemeldir bk. Toynbee, Vol.I, s. 524.

⁴³³ Livius, Periochae XIV'te Kartacalıların Tarentum'a donanma göndererek anlaşmayı çiğnediklerini belirtmesinden önceki anlaşmada Tarent körfezinin Romanın egemenlik alanı dahilinde tanımlandığı anlaşılmaktadır.

⁴³⁴ Demircioğlu, s. 154.

⁴³⁵ Toynbee, Vol.II, s. 1-2.

köleleştirilmiştir⁴³⁶. Kartacalılar ise Sicilya'da Selinos ve Eryx şehirlerini boşatarak sakinlerini tehcir etmiştir⁴³⁷.

Roma-Kartaca arasındaki son anlaşma ile eski anlaşmaların geçerli olduğu kabul edildiğiden yola çıkarak İÖ 306'ya tarihlenen anlaşma uyarınca, İtalya yarımadası Roma'nın, Sicilya ise Kartaca'nın etki alanı kabul edilmiş, taraflar bu bölgelere müdahale etmeyeceklerine dair taahhütte bulunmuşlardır⁴³⁸. Nitekim, İÖ 272'deki Kartaca'nın Tarrentum'a donanma gönderme teşebbüsünün Livius, Periochae, XIV'te anlaşma ihlali şeklinde değerlendirilmesi, Polybios III. 26.2-5'ten haberdar olduğumuz Philinus'un Sicilya'nın Kartaca'nın nüfuz alanı olduğu ve Romalıların buraya müdahalede bulunarak anlaşmayı çiğnediği iddiasıyla örtüşmektedir. Syracusai şehrinin tiranı Agathokles'in ölümünden sonra adadaki karışıklıklar artmış, Pryyhos'un burada merkezi otorite kurma çabaları da sonuçsuz kalmıştır. İtalya yarımadası ve Sicilya arasındaki boğazda yeralan Messana şehrinde iktidar, paralı askerler Mamertinler tarafından İÖ 288'den itibaren ele geçirilmiştir. Syracusai şehri komutan Hiero önderliğinde güçlenerek, asayiş tehdit eden Mamertinleri, Halaesa ve Tyndaris şehirlerinden atmaya muvaffak olmuştur. Syracusai'nin ticaret açısından stratejik bir mevkide bulunan Messana'yı da kontrolü etmek istemesi, Mamertinleri Kartacalılardan yardım istemeye itmiş, Kartacalılar da Messana'ya bir garnizon yerleştirmişler ve Tyndaris şehrini de işgal etmişlerdir⁴³⁹. Kartacalılar'ın kendi bağımsızlıklarını hiçe sayan tutumları karşısına Mamertinler bu kez Romalılardan yardım istemişlerdir. Messana örneğini Syracusai'nin de takip edeceğini ön görerek *consul* Appius Claudius idaresindeki bir ordu halk meclisinin kararıyla Messana'ya gönderilir⁴⁴⁰. İÖ 263'te Syracusai tiranı Hieron, Kartacalılar'la Roma'ya karşı işbirliği yapmış, Messana'da Romalılara karşı savaşmışken Roma'nın adada kalıcı olduğunu anlayarak Roma ile ittifak yapması, askeri açıdan Roma'yı avantajlı kılsa da Kartaca donanmasının denizde kurduğu hakimiyet savaşın uzamasındaki en büyük neden

⁴³⁶ Diodorus Siculus, XXIII.18.5, Polybios, I.38.6-10

⁴³⁷ Diodorus Siculus, XXIV.1;8.

⁴³⁸ Scullard, Carthage, s. 532.

⁴³⁹ Scullard, Carthage, s. 539; Demircioğlu, s. 216.

⁴⁴⁰ Polybios, I. 10.; I.11.1-4.

olmuştur⁴⁴¹. Roma'nın savaşı İÖ 255'de Afrika'ya taşıma çabası sonuçsuz kalınca, savaş Sicilya'da devam etmiş, İÖ 241'de Agates deniz savaşıyla Romalılar, Kartaca donanmasını kesin bir mağlubiyete uğrattınca Kartaca'nın Sicilya'da elinde tuttuğu şehirlerle irtibatı kesilmiştir⁴⁴².

İÖ 264-241 I. Kartaca Savaşı sonunda Sicilya'ya İÖ 238'de Sardinia ve Korsika adalarına hakim olan Roma, deniz aşırı bölgelerde İtalyan topluluklarla yaptığı dostluk ve ittifak anlaşmasıyla bir tür konfederasyon yerine doğrudan Roma'dan atanan *praetor*lerin idare ettiği *provinciae* kurmuştur⁴⁴³. İÖ 240-236 yıllarında Kuzey'deki Etrüsk ve aşağı Po vadisindeki Galyalıları kendisine tabii kılarken, İÖ 225-222 itibarıyla Kuzey İtalya'daki Boii ve Insubres gibi topluluklar Roma idaresine girmiştir⁴⁴⁴. İÖ 230'da Roma'nın İllyria'daki korsan saldırılarına karşı tüccarların korunma sağlanmasını isteyen heyeti İllyria kraliçesi tarafından idam edilince, iki yıllık bir savaş yaşanmış bunun sonucunda, Roma idaresine yakın bir yönetim tesis edilmiştir⁴⁴⁵. Romalıların Yunan anakaradaki devletlere ilgili siyasetini, İÖ 228'de İsthmia oyunlarında Epeiros'a karşı İllyria yayılmacılığını durdurmak şeklinde açıklaması da Yunanlar arasında hakemlik yaptığının göstergesidir⁴⁴⁶. İÖ 219'da İllyria'ya hakim olmaya çalışan Pharos hakimi Demetrius'un faaliyetlerine karşı Roma ikinci defa İllyria'da savaşmış, bölgede hegemonya kurabilecek şehirler, tabii krallar yoluyla kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır⁴⁴⁷. Bununla birlikte, İllyria'da güç dengesinin değişimi, Makedonya'nın yayılmacı siyasetiyle çakışarak, uzun süreli ve yıpratıcı etkisi dolayısıyla Roma siyasetinde *optimates-populares* taraftarlarının ayrışma konularından birini teşkil

⁴⁴¹ B. Rankov, "A War of Phases: Strategies and Stalemates 264–241 BC", **A Companion to the Punic Wars**, Ed.,D. Hoyos, Oxford, 2011, s. 152.

⁴⁴² Demircioğlu, s. 220vd.; Rankov, 2011, 163.

⁴⁴³ A.E. Astin, "The Emergence of The Provincial System", **CAH**, Vol.7, Part 2, 2006, s. 571; Kaya, Anadolu, s. 198; komutanın görev eylem alanı olan provincia, eyaletlere atanan praetorlerin imperiumlarını kullandığı bölge şeklinde düşünülmüştür.

⁴⁴⁴ Polybios, II. 21. 8'de Galyalıların isyanın C. Flaminius'un İÖ 232'de halka arazi dağıtmasının Galyalılarda yarattığı öfkeden kaynaklandığını belirtmektedir. L. Loreto, "Roman Politics and Expansion, 241–219", **A Companion to the Punic Wars**, Ed.,D. Hoyos, Oxford, 2011, s. 185.

⁴⁴⁵ Polybios, II.2-12.

⁴⁴⁶ R. M. Errington, "Rome and Greece to 205 B.C." **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Vol. 8 Rome and the Mediterranean to 133 B.C, Cambridge, 2006, s. 90

⁴⁴⁷ Errington, s. 91.

edecektir, nitekim İÖ 214-148 yılları arasında tarafların aralıklarla dört defa savaştıkları Makedonya Savaşlarının nedenini de ortaya çıkardığı kabul edilebilir⁴⁴⁸.

Roma siyasi, toplumsal ve ekonomi tarihinde büyük bir iz bırakan ve etkileri Cumhuriyet tarihi boyunca hissedilecek birçok olguyu ortaya çıkaran, İÖ 218-202 tarihindeki II. Kartaca Savaşı, diğer bir deyişle Hannibal Savaşlarıdır. Kartaca, Sicilya, Sardinya ve Korsika’da uğradığı kayıpları, İspanya yarımadası üzerinde ekonomik egemenliğini kuvvetlendirerek telafi etmeye çalışmıştır. Nitekim, Kartaca’nın Roma ile savaşını kaybetmesini kabullenemeyen Sicilya’daki ordunun başında bulunan Hamilcar Barca ve Hasdrubal, Kartaca’daki barış yanlısı Hanno ve yandaşlarını iktidardan uzaklaştırarak Roma’ya karşı İspanya ve Sardinya’da faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hamilcar, İspanya’nın ekonomik kaynaklarını Kartaca lehine kullanmak üzere yerli halkla savaşmış, Sardinya’da İÖ 235-233’deki yerli ayaklanmasına donanmalarıyla lojistik destek sağlamıştır⁴⁴⁹. Polybios III. 10.7’ye göre Hamilkar, İÖ 228’de ölmesine rağmen, II. Kartaca savaşının başlamasına neden olan İspanya’daki Kartaca yayılının planlayıcısı ve oğlu Hannibal’in Roma’ya karşı duyduğu nefretinin müsebbibidir⁴⁵⁰. Hasdrubal, Hamilcar’ın İspanya’daki politikasını sürdürerek, başta Carthago Nova, Akra Leuke ve Helike gibi yeni koloni şehirleri kurmuştur⁴⁵¹. Roma’nın İspanya’daki Kartaca varlığına dikkati, Kartaca’nın 3200 *talenton* (yaklaşık 81 ton) gümüş savaş tazminatını İÖ 231’de tamamıyla ödemesi ve muhtemelen İÖ 241’den sonra Galyalılar’a karşı ittifak kurduğu Massilia şehrinin Kuzey İspanya’da giderek yayılan Kartaca tehlikesi uyarıları üzerine artmıştır⁴⁵². Roma, İber şehri Saguntum ile ittifak kurmuş, İÖ 226’da Hasdrubal ile yapılan anlaşma uyarınca Ebro nehrinin güneyi Kartaca’nın nüfuz alanı kabul edilmiş, Kartaca nüfuz alanının ortasında bulunan Saguntum şehrinin bağımsızlığı, Roma tarafından Kartaca’ya dayatılmıştır⁴⁵³.

İÖ 221’de Hasdrubal’in ölümü üzerine İspanya’daki Kartaca ordularının komutası Hannibal’e geçmiştir. Orta İspanya’daki kabileleri kendisine tabii kılarak etki

⁴⁴⁸ Errington, s. 94vd; Loreto, s. 192.

⁴⁴⁹ Loreto, s.193.

⁴⁵⁰ Polybios, III.10.7.

⁴⁵¹ H. H. Scullard, "The Carthaginians in Spain", *CAH*, Vol. 8, 2006, (Spain), s. 23.

⁴⁵² Demircioğlu, s. 233; Scullard, Spain, s. 24.

⁴⁵³ Livius, XXI.2.7. 'de anlaşmanın, Hasdrubal'in yerli halkı imparatorluğuna dâhil etmesindeki gösterdiği yetenek dolayısıyla Kartaca açısından başarı olduğunu belirtir.

alanını ileri boyutlara taşımıştır. İÖ 220'den itibaren Saguntum şehrinin Roma ile ittifakına dayanarak Kartaca koruması altındaki kabilelere saldırması ve Saguntum'da bulunan Kartaca yanlılarının idam edilmeleri gibi gelişmeler üzerine bu şehre karşı baskısını arttıran Hannibal'i engellemek isteyen Roma, İÖ 219'da bir elçi heyeti gönderse de Hannibal'in Sardinya'da olduğu gibi Roma'ya karşı pasif kalmanın sonuç vermediği düşüncesiyle İÖ 219'da Saguntum'a saldırarak, İÖ 226'daki anlaşmayı ihlal ederek, II. Kartaca Savaşını başlatmıştır⁴⁵⁴.

II. Kartaca Savaşı'nın görünür nedeni Hannibal'in müttefik Saguntum'a Kartaca saldırısı olsa da⁴⁵⁵ Roma emperyal siyasetinin bu dönemdeki yönlendiricisi olan senatör sınıfının⁴⁵⁶ İspanya'da Kartaca'nın kazanımlarının farkına sonradan vararak, Saguntum aracılığıyla hareket alanını kısıtlamaya çalışması, savaşın esas nedeni teşkil etmektedir⁴⁵⁷. Halkın toprak ihtiyacı nedeniyle yeni koloniler kurulması amacıyla İÖ III yüzyıl savaşlarına verdiği destek II. Kartaca savaşında da sürmüş olmalıdır⁴⁵⁸.

Saguntum'un düşünden sonra, I. Kartaca Savaşı'nda olduğu gibi, savaş İtalya dışında tutmanın Roma'nın yararına olacağını düşünen Hannibal, İtalyan, Yunan ve Galyalı toplulukları yanına çekmek amacıyla doğrudan İspanya üzerinden İtalya'ya İÖ 218'de yürüyüşe geçer. İÖ 218 yılı *consulu* Publius Scipio, Hannibal'in Rhone nehrini geçtiğini ve kuzeye yöneldiğini öğrendiği halde *provinciası* İspanya'ya kardeşi Gnaeus komutasında birlikler göndermesi, İtalya'yı savunacak Roma ordusunu zaafiyete uğratmış olmalıdır⁴⁵⁹. Roma ordusunun İÖ 218 Trebia muharebesinden önce Roma öncü birliklerini yenilgiye uğratılarak *consul* Scipio'nun yaralanması, Kuzey İtalya'da Roma'nın egemenliğinden rahatsız Galyalıların isyanına zemin hazırlayarak bunların Hannibal'i desteklemesine yol açmıştır⁴⁶⁰.

⁴⁵⁴ Livius, XXI.13-15; Polybios, III.20.1-6; Scullard, Spain, s. 34vd.

⁴⁵⁵ Roma'nın müttefiki Saguntum şehrine kuşatma altında olduğu sekiz ay boyunca yardım etmemesi tartışmaya açık bir konudur bk. H. Beck, "The Reasons of War", **A Companion to the Punic Wars**, Ed.,D. Hoyos, Oxford, 2011, s. 231.

⁴⁵⁶ Hill, Middle, s. 87vd. Kartaca savaşları sırasında Roma'nın emperyal siyasetini kabul etmekle birlikte siyaseti senatörlerin yönlendirdiğini belirtmektedir.

⁴⁵⁷ Loreto, s.194vd.; Demircioğlu, s. 234.

⁴⁵⁸ Harris, Imperialism, s. 64.

⁴⁵⁹ K. Zimmermann, "Roman Strategy and Aims", **A Companion to the Punic Wars**, Ed.,D. Hoyos, Oxford, 2011, s. 284'e göre Romalı komutanın bu hamlesi, Kartaca'nın İspanya'daki varlığına karşı her şeyi göze alma stratejisinin bir parçasıdır.

⁴⁶⁰ J.Briscoe, "The Second Punic War", **CAH**, Vol. 8, 2006, (Second), s. 49.

Polybios, III.56.4'te Hannibal'in İtalya'ya girdiğinde ordusunda 26.000 kişi bulunduğunu; III.114.5'te İÖ 216 Cannae muharebesinde 40.000 piyade ve 10.000 süvariye komutanlık ettiğinin belirtmektedir. Hannibal'in Güney İtalya'da etkinlik kazanmasına mukabil Roma'nın müttefiklerini yanına çekmesi ve ordusunda silahaltına almasının yanında İtalya'nın kaynaklarını da kendi lehine kullanabilmiştir. Hannibal, İÖ 218 Trebia savaşından itibaren Roma'ya karşı yalnızca Galyalıları yanına çekmekle kalmamış, İtalyan ve Yunan topluluklara ittifak ve bağımsızlık önererek, Romalıların bu toplulukların ellerinden aldığı, *ager Romanus* haline getirdiği arazileri geri vermeyi taahhüt edip, Roma ittifak sistemini parçalamayı hedeflemiştir⁴⁶¹. İÖ 217 Trasimene'ta Roma ordusunun *consulu*yla birlikte imha edilmesinden sonra, Güney İtalya'ya yönelen Hannibal, Orta İtalya'dan geçerken buradaki İtalyan topluluklardan destek görmemiştir⁴⁶². Hannibal'e doğrudan karşılaşmak yerine savaşı zamana yayma stratejisini benimseyen Q. Fabius Maximus diktatör seçilmesi ve stratejisinin uygulanmasının İtalyan toplulukların sadakatinin elde tutulmasında önemli payı bulunmuştur⁴⁶³. Onun, açıktan savaşmama ve Hannibal'e lojistik imkan sağlayan müttefikleri cezalandırma politikası başarılı olmuş ve Hannibal'i Orta İtalya'dan çıkarmıştır⁴⁶⁴. Ancak, Q. Fabius Maximus'un yanında *magister equitum* seçilen M. Minucius Rufus Hannibal'in Campania bölgesinde artçı kuvvetlerini Geronium mevkiinde yenilgiye uğratması, Roma'da Fabius'un stratejisinin terk edilmesine yol açmıştır⁴⁶⁵. İÖ 216 yılı *consulleri* C. Terentius Varro ve çarpışmada hayatını kaybeden L. Aemilius Paullus'un idaresindeki çoğunluğu Roma müttefiklerinden oluşan ordu⁴⁶⁶ ile Hannibal'in idaresinde bulunan Güney Doğu İtalya'daki Apulia bölgesindeki Cannae düzlüğünde karşılaşmıştır. Hannibal'in askeri dehasının inceliklerini sergilediği bu

⁴⁶¹ Polybios, III.67.6-7 ve Livius, XXIII.6.1-2. M. P. Fronda, "Hannibal: Tactics, Strategy, and Geostrategy", **A Companion to the Punic Wars**, Ed.,D. Hoyos, Oxford, 2011, s. 246.

⁴⁶² Demircioğlu, s. 242.

⁴⁶³ Briscoe, Second, s.50

⁴⁶⁴ Zimmermann, s. 285.

⁴⁶⁵ Polybios, III.106.7'de senatörlerin Hannibal'in meydan savaşıyla mağlup edilmesini istediklerini belirtir.bk. Briscoe, Second, s.51; Demircioğlu, s. 243.

⁴⁶⁶ *Consul* Varro, Cannae muharebesinde, 30.000'i Romalılardan, 50.000'i müttefik topluluklardan oluşan orduyu kumanda etmekteydi. Zimmermann, s. 286.

muharebede, Roma, 80.000 kişilik ordusunun yaklaşık 70.000'i yitirirken, Kartacalılar'ın toplamda 5.700 kişi kaybetmiştir⁴⁶⁷.

Cannae muharebesi, II. Kartaca Savaşı'nın gidişatını etkilemiş, özellikle Yunan kökenli Güney İtalya'daki müttefiklerin Roma ile ilişkilerinde İÖ 91-87 müttefikler savaşına değin belirlenecek siyasi tutumun nedenini ortaya çıkaracak cezalandırma uygulamasına yol açmıştır. Roma, İÖ 218-216 muharebelerde ordusunun uğradığı kayıplar, nedeniyle mülksüzleri (*proletarii*), azatlıları (*libertinii*), köleleri (*servi*) silahaltına almaya yönelmiştir⁴⁶⁸. Bununla birlikte *equester* sınıfının *publicanus* mensupları askerlik hizmetinden İÖ 215'te muaf tutulmuşlardır⁴⁶⁹. Cannae'dan sonra, Güney İtalya'daki şehir devletleri arasında Roma ittifakını terk edip, Hannibal'i destekleyenler artmıştır. Campania bölgesinde başta Capua, Atella, Sabatini ve Calatia Hannibal'in yanına geçmiş, Nola, Neapolis ve Cumae hariç bu bölgenin diğer şehirlerini de Kartacalılar ele geçirmişlerdir⁴⁷⁰. İÖ 215-213'te Hannibal'in Samnium'daki müttefik topluluklarını Roma'nın tekrar egemenlik altına almasına mukabil, Kartaca ordusunun Bruttium'da Kraton, Apulia'da Tarentum'u zapt etmesini müteakip, Metapontum, Thruoi ve Herakleia Roma ile anlaşmasını terk ederek Kartaca tarafına katılmıştır⁴⁷¹. Savaşın İtalya yarımadasında çıkmaza girmesi üzerine, Kartaca İÖ 215'te sonra Sicilya ve Makedonya'yı kendi yanına çekmiştir. Roma da savaşın başında İspanya'ya gönderdiği birliklere destek kuvvet gönderir. Roma, Hannibal ile doğrudan karşılaşmadan müttefiklerini etrafında tutarak çevreleme stratejisini, kendisine ihanet etmiş şehirleri cezalandırarak sürdürmüştür, bu haliyle İÖ 212 Syracusai, İÖ 211 Capua ve İÖ 210 Sicilya'nın diğer şehirleri ve İÖ 209'da Tarentum ele geçirilince, Hannibal İtalya'da hareket alanı daralmış, İÖ 207 kardeşi Hasdrubal'in yardım için getirdiği kuvvetlerin Kuzey İtalya'da Metaurus muharebesinde yenilmesi üzerine elinde sadece Bruttium bölgesi kalmıştır⁴⁷².

⁴⁶⁷ Polybios, III.117.1-6; Livius, XXII.49.1-18.

⁴⁶⁸ Livius, XXII.57.9-11; XXIII.14.3-4.

⁴⁶⁹ İÖ 215'te ordunun levazımatını üstlenen ondokuz kişiden müteşekkil üç *publicanus societas*'ı (şirketi) sözleşmelerinin sürdüğü müddetçe askerlikten muaf tutulmayı ve muhtemel zararlara karşı devlet teminatını elde etmişler. Livius, XXIII.49.1-3.

⁴⁷⁰ Briscoe, Second, s. 53.

⁴⁷¹ Demircioğlu, s. 245; Briscoe, Second, s. 54.

⁴⁷² Zimmermann, s. 290;

İÖ 206'dan itibaren İtalya yarımadasında çarpışmaların durması, senatonun baştaki hedefi olan İspanya'ya tekrar yönelmesine neden olur⁴⁷³. İspanya'da İÖ 211'de Castulo ve Yukarı Baetis muharebelerinde Romalıların yenilgiye uğramaları üzerine⁴⁷⁴ İÖ 213'te *aedilis curulis* memurluğu yapmış⁴⁷⁵ ve Sicilya'daki çarpışmalarda kendisini ispatlamış bir asker olan genç Publius Cornelius Scipio, senatonun, kariyerindeki hızlı yükselişi ve halk tarafından desteklenmesi gibi nedenlerle, adaylığını uygun bulmamasına karşılık daha önce *consulluk* yapmadan *comitia centuriada proconsul imperiumu* alarak İspanya kumandalığına atanmıştır⁴⁷⁶. İÖ 210 – 206 yıllarında Scipio'nun yürüttüğü askeri seferlerle Roma, İspanya'da Kartaca varlığını sonlandırmıştır⁴⁷⁷. İspanya'nın Roma'nın eline geçmesi suküneti sağlamamıştır. Roma, İÖ 197 de teşkil ettiği Hispania Citerior ve Hispania Ulterior eyaletleri ile İspanya'da egemenlik tesis etmeye çalışmıştır. İÖ 133'e kadar İspanya yarımadasını büyük oranda yerli halklarla yapılan savaşlarla kontrol altına alsa da; İÖ I. yüzyılda bölgedeki Roma egemenliğinin yerli halk üzerinde yarattığı rahatsızlık nedeniyle İÖ 80-72 yıllarında *populares* hareketinden Quintus Sertorius'un Sulla'ya karşı üssü haline gelmiş, İÖ 49-45 iç savaş sırasında *optimates* hareketinin temsilcisi Pompeius taraftarlarının sığınağı olmuştur.

Hannibal'in Cannae'den sonra İtalya'daki muharebelerinin çıkmaza girmesi sonucu dış ittifaklar yoluyla savaş alanını genişletme yöntemiyle Makedonya kralı V. Philippos ile ittifak kurmuştur⁴⁷⁸. V. Philippos'un Roma'nın İlyria'daki hamlelerinden endişe duyması ve aynı bölgeyi kendi yayılım alanı görmesi nedeniyle, Hannibal ile ittifak kurmuştur. İÖ 214'te Makedonya donanmasının yenilgiye uğratılması üzerine İlyria'daki müttefiklerine saldırılmasına karşılık, Roma'nın Makedonya'ya karşı

⁴⁷³ Roma'nın savaşın başından beri hedefinin, İspanya'da üzerinde hegomanya tesis etmek olduğuna dair bk. Harris, *Imperialism*, s.205.

⁴⁷⁴ Appianos, *Hispanienses*, III.16-17.

⁴⁷⁵ Livius, XXV.2.6-9 Plebs *tribunların* Scipio'nun genç yaşı nedeniyle aedilis curulis seçilmesine karşı çıktığını belirtir. Scipio, seçildikten sonra halka iâşe yardımları ya da Livius'un deyiimiyle rüşvetler (*aedilicia largitio*) dağıtmıştır.

⁴⁷⁶ Livius, XXVI.18-19'de Scipio'nun yetkilendirme oylamasında tüm centuriaların leyhte oy verdiğini belirtmektedir; Imperium pro consulare, önceki yılın *consullerinin* sınırdışındaki askeri görevlerinin tamamlayabilmeleri için yetkilerinin uzatılması sonucu teşkil eden bir görevlendirme türüdür ve yalnızca senato tarafından tevdi edilebilirdi.

⁴⁷⁷ Demircioğlu, s. 249.

⁴⁷⁸ P. Edwell, "War Abroad: Spain, Sicily, Macedon, Africa", *A Companion to the Punic Wars*, Ed.,D. Hoyos, Oxford, 2011, s. 324.

kaygıları bulanan Aitolia birliğiyle ittifak kurmuştur⁴⁷⁹. İÖ 206'da Roma müttefiki Aitolia birliğinin Makedonya ile uzlaşması sonucu, İÖ 205'te Makedonya ile barış yapar, ancak Roma'nın temel amacı Kartaca'yı bertaraf ettikten sonra Makedonya meselesine eğilmektir⁴⁸⁰.

İÖ 205'te *consul* seçilen Publius Cornelius Scipio, savaşı bitirmek amacıyla Afrika'ya saldırı için Sicilya'da konuşlanır. Senatonun büyük çaptaki bir Afrika seferine karşı isteksizliği nedeniyle İÖ 204'te Afrika'da işgal hareketine başlar. İÖ 204-203 yıllarında Kartaca ve müttefiklerini bir dizi muharebede mağlup edince, Hannibal Kartaca'ya dönmek zorunda kalır. İÖ 202 Zama muharebesinde Hannibal'ın 40.000 kişilik ordusu, Numidia krallığının desteklediği 35.000 kişilik Roma ordusuna yenilir⁴⁸¹. Ağır şartlarda imzalanan anlaşma uyarınca, Kartaca sadece şehir yerleşimiyle sınırlı bir araziye elinde tutmayı ve elli yıl boyunca yıllık 10.000 *talenton*luk gümüş ödemeyi ve donanma ve ordusunun terhis edilmesini kabul eder⁴⁸².

II. Kartaca Savaşı'ndan sonra Roma, İÖ II. yüzyılın son çeyreğine kadar, Makedonya, İspanya, Anadolu, Afrika ve Yunanistan'da çeşitli askeri seferle egemenlik alanını genişletmiştir. Makedonya krallığı ile ilki İÖ 214-205'te olmak üzere İÖ 200-196, ve İÖ 172-168 yıllarında savaşmıştır. Bu savaşı sonlandıran Pydna muharebesi Roma'nın Doğu politikasına önemli etkileri olmuş, doğrudan müdahale tavrını benimseyen emperyal bir tutuma dönüşümün göstergesi olmuştur⁴⁸³. İÖ 150-148 yıllarında bir önceki savaşta bölünmüş Makedonya Krallığını yeniden birleştirmeye çalışan Andriskos'un isyanını bastırmış ve doğrudan ilhak etme yöntemiyle Makedonya'yı kendi bünyesine katmıştır⁴⁸⁴. Roma'nın egemenlik alanını genişletmesine karşı çıkan Akhaia birliği, İÖ 148-146 yıllarında savaşılırsa da Korinthos'un İÖ 146'da yıkılışıyla Yunanistan Roma hâkimiyeti altına girmiştir⁴⁸⁵.

---

⁴⁷⁹ Harris, Imperialism, s. 206vd.

⁴⁸⁰ Edwell, s. 326.

⁴⁸¹ Edwell, s. 336vd.

⁴⁸² Briscoe, Second, s. 65.

⁴⁸³ Demircioğlu, s. 380.

⁴⁸⁴ Demircioğlu, s.392.

⁴⁸⁵ Demircioğlu, s. 400.

Roma'nın Yakındoğu'daki egemenlik siyasetini en önemli basamağını oluşturan Anadolu savaşların ilki Suriye krallığına karşı İÖ 192-188 yıllarında yapılmış, Roma, Rodos ve Pergamon krallıkları aracılığıyla bölgede dolaylı faaliyetlerde bulunmuştur⁴⁸⁶. Ancak Pydna savaşı sonrası Roma'nın Yakındoğu politikasındaki genel değişim, Rodos ve Pergamon ile olan ilişkilerine Rodos'u⁴⁸⁷ Delos'un İÖ 166'da serbest liman ilan etmesiyle ekonomik açıdan kısıtlamakla ve Pergamon'nu Galatlar ve Bithinya krallığını desteklemek yoluyla engellemesiyle vücut bulmuştur⁴⁸⁸.

Afrika ve Batı Akdeniz'deki Roma varlığı, II. Kartaca Savaşı sonrasında görünür kılınmıştır. Ancak, İÖ 149-146 III. Kartaca Savaşı sonunda, Roma Kartaca'yı yıkmış, Afrika eyaletini kurarak burada doğrudan bir yönetim tesis etmiştir. Batı Akdeniz egemenliğinde önemli bir yeri olan İspanya savaşları ise yerel kabilelerin Roma egemenliğine karşı çıkmaları nedeniyle II. Kartaca Savaşı sonrasında da sürmüştür. Özellikle İÖ 181-179 ve İÖ 154-151 yıllarındaki Keltiber Savaşları ve bugünkü Portekiz'de yer alan Lusitania'da İÖ 155-139 yıllarında aralıklarla süren savaşlar, Romalılar için ciddi kayıplara mal olsa da Batı Akdeniz egemenliği için önem arz etmiştir⁴⁸⁹.

İÖ 146, Roma'da ekonomik çıkarlarla hareket eden *equester* sınıfının dış siyasete doğrudan müdahale ettiği, sembolik önemi bulunan iki olayın, Kartaca ve Korinthos'un yıkılması, gerçekleştiği yıl olması bakımından dönüm noktasını temsil etmektedir. II. Kartaca Savaşı sonrasında Kartaca'nın ekonomik yönden yeniden toparlanması, Roma'nın Batı Akdeniz'de kurduğu ticari hegemonyaya rakip olacağı öngörüsüyle *equites* ve senatörleri harekete geçirmiştir. Suriye Krallığı ile yapılan savaştan sonra, Yakındoğu'daki ekonomik öncelikleri doğrultusunda Akhaia birliğine

---

⁴⁸⁶ Kaya, Anadolu, s. 200.

⁴⁸⁷ W. Held, A.K. Şenol, "Rhodian Wine from Karia. The Production of Rhodian Wine on the Karian Chersonesos in the Hellenistic Period", **Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi / Olive Oil and Wine Production in Anatolia during Antiquity 6- 8 November 2008, Mersin**, Ed. Ü. Aydınöğlu, A.K. Şenol, İstanbul, 2010, s. 176. Rodos'un Doğu Akdenizde Roma egemenliğine değin tesis ettiği ekonomik yayılımın önemli aracı olan bağcılık ve şarap üretiminin Karia'nın hakimiyet alanlarındaki bağ ve şarap üretim merkezlerine hakim olmasıyla ve bu yolla Kos, Karia ve Knidos'u geride bırakmasıyla açıklamaktadır. Ayrıca bk. A. K. Şenol, "New Evidence on the Amphora Production in the Rhodian Peraea during the Early Hellenistic Period", **Recent Studies on the Archeology of Anatolia**, Ed. E. Laflı, S. Patacı, Archaeopress Publishers of British Archaeological Reports, Oxford, 2015, ss. 193-203.

⁴⁸⁸ Kaya, Anadolu, s. 204.

⁴⁸⁹ Demircioğlu, s. 270vd.

karşı yürüttüğü savaş, önemli ticaret kenti Korinthos yıkılışıyla sonuçlanmıştır. Her iki olayda ekonomik çıkarları doğrultusunda harekete geçen *equester* sınıfının payı olduğu öne sürülebilir⁴⁹⁰.

III.3. İÖ III. ve II. Yüzyıl Savaşlarının Sosyo-Ekonomik Sonuçları

II. Kartaca Savaşı'nı Roma'nın kazanmasındaki en büyük neden ittifak sistemini ayakta tutmaya özen göstermesi ve bu yolla ordusunun insan kaynağını düzenli şekilde sağlamasıdır⁴⁹¹. Livius, XXIX.3.12-13'te Roma ve müttefiklerin başlarına gelen felaketlere rağmen asker verebildiklerini ve ordular kurabildiklerini buna karşılık, Kartaca ordusunun paralı askerlere dayandığını belirtir. Roma ordusundaki müttefik asker sayısı, Roma'nın İÖ IV. yüzyıldan itibaren İtalyan topluluklarını ittifak ve dostluk anlaşmaları çerçevesinde artmıştır. Polybios II.24.10-16'da İÖ 225 yılında askerlik yapabilen kişi sayısını toplam 770.000 olarak vermektedir⁴⁹². II. Kartaca Savaşı sırasında Romalıların donanma ve orduda silahlıta aldığı kişi sayısı İÖ 212'de 240.000'e ulaştığı düşünülmektedir⁴⁹³. Romalılar büyük muharebelerin yaşandığı II. Kartaca Savaşı sırasında asker ihtiyaçları nedeniyle askerlik yaşını ve beşinci sınıf *centuriası* için gerekli mülkiyet sınırını düşürmüşler⁴⁹⁴; gönüllü köleler (*volones*), suçlular ve azatlılar silahlıta almışlar⁴⁹⁵ ve normal şartlarda askerlik yükümlülüğü bulunmayan sahil kolonilerinden asker toplamışlardır⁴⁹⁶.

Güney İtalya'daki Yunan şehir devletleri, İÖ 272 itibaren Roma ittifak sistemine dahil olurken, Kuzey İtalya'daki Galyalı toplulukların Roma müttefikleri arasına katılmaları İÖ 222'da gerçekleşmiştir. Galyalılar, Hannibal'in İtalya'ya girişinden

⁴⁹⁰ Hill, Middle, s. 99vd.

⁴⁹¹ Brunt, Manpower, s. 677vd Livius ve Polybios'taki verileri karşılaştırarak müttefik askerlerin Roma ordusundaki oranının her zaman sabit olmadığını belirtmektedir.

⁴⁹² Polybios'un bu verisi araştırmacılar tarafından tartışılmıştır. Brunt, Manpower, s.45vd. Polybios'un census'a dahil olan askerleri celbe tabi olanların üstüne tekrar eklediğinden bu sayının 635.000 olabileceğini belirtmektedir. D.W. Baronowski, "Roman Military Forces in 225 B.C. (Polybius 2.23-4)", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, 1993, vol. 42, no: 2, 1993, s. 184vd. Roma ordusuna asker gönderen müttefik topluluklara göre civius Romanus'un ordunun %25 'ini oluşturduğu kabulünden yola çıkarak toplamda silahlıta olan ve celbe elverişli kişi sayısını 612.000 olarak verir. II. Kartaca savaşı öncesi silahlıta alınan asker sayısı en fazla 150.000 kişi olmalıdır bk. Baronowski, s. 189.

⁴⁹³ Briscoe, Second, s. 74; Brunt, Manpower, s. 422.

⁴⁹⁴ Livius,XXII.57.9.; Briscoe, Second, s. 74.

⁴⁹⁵ Livius,XXII.57.11.

⁴⁹⁶ Livius,XXVII.38.3-5.

itibaren Kartacılılar'ı desteklemişlerdir. Cannae muharebesinin Roma ve müttefikleri için büyük bir hezimetle sonuçlanması, kaybeden tarafta yer almak istemeyen Güney İtalya'daki Yunan şehir devletlerinin Roma ile ittifaklarından vaz geçmelerine yol açmıştır⁴⁹⁷. Bununla birlikte, Latium, Samnium'un büyük çoğunluğu ve Etruria Roma'ya sadık kalmışlardır. Müttefiklerinin sadakati, insan kaynağı ve iase açısından Roma için hayati önem arz etmekteydi. Genellikle şehir devletlerine bağımsızlık vad ederek bazen kendisine direnenleri yıldırarak⁴⁹⁸ İtalya ittifak çatısını yıkmayı stratejisinin önceliği haline getiren Hannibal⁴⁹⁹, Yunan şehir devletlerinin asker taleplerine cevap vermesi ise hareket kabiliyetini kaybetmesine ve elindeki gücü bölmesine yol açarak, Roma ve müttefiklerine toparlanmaları için fırsat vermiştir⁵⁰⁰. Roma'nın Hannibal'i izole etmek amacıyla sadakatsiz müttefik toplulukları cezalandırması söz konusu olmuştur⁵⁰¹. Campania şehirlerinin tekrar ele geçirildikten sonra gördüğü muamele, Roma'nın cezalandırma yönteminde mümtaz bir örnek teşkil etmektedir. Buna göre, Campania bölgesindeki isyancı liderler idam edilmiş, Capua ve Calatia, Atella gibi şehirlerin otonomisine son verilerek arazileri *ager publicus* halinde müsadere edilmiş⁵⁰², ahalisinin bir kısmının tehcir edilmesine karar verilmiştir⁵⁰³.

Tüm savaşlarda olduğu gibi işgal altındaki bölgelerde yaşanan yıkımın etkisi uzun süre hissedilmiştir. II. Kartaca Savaşı muharebelerinin büyük oranda İtalya topraklarında gerçekleşmesi, İÖ IV. yüzyıldan itibaren genişlemekte olan Roma devlet ve toplum yapısına özgü problemleri ağırlaştırmıştır. Özellikle, Güney İtalya muharebelerin yoğunlaştığı alan olması bakımından savaşın etkilerinin doğrudan hissedildiği coğrafyadır. Hannibal'in İtalya'daki onbeş yılının onüçünü burada geçirmiştir⁵⁰⁴. Bu dönemde, Güney İtalya'da ve Sicilya'da üretimin durması, küçük çiftçilerden oluşan

⁴⁹⁷ Livius, XXII.61.11-12; Polybios, III.118.1-9.

⁴⁹⁸ Polybios, III.100.4. Geronium ahalisinin Kartacılılar tarafından katledilmesi, Livius, XXIII.15.6 Hannibal'e destekvermeyen Nuceria'nın yağmalanması anlatılmaktadır.

⁴⁹⁹ Fronda, s. 255vd.

⁵⁰⁰ L. Rawlings, The War in Italy, 218–203, **A Companion to the Punic Wars**, Ed., D. Hoyos, Oxford, 2011, s. 316vd.

⁵⁰¹ Briscoe, Second, s. 76.

⁵⁰² Livius, XXVI.34.1-13, Toynbee, Vol. II, s. 121vd.

⁵⁰³ Toynbee, Vol. II, s. 126, Briscoe, Second, s. 77.

⁵⁰⁴ Appianos, Punica, XX.134'te Hannibal'in yalnızca İtalya'da 400 yerleşimi (ἄστυ) yıktığını ve 300.000 insanı katlettiğini belirtmektedir.

Üretim birimlerinin yerlerini daha sonraki yüzyıllarda yoğunlukla köle emeğine dayanan büyük çiftliklere bırakmasına neden olduğu ileri srlebilir⁵⁰⁵. II. Kartaca Savaşı ve bunu izleyen süreçte, İspanya, Makedonya ve Kuzey Afrika gibi bölgelerde *assiduus* iftilerin uzun süre boyunca cephede tutulmaları ve bunun sonucunda ortaya çıkan iřęc kaybı nedeniyle küçük üretim birimlerinin köleci çiftliklerle rekabet edemeyerek pazardaki ağırlığın ikinciler leyhine değiştiği genellikle iddia edilmektedir⁵⁰⁶.

İÖ IV. yüzyılda ilk örnekleri görülen büyük iftlikler, Roma egemenliğinin yayılması ile birlikte egemen sınıfı teşkil eden senatörlerin servet artışının alametleri haline gelmiştir. İÖ 367’de plebs *tribunları* C. Licinius Stolo ve L. Sextius Lateranus tarafından ıkarılan *Lex de Modo Agrorum* uyarınca *ager publicus* niteliğindeki kamu arazilerinin bir kişi tarafından ekim için kullanımını beşyüz *iugerum* (1.295 dönüm) ile otlak statüsündeki alanlarda ise yüz büyükbaş veya beş yüz küçükbaş hayvanın teşkil ettiği sürü ile sınırlanmıřtır⁵⁰⁷. Buradan anlaşıldığı üzere büyük maliknelerin, küçük çiftlikler aleyhine İÖ IV. yüzyılın ilk yarısında genişleme eğiliminde olduğu ve buna karşı tasarruf edilen arazi miktarı kısıtlanarak önlem alınmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. İÖ IV. yüzyılda borç köleliği ve bu yüzyılın sonundan itibaren İtalyan halklarla yapılan savaşlarda köleleştirilen insan sayısı da büyük çiftliklerin var olduğu bir ekonomik düzen içerisinde anlamlı grnmektedir⁵⁰⁸. Belirli bir emek, sınaı, tarım ve ticaret organizasyonu gerektiren bağcılığın ürünü olan İtalya şarabına talebin İÖ III. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Akdeniz pazarındaki artışı da Campania gibi tarıma elverişli bölgelerdeki çiftçilerin Roma siyasi birliği altında üretim ve pazarlama olanaklarını arttırmasıyla iliřkilidir⁵⁰⁹. Roma üslubunu taşıyan siyah sırlı çanak mleğe ve amphoralara, İÖ III. yüzyılın başında Kartaca ticaretinin egemen olduğu Batı Akdeniz

⁵⁰⁵ Toynbee, Vol. II, s. 35’te Güney İtalya’nın günümüzdeki geri kalmışlığını, Hannibal savaşlarındaki yıkıma ve büyük çiftliklerin bölgedeki yaygınlaşmasıyla meydana gelen tarihsel faktörlerden kaynaklandığını iddia etmektedir. Finley, Economy, s. 102.

⁵⁰⁶ “Hannibal’in gecikmiş intikamı” şeklinde kurgulanan bu tez için bk. Weber, Gerileme, s. 365 ve Toynbee, Vol. II, s. 296vd.

⁵⁰⁷ Livius VI.35.5, Appianos, Bella Civilia, I.8

⁵⁰⁸ T. Cornell, “Hannibal’s Legacy: The Effects of The Hannibalic War on Italy”, **Bulletin of the Institute of Classical Studies**, Supplement, no.67, 1996, s. 98; Livius’tan yola çıkarak yalnızca Samnit Savaşlarında köleleştirilen insan sayısını 61,560’tır bk. Harris, Imperialism s.59.

⁵⁰⁹ Plinius Maior, Naturalis Historia XIV.3’te Campania bölgesindeki bağcılık faaliyetinin gelişmişliğinden söz eder. Livius, XXVIII.46.2-4’te quaestorlerin savaş giderlerini karşılamak üzere İÖ 205’te Capua’nın kamulaştırılan arazilerini satışa çıkardığını anlatmaktadır.

kıyı şehirlerinde ve İtalya kıyılarında İÖ III. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanırken⁵¹⁰, İtalya menşeli şarabın ilgili amphora buluntularından Batı Akdeniz’de İÖ II. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanmaya başladığı ileri sürülebilir⁵¹¹. Cato Maior İÖ II. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen eseri De Agricultura I. 7’de bağcılığı en kazançlı tarım faaliyeti şeklinde tanımlamasından, büyük çiftlik sahiplerinin öncelikli yöneldikleri tarım biçimi de anlaşılabilmektedir. Dönemin önde gelen figürleri hakkındaki kayıtlardan İÖ III. yüzyıldan itibaren büyük çiftlik sahiplerinin arasında senatörlerin bulunduğu çıkarımı yapılabilir⁵¹². İÖ 218’de senatörlerin ve oğullarının ancak 300 amphoralık yük taşıyabilecek bir gemiye sahip olabileceklerine yönelik *Lex Claudia*, bu kanıyı desteklemektedir. Şüphesiz senatörler, İÖ IV. yüzyıldan itibaren *equester* sınıfının diğer mensupları olan *publicani* ile birlikte zenginleşmişlerdir. II. Kartaca Savaşı sırasında ortaya çıkan üretimin ve ticaretin durmasının yarattığı kriz nedeniyle devlet hazinesinin boşalması, Roma devlet hazinesinin tarihinde ilk defa şahıslardan borç almaya yönelmesinden devlete borç verebilecek zenginlikte kişilerin bulunduğu anlamına geldiği gibi zengin sayısındaki artışı da göstermektedir⁵¹³.

II. Kartaca Savaşı sırasında Hannibal’ın İtalya’daki muharebelerinin yıkıcılığı İtalya köylülerinin yokluğa sürüklenmesinin müsebbibi gibi gösterilmektedir⁵¹⁴. Ancak muharebelerin ortaya çıkardığı durum, bir neden teşkil etmekten ziyade; var olan süreci hızlandıran bir katalizördür. İÖ II. yüzyıla değin Roma ekonomisinin hakim unsuru

⁵¹⁰ J. P. Morel, “Transformation of Italy, 300-133 BC”, *CAH*, Vol. 8, 2006, s. 485vd. seramik buluntulardaki yazılardan ve kullanılan materyalden yola çıkmaktadır. N. Rosenstein, **Rome at War Farms, Families, and Death in the Middle Republic**, London, 2004, s. 6’da Dressel I tipi amphoraların yaygınlığına bakarak Roma bağcılığının bu olguya ancak İÖ II. Yüzyıl sonunda ulaştığını ifade etmektedir.

⁵¹¹ A. K. Şenol, “Amphorae from Italian Peninsula Found in Alexandria”, *Études Alexandrines* 44, Centre d’Études Alexandrines, Alexandrie, 2018, ss. 375-379, s. 375’de İÖ II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Akdenizde yaygın şekilde İtalyan şarabının taşınmasında yaygın şekilde kullanılan Dressel I tipi amphoraların yerine İskenderiye’de bu dönemde İtalyan şarabının taşınmasında Lamboglia II tipi Güney İtalya’da üretilen amphoralara rastlanıldığını belirtmektedir. s. 378’de Roma’nın İÖ II. yüzyıldan itibaren Doğu Akdenizdeki siyasi yayılımının ekonomik izdüşümlerini imparatorluk döneminde yaygınlık kazanan İtalya menşeli amphoralardan sürülebileceğini belirtmektedir.

⁵¹² P. Kay, **Rome’s Economic Revolution**, Oxford, 2014, s. 16.

⁵¹³ Livius, XXVI.36’da İÖ 210’da devlet hazinesinin boşalması nedeniyle senatörlerden ve diğer *equester* sınıfı mensuplarından vatandaşlardan borç alınmasını anlatmaktadır.

⁵¹⁴ Toynbee, Vol. II, ss. 36-105 I. ve II. Kartaca savaşlarını bir bütün halinde ele almış uzun vadede Eskiçağ Uygarlığını çöküşe götüren sürecin başlangıcı saymıştır. Hannibal’ın İtalya’daki muharebelerinin yıkıcılığına ise Vol. II, ss. 1-35 arasında yer vermiştir. Bu muharebelerin uzun vadeli sonuçlarını ise askerlik vazifesinin uzunluğunun can kaybına neden olması ve üretimi durdurması sonucu köylüleri şehre göçü ve köleci çiftliklerin yaygınlaşmasını ileri sürmektedir.

kendine yeterli küçük çiftçilerdir⁵¹⁵. Köle emeğine dayanan büyük çiftliklerin İÖ II. yüzyıldan itibaren İtalya sathında yaygınlık kazanması, İÖ IV. yüzyıldan itibaren süre gelen savaşlarla servet birikiminin ve zenginlerinin yatırım tutumlarının uzun vadeli sonucudur. Köle emeğine dayanan çiftliğe yatırım yapan Roma yönetici sınıfının sermayesinin dayanağı, İÖ II. yüzyıl savaşlarından kısa vadede kazanılan ganimetlerdir⁵¹⁶. Madenlerin işletilmesi, vergilerin iltizam edilmesi, ordu levazımatı gibi devlet ihaleleriyle kişilere (*publicani*) ve şirketlere (*societas*) tevdi edilen işlerin getirdiği kazanç, yine genel anlamda Roma yönetici sınıfının sermaye birikiminin kaynaklarını oluşturmuştur⁵¹⁷. Toprağın Eskiçağ tarımsal toplumları için en güvenli yatırım aracı ve servetin temelini teşkil etmesi, yönetici sınıfın yatırım tutumuna yansımış, bu da sermaye birikimin yoğun şekilde İtalya'daki arazi alımına aktarılmasına yol açmıştır⁵¹⁸. Senatörler ve diğer *equester* sınıfı mensupları, farklı bölgelerden araziler edinerek iklim koşullarının getirdiği riskleri azaltabilmişler ve kiralama gibi yollarla karlılıklarını arttırabilmişlerdir⁵¹⁹. Büyük çiftliklerin boyutları bölgesel verimlik, yapılan tarım biçimi gibi unsurlar dikkate alındığında değişkenlik gösterebilirdi⁵²⁰. İsyanlara katılan köle sayısı ve Eskiçağ kaynaklarından edinilen bilgilere bakılırsa büyük çiftlikler iş gücü bakımında ortalama aile çiftliklerinden birkaç kat daha büyük gözükmemektedir⁵²¹. İÖ 69 yılındaki *Lex Rosica*'da 400.000 *sestertius* değerinde mal sahipliğinin *equo publico* sınıfından kayıtlanma için asgari kriter olduğu dikkate alınırsa en düşük gelirden bir *equesin* varlığı, sekiz yüz ailenin yıllık buğday ihtiyacını karşılayabilirdi⁵²². Romalı zenginlerin gelirlerinin yasanın koyduğu sınırı ziyadesiyle aştığını, Cicero, *Paradoxa Stoicorum* VI.49.4-5'te savurgan olarak tasvir ettiği bir adamın çiftliğinden (*praedium*)

---

⁵¹⁵ Hopkins, *Conquerors*, s. 22.

⁵¹⁶ Kay, s. 37vd.

⁵¹⁷ Hopkins, *Conquerors*, s. 48, Kay, s. 43.

⁵¹⁸ Cicero, *De Officiis*, I. 151. 6 tarımın özgür bir insan için en uygun uğraş olduğunu söyler. Brunt, *Fall*, 241; Hopkins, *Conquerors*, s. 50vd.

⁵¹⁹ Kay, s. 135.

⁵²⁰ Cato, *De Re Agricultura*, I.7; III.5; X.1; XI.1'de ideal boyutlardaki çiftliklerin 100 ila 240 *iugerum* arasında bağ veya zeytinlikten oluşabileceğini belirtirken bunlar için gerekli ekipman ve köle sayısı hakkında bilgi vermektedir. Nitekim; Brunt, *Conflicts*, s. 34 ve Finley, *Economy*, s. 111'de 100 *iugerum* (259 dönüm) arazi üzerindeki çiftliklerin *latifundia* olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir.

⁵²¹ Hopkins, *Conquerors*, s. 55 tüm bu verilere dayanarak İÖ I. Yüzyılda İtalya'daki köle sayısının bir milyon civarında olabileceğini belirtir.

⁵²² Hopkins, *Conquerors*, s. 39'daki oranlamasına dayanarak *Lex Rosica*'nın kriterine uyarlanmıştır.

elde ettiği yıllık gelir 600.000 *sestertius* iken kendi çiftliğinden 100.000 *sestertius* eline geçtiğini ve bu meblağ ile rahat bir hayat sürdüğünü ifade etmesinden anlaşılmaktadır⁵²³.

Romalı zenginlerin finansal yatırımları yalnızca bağ ve zeytin gibi ticari getirisi yüksek ürünlerin tarımıyla sınırlı kalmamış, İÖ II. Yüzyıldan itibaren Güney İtalya’da yaylak-kışlak esasına dayanan bir hayvancılığın yaygınlaşmasından bu alana da yöneldikleri anlaşılmaktadır⁵²⁴. Köle emeğine dayanan büyük çiftlik sayısındaki artış, hayvancılık alanına da yansımış büyük sürüler köleler tarafından idare edilmiştir⁵²⁵. İÖ 367’deki yasada belirtildiğı üzere *ager publicus* arazisinde otlayacak büyükbaş hayvan sürüsü için yüz hayvan küçükbaş hayvan sürüsünde ise hayvan sayısını beş yüz ile sınırlandırmıştır. Nitekim, sürülerin otlaması için gereken alana duyulan ihtiyaç, kar amaçlı tarıma yönelen büyük çiftlik sahiplerinin sürü sayısına paralel artmıştır⁵²⁶. Büyük çiftlik sahiplerinin sürülerini *ager publicus* arazileri üzerinde otlatarak bu alanları kendi tasarrufları altında tutması halkın tepkisini çekmiştir. Livius, İÖ 196 ve 193’te *aedilis plebis*lerin yasayı çiğneyen birçok sürü sahiplerinin halk meclisinde yargılanmalarını sağladıklarını belirtir⁵²⁷.

Büyük çiftlikler, yalnızca şahsa ait arazilerin (*ager privatus*) satın alınmasıyla kurulmamış, *ager publicus* arazileri kiralamak, satın almak veya izinsiz tasarrufları altında tutmak maliyet açısından büyük çiftlik sahiplerine daha makul gelmiştir. *Ager publicus* araziler, devlet tarafından izin alınmadan kullanıldığında işgal edilmiş arazi anlamına gelen *ager occupatorius* tabiriyle anılırdı. II. Kataca Savaşı sırasında Hannibal’ın tarafına geçen müttefikleri cezalandırmak için el koyulan arazilerin kamu arazisi kabul edilmesiyle *ager publicus* arazi miktarında artış olmuştur⁵²⁸.

⁵²³ Morel, s. 511’de İÖ II. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren dekarasyonda mermer kullanımının arttığına işaret ederek zenginlere ait villalardaki şatafatı vurgulamaktadır.

⁵²⁴ Toynbee, Vol. II, s. 286vd.

⁵²⁵ Varro, De Re Rustica, II.10.11’de büyükbaş hayvan sürüsüne çobanlık yapacak köle sayısının daha fazla olması gerektiğini belirtirken (elli kısıraktan oluşan sürüye iki çoban) küçükbaş hayvan sürülerinde köle sayısının daha az olabileceğini belirir (seksen- yüz arasındaki koyuna bir çoban). Bundan başka bazı kişilerin bin hayvana kadar çıkabilen sürüsünü küçük sürülere bölmelerini salıkverir.

⁵²⁶ Rosenstein, s. 8, dn29’da yüz koyundan oluşan bir sürünün ortalama 28.5 *iugerum* (yaklaşık 74 dönüm) genişliğinde bir arazide otlayabildiğini belirtmektedir.

⁵²⁷ Livius XXXIII.42.9 ve XXXV.10.12.

⁵²⁸ Bununla beraber müttefiklerden el konulan arazilerin eski sahiplerince işlenmeye devam ettiği Roma’nın bu el koyma işlemini sadakatsiz müttefiklerini kontrol altında tutma amacıyla yaptığı da düşünülmektedir. Bk. Kay, s. 163.

Appianos, *Bella Civilia*, I.7’de Romalıların hakimiyetleri altına aldıkları topluluklardan el koydukları toprakları devlet arazisi saydıklarını, bu arazilerin bir kısmının üzerine köyler kurup kolonicileri yerleştirdiklerini ve belirli bir kısmının ise şahıslara satılıp veya kiralandığını belirtmektedir. Appianos’a göre savaş nedeniyle terk edilmiş araziler *ager publicus* arazilerinin büyük kısmını oluştururken bu türden yerlerin yeniden değerlendirilmesi ve iskan görmesi için devletin araziye işleyenlerin ürününden hasat zamanında onda bir vergisi almakla yetinmesinde sürülerini otlatmalarına izin vermesinin dağıtımını yapılmamış arazilerde, üreticilerin sayısının arttırılması amacını güttüğünü vurgular⁵²⁹. Ancak devletin bu isteğine karşı, zengin toprak sahipleri, *ager publicus* arazileri kendi tasarrufları altında tuttuklarını, küçük üreticinin elindeki araziye satın alarak veya zorla ele geçirildikten sonra, geniş arazilerin tek bir çiftlik tarafından köle işgücüyle ekilip biçildiğini ve sürülerinin otlatıldığını ifade eder. Roma devletinin hazinenin savaş döneminde aldığı borçları ödeyememesi nedeniyle *ager publicus* arazileri borç verenlere yok pahasına kiralaması da arazi sahiplerinin siyaset üzerindeki etkilerini göstermektedir⁵³⁰.

İÖ 367 yılındaki *Lex de Modo Agrorum* bir kişinin en fazla tasarrufta bulunabileceği *ager publicus* arazi miktarını 500 *iugerum*la sınırlamasını takip eden ve Gracchus reform hareketine kadar olan süreçte Livius, İÖ 298’de plebs aedilleri tarafından *ager publicus* arazilerinde yasanın koyduğu sınırı aşacak şekilde tasarrufta bulunan birçok kişiye dava açıldığını ve bu hırsa gem vurmak amacıyla bir düzenlemenin yapıldığı kaydını düşmektedir⁵³¹. Bununla birlikte, *ager publicus* arazilerinin yasanın belirlediği sınırları aşarak kullananların varlığını sürdürdükleri, bunlara karşı alınan tedbirlerin devam etmesinden anlaşılmaktadır. Nitekim İÖ 173 yılı *consulu* Lucius Postumius Albinus *Ager Campanus*’taki arazileri haksız yere kullananları tesbit etmiştir⁵³². İÖ 165 yılında P. Cornelius Lentulus’un *praetor urbanus* sıfatıyla *Ager Campanus*’ta kişilerin tasarrufu altında bulunan araziye belirli bir para ödemesi

⁵²⁹ Appianos, *Bella Civilia*, I.7’de devlet teşvikinin İtalya ırkının (Ἰταλικός γένος), fazlalaşan köle nüfusu karşısında arttırılması için yapıldığını yazmaktadır. Benzer şekilde, Plutarkhos, Tib. (Tiberius) Gracchus, VIII’de köylülerin yoksullaşmasını büyük toprak sahiplerinin kölecî çiftliklerine bağlamaktadır.

⁵³⁰ Livius, XXXI.13.3-9.

⁵³¹ Livius, X.13.14.

⁵³² Livius, XLII.19.1-4.

karşılığında geri alınmasına memur edilmesinden yine kamu arazisi üzerinde yasaya aykırı tasarruf sahiplerinin bulunduğu anlaşılmaktadır⁵³³. *Ager publicus* arazilerinin özelleştirilmesine daha çok Orta İtalya’da rastlanılırken, Güney ve Kuzey İtalya’daki *ager publicus* araziler, mülkiyeti devlette kalmakla birlikte, genellikle *ager occupatorius* dönüşmüştür⁵³⁴.

Roma tarihi boyunca, küçük üreticinin aleyhine genişleme eğilimindeki büyük çiftliklerin, İÖ II. yüzyıldan itibaren sayıca artmasının kendi koşullarına bağlı gelişen nedenleri, ucuz köle akışının sağlanmasının ve *ager publicus* arazilerin yasaya aykırı biçimde kullanılması bulunmaktadır. Deniz aşırı ülkelerdeki askeri seferlerin uzun sürmesi, küçük üreticinin sorunlarını derinleştirerek işgücü kaybına neden olmuş, üretim sürecinden çekilen birimler, köleci çiftlikler tarafından ele geçirilmiştir. Sallustius Bellum Iugurthinum XLI.2-10’da, Roma siyasi ve toplumsal hayatına etki eden iki *partes*in ortaya çıkışının toplumsal ve ekonomik nedenlerini çarpıcı bir şekilde anlatır⁵³⁵: “*Kartaca’nın yıkılışından önce senato ve halk (populus) devlet işlerini ağırbaşlılık ve imtina ile ele alırlarken, bu dönemde düşman korkusu toplumu (civitas) bir arada tutmuştur. Hakimiyet (dominatio) ve şan (gloria) mevzusunda bir rekabet olmamıştır. Ancak, bu korku ortadan kalktığına, hırs ve kibir öne geçmiştir. ... Nobilitas elindeki nüfuza (dignitas) dayanmış, bu da halkın özgürlük (libertas) talebini arttırmıştır. Her insan kendi çıkarını düşünerek eline geçirdiği şeyleri sahiplenmiştir. İki partiyle (duas partes) bölünme yaşanmış, cumhuriyet iki paçaya ayrılmıştır. Bunlardan nobilitas büyük adamların (magis) galebe çalma çabalarıyla itibarını sürdürürken, plebslerin gücü yığıllaşmayla (in multitudine) çözülmüş ve dağınık hale gelmiştir. Az sayıdaki kişinin kararına göre hem dahili işler hem de savaşlar yönlendirilmiştir. Bunların yandaşları (penes) aynı zamanda devlet hazinesine, eyaletlerde ve devlet görevlerinde şanlara ve*

⁵³³ Capmania bölgesinin volkanik yapısı toprağını verimli kılmış, bu da *Ager Campanus* arazilerinin üzerinde en çok spekülasyon yapılan alanları bünyesinde barındırmasına yol açmış olmalıdır. Cicero, Ad Atticum II.16.1 Campania bölgesindeki *ager publicus* arazilerin dağıtımından pay alabilmek için sarf ettiği çaba buna işaret ediyor olmalıdır.

⁵³⁴ Kay, s. 165. Plutarkhos, Tib. Gracchus, VIII’de zenginlerin baskın gelerek, kiraladıkları devlet arazilerine el koyduklarını ve buralarda kölelerini çalıştırdıklarını yazar.

⁵³⁵ Sallustius, Bellum Iugurthinum XLI.1-2’de Roma’daki toplumsal uyumun bozulmasını eski değerlerden sapılmasına bağlamaktadır. Ayrıca bk. H. Boyana, “Gaius Sallustius Crispus’un De Coniuratione Catilinae’da Beliren Tarihçi Kişiliği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl 16, sayı 25, Güz 2018, 209-225, 218vd.

övgülere sahip olmuşlardır. Bununla birlikte, halk, askerlik (militia) ve yoksullukla (inopia) ezilmiştir. Savaş ganimetleri komutanlar tarafından pek az kişiyle paylaşılırken, askerlerin ebeveynleri ve küçük çocukları makam sahipleri (sedes) tarafından, bunların çiftliklerine komşu kalabildikleri yerlerinden de sürülmüşlerdir. Hırsla donatılmış güç, hadsiz ve anlayışsız biçimde ele geçirerek, yağmalayarak ve tahrip ederek, hiçbir ölçü ve kutsal tanımaksızın aslında kendi sonunu getirmiştir. Nobilitas arasından gerçek şanı haksız gücün önüne koyan birisi ortaya çıktığında toplumu harekete geçirmiş, topraktan çıkan çeşitli bitkiler gibi toplumdaki farklılıklar kendini göstermiştir”.

Fabia gensinin kendi donattığı clienslerine dayanarak Veii'ye karşı savaşıması, erken dönemde aristokratların ekonomik üstünlükleri vasıtasıyla bağımlı kıldığı ve silahlı kuvveti teşkil eden kitleler, çoğunluğun toplumsal konumuna dair fikir vermektedir⁵³⁶. İÖ IV. yüzyıldaki siyasi çekişmenin öncelikli konularından nexuma dair yapılan reformlar, şüphesiz assiduinin durumunu iyileştirmiştir. İÖ IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Roma, büyük çoğunluğu kendisini donatabilen bir vatandaş ordusuna sahiptir. Roma'nın İtalya'ya hakimiyetini tesis ettiği dönemde önceliği, koloniler kurularak assidui sayısının artırılması iken⁵³⁷, Roma ittifak sistemi içerisinde yer alan müttefiklerin katkılarıyla ordusunu güçlendirmiştir⁵³⁸. Sallustius'un belirttiği üzere, askerliğin halkın yöneticiler tarafından ezilmesine ve güçten düşmesine yol açması, Roma'nın denizaşırı ülkelerdeki İÖ II. yüzyıl askeri seferlerin uzunluğu ile ilgilidir. Vatandaş ordusuna dayanan Eskiçağ devletlerinde, askeri seferler üretimin devamlılığı esasına göre, hasattan sonra başlatılır, sonbaharda tarlanın sürülüp ürünün ekilmesine kadar bitirilirdi⁵³⁹. Roma'da equester sınıfından orduya katılanların on yıl, piyade sınıfındakilerin onaltı yıl

---

⁵³⁶ Livius, II.48-50.

⁵³⁷ Sherwin-White, “Colonization, Roman”, ss. 364-365.

⁵³⁸ Velleius Paterculus, (Historiae Romanae), II.15.2'd müttefiklerin her yıl Romalıların iki katı asker verdiklerini belirtmektedir. Kaya, Marius, s. 348'de Roma vatandaşlarının askerlik konusundaki isteksizliklerinin müttefiklerin askerlik yükümlülüklerin ağırlaşmasına yol açmış ve bu nedenle vatandaşlık hakkı taleplerini dile getirmeye başladıklarını belirtmektedir.

⁵³⁹ K. D. White, **Roman Farming**, New York, 1970, s. 180'de İtalya'da sıcak bölgelerde hasat mayıs sonu haziran başlangıcı kaldırılırken, kuzeyde ve rakımı yüksek bölgelerde ağustos başına kadar sarktığını belirtir. P. Erdkamp, “Agriculture, Underemployment, and the Cost of Rural Labour in the Roman World”, **The Classical Quarterly**, Vol. 49, No. 2, 1999, s. 557vd. iş gücü ihtiyacının yalnızca ekim-hasat dönemlerinde sınırlı kalmadığını sürekliliğinin olduğunu vurgular.

hizmet yükümlüklerinin bulunduğu dikkate alınırsa⁵⁴⁰ yalnızca üretim ve askerliğin birlikte yürütüldüğü bir sistemin, uzun askerlik sürelerini kaldırabileceği aşîkârdır.

İÖ II. yüzyılın birinci yarısındaki savaşlarda Roma ordusunun müttefik ve vatandaş kayıplarının yaklaşık 100.000 ulaşmasının yanında, ortalama 130.000 kişinin silahaltında tutulması, bu dönemde askerlik yapabilcek kişi sayısının bir milyondan az olduğu dikkate alındığında, askerlik hizmetinin emek gücü açısından önemli kayıplara yol açtığını göstermektedir⁵⁴¹. Livius, XXVIII.11.8-13 'te II. Kartaca savaşı sırasında yaşanan kayıplar üzerine, halkın İtalya dışında savaşmaktaki isteksizliği, savaşın köyülerin oğullarını tükettiği ve köle yokluğu çekildiğini ifade eder. Uzun süren deniz aşırı seferlerde yer alan vatandaşların ve müttefik topluluklarından gelen küçük çiftçi ailelerine mensup askerlerin cephede uzun süreli alıkoyulmaları sonucu ortaya çıkan iş gücü kayıplarının telafi edilememesi nedeniyle küçük çiftçilerin sahip ellerindeki üretim birimlerini büyük çiftlikler lehine kaybetmişlerdir⁵⁴². Küçük üreticilerin pazardan ve üretimden uzaklaşması genel bir eğilime işaret ederken, dağlık alanlardaki köylülerin üretime devam ettikleri doğru olsa da Roma ordusunun dayanağı niteliğindeki *assiduius* çiftçilerin giderek mülksüzleşmesi, İÖ II. yüzyıl krizinin altında yatan temel olgudur⁵⁴³. II. Kartaca savaşı sırasında 11.00'den 4.000'e çekilen beşinci sınıf *centuria census*'una kayıtlanmada gereken mülkiyet sınırının İÖ II. yüzyılda 1.500 *as*'a düşürülerek⁵⁴⁴ orduya *assidui* katılımının devamlılığının sağlanması, küçük çiftçi kesimindeki yoksullaşmayı açıkça göstermektedir⁵⁴⁵. Kuşkusuz, İÖ 151, İÖ 149 ve İÖ 138 yıllarında asker celplerinin halk *tribunları* tarafından durdurulması da İspanya'daki savaşların maliyetinin köylüler üzerine yüklenmesine karşı bir tepkidir⁵⁴⁶.

⁵⁴⁰ Polybios, VI.19; Kaya, Marius, s. 341. Livius, XL.36.10-11'de İspanyada görevli askerlerin altı yıl sonunda terhis edildiğini belirtir.

⁵⁴¹ Hopkins, Conquerors, s. 28vd.

⁵⁴² Valerius Maximus, IV.4.6'da I. Kartaca savaşı sırasında Afrika'da görevli olan *consul* Atilus Regulus'un görevi sırasında şan ve zaferler kazanmakla bereber görevi bitip geri döndüğünde yedi iugerum büyüklüğündeki çiftliğinin mahvolduğunu, çalışanlarının kaçtığını ve bu yüzden ailesinin açlık içinde kıvrandığını görmüştür. Brunt, Fall, s. 256'da bu durumun İÖ II. yüzyıldaki birçok köylünün durumuna işaret ettiğini, orduya katılım için belirli bir varlığı bulunan köylünün askerlik nedeniyle varlıklarını kaybederek proleterleştğini ileri sürmektedir.

⁵⁴³ Brunt, Fall, 246; Hopkins Conquerors, s. 30.

⁵⁴⁴ H. Mattingly, "The Property Qualifications of the Roman Classes", **The Journal of Roman Studies**, Vol.27, No.2, 1937, (Property), s. 104.

⁵⁴⁵ Brunt, Manpower, s. 75, s. 403vd.

⁵⁴⁶ Taylor, Forerunners, s. 24.

İÖ IV. ve III. yüzyıl savaşlarında, genel hatlarıyla, halkın toprak ihtiyacı gidermeye yöneliktir. Meydana gelen can ve mal kayıplarının kolonilerin kurulması yoluyla telafi edildiği düşünülebilir⁵⁴⁷. Aynı amaca hizmet edecek şekilde, yeni koloniler kurularak halka toprak dağıtılmasına İÖ II. yüzyılın ilk çeyreğinde de devam edilmiş, Gallia Cisalpina’da ve Hannibal savaşları sonrasında sadakatsiz müttefiklerin arazilerine el konularak yapılan kolonileştirmelerle halkın arazi ihtiyacı tatmin edilmiştir⁵⁴⁸. İÖ 200 yılından itibaren bir kuşak içinde 50.000 küçük çiftliğin bu yolla meydana getirildiği düşünülebilir⁵⁴⁹. İÖ 181 yılından itibaren kolonilerin kurulması ve arazi tahsisi neredeyse durmuştur⁵⁵⁰.

Savaş, ganimet ve toprak elde etme döngüsünün getirdiği maliyet, tümüyle halka ödetilerek, İtalya köylüleri sistematik bir biçimde yoksullaştırılmıştır. Halkın yükününün yönetici sınıf tarafından telafi edilmeksizin arttırılması, Gracchus hareketine zemin hazırlayan toplumsal, siyasi ve ekonomik faktörleri ortaya çıkarmıştır. Tiberius Gracchus, kapsamlı bir toprak reformuyla *assiduus* çiftçileri yeniden Roma ordusunun ve bu yolla, İÖ IV. yüzyıldaki gibi, Roma siyasetinin belirleyici unsuru haline getirmeyi amaçlayarak *populares* hareketini bu doğrultuda yönlendirmiştir.

III.4. Siyasi Söylemde *Populares* ve *Optimates*

İÖ II. yüzyılın başından itibaren Roma emperyalizminin doğurduğu büyük toplumsal dalgalanma, İÖ IV. yüzyıldan beri varolan ve İÖ III. yüzyılda duraklamış bulunan muhalefete, Gracchus hareketi ile birlikte Roma siyasetine belirli bir ivme kazandırmıştır. Cumhuriyetin siyasi ve ekonomik etki alanı genişledikçe senato devlet üzerinde daha öncesine göre büyük bir kontrole sahip olmuştur. Senato, hazineyi denetimi altına almış, eyaletlere ve ordulara yöneticiler atamış ve dış ülkeler tarafından Roma’nın yönetim birimi kabul edilmiştir⁵⁵¹.

⁵⁴⁷ Cornel, Recovery, s. 325; Harris, Imperialism, s. 64.

⁵⁴⁸ Brunt, Manpower, s. 194vd.

⁵⁴⁹ Brunt, Conflicts, s. 64.

⁵⁵⁰ Rosenstein, s. 59vd. Hopkins, Conquerors, s. 57’de İtalya dışına koloni kurmanın temel amacının İtalya’daki arazinin büyük çiftlik sahipleri tarafından ele geçirilmek istenilmesi olduğunu ileri sürer.

⁵⁵¹ Kay, s. 11’de Roma bürokrasisinin genişleyen devletin ihtiyaçlarına karşılık veremediği için siyasi güç temerküzünün senatoda gerçekleşmesine benzer şekilde ekonomik ilişkilerde publicaninin ön plana çıktığını belirtmektedir.

Roma'da *patricius-plebs* mücadelesi evresinde varolan halkçı hareket ve aristokratların üstünlüğünü savunan muhafazakârlardan meydana gelen siyasi ayrışmada halkçı hareketin çeşitli biçimlerde dönüştüğü görülmektedir. *Patricius-plebs* esasına dayanan mücadelenin şiddetlendiği, İÖ IV. yüzyıldan İÖ 287 yılında ile sonuçlanan evrede, halkçı hareketin, yetkin halkçı siyasetçiler tarafından reformist yönü önplana çıkarılmıştır. İÖ III. yüzyılda, kısmen lider kadrosunun getirdiği eksiklikle, kısmense *nobilitas* sınıfı arasında yükselmek isteyen pragmatist ve ilkesiz siyasetçiler için siyasetin halka dayanan kısmı, *senato-nobilitas* partisi *optimates* karşısında alternetif bir manevra alanından öteye geçmemiştir⁵⁵². İÖ IV. yüzyıl plebs reform hareketinin İÖ III. yüzyıldan Gracchus hareketine değin yaşadığı durgunluk, esasen halk meclislerinin temel işlevinin magistratlar tarafından teklif edilen yasalarların kabul edilip edilmemesiyle sınırlı kalması ve bu magistratların toplumsal konumlarıyla açıklanabilir. *Centuria* meclisinde yasa hazırlayan ve halkın onayına sunan *consuller*in ve *tribus* meclisinde yasa teklif eden *tribun*ların genellikle *nobilis* kimliği taşımaları, halkın oligarşiden bağımsız politka belirleyebilme imkanını önemli ölçüde azaltmıştır⁵⁵³. Ayrıca makamlar içinde yükselebilmek büyük oranda *senato* sınıfının onayını gerektirdiğinden, halkın çıkarını bu sınıfa karşı savunmak, kariyer açısından magistratlar için risk teşkil edebilirdi. Bu dönemde, aristokrasiye karşı aktif halk *tribunu* geleneğini devam ettiren tek siyasetçi G. Flaminius'tur. Öte yandan, Scipio Africanus hızlı yükselişini, savaşlardaki başarısının yanında *aedillis curulis* dönemindeki popülist uygulamalarla halka kendisini sevdirek elde etmiş⁵⁵⁴ yine aynı *gens* mensup Scipio Aemilianus, kariyerinin başında halkçı siyasetin her zaman gündeminde yer alan yeni koloni kurulumu ve toprak reformu gibi konuları gündeme getirerek halk arasında sempati kazanmıştır⁵⁵⁵. Bu türden siyasetçiler seçimlerde kendi popülaritelerini arttırmak ve istedikleri mevkileri elde edebilmek için halk arasında karşılığı bulunan konuları çıkarları doğrultusunda istismar etmişlerdir⁵⁵⁶.

---

⁵⁵² Lintott, *Democracy*, s. 50.

⁵⁵³ Gruen, *Generation*, s. 24; Gelzer, s. 50vd; Broughton, *Candidates*, s. 45vd.

⁵⁵⁴ Livius, XXV.2.8.

⁵⁵⁵ Taylor, *Forerunners*, s. 26.

⁵⁵⁶ Meier, *Amissa*, s. 108.

Bu türden popülist –demagog siyasetçiler⁵⁵⁷, halkçı hareketin vaatlerini kullanıp, geleneksel *patronus-cliens* bağı ve seçim rüşvetleriyle siyasi kariyerlerinde ilerlemişlerdir⁵⁵⁸.

Halk ve *nobilitas* arasındaki karşıtlık, senato ve halk meclisi arasındaki ayrılıkla kurumsal düzeyde vücut bulmuştur. Bununla birlikte, senatonun devlet yapısındaki merkezi konumu ve sistem içerisindeki kabul edilegelmiş teamüller, *clienslik* gibi toplumsal bağlar sayesinde halk meclislerini *nobilitas*ın belirli ölçülerde etkileyebildikleri düşüldüğünde bu sınıf siyasi açıdan rakipsiz gibi görünmektedir. Halk meclisinin elinde bulundurduğu ve bağımsız kalabildiği sürece kullandığı yetki, senato ve *nobilitas*a karşı siyasi yapı içerisinde tek sınırlayıcı konumundadır. Toprak reformu ve eşitlik taleplerini bu iki gücün karşısında halk meclislerinde dile getirenler halk temsilcileridir⁵⁵⁹.

Senato ve halk meclisleri arasındaki varoluşsal karşıtlığına rağmen, İÖ III. yüzyıldan Gracchus hareketine kadar uyumlu çalıştıkları anlaşılmaktadır⁵⁶⁰. Roma emperyalizminin toplumsal düzene etkilerinin İÖ II. yüzyıldan itibaren somutlaşmasıyla, varolan uyum yerini, İÖ IV. yüzyıldaki gibi bir halk-muktedirler arasında bir çatışmaya bırakmıştır. *Nobilitas*ın belirli bir ağırlığının bulunmasına rağmen, halk meclisleri en nihayetinde halkın karar aldığı kurumlardır ve halk *tribunları* da halkın sözcüleri konumundadır. Halk meclisleri ve halk *tribunları*, zenginlerin İÖ III. yüzyıldan itibaren kurdukları ve İÖ II. yüzyılda giderek ağırlaşan sosyo-ekonomik hegemonyaya karşı meşru muhalefet kanallarıdır⁵⁶¹.

Eski Roma’da toplumsal bilinç düzeyinde sınıfsal yapılarına rastlanmaması nedeniyle ideolojik bir boşluğun varolduğu iddiası sıklıkla dile getirilmiştir⁵⁶². Bununla

---

⁵⁵⁷ Halk önderi anlamına gelen *δημαγωγός*, Eskiçağ yazarları tarafından günümüzdeki gibi olumsuz anlamda kullanılmıştır. Bk. H.G.Lindell, R. Scott, “*δημαγωγός*“, **Greek-English Lexicon**, New York, 1883, s. 338.

⁵⁵⁸ Gelzer, s. 58.

⁵⁵⁹ C. Meier, “Populares”, **Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumwissenschaft**, Supplement Band X, 1965, 550-551.

⁵⁶⁰ Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, XLI’de bu uyumun İÖ 146’ya, Dionysios Halikarnassos, II.11.2–3’te Gaius Gracchus’un İÖ 123’teki *tribunl*üğüne kadar sürüdüğünü iddia eder.

⁵⁶¹ Hopkins, *Conquerors*, s. 59-60

⁵⁶² T. Wiseman, **Remembering the Roman People: Essays on Late-Republican Politics and Literature**, Oxford, 2009, s. 9vd. Geç Cumhuriyet döneminde siyasette hakim olan *optimates-populares* ayrışmasına

birlikte, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, şehir devletinin halka dayanan kurumları sayesinde, muktedirlere karşı verilen hak mücadeleleri ve bu mücadelelerin getirdiği siyasi ve hukuki kazanımlar, modern anlamın dışında bir partileşmenin varlığına işaret etmektedir. Roma siyasi hayatında halkın çıkarı ve *nobilitas* karşıtlığı çerçevesinde ortaya çıkan siyaset dili, bir *dünya görüşü* oluşturmaya da kitleler üzerindeki etkisi yadsınmamalıdır. Siyasi aktörler, tabanlarını yönlendirmede toplumsal karşılığı bulunan kavramları *söylem* üretiminde araçsallaştırmıştır⁵⁶³. Siyaset dilinin söyleme dönüşerek aktüel hale gelmesi ise retorik-hitabet yoluyla gerçekleşmiştir⁵⁶⁴.

Klasik dönemde Atina'da sofistler tarafından belagat ve hitabet sanatları üzerine eğitim verilmesi Atina'da demokrasinin işlerliğiyle paralellik göstermiştir. Hitabet becerisi, kitleleri sözlü anlatımla etkilemenin önemini kavrayan varlıklı vatandaşların rağbetiyle siyasette yükselmek isteyenlerin aranan özelliği haline dönüşmüşmekle kalmamış, hitabet eğitimi veren sofistler, zamanla bu sanatlarına güvenerek öğrettikleri yöntemlerle gerçeği dahi şüpheli kılabilceklerini ileri sürmüşlerdir⁵⁶⁵. Bu açıdan bakıldığında, sofistlerce ortaya konmuş yöntemleri siyasetçilerin kullanmaya devam ettiklerini söylenebilir. Roma siyasetinde temel karakteri ve yöntemi *ethos* yoluyla *pathos* devşirimi niteliğindeki hitabet, kitleleri etkilemede yoğun biçimde kullanılmıştır⁵⁶⁶.

Meclis oturumlarından önce veya sonra düzenlenen, siyasetçilerin halkla etkileşime geçtiği *contio* oturumları, Roma'da siyasetçilerin halkla temas kurdukları en önemli alandı. Senato, kararlarını *contioda* duyurur, magistratlar halka bu toplantılarda

---

rağmen siyasetçilerin pragmatist tutumlarının populares ve optimatesin bir siyasi meşrep ve metot olmaktan öteye geçmediğinden hareketle, bu ilkesizliğin ideolojik bir boşluk yarattığını ileri sürer.

⁵⁶³ M. Foucault'un toplumdaki güç ilişkilerini tahlili bağlamında başvurduğu kavramlardan biri söylemdir (discourse). Buna göre, bilgiyi ve diğer türden itaat ilişkilerini inşaa etmenin yollarından biri olan söylemin, düşünce ve anlam üretimlerini aşan bir yapısı vardır. Söylem, tabiyeti altındaki insanların bedenlerini, doğasını, bilinç ve bilinçdışlarını inşaa ve kontrol eder. M. Foucault, **Söylemin Düzeni**, Çev. T. Ilgaz, İstanbul, 1987, s. 27vd. Ayrıca bk. C. Weedon, **Feminist Practice and Poststructuralist Theory**, 1987, Oxford, s. 108.

⁵⁶⁴ J. Connolly, **The State of Speech: Rhetoric and Political Thought in Ancient Rome**, Princeton, 2007, s. 15.

⁵⁶⁵ Aristoteles, Retorike, I.1.14'te Sofistlerin ahlaki kaygı gütmeyip yalnızca karşı tarafı ikna yöntemini kullandıklarından hatip sayılmalarının uygun olmayacağını belirtir.

⁵⁶⁶ Aristoteles, Retorike, I.2.4'te *ethos*'u hatibin dinleyici üzerindeki inandırıcılığı ve otoritesi, *pathos*'u dinleyicilerde uyandıran duygular ve *logos*'u konuşmanın mantık çerçevesinde kavranılabilen mesajı anlamlarında kullanmıştır. Buradan yola çıkarak *ethos*un Roma'daki karşılığının *dignitas-auctoritas*, *pathos*un ise *consensus-fides* olduğu düşünülebilir.

hitap ederlerdi⁵⁶⁷. *Tribunların* çağrısıyla düzenlenen *contio*ların halktan rağbet gördükleri anlaşılmaktadır⁵⁶⁸. Halkın *contio*larda ikna edilip, *centuria* ve *tributia* meclislerinde oy kullanmaları, Roma sisteminde kabul edilen tek demokratik prosedürdür⁵⁶⁹. *Suasio/dissuasio*, tavsiye-karşı tavsiye *logosunu* barındıran hitaplar ile seçmenlerin oylamadaki tutumları yönlendirilmeye çalışılırdı. *Contio*lar siyasetçilerin seçmen kararına yönelik söylevlerine ev sahipliği yaptığı gibi kamusal ve askeri meseleler hakkında da bu oturumlarda halka bilgi verilirdi⁵⁷⁰. Magistratların *publicus*, kamusal, kişilikleriyle hitaplarının yanında *privatus*, özel kişiler de *contio*da katılımcılara hitap edebilirdi. Dionysios Halicarnassos, X.41.1’de isteyen herkesin yasa tekliflerinin aleyhine konuşabileceğini belirtir. Özel kişilerin *contio*larda halka hitap edebilmeleri kariyerlerinin başlangıçlarında kendilerini halka tanıtmaları açısından da önem arz etmektedir⁵⁷¹.

Hitabet ve belagatin belirli bir eğitim süreciyle edinilmesi ve kitlesel siyasi toplantıların doğasında varolan eşitsizliğin sonucunda dinleyicilerin pasif durumda kalmasının zaman ve mekanüstü bir geçerliliği vardır⁵⁷². Kalabalıkların tepkileri, *clamor multitudinis*, konuşmacının *ethos*u devreye sokularak, toplumsal statünün getirdiği otorite ile devre dışı bırakılmaya çalışılmıştır⁵⁷³. Yönetici sınıfın *contio*ya bakışı genel anlamda

---

⁵⁶⁷ Festus, 30.4, *contio*lar, magistratlar veya rahipler tarafından toplanmaya çağrılabilirdi. R. Morstein-Marx, **Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic**, Cambridge, 2004, s. 10vd muzeffer komutanların triumphus törenlerinde, beşyıllık vatandaş censusunun açıklandığı lustrumlarda, yüksek rahip adaylarının değerlendirilmesinde ve Vesta rahibelerinin belirlenmesinde çekilen kuralarda *contio*ların organize edilirdi.

⁵⁶⁸ Quintus Tullius Cicero, *Commentariolum Petitionis*, XIII.51: “iam urbanam illam multitudinem et eorum studia qui contiones tenent”.

⁵⁶⁹ Millar, *Crowd*, s. 13vd. P.A. Brunt, “The Roman Mob”, **Past and Present**, No 35, 1966, (Mob), s. 24’te Roma şehrindeki genellikle azatlılardan oluşan esnaf sınıfının, atölyeciler ve dükkan sahiplerinin, *opifices* et *tabernarii*, *contio*ların toplandığı forumda işyerlerinin bulunmaları nedeniyle bu sınıfın *contio*lara katılan kalabalıkların en önemli unsuru olduğunu ileri sürer. Mouritsen, *Plebs*, s. 39’vd *populus*, *multitudo* farkına vurgu yapmaktadır.

⁵⁷⁰ Livius, X.45.1 senato kararların *contio*da açıklandığını; XXXIX.40.14 ve XLV.40.9’da askeri harekât hakkında komutanların bilgi verdiğini belirtir.

⁵⁷¹ Cicero, *Brutus*, 305’te C. Curio, Q. Varius ve Cn. Pomponius gibi önde gelen siyasetçileri resmi görevlerinden önce *rostra*’da yaşadıklarını ancak makamları elde ettikten sonra sesizliğe gömüldüklerini belirtir.

⁵⁷² Morstein-Marx, s. 17.

⁵⁷³ ORF, “P. Cornelius Scipio Nasica Serapio Nr.38”, s. 158. İÖ 138 yılında *plebs tribunu* C. Curiatius’un *contio*da *consulleri* ucuz tahıl arzı için zorlaması ve halkın tezahürata başlaması üzerine *consul* P. Cornelius Scipio Nasica Serapio, halka “susun vatandaşlar, devlet için en doğrusunu sizden ziyade ben biliyorum” (*tacete, quaeso, Quirites, plus ego enim quam vos quid rei publicae expedit intellego*) diye seslenmiştir.

olumsuzdur; Cicero, Pro Flacco, 15-16'da *contiolarda* konuşulması ve yasa yapılmamasını Yunan şehir devletleri meclislerindeki doğrudan temsil olgusuyla karşılaştırarak, halk yığınlarının kışkırtıcı insanları başa getirdiğini (tum seditiosos homines rei publicae praeficiebant), bunların da devlet içindeki en yetenekli kişileri sürgüne gönderdiklerini (tum optime meritis civis e civitate eiciebant) ileri sürer⁵⁷⁴.

Halkçı siyasetçiler, Roma siyasetinin aktüelleştiği *contioda*, halk yararına tasarladıkları yasalarını, görüşlerini ve senato sınıfına karşı argümanlarını dile getirebilmişlerdir⁵⁷⁵. Gracchus hareketinin halkçı siyasete getirdiği ivme ile *contiolar*, halkın siyasetçilere desteklerini gösterdikleri “mitinglere” dönüşmüştür. Halkçı liderler bu yolla tabanlarını harekete geçirmişler, rakiplerine karşı siyasi baskı kurabilmişlerdir⁵⁷⁶. Bu çerçevede, siyasi kamplaşma ve kutuplaşmada *nos et alieni*, biz ve onlar, tarafların birbirine karşı kullandığı ithamlar, *factio-partes* kavramlarıyla şekillenmiştir.

Sallustius, Bellum Iugurthinum XLI'de partilerin (*partes*) ve azların (*pauci*) tüm melanetlerinin kaynağı olan kliklerin (*factiones*) ortaya çıkmasından önce Roma'nın imrenilecek bir sükunet devri yaşadığını iddia eder⁵⁷⁷. *Factio* kelimesinin ilk anlamı oluşum, kanat, grup, takımdır⁵⁷⁸. *Amicitia* bağı ile yakın ilişkili bu kelime⁵⁷⁹, aslında, sınıfsal açıdan eşit kişiler arasında dayanışmanın getirdiği gruplaşma anlamını bünyesinde barındırırken, *factio*'nun, senato içindeki gruplaşmalara ve halkın çıkarı yerine kendi çıkarını düşünen azınlığa karşı, hizip, klik, çete anlamında halkçı siyasetçiler tarafından kullanıldığı görülmektedir⁵⁸⁰. Nitekim, halkçı siyasetin temsilcilerinin bu kelimeyi olumsuzlamaları, senato sınıfı mensuplarının, *amicitia* bağına dayanan ilişkiler

⁵⁷⁴ Morstein-Marx, s. 35vd.

⁵⁷⁵ F. Millar, “Politics, Persuasion and the People Before the Social War (150-90 B.C.)”, **The Journal of Roman Studies**, Vol. 76, 1986, s. 8.'de senatonun kapalı yapısına karşı contionun aleniyet sağladığını iddia eder.

⁵⁷⁶ Mouritsen, Plebs, s. 49.

⁵⁷⁷ Sallustius, Bellum Iugurthinum, XLI.1. “Ceterum mos partium et factionum ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romae ortus est otio atque abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt.”

⁵⁷⁸ C. T. Lewis “Factio”, **A Latin Dictionary**, Oxford, 2002, 718. Taylor, Party, s. 189, dn 34 'de Livius'un bu kelime Roma için kullandığında patricius ve plebslerin siyasi farklılıklarını vurgulamak amacıyla her iki kesim için kullandığını belirtmektedir.

⁵⁷⁹ Hellegouarc'h, s. 63vd.

⁵⁸⁰ Bellum Iugurthinum XXXI, 15 “haec inter bonos amicitia, inter malos factio est” iyiler arasında dostluk, kötüler arasında klikleşme vardır.

ağıyla bir tür kast vücuda getirmeleri nedeniyle tesadüfi değildir⁵⁸¹. Bu nedenle Gaius Gracchus da düşmanlarının *factio*'sundan bahseder⁵⁸². Cicero, soylu ve zengin ailelerden gelen ancak “sözde *optimates*” niteliğindeki kişilerin meydana getirdiği bir klik yapısından söz ederken *factio*yu kullanmaktadır⁵⁸³.

Partes, *factio* tabirine göre daha nötrdür; parti, taraf, hizip, fırka anlamlarına gelmektedir⁵⁸⁴. Sallustius, *partes* tabirini senato ve halk üzerinden temellendiği ayrışım için kullanırken⁵⁸⁵, Cicero, Tiberius Gracchus'un *tribunluğunun* halkı iki *partese* böldüğünü söyler⁵⁸⁶. *Partes*, Cicero'nun, genelde, siyasi kişilerin destekçilerini tanımlarken kullandığı bir tabirdir⁵⁸⁷. Bunlar dikkate alındığında *partes* taraflaşma olgusunu pozitif anlamıyla barındıran bir kullanıma sahiptir ve günümüzdeki parti kelimesini kavramsal boyutunun eksikliğiyle birlikte karşılamaktadır.

Azlar- kalabalıklar, havas-avam, elitler-yığınlar gibi tabirler çerçevesinde kurgulanan karşıtlık üzerinden siyasi ve toplumsal kamplaşmanın tasvirine⁵⁸⁸, siyasetin halk tabanına dayanarak meşruiyet kazandığı, ilk demokrasilere ev sahipliği yapan Yunan şehir devletlerinde rastlanılmıştır⁵⁸⁹. İÖ 535-457 yıllarında Efes'te yaşamış filozof Herakleitos'un rahip-krallar yönetiminin yerini alan demokrasileri eleştirirken “*en iyiler (ἄριστοι), herşeyden önce, faniler arasında ebedi şanı (κλέος ἀένναος) tercih ederken, çoklar (πολλοί), sığırlar gibi yangelip işkembelerini şişirmekten başka bir şey yapmaz*”

⁵⁸¹ R. Syme, **The Roman Revolution**, Oxford, 1939, s. 12'de Romalı aristokratlar arasındaki rekabetin acımasızlığı asgari düzeyde çıkarbirliği sağlayan ailelerin kendi aralarında siyasi iş birliği yapmaya ittiğini, bunu da geleneksel dostluk adı altında gerçekleştirdiklerini ileri sürmektedir.

⁵⁸² ORF, “G. Gracchus, Nr.55”, s. 194.

⁵⁸³ Cicero, De Re Publica, III.23 “Cum autem certi propter divitias aut genus aut aliquas opes rem publicam tenent, est factio, sed vocantur illi optimates”

⁵⁸⁴ Livius, IX.46.13'te censor Appius Claudius ve aedilis curulis Gneaus Flavius'un faaliyetlerinin Roma'da vatandaşların, iyiliği himaye eden ve üretenlerle dükkan sahiplerinin oluşturduğu kesim arasında iki partiye bölündüğünü ileri sürer (ex eo tempore in duas partes discessit civitas: aliud integer populus, fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tendebat).

⁵⁸⁵ Bellum Iugurthinum XLIII.2 'de İÖ 109 yılı *consulu* Q. Caecilius Metellus'tan eylem adamı ve halk partisinin düşmanı (acri viro et, quamquam aduerso populi partium) diye bahseder. De Coniuratione Catilinae, XXXVII.'de ise senatoya karşı olan diğer partiler (quicumque aliarum atque senatus partium) ibaresini kullanır. Boyana, s. 217. Sallustius'un dikotomik anlatımında senato yanlılarınıninkötü tarafı temsil ettiği belirtilmektedir.

⁵⁸⁶ Cicero, De Re Publica, I.31. “illius ratio tribunatus divisit populum unum in duas partis”.

⁵⁸⁷ Taylor, Party, s. 190, dn 38; Hellegouarc'h, s. 100.

⁵⁸⁸ Finley, Politics, s. 27'de şehir devletlerinde hiçbir zaman eşitlikçi bir anlayışın bulunmadığını belirtir

⁵⁸⁹ M. A. Kaya, “Eski Yunan Arkaik Çağının Karizmatik Liderleri: Tiranlar”, **Türkbilim**, Sayı 20, 2016, s. 24vd.

der⁵⁹⁰. Herakleitos'un ilk örneğini sergilediği azlık çokluk gibi nicel yargıya dayanan ve sosyo-politik anlamlar barındıran kavramsallaştırma, Roma'da kalabalık (*multitudo*) ve azlar (*pauci*) tabiriyle, söylem boyutunda küçümseme ve ötekileştirme işleviyle tezahür etmiştir. Genel hatlarıyla, *contio*ya katılanlara yığın, kalabalık; devletin zenginliklerini ellerinde tutan ve hiziplerle (*factiones*) siyasi ittifaklar meydana getiren kişilere azlar (*pauci*) denilmiştir⁵⁹¹.

İÖ IV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, senatörlerin *ensorler* tarafından seçmesini sağlayan *Lex Ovinia*'da senatörlerin, tüm tabakaların, *patricius* ve plebs, *en iyilerinden* (*ex omni ordine optimum*) *ensorlerin* seçeceği kişilerden terkip edileceği belirtilir⁵⁹². İÖ V. yüzyıldan itibaren plebs hareketi çerçevesinde, *optimates- populares* tabirine ilk defa İÖ 449 yılı *consulu*, *decemvir* komisyonunu ilga eden Marcus Horatius Barbatus'un plebs magistratlarını ve senatörleri eleştirisinde rastlanmaktadır; buna göre plebs magistratları *populares*, senatörler *optimates*⁵⁹³. Geç Cumhuriyet döneminde, *optimates-populares* tabirlerinin siyasi kamplaşmayı tasvir etmede yoğunluk kazandığı görülmektedir. İÖ 57 yılı halk *tribunu* olan Publius Sestius'un İÖ 56'da *vis publica* nedeniyle yargılandığı davada⁵⁹⁴ müdafisi Cicero, *optimates* ve *populares* kavramlarıyla Roma siyasetini şu şekilde resmetmiştir: “*Halkın işlerinde yer almak isteyen ve buna göre iş görmek isteyen iki tür grup vardır: Bunlardan biri populares iken diğeri optimates'tir. Çoğunluğu, işleri ve sözleriyle memnun etmek isteyenler populares olarak adledilirken,*

⁵⁹⁰ Die Fragmente der Vorsokratiker, “Herakleitos 29”, V.1, Ed. H. Diels, W. Kranz, Berlin, 1960, s. 157; “Herakleitos 49”, s. 161’de “eğer bir kişi en iyilerdence (ἄριστος), benim için bin kişiye bedeldir” demektedir. Ayrıca bk. K. Popper, **Açık Toplum ve Düşmanları**, Çev. M. Tuncay, Cilt 1, İstanbul, 1989, s. 29vd.

⁵⁹¹ Azların Yunanca karşılığı ὀλίγοι (oligoî) iken bu Cicero'nun kullanımıyla pauci, halkçı siyasetçilerin kullandığı anlamın tersine, olumlu bir anlam kazanmış görünmektedir De Re publica, I.51-53'te devlet yönetme erdemine zengin, müreffeh ve tanınmış ailelerden gelen az sayıdaki en iyilerin sahip olduğunu (quae cum in paucis est, tum a paucis iudicatur et cernitur, opulentos homines et copiosos, tum genere nobili natos esse optimos putant.) ileri sürer.

⁵⁹² Festus, 246.27.

⁵⁹³ Livius, III.39.9 “creatos postea post secessionem plebis plebeios; cuius illi partis essent, rogare. populares? quid enim eos per populum egisse? optimates? qui anno iam prope senatum non habuerint, tunc ita habeant ut de re publica loqui prohibeant?”

⁵⁹⁴ Davanın nedenleri ve savunma sürecine dair kapsamlı bir değerlendirme için Marcus Tullius Cicero, **Speech on Behalf of Publius Sestius**, Ed. R. Kaster, Oxford, 2006, s. 14vd. Cicero, Pro Sestio 96-143 kısımlarında Roma'daki siyasi hayata değinmesini ve bunu senato sınıfının önemli bir kısmını oluşturan optimates'i korumak üzerine yapmasını, N. Wood, **Cicero's Social and Political Thought**, Berkeley, 1988, s. 63'te optimates için düşünce zemni şeklinde ifade eder.

*en iyi kişilerilerin tavsiyelerine uygun kararlar verenler ise optimates 'tir'*⁵⁹⁵. Cicero'nun *optimates*'i eski Yunan siyasi terminolojisine uygun kullandığı anlaşılmaktadır. Buna göre, Yunanca agatos (ἀγαθός), iyyinin superlativus hali aristos'un, (ἄριστος) en iyyinin⁵⁹⁶, Latince karşılıkları sırasıyla *bonus* ve *optimus*⁵⁹⁷.

Cicero'nun Roma siyasi hayatını tasvirinde *populares* terimini kullanması yine eski Yunan'dan ilhamladır. Aynı zamanda Cicero, halkın yönettiği devletin, demokrasinin (δημοκρατία), karşılığını *civitas popularis* şeklinde verir⁵⁹⁸. Klasik dönem Atina demogogları Kleon, Klephon ve Hyperbolos için *populares homines inprobos, in re publica seditiosos*, devlet içinde isyan çıkaran ahlaksız *populares* cümlesinden anlaşılacağı üzere, *popularesi* demogog karşılığında kullanmıştır⁵⁹⁹. Aristoteles, Politika, V.1304b'de, yığınların siyasi ajitasyonu ve manipölasyonu ile seçim kazanarak kendi şahsi çıkarını önceleyen kişiler anlamında kullandığı demogog (δημαγωγός), halkın sorunlarını dile getirerek, yönetici sınıfın çıkarları aleyhine değişiklikler talep eden siyasetçiler için de kullanılmıştır. Dionysios Halikarnassos, XXXVIII.1'de İÖ 471 yılı halk *tribunu* Gnaeus Genucius'a ve Polybios III.80.3'te Gaius Flaminius'a bu nitelemeyi uygun görmektedir. Nitekim, halkın sorunlarını gündeme getirerek kendisine *patronus* plebis diyerek halkın önemli bir kısmını borç köleliğinden kurtaran İÖ 392 yılı *consulu*, Marcus Manlius Capitolinus, İÖ 385'de senato tarafından krallık emelleriyle halkı birbirine düşürme emelini güttüğü gerekçesiyle ihanetle suçlanarak Tarpenia kayalığından atılmak suretiyle idam edilmiştir⁶⁰⁰. Buradan anlaşıldığı üzere Eskiçağ

⁵⁹⁵ Cicero, Pro Sestio, 96: "Duo genera semper in hac civitate fuerunt eorum qui versari in re publica atque in ea se excellentius gerere studuerunt; quibus ex generibus alteri se popularis, alteri optimates et haberi et esse voluerunt. qui ea quae faciebant quaeque dicebant multitudinem iucunda volebant esse, populares, qui autem ita se gerebant ut sua consilia optimo cuique probarent, optimates habebantur."

⁵⁹⁶ Herodotos, III.81.3'te Magların darbesini bastıran Pers soylularından Megabyzos'un demokrasiyi, kalabalıkların dizginlenemez arzularına teslim olmamak gerekçesiyle redederek, iyi yetişmiş insanlardan kurul seçilmesini "en iyi olanlardan en iyi kararlar çıkacağı" (ἄριστων δὲ ἀνδρῶν οἰκὸς ἄριστα βουλευματα γίνεσθαι) gerekçesiyle önerir.

⁵⁹⁷ H. Strasburger, "Optimates", Paulys *Realencyclopädie Der Classischen Altertumwissenschaft*, Vol. XXXV, part 1, 1939, s. 774.

⁵⁹⁸ Cicero, De Re Publica, I.42: "illa autem civitas popularis (sic enim appellant), in qua in populo sunt omnia" halkın devletinde tüm güç halkındır.

⁵⁹⁹ Cicero, De Re Publica, IV.11 vd. popularis şeklinde insanları damgalayacakların şairlerdense censorlerin olmasının daha uygun olduğunu Perikles, Marcus Cato, Publius ve Gneus Scipio gibi kişilerin şairlerin bu türden ithamlarından bağışık tutulmaları gerektiğini hatta Oniki Levha yasalarında insanları şiir ve şarkıyla aşışmanın ölümlerine cezalandırıldığını hatırlatarak elit dokunulmazlığını vurgulamaktadır.

⁶⁰⁰ Livius, VI.18-20.

yazarlarının kalabalıkları etkileyerek kendi iktidarlarını kurmakla itham ettikleri siyasetçiler, en azından bir kısmı, kendi dönemlerinin şartlarında halkın gerçek sorunlarına geçerli ve kalıcı çözümler arayan ve halkın devlet aygıtındaki temsiline arttırılmasına yönelik çabalayan kişilerdir⁶⁰¹. Plutarkhos, Gaius Gracchus, I.5'te güçlülerin (δυνατοί) Gaius'u itibarsızlaştırmak için basit bir demagog olduğunu iddia ettiklerini belirtmesinden, bunun o dönemde kullanılan yaygın itibarsızlaştırma yöntemleri arasında yer aldığını söylenebilir. Cicero'nun yoğunlukla başvurduğu *populares* tabiri, sosyal reformcuları olduğu kadar senatonun yaptırımını olmaksızın halkın egemenlik hakkını iddia eden ve bunu siyasi çıkarına alet eden popülist-demogogları da kapsamaktadır⁶⁰². *Popularesin*, Gracchuslar, Sallustius, Marius ve Caesar gibi Geç Cumhuriyet dönemi siyasetinde halkın çıkarını senatoya karşı savunduğu iddiasıyla siyasi kariyerlerine yön veren kişiler tarafından kendilerini tanımlamada kullanılmaması da bir tür tahkir anlamı içerdiğini ispatlar niteliktedir⁶⁰³.

Roma devlet kurumlarının doğasında yer alan denetleme ve kontrol mekanizmaları, Cicero'nun siyasi kamplaşma-bölünme modeline gerekli alt yapıyı sağlamıştır. Onun, plebs *tribunluğu*, halk meclisleri ve *contio*lar hakkındaki olumsuz ve tepeden bakan tavrına eserlerinde çok defa rastlanmaktadır⁶⁰⁴. Cicero döneminde kullanılan siyasi söylem ve tabirlere Livius'un tarihinde de rastlanmaktadır⁶⁰⁵. Roma tarihindeki karışıklıkların ve uyumun bozulmasının nedeni gibi gördüğü halk temsilcileri ve kurumları karşında Cicero, Pro Sestio 98'de *optimatesin* temel hedefinin görevlerini saygın bir sükûnetle ifa etmek (*cum dignitate otium*) olduğunu ileri sürer⁶⁰⁶. *Optimatesin*,

⁶⁰¹ ORF, "M. Porcius Cato Nr.8", s. 158. Nitekim Cumhuriyet döneminde Romalı siyasetçiler arasında erdemli kişi timsali sayılan M. Porcius Cato Maior, "cumhuriyet çoğunluğun faydasına ve rızası üzerine kurulmuştur" (erga rem publicam multa beneficium ratissima atque gratissima) der.

⁶⁰² Brunt, Fall, s. 33; C. Tracy, "The People's Consul: The Significance of Cicero's Use of the Term 'Popularis'", *Illinois Classical Studies*, Vol. 34, 2009, s. 186'da Cicero'nun popularis ve bununla bağlantılı popularitas ve populariter kelimelerini eserlerinde toplamda 244 defa kullandığını, bu kullanımlarının %40'nın halkın beğendiği halka yarayan anlamlarında nisbeten olumlu anlamlar içerdiğini belirtmektedir.

⁶⁰³ Taylor, Party, s. 13.

⁶⁰⁴ De Legibus III. 19-26; In Verrem V.163; Pro Flacco, 15-16; ad Atticum I.16.11.

⁶⁰⁵ Seager, Livy, s. 378vd.

⁶⁰⁶ Pro Sestio, 98 "id quod est praestantissimum maximeque optabile omnibus sanis et bonis et beatis, cum dignitate otium. Hoc qui volunt, omnes optimates, qui efficiunt, summi viri et conservatores civitatis putantur".

yani devleti yöneten *nobilitas*ın amacına ulaşmakta araçsallaştırdığı yetki ve mevkilere (*auctoritas et honores*) *populares*in saldırmaları bu nedenle şartırtıcı değildir⁶⁰⁷.

Sallustius, *Historiarum Fragmenta*, I.12'de: “*çoğunluğun desteğini sağlamış az sayıdaki nüfuzlu kişi, halk ya da senatörler adına hareket ettiklerini ileri sürerek kendilerine hakimiyet devşirmeye çalışmışlardır. Hepsi aynı derece yozlaşmış vatandaşlar olduklarından, kamuya hizmetlerine göre iyi veya kötü diye nitelendirilmemiş, en varlıklılar, devlet gücünü ellerinde tutmaları ve bunu korumaları nedeniyle fenalık yapabilme imkanına sahip oldukları için iyi diye adlandırılmıştır*”⁶⁰⁸.

Bu açıdan bakıldığında, Sallustius halk adına hareket ettiğini iddia edelerle senato sınıfı adına hareket edenlerin yöntem konusunda örtüşükleri ileri sürse de halk yararına yasalar ve uygulamalarla halkın durumunu iyileştirmeyi savunan siyasetçiler, senatoda kendilerine toplumun “en iyileri veya en erdemlileri” diyen varlıklı ve soylu yönetici azınlığın karşısında yer almışlardır.

Popularis (tek.) kelimesi yalnızca siyasetçileri nitelendiren bir tabirdir ve halkın dostu, halkın esenliği (*salus populi*) için çalışan kişi anlamında bazen kullanıldığı görülür. Cicero bu anlamda kendisini (*popularem me esse in populi salute praeclarum est*) *popularis* sayar⁶⁰⁹ ve bu düşünceyle Sicilya valisi Verres'in yaptıklarının *populareye* uygun olmamasının nedenini, bu eylemlerin Roma halkının hak edilmiş iyiliğine hizmet etmemesiyle açıklar⁶¹⁰. *Populares* (çoğ.), halkçılık anlamında kullanıldığında, toplumsal rahatsızlığı yatışmak amacıyla çıkarılan ve genellikle senatonun isteği hilafına kabul edilen yasalar ve politikaları nitelenmiştir⁶¹¹. Nitekim, Gracchus hareketinin yarattığı ivme ile Caesar'ın diktatörlüğüne kadar halkın esenliği için (*populi salus*) hareket eden

⁶⁰⁷ Cicero, *Pro Rabirio Perduellionis Reo*, 17'de İÖ 63 yılı plebs *tribunu* Titus Labienus'u dine, senato otoritesine ve ataların geleneğine karşı çıkmakla suçlar.

⁶⁰⁸ Sallustius, *Historiarum Fragmenta*, I.12 “*dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant; bonique et mali cives appellati non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis; sed uti quisque locupletissimus et iniuria validior, quia praesentia defendebat, pro bono ducebatur.*”

⁶⁰⁹ *Ad Familiares* VII.1.2.; XII.4.1. “*factique iam in re salutari populares sumus*”. R. Seager, “Cicero and the Word *Popylaris*”, *The Classical Quarterly*, Vol. 22, No. 2, 1972, s. 333vd. Cicero'nun *popylaris* ve türevindeki kelimeleri halk sevgisi anlamında kullanımının örneklerini sunmaktadır.

⁶¹⁰ *In Verrem* II.3.48

⁶¹¹ Meier, “*Populares*”, s. 554.

(*populatio agere*) siyasetçi sayısı da artmıştır. Bunlar, farklı amaç ve çıkarları bulunan maceracılar, reformcular, türediler, aristokratlar, ılımlılar ve radikallerdir⁶¹².

Populares siyasi söyleminin içeriğinden temelde, senato veya magistratların karşısında bir halk muhalefetine konumlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle, Geç Cumhuriyet dönemi *populares* hareketi, Erken Cumhuriyet dönemi plebs hareketinin mirasçısıdır. *Populares*in, senatonun ve magistratların keyfi ve yanlış bir yönetim izledikleri, halk meclisinin özgürlük (*libertas*) ve meşru düzenin (*res publica*) tesis edilmesinden sorumlu olduğu ve ezilmişlerin taleplerini yerine getireceği iddialarının her birinin içeriği bakımından plebs hareketiyle devamlılık arz ettiği düşünülebilir⁶¹³. Tecrit edilmiş, somut bir soy temelli ayrışımın doğurduğu çatışma pratiği, plebs hareketinin hararetini beslemiş ve etkili kılmıştır. Bu ayrımın, İÖ IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *nobilitas*ın yaratılmasıyla giderilmesi, halk çıkarını savunarak siyasette yeralanların profilinde ve yönteminde değişikliği beraberinde getirmiştir⁶¹⁴. Siyasetçilerin kişisel özellikleri (*meritas*), halk arasındaki *popülerliğine* (*popularis ratio*) tevیل edilmiş⁶¹⁵, genel anlamda Gracchus dönemi sonrasında, *populares*'in sınıfsal bir tabanın çıkarlarından ziyade, söylem ve eylemlerle siyasetçinin kişisel bekasına bağlı yönlendirilmesine yol açmıştır⁶¹⁶. Buradan yola çıkılarak, siyasetçilerin kişisel çıkarlarını karşılamada *populares*in vaatlerini kullandığını ileri sürülebilir.

En genel anlamda, *popularis ratio*, siyasetçilerin halk meclisini bir şekilde kendi amaçları doğrultusunda kazama amacını güden teşebbüs ve yöntemler gibi düşünülebilir⁶¹⁷. İÖ 70 *consulluk*lerinde Pompeius ve Crassus, Sulla tarafından kısıtlanan

⁶¹² *Populares-optimates* arasındaki temel farkın ideolojik olmaktan ziyade metot farklılığına daynması üzerine Meier, Amissa, s. 116vd.

⁶¹³ Livius'un Geç dönem siyasetindeki kurduğu paralellik, şüphesiz belirli bir benzeşime yol açtığı öne sürüle bile, tarihsel süreçte yönetici sınıfa karşı diğer kesimlerin verdiği mücadele zemininde koşulların benzerliği dolayısıyla olayların da benzerlik gösterdiği gözden kaçırılmamalıdır bk. Seager, Livy, s. 379.

⁶¹⁴ Livius, XXII.34.5'te *nobilitas* haline gelen plebslerin patricius tarafından küçümsenmedikleri sürece halkı küçümsediklerini belirtir.

⁶¹⁵ J. North, "Politics and Aristocracy in The Roman Republic", *Classical Philology*, Vol. 85, No. 4, 1990, s. 285vd.

⁶¹⁶ Morstein-Marx, s. 284'te Geç dönem siyasetçilerinin halk için güvenilecek kişiler arasında seçim olduğu analamına geldiğini hitabetin bu anlamda araçsallaştırıldığını ileri sürer.

⁶¹⁷ Cicero, Brutus, 103'te bu tabiri İÖ 120 yılı *consulu* C. Papirius Carbo için popülerliğe kendisini kaptırmış "perpetuam in populari ratione" kullanırken, Pro Sestio, 114'te İÖ 59 yılı *tribunu* Publius Vatinius için kendisini o denli popülerliğe kaptırmış "qui ita se in populari ratione iactarat" demektedir.

halk *tribun*larının yetkilerini tekrar tevdi ettiklerinde⁶¹⁸, siyaset sahnesine çıkan gençlerin “senatoya saldırarak halkı kışkırtıp rüşvet ve vaatlerle yığınları alevlendirip güç ve şan ede etmeye başlamaları”⁶¹⁹, kişisel kaygılara dayanan popülist siyaset ile halkçı siyaset arasındaki ayrımı da göstermektedir⁶²⁰.

Halk temsilcileri, tevarüs ettikleri siyasi gelenek çerçevesinde sınıf mücadelelerine dayanarak söylemlerini aktüelleştirseler de halk meclisleri, İÖ III. yüzyılda İtalyan halklarla yapılan savaşlar döneminde, devletin sınırlarının genişlemesi ve ganimet paylaşımı evresinde atıl vaziyette kalmıştır⁶²¹. II. Kartaca Savaşı sonrası, *equester* sınıfı içindeki *publicani* ve senatörlerin emperyal emelerinin çatışır hale gelmesi ve bunun İÖ II. yüzyılın ikinci yarısında somutlaşması, denizaşırı seferler neticesinde vatandaş-müttefik unsurların iş gücündeki kaybının ucuz köle emeğiyle ikame edilmesi, Gracchus öncülüğündeki *populares* hareketine uygun zemini sağlamıştır. Bu bağlamda, Gracchuslar tarafından yeniden yapılandırılan geleneksel halk kurumlarıyla, Gracchusları takip edenler anlamında bir tarz-ı siyaset inşa edilmiş ve senato-*nobilitas*’a karşı provokatif yöntemler izlenmiştir. Halk yararına yapılan bu siyaset için kullanılan kelime *causa populi*, halk davasıdır⁶²².

---

⁶¹⁸ Livius, *Periochae*, 89.4 İÖ 81 yılında diktatör Sulla bir dizi kısıtlamayla halk *tribun*larını, tributa meclisinde yasa teklifinde bulunmaktan ve bunların başka devlet görevleri içinde yer almaktan men etmiştir. W. McDermott, "Lex de tribunicia potestate (70 B.C.)," *Classical Philology*, Vol. 72, 1977, ss. 49-52; Millar, *Crowd*, s. 53vd.

⁶¹⁹ Sallustius, *De Coniuratione Catilinae*, XXXVIII.1 homines adolescentes, summam potestatem nacti, quibus aetas animusque ferox erat, coepere senatum criminando plebem exagitare, dein largiundo atque pollicitando magis incendere, ita ipsi clari potentesque fieri.

⁶²⁰ Mommsen, Vol. III, s. 76vd. Optimates ve populares siyasetçilerin kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen siyasi planları bulunmayan fırsatçılar gibi görmektedir.

⁶²¹ Brunt, *Conflicts*, s. 72.

⁶²² Cicero, *Pro Cluentio*, 151’de Gaius Gracchus ile Sulla’yı karşılaştırırken Sulla için halk davasına en uzak kişi, “homo a populi causa remotissimus”, demektedir. Aynı tanımlama için bk. *De Re Publica*, II.59,IV.8; *De Legibus*, III.26, *Brutus*, 160.

IV. BÖLÜM

GRACCHUS HAREKETİ VE CUMHURİYETİN SINIRLARI

IV.1. Tiberius Gracchus ve Mirası

Plebs kökenli Gracchus ailesi (*Gracchi familia*), *patricius* kökenli Sempronius gensinin (*gens Sempronia*) koludur. Bu türden plebs ailelerini bünyesinde barındıran *patricius* genslerinin varlığı, Erken Cumhuriyet döneminde *patricius*ların kendilerinin haricindeki *gens*leri yok saymalarından⁶²³ da anlaşılacağı üzere *clienslik* bağının bir sonucudur. *Patricius*ların ellerindeki arazileri işleyen plebs aileleri, bu topraklar üzerinde tasarruf hakları bulunmaları nedeniyle *gens*'in bir parçası kabul edilmişlerdir⁶²⁴. Roma hukukunda mülkiyetin aile etrafında şekillenmesi de bu durumu doğrulamaktadır⁶²⁵.

Tiberius Gracchus'tan önce, Gracchus ailesinin üyeleri Roma devlet idaresinde üst düzey görevlerde bulunmuş, bu nedenle *nobilitas*'ın bir parçasını teşkil etmiştir. Tiberius Gracchus'un büyük dedesi İÖ 238 Sardinia'yı ele geçiren *consul* iken büyük amcası II. Kartaca savaşının en kritik dönemlerinde İÖ 215 ve 213'te iki defa *consul*luk yapmıştır⁶²⁶. Babası İÖ 177 ve 163 yıllarında iki defa *consulluk* yapmış, İÖ 169'da Roma devlet görevleri arasında şüphesiz en prestijlisi niteliğindeki *censorluk* görevinde bulunmuştur⁶²⁷. Baba Gracchus kariyerinin başında, İÖ 184 yılı halk *tribunu* iken Publius Cornelius Scipio Africanus'un kardeşi Lucius Cornelius Scipio Asiaticus'un Suriye Kralı III. Antiokhos'tan rüşvet aldığı iddiasıyla yeniden yargılanarak hapse gönderilmesine, kendisinin siyasi rakibi olmasına rağmen muhalefet etmiştir⁶²⁸. Diğer dokuz *tribununun*

⁶²³ Livius, X.8.9.

⁶²⁴ Mommsen, Vol. I, s. 200; Drummond, Framework, s. 146.

⁶²⁵ A. Berger, "Gens", **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**, Philadelphia, 1991, 482.

⁶²⁶ Broughton, Vol.I, s. 221; s. 253; s. 262.

⁶²⁷ İÖ 169'daki *censörlüğünde* mevkidaşı Gaius Claudius Pulcher ile *nobilitas* olmayan *equites*'in zengileşmesine karşı ihaleleri kısıtlayarak bk. Livius, XLIII.16.1 ve İÖ II. yüzyılın ilk yarısında azatlıların kırsal *tribuslarına* kayıtlanmalarını sağlayarak temsil durumunu iyileştiren düzenlemeyi iptal ederek *nobilitas*'ın hâkimiyetinin sürdürülmesine katkıda bulunmuşlardır bk. Livius, XLV 15. 1, Cicero, De Orationes I. 38.

⁶²⁸ İÖ 187'de Scipio'ların siyasi düşmanı Cato Maior'un çabası doğrultusunda, Scipio Asiaticus'un İÖ 189 Apamea görüşmeleri sırasında düşmandan rüşvet aldığı ithamıyla yargılanmış, ağabeyi Scipio Africanus müdahalesiyle bu yargılama sonuçsuz kalmış olsa da İÖ 184-3te yeniden yargılanması gündeme gelmiştir. Bk. Livius, XXXVIII.52.3vd.; Polybios, XXI.41.8, E. Gruen, "The 'Fall of the Scipios'", **Leaders and masses in the Roman world : Studies in Honor of Zvi Yavetz**, Ed. I. Malkin, Z.W. Rubinsohn, 1994, s. 77vd.; J. S. Ruebel, "Cato and Scipio Africanus", **The Classical World**, Vol. 71, No. 3, 1977, s. 170.

aksine tek başına Scipio'ların yanında yer alışı, Scipio Africanus'un o zaman beş yaşında olan kızı Cornelia ile nişanlanarak ve İÖ 172'de evlenerek bu aile ile akrabalık kurmasına yol açmıştır⁶²⁹. Cornelia'nın toplamda oniki çocuğu olmuş ve bunlardan İÖ 163'te Tiberius ve babasının öldüğü yıl İÖ 154'te doğan Gaius ve her ikisinden de büyük olduğu anlaşılan ve sonradan kardeşi Tiberius'un baş düşmanı, kuzeni Publius Cornelius Scipio Aemilianus'la (Scipio Africanus Minor) İÖ 146'dan önce evlendiği kesin olan kızı Sempronia⁶³⁰ hayatta kalmıştır⁶³¹. Cornelia'nın oğullarının eğitimlerine gösterdiği dikkat⁶³², şüphesiz onların kariyerini de şekillendirmiştir⁶³³. Baba ve anne tarafından *nobilitas* sınıfının parlak simalarıyla aralarındaki kan bağı, Gracchus kardeşlerin siyasi kariyerlerini olumlu etkilediği ileri sürülebilir⁶³⁴.

Tiberius Gracchus, erdemi ve soylu bir aileden gelmesi nedeniyle onbeş yaşında *augurluğa* seçilir ve İÖ 146'da III. Kartaca savaşında eniştesi Scipio Aemilianus'un emri altında *tribunus militum* olarak görev yapar⁶³⁵. İÖ 137 yılında İspanya eyalet *questorlûğüne*⁶³⁶ atanmıştır. Görevde olduğu süre boyunca, babasının İÖ 177'de *consullûğü* sırasında bu bölgede kurduğu patronajlık bağlarını geliştirmiştir. Bu bağlarla Numantialılarca kuşatılmış bir Roma ordusunu bir ateşkes anlaşmasıyla kurtarması, ona itibar kazandırmıştır. Ancak, senato ilgili ateşkes anlaşmasını aşağılayıcı bularak reddetmiş ve *consul* Gaius Hostilius Mancinus'u görevden azledilerek zincirlerle bağlı biçimde Numantialara rehin gönderilmesine karar vermiştir⁶³⁷. Tiberius'un aracılık yaptığı anlaşmanın yok sayılması ve amiri konumundaki Mancinus'un azledilmesi saygınlığını (*dignitas*) ve yetkinliğini (*auctoritas*) zedelemiştir. Kamuoyu önünde Tiberius'u destekleyen ancak senatoda anlaşma karşıtı faaliyetin arkasındaki

⁶²⁹ Casius Dio, XIX.65.1; Plutarkhos, Tib. Gracchus, I.

⁶³⁰ D. Stockton, **The Gracchi**, Oxford, 1979, s. 25.

⁶³¹ Plutarkhos, Tib. Gracchus, I.

⁶³² Cicero, Brutus, 211; Valerius Maximus, IV.4.1.

⁶³³ Plutarkhos, Tib. Gracchus, II.

⁶³⁴ Stockton, s. 28. Gruen, Generation, s. 97'de Gracchusların aile bağlarının onlara belirli bir prestij (*dignitas*) sağladığını iddia etmektedir.

⁶³⁵ Plutarkhos, Tib. Gracchus, IV. Tiberius'un Roma ruhban sınıfının dört önemli kolunun yer aldığı *collegia*'nın bir parçası olan (*quattuor amplissima collegia*) *augurluğu*, İÖ 300'de bu rahiplerin sayılarının artırılmasıyla ilgili olmalıdır.

⁶³⁶ L. A. Thompson, "The Relationship between Provincial Quaestors and Their Commanders-in-Chief", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Vol. 11, No.3, 1962, s. 340vd. *Consul* ve *questor* arasındaki ilişkiyi *patronus- cliens* ilişkisine benzetse de *questor*ların insiyatif alabildikleri anlaşılmaktadır.

⁶³⁷ Plutarkhos, Tib. Gracchus, V-VII.; Appianos, Hispaniensis, VI. 83. Broughton, Vol.I, s. 484.

eniştesiyle⁶³⁸ arasının açılması bu olaydan kaynaklanmıştır⁶³⁹. Nitekim, Scipio Aemilianus İÖ 134'teki ikinci *consullüğünde* İspanya'da Numatyalılara karşı savaş ilan ederek Tiberius'un anlaşmasını fiilen çiğnemiştir⁶⁴⁰. *Patronus-cliens* ilişkisindeki temel kavram olan *fidesin* ayaklar altına alınmasının⁶⁴¹ Tiberius'u, Scipio Aemilianus'un senatodaki rakibi Appius Claudius Pulcher'le ittifak kurmaya ittiği, bu nedenle Appius Claudius kızı Claudia ile evlenmesinin bunun üzerine gerçekleştiği düşünülmektedir⁶⁴².

Plutarkhos, Tiberius Gracchus'un, *questorluk* görevi için İspanya'ya yola çıktığında Toskonya'dan geçerken, arazilerin sürüler ve barbar köleler haricindeki ıssızlığından ve ev duvarlarına, revaklara ve anıtlara yazılmış devlet arazisinin yoksullar yararına dağıtılmasına yönelik sloganlardan etkilendiğini belirtir⁶⁴³. Halkın askerlik ve vergilerle ezilmesi⁶⁴⁴ ve genişleme eğilimindeki köle işgücüne dayanan *latifundiaların* köylüyü toprağından etmesi⁶⁴⁵ olgularının yoğunluk kazandığı İÖ II. yüzyılda, *assidui* sınıfından askerlerin sayısında azalma hissedilir boyutlara ulaşmıştır⁶⁴⁶. İÖ IV. yüzyıl plebs mücadelesinin kazanımlarıyla halkın meclisler ve temsilcileri aracılığıyla iradesini gösterebilmeleri bir çiftçi-asgerlere dayanan şehir devleti örgütlenmesiyle mümkündür⁶⁴⁷. Roma vatandaşlığı ile silah taşıyabilmek arasındaki ilişki, vatandaş kelimesi için *quiris/quiritesin* mızrak kelimesinden⁶⁴⁸ ve halk için kullanılan *populusun* *populare* akın

⁶³⁸ Plutarkhos, Tib. Gracchus, VII. Scipio ile Gracchus arasında ayrılığın başlangıcının bu olay olduğunu belirtmektedir.

⁶³⁹ Cicero, Brutus, 103.

⁶⁴⁰ Stockton, s. 29.

⁶⁴¹ E. Badian, **Foreign Clientelae, 264-70 B.C.**, Oxford, 1958, (Foreign), s. 123vd. Tiberius Gracchus'un İÖ 170lerde yerli halkla kurduğu patronajlık ilişkisinin belirli bir sukûnet sağladığını ve bunun Scipio tarafınan sonlandırıldığını belirtmektedir.

⁶⁴² Plutarkhos, Tib. Gracchus, IV.'de Claudia ile evliliğini İÖ 146'dan önce vermektedir, F. Münzer, Roman Aristocratic Parties and Families, (trns. T. Ridley), Baltimore, 1999, 247'de "Scipio partisine" karşı İÖ 143'te Gracchus'un evliliğiyle bir ittifak kurulduğunu iddia etse de Stockton, s. 30'da İÖ 136-135 yıllarında evliliğin gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Ayrıca bk. J.Briscoe, "Supporters and Opponents of Tiberius Gracchus", **The Journal of Roman Studies**, Vol. 64, 1974, ss.125-135.

⁶⁴³ Plutarkhos, Tib. Gracchus, VIII.7; İtalya'da Tiberius Gracchus'un *tribunluk* görevinden önce İÖ 143 Minturnae, İÖ 139'da başlayan aralıklarla İÖ 132'e kadar süren Sicilya köle isyanları Roma için ciddi güvenlik sorunlarına yol açtığı bir gerçektir. Özellikle Sicilya'daki isyanın Gracchus'un reformunda etkisi için bk. Appianos, *Bella Civilia*, I.9.

⁶⁴⁴ Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, XLI.

⁶⁴⁵ Plinius Maior, *Naturalis Historia* XVIII. 35.

⁶⁴⁶ Appianos, *Bella Civilia*, I.7; Brunt, *Manpower*, 76.

⁶⁴⁷ Patricius-Plebs mücadelesinde halk, genellikle silah bırakarak savaşmayı red ederek haklarına kavuşabilmiştir bk. Livius, II.32-33.

⁶⁴⁸ Yine *quiris* kelimesinden türetilen bir isim, Quirinus gök yüzüne bir çekildikten sonra Roma'nın efsanevi kurucusu Romulus'un tanrısal ünvanı olmuştur. Bk. Plutarkhos, *Romulus*, XXVIII.3-4.

düzenleme filinden türetilmesinde kendisini gösterir⁶⁴⁹. Tiberius Gracchus, *mos maiorum* ideali gereği, halkın kendi toprağına sahip olabildiğı ve kendi silahıyla donanabildiğinde eski *virtus*un dirileceğini düşünmüştür⁶⁵⁰.

Muharip askerlerin, *veteranus*, cephede bulunmaları dolayısıyla uğradıkları kayıpların telafi edilmesine ilk defa, II. Kartaca Savaşı sonrasında rastlanmaktadır. Savaşın getirdiğı uzun süreli askerlik yükümlülüğü, Scipio'nun Afrika ve İspanya'da savaşmış askerlerin maddi kayıpları karşılığında, hizmet tazminatı niteliğini işaret eden biçimde, görevli oldukları her yıl için iki *iugerum* arazi hissesine sahip olmaları kararlaştırılmıştır⁶⁵¹. Komutanların emri altında savaşmış askerlerini ödüllendirilmesi, Cumhuriyet'ten ziyade komutanlarına bağlanan ve bu bağlılığı geleneksel *patronus-cliens* ilişkisi çerçevesinde kuran muharip (*veteranus*) askerleri yaratmıştır. Geç Cumhuriyet döneminde asker – siyasetçi figürlerinin emri altındaki askerleri siyasi konumlarını güçlendirme amacıyla kullanmalarına sıklıkla rastlanılmıştır⁶⁵². Tiberius Gracchus'un toprak reformu toplumsal bir amaçla, *ager publicus* arazilerinin kullanımının sınırlandırılıp artakalan arazinin hisseler halinde dağıtılarak mülksüzleşen köylüleri yeniden kendini donatabilen çiftçi-asgerler (*assidui*) haline getirerek bu problemi aşmayı amaçlamıştır⁶⁵³. Tiberius'un yaptığı toprak reformunun önceki *leges*

⁶⁴⁹ C. T. Lewis "Populor", *A Latin Dictionary*, Oxford, 2002, s.1399

⁶⁵⁰ Altınçağ düşüncesi Eskiçağ toplumlarının dünya görüşlerinin sınırlarını çizmiştir. M. Eliade, *The Sacred and the Profane; the Nature of Religion*, Trns. W.R. Trask, New York, 1959, s. 29vd. kaostan kosmosa çıkış evresinin insanlığın özlem duyduğu dinginliği yansıttığı inancı, Eskiçağ mitolojilerinde sık rastlanan bu motifin ilgili inançtan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Değişimin yozlaşmayla bir tutulduğu Altınçağ düşüncesi Roma'da *mos maiorum* idealizasyonu ile tezahür etmiştir. Finley, *Politics*, s. 64'de kamuoyun kavramının bulunmadığı Eskiçağ topluluklarında değerlendirme kriterinin *mos maiorum* ve *nomos* gibi atalar töresine göre belirlendiğini ileri sürer.

⁶⁵¹ Livius, XXXI.49'da İÖ 200'deki bu arazi dağıtımının bir decemvir komisyonu tarafından yapıldığını yazar.

⁶⁵² Brunt, *Fall*, s. 435vd.

⁶⁵³ Appianos, *Bella Civilia*, I.11'de Tiberius Gracchus'un reformunun nedenlerini açıklarken askerlik yapabilen kişilerin yapamayanlardan daha işe yarar olduklarını bunların kamu yararına adanmışlıklarının daha fazla (καὶ τοῖς δημοσίοις εὐνοότερος ὁ κοινὼνός) olmasını ileri sürer.

agrorum düzenlemelerinden⁶⁵⁴ farkı, sistematik bir kolonizasyon programı ile bir komisyon eliyle yürütülerek⁶⁵⁵ *assidui*nin ayağa kaldırılması amacını gütmesidir⁶⁵⁶.

Tiberius Gracchus'tan yedi yıl önce *assidui* sınıfından vatandaşlara yönelik toprak reformu ile ilgili yasa teklifinin benzeri, ilginç bir şekilde, Scipio çevresinin üyesi ve Scipio Aemilianus'un yakın arkadaşı İÖ 140 yılı *consulu* Gaius Laelius tarafından sunulsa da senatonun şiddetli tepkisi sonucu hayata geçirilememiştir⁶⁵⁷. İÖ 137'de meclis mahkemelerinde gizli oylamaya yasasını Scipio Aemilianus'un desteklemesi, aslında aristokrasi yanlısı siyasetçilerin yeri geldiğinde halk yararına uygulamaları hayata geçirerek kendilerine siyasi avantaj sağlamak amacıyla başvurdıkları popülist metotda örnek teşkil etmektedir⁶⁵⁸.

Aralık İÖ 134'te Tiberius Gracchus *tribun* olduğunda İÖ 367'de plebs *tribunları* C. Licinius Stolo ve L. Sextius Lateranus tarafından çıkarılan Lex de Modo Agrorum'un aslında tekrar yürürlüğe girmesi amacına güden arazi yasasını açıklar⁶⁵⁹. Buna göre kamu arazilerini (*ager publicus*) halihazırda kira kontratı olmadan elinde tutan *possessores*, 500 *iugerum*luk araziden kira ödemeden tasarrufta bulunabilecekler, her bir çocuğu için de ek 250 *iugerum* olmak üzere en fazla bin *iugerum*luk araziye işgal edebilecekti⁶⁶⁰. Yasa, İÖ 367 *Lex de Modo Agrorum*'a göre tasarruf sahiplerine ve varislerine kalıcı mülkiyet tanınmasıyla ayrışması bakımından daha uzlaşmacı görünmektedir⁶⁶¹. *Possessorların* ellerindeki arazilerde mevcut mülklerinin de ücreti karşılığında kamulaştırılmasına dair

⁶⁵⁴ Kral Servilius Tullius döneminde topraksız vatandaşlara toprak dağıtımı için bk. Dionysios Hal, IV, 13. İÖ 486 *consulu* Spurius Cassius Viscellinus'un akim kalan arazi yasası Lex Cassia için bk. Livius, II.41. İÖ 486-367 yıllarındaki arazi yasalarının genel bir değerlendirmesi için bk. A. Stephenson, **Public Lands and Agrarian Laws of the Roman Republic**, Baltimore, 1891, ss. 26-36.

⁶⁵⁵ Livius, VI.21'de İÖ 379'da beş kişilik bir komisyon kurularak Pomptinus arazisinin topraksız plebslere hisseler halinde dağıtıldığını belirtmesinden komisyon eliyle arazi hisselerinin tevdiinin eski bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁵⁶ Appianos, *Bella Civilia*, I.11.

⁶⁵⁷ Plutarkhos, *Tib. Gracchus*, VIII.4'te bu teklifi geri çekmesi üzerine Romalıların kendisine tedbirli anlamına gelen *sapiens* lakabını verdiklerini belirtmektedir. Mommsen, Vol.III, s. 87vd.; Broughton, Vol.I, s. 479. Scipio Aemilianus bu sırada İÖ 142 yılında başladığı censorsluk görevinin ikinci yılındaydı.

⁶⁵⁸ Brunt, *Conflicts*, s. 66'de Scipio Aemilianus'un İÖ 146 ve İÖ 132'deki *consullüklerinde* popülist metotlara başvurduğunu belirtir. Taylor, *Forerunners*, s. 26vd. H.H. Scullard, **From Gracchi to Nero, A History of Rome from 133 B.C. to A.D. 68**, New York, 2011, (Nero), s. 20.

⁶⁵⁹ İÖ 367'deki yasa için bk. Livius VI.35.5; Appianos, *Bella Civilia*, I.8.

⁶⁶⁰ Appianos, *Bella Civilia*, I.9; Livius, *Periochae*, LVIII.1'de en fazla bin *iugerum* büyüklüğündeki arazinin *pater familias*ın elinde olabileceğini belirtir. Mommsen, Vol.III, s. 90.

⁶⁶¹ Appianos, *Bella Civilia*, I.11.

hükümlerin yasada yer aldığı anlaşılmaktadır⁶⁶². Tüm bunlar göz önüne alındığında Tiberius'un yasasının getirdiği yenilik, *possessor*lara miras hakkını tanınması, *possessor*ların haksız tasarrufta bulunduğu arazi üzerindeki malların satın alınması ve bir komisyon ile devamlılığının sağlanmasıdır⁶⁶³.

Yasaya göre *ager publicus* haline gelen araziler, üç kişilik komisyon (*collegium*) tarafından devredilemez hisseler halinde yoksullara dağıtılacaktı⁶⁶⁴. Üç kişiden teşekkül eden ve bir yıllık süreyle *tribus* meclisi tarafından seçilen komisyonun ilk üyeleri Tiberius, kardeşi Gaius ve kayınbabası, İÖ 136'dan beri *princeps senatus* olan Appius Claudius Pulcher'dir⁶⁶⁵. Eski *ensor* ve *princeps senatus* sıfatıyla kayınbabasının ve o sırada Scipio Aemilianus'un komutası altında *tribunus militum* göreviyle İspanya'da bulunan kardeşi Gaius'un komisyonda yer almasının yanında, arkadaşı P. Mucius Scaevola'nın İÖ 133 yılında *consulluk* yapması, yine dostlarından İÖ 132 yılında *pontifex maximus* ve İÖ 131 *consulu* seçilecek olan Gaius Gracchus'un kayınbabası P. Licinius Crassus Mucianus'un desteği, hasmı Scipio Aemilianus'un *proconsul* sıfatıyla İspanya'da bulunması gibi unsurlar, şüphesiz Tiberius'a yasanın zamanlaması konusunda avantaj sağlamıştır⁶⁶⁶.

Kamu arazisi üzerinde tasarrufta bulunan müttefik veya Latin statüsündeki *possessor*un 500 *iugerum* üzerindeki araziyi teslim ettikleri, buna karşılık ellerindeki toprağın resmi sahibi haline gelmeleri dolayısıyla bu durumdan kazançlı çıktıkları dahi

---

⁶⁶² Plutarkhos, Tib. Gracchus, IX.

⁶⁶³ Stephenson, s. 72.

⁶⁶⁴ Komisyonun yetkileri konusunda C. Dart, "The Impact of the Gracchan Commission and the Dandis Power of the Triumvirs", *Hermes*, Vol. 139, No.3, 2011, ss. 337-357.

⁶⁶⁵ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XIII; Appianos, *Bella Civilia*, I.13. Appius Claudius Pulcher İÖ 136'yılında *ensor* olduktan sonra kendisinden önce *ensorluk* yapmış Scipio Aemilianus'u ataması gerekirken, kendisini *princeps senatusluğa* atamıştır. Bk.Plutarkhos, Tib. Gracchus, IV.1. Hayat boyu süren ve prestijli bir görev olan *princeps senatus* genellikle *patricius maiores gentes* mensubu eski *ensor*lerden seçilirdi. E. Badian, "Princeps Seantus", *The Oxford Ancient Dictionary*, 1999, s. 1247. Normal şartlar altında en yaşlı ve saygın *patriciuslar* bu göreve seçilebilirken kimi zaman M. Aemilius Lepidus gibi kişilerin *ensor*ler tarafından altı defa (İÖ179-154) senato listesinin başına yazılmasından, bu görevin ömürboyu sürse de kimi zaman değişiklik yapılabileceği anlaşılmaktadır. Livius, *Periochae*, XLVIII.11.

⁶⁶⁶ E. Badian, "Tiberius Gracchus and the Beginning of the Roman Revolution" Ed. H.Temporini, *Aufstieg und Niedergang Der Römischen Welt*, Band 1 Politische Geschichte, Berlin, 1972, (Beginning), s. 690vd; Mommsen, Vol.III, s. 92; A. Lintott, "Political History, 146-95 B.C.", *The Cambridge Ancient History (CAH)*, 2nd Edn., Vol. 9 The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C., Cambridge, 2006, (Political), s. 65.

ileri sürülebilir⁶⁶⁷. Appianos, *Bella Civilia*, I.13'de yasanın tüm İtalya halklarına yarar sağlayan yönünü işaret etmesi⁶⁶⁸, yine muhtelif yerlerde kölelere karşı İtalya ırkını vurgusu, müttefiklerin de yasanın yararlanıcıları arasında olabileceğini düşündürse de Cicero, *De Re Publica*, III.41'de Tiberius Gracchus'un Latin ve müttefik hak ve statüleri yok sayarak vatandaşların yarısına hareket ettiğini belirtir. Ancak Cicero'nun bu görüşü komisyonu kötüleme amacını güden, vatandaşlık hakkına sahip bulunmayan ve büyük oranda kamusal arazilerde *tassarfuta* bulunan *possessorların/occupatorların* görüşlerini yansıtmaktadır⁶⁶⁹. *Ager Romanus*'u müttefik ve Latin hukuklu toplulukların arazilerinden tefrik ettikten sonra *ager publicus* arazisinin yasa uyarınca taksimatını yapması arazi reformu için komisyonun öncelikli işlemidir. Nitekim, İÖ 130'da komisyonun çalışması boyunca ortaya çıkan sorunlar⁶⁷⁰, komisyonun en kıdemli üyesi M. Fulvius Flaccus'un İÖ 125 *consulu* olarak müttefik topluluklara vatandaşlık verilmesi teklifinin esasını teşkil edecektir⁶⁷¹. Buradan yola çıkarak, İÖ 91-87 yılların Roma ve müttefikleri arasında çıkan savaşla en kanlı boyuta ulaşan müttefik toplulukları mensuplarının vatandaşlığı meselesi, ilk defa Tiberius Gracchus'un kurduğu komisyonun çalışmaları dolayısıyla gündeme gelmiştir.

Komisyonun vatandaşlara dağıttığı arazinin büyüklüğünün toplamda 30 *iugerum* olduğu uzun zamandır kabul görmektedir⁶⁷². Dağıtılan arazi hakkındaki bu kanı, İÖ 111'deki, arazi yasasına dayanmaktadır⁶⁷³. Bu dönemde, bir *iugerum* arazinin ortalama değerinin 250 *sestertius* olduğu kabul edilirse⁶⁷⁴ ve 30 *iugerum*luk hissenin bir adamı 7. 500 *sestertius* değerinde mülk sahibi haline getirerek, *comitia centuriaya* yüksek

---

⁶⁶⁷ Stephenson, s. 41.

⁶⁶⁸ Stockton, s. 42.

⁶⁶⁹ Cicero, *De Re Publica*, I.31' de komisyon üyeleri karşısına Latin ve müttefik haklarını savunan Scipio Aemilianus ve Laelius'u komumlandırırmaktadır, Stockton, s. 44.

⁶⁷⁰ Appianos, *Bella Civilia*, I.18-19'da İÖ 129'da İtalyan müttefiklerinden ileri gelen kişilerin komisyonun haksızlıkları karşısında Scipio Aemilianus'a başvurarak komisyon yetkilerinin bir Senato kararıyla görevli *consuller*den birine devredildiğini belirtmektedir. Livius, *Periochae*, LIX.15 İÖ 129'da komisyonun çalışmaları sonucunda isyanlar çıktığını belirtir.

⁶⁷¹ Appianos, *Bella Civilia*, I.21; Vallerius Maximus, IX.5.1.

⁶⁷² Mommsen, Vol.III, s. 91; Stephenson, s. 70.

⁶⁷³ FIRA, s. 74, (III.11.14)

⁶⁷⁴ İÖ I. yüzyılda yaşamış yazar L. Iunius Columella, *De Re Rustica*, III.3.8'de işlenmemiş bir *iugerum* büyüklüğündeki ortalama verimlilikteki bir arazinin değerini 1000 *sestertius* kabul etmektedir. Lintott, *Political*, s. 65'te İÖ II. yüzyılın son yarısında ortalama verimlilikte bir *iugerum* büyüklüğünde arazinin 250 *sestertius* olduğunu düşünmektedir.

censustan dahil etmesi gerekmektedir⁶⁷⁵. Campania bölgesi örneğindeki⁶⁷⁶ gibi verimlilik esasına göre arazi hisselerinin ebatının değiştiği de göz önüne alınmalıdır. 30 *iugerum* büyüklüğünde bir arazinin, yaklaşık 78 dönüm, bir çiftçi ailesinin dönemin teknolojisi bağlamında azami işleyebileceği miktardır⁶⁷⁷. Bununla birlikte, İtalya’da kurulan Roma vatandaş kolonilerinde dağıtılan arazinin 10 *iugerumu* aşmadığı dikkate alınırsa, komisyonun İtalya’da kurulan vatandaş koloni yerleşimlerinde aynı örneği takip ettiği öne sürülebilir⁶⁷⁸.

İÖ 111 *Lex Agraria*, İÖ 133’ten itibaren süre gelen arazi ölçümü ve yeniden arazi tahsisi işlemlerinin sonucunu belirtmektedir⁶⁷⁹. İlk on satırda, İÖ 133’te kamuya ait çeşitli arazileri ve binaları sıraladıktan sonra, bu yıldan itibaren tahsis edilen arazilerin hepsi özel mülk olarak ilan edilmiş ve *census* kaydında ibraz edilebilir hale getirilmiştir. Bunlar sonradan kiradan ve vergiden muaf tutulmuşlardır. Kitabeden kalan üçüncü ve onbeşinci satırdaki parçalarda, İÖ 133’deki reformun uygulanmasına dair tamamlayıcı hükümleri bulunduğu anlaşılmaktadır⁶⁸⁰. Buna göre, komisyonun arazi dağıtımından yalnızca Roma vatandaşlarının yararlandığı anlaşılmaktadır. Metnin elde kalan parçalarından eski kararların tekrarlarının tesbiti mümkün olmamakla beraber; arazinin kamusal mülkiyete aitliğinin İÖ 133 yılındaki düzenlemeye göre kurgulandığı düşünülebilir⁶⁸¹. Sonuç itibarıyla, Tiberius’un yasası, Roma vatandaşlarının tasarrufundaki kamusal arazileri hisselerini özel mülke dönüştürmekle ilgilidir⁶⁸². Romalı olmayanların ellerinde tuttıkları araziye konu etmediği ileri sürülebilir⁶⁸³.

⁶⁷⁵ Brunt, *Manpower*, s. 403vd. İÖ II. yüzyılın ikinci yarısında *infra classem* için asgari mülk sahipliği sınırının 1.500 as yani 150 sestertius kabul eder; Mattingly, *Property*, s. 105’de Gracchuslar döneminde bir sesterius’un 16 asses değerinde olduğunu belirtir.

⁶⁷⁶ Cicero, *Ad Atticum*, II.16.1 İÖ 58’de çıkarılan arazi yasasında Campania’da yoksullara 10 *iugerum* büyüklüğünde arazi dağıtımının insanları kışkındıracak ölçüde olduğunu söyler.

⁶⁷⁷ Stephenson, s. 41, Scullard, *Nero*, s. 22.

⁶⁷⁸ Stephenson, ss. 60- 61’de İÖ 367-133 arasında kurulan koloni ve dağıtılan hisse miktarını listelemektedir. Finley, *Economy*, s. 105; Brunt, *Manpower*, s. 193vd.

⁶⁷⁹ *Tabula Bembina* adı verilen tunç tabletlere kazındığı için bazen bu adla anılan İÖ 111 yılı arazi yasası, halk *tribunu* Sp. Thorius tarafından sunulan yasa olduğu anlaşılmaktadır. H. B. Mattingly, “the Agrarian Law of the “*tabula Bembina*””, *Latomus*, Vol. 30, Fas. 2, 1971, s. 282.

⁶⁸⁰ FIRA, ss. 72-74. (III.11.3-15)

⁶⁸¹ Lintott, *Political*, s. 63.

⁶⁸² Plutarkhos, *Tib. Gracchus*, XXI.1 senatonun kamusal arazinin dağıtılmasına direnemediğini vurgular.

⁶⁸³ A. Lintott, **Judicial Reform and Land Reform in the Roman Republic**, Cambridge, 1992, (Judicial), s. 223vd. Roma vatandaşları olmayanların Latin hukuklu topluluk mensupları hariç müttefiklerin ve

Komisyonun çalışmaları sonunda, *possessor*ların elinde kalan kamu arazileri *ager privatus* haline gelmiştir⁶⁸⁴. Bu türden araziye ellerinde bulunduran *possessor*ların durumları *possessio perpetua* şeklinde düşünülmüş ve kendilerine bırakılan kısım *ager privatus* sayılmıştır⁶⁸⁵. Bununla birlikte, *possessor*ların Campania bölgesindeki gibi verimli kamu arazileri üzerindeki tasarruflarına karşı bir çalışma yapılmadığına dair Cicero'nun ifadesi bulunmaktadır⁶⁸⁶. Reform kapsamında, yoksullara verilen arazinin devredilememesi için tasarrufta bulunanların Gaius Gracchus'un *tribunluğ*ünde hazineye sembolik bir kira ödemesi kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır⁶⁸⁷. Tiberius Gracchus'un kamu arazisinde tasarrufta bulunanların hazineye vergi ödenmesi, *vectigalis* yöntemini kullandığı kesin olmamakla birlikte, Tiberius Gracchus'un İÖ 133 yasasına göndermelerde bulunan ve kararları buna isnad eden İÖ 111 yılı arazi yasasına göre Afrika'da kurulan Roma kolonisi Iunonia'da tasarruf sahiplerinden vergi alındığı belirtilmektedir⁶⁸⁸. Tiberius Gracchus'un nihai amacı niteliğindeki *assidui* sınıfından orduya katılımın sağlanması uyarınca, arazi sahiplerinin *censusa* dahil edildiği anlaşılmaktadır⁶⁸⁹.

Tiberius Gracchus'un, Aralık İÖ 134'te seçim kampanyasında kullanmak üzere arazi yasasını halka duyurduğu düşünülebilir⁶⁹⁰. Arazi yasasını açıkladığı, *contioda* verdiği söylevi çarpıcı ifadelerle doludur: “*İtalya'nın vahşi hayvanlarının dahi başlarını sokacak yerleri var; ancak İtalya için savaşmış ölenler, havadan ve gün ışığından başka bir şeye sahip değillerdir. Yersiz yurtsuz, eşleri ve çocuklarıyla göç eder dururlar.*

---

yabancıların *commercium* hakları olmadıklarından *Ager Romanus* üzerinde sahiplik haklarını olmasını mümkün bulmamaktadır.

⁶⁸⁴ E. Hermon, “La loi agraire de Tiberius Gracchus”, **Ktema**, No. 1, s. 186'da Tiberius Gracchus'un reformunun nihai amacının kamusal arazinin özelleştirilmesi iddia eder.

⁶⁸⁵ Stockton, s. 59, S. T. Roselaar, **Public Land in the Roman Republic: a Social and Economic History of the Ager Publicus**, Phd. Thesis, Leiden University, Leiden, 2008, s. 228.

⁶⁸⁶ Cicero, *De Lege Agraria*, II.81. Bununla beraber, Lintott, *Judicial*, s. 203vd. Capua'da bulunan sınırtaşlarının Cicero'nun ifadesini belirsizleştirdiğini ancak genel anlamda *Ager Campanus*'un cumhuriyetin sonuna kadar ihale usulüyle *possessor*lar'a kiralandığını belirtmektedir. Cicero, *De Lege Agraria*, I.21 ve II.81'de ellerindeki güce rağmen Gracchusların ve Sulla'nın *Ager Campanus*'a dokunmadıklarını, İÖ 64 yılı halk *tribunu* Rullus'un arazi yasasında Campania'daki araziler üzerinde koloni kurma tasarısını eleştirir.

⁶⁸⁷ Plutarkhos, C. (Gaius) Gracchus, IX.2, Stockton, s. 42.

⁶⁸⁸ FIRA, s. 85 (III.11.82); L. De Ligt, “Studies in Legal and Agrarian History IV: Roman Africa in 111 B.C.” **Mnemosyne**, Vol. 54, Fasc.2, 2001, s. 187.

⁶⁸⁹ Badian, *Beginning*, s. 673vd.

⁶⁹⁰ Stockton, s. 61.

*Komutanları askerlere, düşmanlardan ataların mezarlarını ve kutsal yerleri korumalarını emrederken yalan söylerler; çünkü bunların ne tevariüs ettikleri sunakları ne de atalarının yattığı mezarlığı vardır; en nihayetinde, zengilik ve sefekat içindekiler uğruna savaşır ölürler. Kendilerine yeryüzünün efendileri derler, ancak kendilerine ait bir avuç toprakları dahi yoktur”⁶⁹¹. Yasayı destekleyenler ve yasadaki faydalanmak isteyenler hali hazırda kırsal kesimde yaşayan insanlardır; görünüme göre bunlar kiracı, ortakçı-rencber ve kendilerine ait az miktarda arazileri bulunan çiftçilerdir⁶⁹². Bununla birlikte, Roma’ya akın edenler arasında yalnızca ihtiyaç sahipleri değil, yasal düzenlemeyle tasarruf altında tuttıkları toprakların önemli bölümünü kaybedecek *possessores/occupatores*de bulunmaktaydı⁶⁹³. Cicero, *optimates*in Tiberius Gracchus’un yasasına karşı tepkilerini: “*Tiberius Gracchus’un yaptığı arazi yasası, yoksulların talihini döndürmesi nedeniyle halk için makul idi. Optimates, bu yasayla anlaşmazlıkların ortaya çıkacağını görmüş ve karşı çıkmıştır. Ayrıca zenginler, eski zamanlardan beri ellerinde tuttıkları mülklerinden mahrum bırakılarak Cumhuriyetin muhafızlarının silahsızlandırıldığı kanısına varmışlardır*” şeklinde aktarır⁶⁹⁴. Bankerler ve tefecilerin *ager publicus* arazileri teminatına dayanarak verdikleri borçlar dolayısıyla çıkarları, arazi yasası nedeniyle tehlikeye düşmüş görünmektedir⁶⁹⁵.*

Tiberius, *comitia tributa*nın alt komisyonu *concilium plebe*ste yasa tasarısını *plebiscitum* yoluyla onaylanması amacıyla sunmuştur⁶⁹⁶. Tiberius’un senatoyu atlayarak doğrudan *plebiscitum*a başvurması senatoda ortaya çıkan muhalefete karşı aldığı bir

⁶⁹¹ Plutarkhos, Tib. Gracchus, IX.4-5; Annius Florus, (Epitoma De Tito Livio), II.3.14’te yeryüzünün ve milletlerin fatihi olan halkın başlarını sokacak yuvaları ve sığınacak ocakları yoktur. “ne populus gentium victor orbisque possessor laribus ac focus suis exulare”

⁶⁹² Lintott, Political, s. 66; Brunt, Conflicts, s. 79’da Tiberius Gracchus’un şehre göç etmiş çiftçileri geri döndürme gibi bir amacının olmadığını, şehirlerde bulunan plebs urbananın çoğunlukla azatlılardan ve çiftçilikle ilgisi olmayan insanlardan teşekkül ettiğini ileri sürer.

⁶⁹³ Appianos, Bella Civilia, I.10.

⁶⁹⁴ Cicero, Pro Sestio, 103 “agrariam Ti. Gracchus legem ferebat: grata erat populo; fortunae constitui tenuiorum videbantur; nitebantur, contra optimates, quod et discordiam excitari videbant et, cum locupletes possessionibus diuturnis moverentur, spoliari rem publicam propugnatoribus arbitrabantur.”

⁶⁹⁵ Appianos, Bella Civilia, I.10’da tefecilerden başka kızlarının çeyzlerini kamu arazilerinden verenlerin de çıkarlarının zarar gördüğünü belirtir.

⁶⁹⁶ Gellius, XV. 27 İÖ 287’de Lex Hortensia ile plebiscitum’un tüm devlet için bağlayıcı hale geldiğini belirtir. Cicero, De Inventione, II.52’de Gaius Flaminius’un optimates ve hatta babasının rostra’da kendisini engellemesine rağmen yasayı plebiscita yoluyla arazi yasasını geçirdiğini belirtmektedir.

önlemdir⁶⁹⁷. İÖ 232’de Gaius Flaminius’un aynı yöntemle arazi yasasını yürürlüğe koyduğu bilinen bir olaydır⁶⁹⁸. Bununla birlikte, Tiberius’un eski arkadaşı İÖ 133 yılı *tribun*larından kendisi de bir *possessor* olan Marcus Octavius, yasaya muhalefet etmiştir⁶⁹⁹. M. Octavius *possessores/occupatores* tarafından yasa tasarısını oylamada veto etmesi için ikna edilmiştir⁷⁰⁰. Tiberius, M. Octavius’u vetosunu çekmesi için ikna etmeye çalışsa da⁷⁰¹ M. Octavius vetosunu sürdürünce “halk yarına düzenlenen yasayı” engellemekle itham edilip *tribunluğu* düşürülmüştür⁷⁰². Bir *tribun*un görevinden el çektilmesi, daha önce benzerine rastlanılmayan bir işlem olduğundan Tiberius’un artan gücünden çekinmesi nedeniyle İÖ 153 yılı *consulu* senatör Titius Annius, onu, bir *tribun*un dokunulmazlığını (*sacrosanctus*) çiğnemekle suçlamıştır⁷⁰³. Tiberius ise “ bir *tribun*un halkın gücünü yok saymasının kendi yetkisinin dayanağını yıkması anlamına geldiği için o kişinin *tribun* sayılamayacağını” tezini ileri sürmüştür⁷⁰⁴. M. Octavius’un yerine Quintus Mummius *tribun* seçilmiş, yasa onaylanmış, Tiberius, kardeşi Gaius ve kayınpederi Appius Claudius Pulcher arazilerin durumuna karar veren ve dağıtımından sorumlu üç kişi (*IIIviri agris iudicandis adsignandis*) komisyonu üyeliğine seçilerek göreve başlamışlardır⁷⁰⁵.

⁶⁹⁷ Badian, Beginning, 694vd. İÖ 287’den itibaren plebiscitum’un bağlayıcılığını belirtmekle beraber *tribunların*, genelde, geleneğe göre yasa tekliflerini senatonun auctoritas’ına sunduğunu belirtir.

⁶⁹⁸ Badian, Beginning, s. 696; Stockton, s. 63.

⁶⁹⁹ Plutarkhos, Tib. Gracchus, X.5’te Tiberius’un M. Octavius’u ikna etmek için arazisine istediği ücretin daha fazlasını vermeyi teklif ettiğini yazar.

⁷⁰⁰ Plutarkhos, Tib. Gracchus, X.1-2’de *concilium*daki oylamadan önce *contioda* Octavius ve Tiberius arasına atışmaların yaşandığını yazar. Appianos, Bella Civilia, I.12’de halk meclisinde ortaya çıkan bu anlaşmazlığın senatoya taşınmasını önerenlere karşılık Tiberius’un senatoda yeterli destek görmediğinden tekrar halk meclisine yasayı sunduğunu belirtir.

⁷⁰¹ Plutarkhos, Tib. Gracchus, X.4-7’de Tiberius’un yasasının öncelikle oylanmasını sağlamak amacıyla diğer tüm yasa tekliflerinin ve kamu işlerinin askıya alınmasını ve hazinenin kapatılmasını sağladığını bunun üzerine zenginlerin (κτηματικοί) Tiberius’u öldürmek için suikastçiler tuttuğunu anlatmaktadır.

⁷⁰² Bir *tribun*un veto yetkisini plebs çıkarına karşı kullanması sıradışı bir durumdur. Buna dair bir örnek, Livius, XXXVIII.36.7-9’da İÖ 188’de Arpinium, Formiae, Fundi şehirlerine vatandaşlık hakkı verilmesini teklifini sunan *tribun* Gaius Valerius Tappo’nun teklifini, dört mevkidaşı, senatonun onayını almadığı gerekçesiyle kullandıkları vetolarını oy hakkı vermenin halk meclisinin imtiyazı olduğunu ileri sürülerek geçersiz kılınarak yasanın kabul edildiğini anlatmaktadır.

⁷⁰³ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XIV.4-6.

⁷⁰⁴ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XV.; Polybios, XVI.16.5’te bir *tribun*un halkın her isteğine dikkat göstermek zorunda olduğunu yazar.

⁷⁰⁵ Appianos, Bella Civilia, I.12; Plutarkhos, Tib. Gracchus, XIII.2 *tribun*un adını Mucius şeklinde verir ve Tiberius Gracchus’un cliens’i (πελάτην αὐτοῦ) olduğunu ileri sürer.

Senato, Tiberius'u komisyonun çalışmaları için istediği ödeneği vermemiştir⁷⁰⁶. Senatoda komisyonun bütçe talebine muhalefet eden ve Tiberius'un haddini aştığını ileri süren grubun başında ise kuzeni, İÖ 138 yılı *consulu* ve aynı zamanda bir *possessor* olan Scipio Nasica bulunuyordu⁷⁰⁷. Komisyonun çalışmalarında, arazi ölçümü için mesahacılara, ulaşım için hayvanlara ve yeni yerleşimcilerin giderleri için yüklü ödeneye ihtiyacı vardı⁷⁰⁸. Bu sırada, Pergamon kralı III. Attalos Philometer'in Roma halkına vasiyetle bıraktığı mirası, Roma siyasetinin gündemine gelmiştir⁷⁰⁹. Tiberius, komisyonun ve yeni yerleşimcilerin ihtiyaç duyduğu kaynağın kralın hazinesinden karşılanmasını teklif etmiştir⁷¹⁰. Ayrıca, III. Attalos'un vergiden bağışık tuttuğu şehirler için kararların⁷¹¹, kralın mirasçısı, *populus Romanus*'un⁷¹² temsil edildiği *concilium plebis* tarafından alınacağını açıklamıştır⁷¹³. M. Octavius'un *tribunluğunun* düşürülmesi ve teammül gereği kendi yetki alanına giren maliye ve dış politikada⁷¹⁴ halk meclisinin tasarrufta bulunması talebi senatoyu rahatsız etmiştir⁷¹⁵. İÖ 141 *consulu* senator Q. Pompeius, Pergamon elçisi Eudemus'un ona krallık alametleri sayılan taç (diadem) ve mor kaftan (πορφύρα) sunduğunu, bu haliyle, Tiberius'u müstakbel kral gibi kabul

⁷⁰⁶ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XIII.1-3'de Tiberius'un kamu kaynaklardan karşılanmak üzere komisyonun çalışmalarında kullanılacak çadır ve ödenek istediğini buna karşılık günlük 9 sestertii (έννέα ὀβολούς) ödenek verildiğini yazar.

⁷⁰⁷ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XIII.3-5. Senatodaki muhalefetin Tiberius'un yakın bir arkadaşını zehirleyerek öldürdüğünü bildirir.

⁷⁰⁸ Lintott, Political, s. 68; Hopkins, Conquerors, s. 63.

⁷⁰⁹ Vasiyete dair geniş bilgi için bk. Kaya, Türkiye, ss. 311-316. Kaya, Anadolu, ss. 202-206'da III. Makedonya savaşı sonrası, Roma'nın Batı Anadolu'da egemenlik kurmasında Pergamon, Bithynia ve Galatlar arasındaki çekişmelerde hakemliğinin katkısını vurgulamaktadır. Pergamon krallığının, Roma'nın götüğü arabuluculuk ve hamilik siyasetinin sonucunda ilhak olduğu anlaşılmaktadır.

⁷¹⁰ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XIV.1, Orosius, Historiarum Adversum Paganos, V.8, Livius, Periochae, LVIII.3'te Tiberius Gracchus'un III. Attalos'un parasını arazi dağıtımından umduğunu bulamayan halkı yatıştırmak için kullanmak üzere hareket ettiğini ileri sürer.

⁷¹¹ III. Attalos'un vasiyetinde hazinesi, kraliyet mülk ve arazileri, krallığa tabii şehirlerin bulunduğu anlaşılacakla birlikte; krallık sınırları içinde yer alan tapınakların ve kıyı şeridinde yer alan Yunan şehir devletleri vasiyete dahil edilmemiştir. Hatta Pergamon şehri ve havalisinin bağımsız kalmasına dair bir ifade vardır. Bk. D. Magie, **Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ**, Vol. 1: Text, Princeton, 1950, ss. 32-33.

⁷¹² Florus, I.35 "Attalus, rex Pergamenorum, regis Eumenis filius, socii quondam commilitonique nostri testamentum reliquit: populus Romanus bonorum meorum heres esto."

⁷¹³ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XVI.2.

⁷¹⁴ Polybios, VI.13'te senatonun hazine, maliye ve dış ilişkileri yürüttüğünü halkın bunlarla ilgisinin olmadığını bu yüzden *consuller* bulunmadığında Roma'da kalan bir kişi için yönetimin tamamen aristokratik olduğunu düşünebileceğini belirtir.

⁷¹⁵ Livius, Periochae, LVIII.5 ve Plutarkhos, Tib. Gracchus, XVI.2-6'da Livius Annius'un Tiberius'a karşı muhalefeti miras yasasından sonra vermektedirler.

ettiklerini ileri sürerek Tiberius'un evinin yakınındaki konutundan şahit olduğu manzarayı tasvir etmiştir⁷¹⁶. İÖ 143 yılı *consulu* senatör Metellus Macedonicus, Tiberius'un halkın en fakir ve en pervasız kesiminden gelenlerle birlikte yürüdüğünü dile getirerek onu kınamıştır⁷¹⁷. Tiberius Gracchus, muhalifleri tarafından ahlaktan yoksun bir tiran namzeti gibi tasvir edilmekteydi⁷¹⁸.

Tiberius Gracchus'un daha önceki *populares* siyasetçilerle kıyasla onu farklılaştıran ve kendinden sonraki dönemde halkçı siyaseti de biçimlendiren teşebbüsü, senatonun yönettiği dış politika ve maliye alanlarda halk meclislerini söz sahibi kılma düsturuyla hareket etmesidir. Yine bu düşünce çerçevesinde, M. Octavius'un halk iradesini yok sayması gerekçesiyle otuzbeş *tribusun* oyuyla *tribunluğu* sonlandırılmıştır⁷¹⁹.

Bir yıllık görevinin sonuna yaklaşırken Tiberius, yeni bir hamlede bulunarak tekrar *tribun* seçilmek için adaylığını açıklamıştır. İÖ IV. yüzyıl halkçı siyasetçilerin projelerini sürdürmek için sıklıkla uyguladıkları tekrar göreve gelme (*iteratio*) talebi senatoyla mevcut gerginliğini hat safhaya taşımıştır⁷²⁰. Tiberius'un arazi dağıtım komisyonunun çalışmalarını sürdürmekten başka, askerlik süresinin düşürülmesi, senatörlerden oluşan jüriye *equester* sınıftan kişilerin katılımının sağlanması gibi tasarıları bulunduğundan ikinci defa seçilmek istediği belirtilmektedir⁷²¹. İÖ 342'de halk *tribunu* tarafından L. Genucius'un on yıl içinde tekrar seçilmeyi yasaklayan yasası Lex Genucia'nın, İÖ IV. yüzyıldaki plebs hareketinin karizmatik liderleri ve bu dönemde İtalyan halklarla yapılan savaşların doğurduğu ehil siyasetçi arayışları nedeniyle çok etkili olduğu söylenemez⁷²². İÖ III. yüzyıldan itibaren devletin iç, dış ve maliye politikalarının belirlendiği bir oligarşik kurum haline gelen senato, siyasi ve ekonomik

⁷¹⁶ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XIV.2; Badian, Foreign, s. 173vd. Tiberius Gracchus'un babasının yabancı topluluklarla kurduğu patronus-clients bağına Tiberius'un kariyerine önemli katkı sağladığını ve Pergamon elçisinin onun evinde kalmasının ve ona krallık alametleri sunmasının bu ilişkiyle açıklanabileceğini iddia etmektedir.

⁷¹⁷ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XIV.3.

⁷¹⁸ Cicero, De Amicitia, 41'de Laelius'un ağzından Tiberius Gracchus'un birkaç aylığına kral gibi hareket ettiğini ileri sürer.

⁷¹⁹ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XV.5; Stockton, s. 70vd.

⁷²⁰ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XVI.1 ve Appianos, Bella Civilia, I.13'te Tiberius'un dokunulmazlık amacıyla tekrar *tribun* seçilmeyi amaçladığını belirtilmektedir.

⁷²¹ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XVI.

⁷²² Lex Genucia için bk. Livius, VII.42.2; Cornell, Recovery, s. 343vd.

koşulların yarattığı konumu tartışmasızdır⁷²³. Yeniden göreve gelmenin (*iteratio*) on yıl süreyle engellenmesi, bir yıl gibi kısa süreli magistratlık görevlerinde bulunan siyasetçilerin halkla temas kurdukları devlet adamlığı kariyerlerinin kapsamını da kısıtlamıştır. *Curulis* magistratlığı sonrasında senatör olabilmeleri, aslında siyasetçiler için nihai ve arzulanan konumun senatoyu işaret ettiğini göstermektedir. Bu nedenle senatonun genel anlayışına uygun politikalar geliştirme yükümlülüğünü de onların üzerine yüklemekteydi⁷²⁴. Tiberius Gracchus'un ikinci defa halk *tribunluğu* adaylığını açıklaması, senato oligarşisi dışında halk desteğiyle siyasi kariyerini inşa etme⁷²⁵ ve halkçı politikalarını sürdürme amacını ortaya koymuştur.

Tiberius'un taşradan gelen destekçileri, toprak yasası geçtikten sonra Roma'yı terk etmişlerdi. Seçimlerin hasat zamanı olması nedeniyle Tiberius, onların desteğinden yoksundu. Appianos'a göre seçim hasat zamanında olduğu için Tiberius'un destekçilerinin kırsal bölgeden gelmeleri mümkün olmayacağından, o da şehir plebsinin desteğini almaya yönelmiştir⁷²⁶. Kardeşi Gaius tarafından daha sonradan tasarlanan veya yasalaşan birçok yeniliğin; askeri hizmet süresinin kısaltılması, yargıçların kararlarına karşı mecliste temyiz hakkı, *equites* ve senatörlerden oluşan karma jürilerin kurulması ve hatta İtalyan müttefiklere vatandaşlık vaadi gibi tasarılar ona atfedilmektedir⁷²⁷.

Seçimin birinci gününde meydana gelen gerginlikte, oylamaya başkanlık eden ve Tiberius'un ikinci defa seçimesine karşı olduğu anlaşılan *tribun* Rubrius'a baskı uygulanmış, Tiberius, Rubrius yerine *tribun* Mummius'u oturum başkanı seçtirmeye çalışsa da diğer *tribunler* buna karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine Tiberius, oturumun ertesi güne ertelenmesini talep etmiştir⁷²⁸. Bu olaydan sonra yaptığı *contio* toplantısında

⁷²³ Kay, s. 10vd; Lintott, Political, s. 69vd.

⁷²⁴ Livius, X.37.11'den anlaşıldığı kadarıyla halk *tribunlarının* bir kısmının senatonun güdümünde olması aslında İÖ III. yüzyılda sık karşılaşılan bir durumu işaret ediyor olmalıdır. Gelzer, s. 52.

⁷²⁵ Gellius, XIV.8'de *Lex Atinia*'dan önce halk *tribunlarının* senatör olma haklarının bulunmadığını yazar. Lintott, Constitution, s. 72'de bu yasanın İÖ 120 yılı civarında çıkarılmış olabileceğini belirtir.

⁷²⁶ Brunt, Conflicts, s. 81.

⁷²⁷ Velleius Paterculus, II.2'de Tiberius Gracchus'un İtalyan müttefiklere vatandaşlık vermek istediğini de yazmaktadır. Stockton, s. 73'de bazı Eskiçağ kaynaklarında yer alan Gaius Gracchus'un *tribunluğu* döneminde ele alınan problemlerin Tiberius'un tarafından gündeme getirildiği bilgisinin Livius, Cassius Dio gibi Eskiçağ yazarlarının eserlerinden sonraki yüzyıllarda yapılan hatalı özetlemeden kaynaklanmasıyla açıklamaktadır.

⁷²⁸ Appianos, *Bella Civilia*, I.14'te teamüle göre kurayla seçilen *comitia tributa* oturum başkanlığından Rubrius ayrılınca yerine gelecek kişinin kurayla belirlenmesi gerekirken Tiberius'un daha önce Octavius'un yerine *tribun* seçtiği Mummius'u kurasız seçtirmek istemesi krize neden olmuştur.

destekçilerinden kendisini düşmanlarından korumasını talep ederek ertesi günkü oturuma kalabalık bir grup eşliğinde katılmıştır⁷²⁹. Iupiter Optimus Maximus tapınağının bulunduğu Capitolium’da Mummius’un (Mucius) başkanlık ettiği meclise⁷³⁰, Tiberius destekçileriyle oy vermek üzere toplanmıştır⁷³¹. Meclis oturumunda kendisi için verilecek oyları saymayacaklarını ilan eden “tribunlar ve zenginler” ile Gracchus destekçileri arasında şiddet olayları vuku bulmuştur⁷³².

Tiberius’un üçbin kişiyi aşkın korumasının bulunması ve diğer *tribun*ların tekrar seçilmesine karşı çıkması üzerine, *comitia tributada* ortaya çıkan gerginlik, senatoyu toplanıp muhtemel halkçı bir darbeye karşı tedbir almaya yöneltmiştir⁷³³. Senatonun Capitolium’daki Fides tapınağındaki oturumuna başkanlık eden *consul* P. Mucius Scaevola, Scipio Nasica tarafından kamu çıkarını koruması ve tiranı öldürmesi gerektiği konusunda uyarılmıştır. Bu düşünce, Tiberius’un taç giymek için meclisi alet ettiği iddiasına dayanmaktaydı. Ancak *consul*, bir vatandaşın yargılama hakkından mahrum edilerek öldürülmesini reddederek, halk meclisinde çıkacak kararın Tiberius’un etkisi altında alınmış olacağından, kararın geçerliliğini kabul etmeyeceğini vurgulamıştır. İÖ 141 yılından itibaren babasından devraldığı *pontifex maximus* makamında bulunan Scipio Nasica, bunun üzerine *consul*un Roma yasasına ihanet ettiğini ileri sürerek, bir magistratın acil durumda silahaltına adam alabileceği kaidesini “nizamı korumak isteyen benimle gelsin” diyerek uygulamıştır⁷³⁴. Scipio Nasica ve takipçileri, Capitolium’daki Iuppiter tapınağında Tiberius ve destekçilerini sopalarla döverek katlettikten sonra cesetlerini Tiber ırmağına atmışlardır⁷³⁵.

⁷²⁹ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XVI.2-3’te Tiberius’un düşmanlarının tribüleri yanına çektiklerini bunun üzerine Tiberius’un oturumu yarına erteleyip forumda yaptığı konuşmada düşmanlarının canına kast ettiğini bildirmiştir. Yanaşmalarından kalabalık bir grubun evinde nöbet tuttuğu anlaşılmaktadır.

⁷³⁰ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XVIII.1’de ertesi günkü kanlı toplantıya Octavius’un yerine getirilmiş Mucius Mummius’un başkanlık ettiğini ileri sürse de Appianos bu konuda bilgi vermez.

⁷³¹ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XVII.5; Appianos, *Bella Civilia*, I.15. *Comitia* tributanın toplanma yerleri için Taylor, *Assemblies*, s. 45vd.

⁷³² Appianos, *Bella Civilia*, I.15.

⁷³³ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XVIII.2’de senato toplantısında zenginlerin partisinin Tiberius’u öldürme kararı aldıklarını belirtir.

⁷³⁴ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XIX.3-4 Scipio Nasica’nın yüksek dereceli rahiplerin kurban törenlerindeki rahip giyimiyle populares üzerine yürüdüğünü yazar.

⁷³⁵ Appianos, *Bella Civilia*, I.16.’da Tiberius’un destekçilerinin *pontifex maximus* Scipio Nasica’ya saygı göstermeleri nedeniyle ilk saldırıya hazırlıksız yakalandıklarını yazar. Plutarkhos, Tib. Gracchus, XIX.5-6’da toplam 300 kişinin sopalı kavgada öldürüldüğünü bildirir.

İÖ 132 yılının *consulleri* P. Popilius Laenas ve P. Rupilius tarafından kurulan mahkemelerde, Tiberius'un yakın çevresinden bazılarının yargılandığı ve idam edildiği anlaşılmaktadır⁷³⁶. Açık bir katliam niteliğindeki bu olaya, *consul* P. Scaevola tarafından çıkarılan bir *ex facto post* yasayla meşruiyet kazandırılmıştır⁷³⁷. Bu karar, bir eylemin olup bittikten sonra yasaya uygun kabul edilmesi ilkesine dayandırılarak, bir *tribun*ün *sacrosanctus* kimliğinin çiğnenmesini meşru bir zemine koyma amacını gütmüştür. Cicero, *De Oratıones* II.285'te Scipio Nasica'nın bu olaydan sonra senatörler tarafından sorguya çekildiğini, Scaevola'nın yargıçlardan biri olması teklifini, onun yalnızca kendisine karşı değil senatodaki herkese karşı adaletsiz davrandığı gerekçesiyle kabul etmediğini belirtir⁷³⁸. Katliamı gerçekleştiren grubun önderliğini yapan Scipio Nasica, bir *pontifex maximus*un Roma'dan ayrılışının teammüllere aykırılığına rağmen, senato tarafından *legatus* sıfatıyla Asia'ya gönderildi⁷³⁹. Bu önlem, her ne kadar geçmişe dönük meşrulaştırma kararı alınsa da halkın bu katliama karşı tepkisinden sakınıldığını göstermektedir⁷⁴⁰. Tiberius ve destekçilerin uğradığı kıyım esnasında İspanya'da Numatıalılar ile savaşı yöneten Scipio Aemilianus, Tiberius ölümünün haberini aldığı anda tanrıça Athena'nın, amcası Agamemnon'u öldüren Aigisthos için söylediği dizeyi "ölümü çoktan hak etti bu adam, onun gibi suç işleyenler ölmeli"⁷⁴¹ tekrarladığı rivayet edilir⁷⁴². İspanya'dan döndükten sonra Scipio Aemilianus'a İÖ 130 yılı *tribun*larından Gaius Papirius Carbo tarafından bir *contioda* katliam hakkındaki görüşünü sorulduğunda bunun meşruiyetini savunmuştur⁷⁴³.

⁷³⁶ Plutarkhos, *Tib. Gracchus*, XX.3-4'te Yunanlı hatip Diophanes ve Gaius Villius'un idam edildiklerini, Cumaeli Gaius Blossius'un beraat ettiğini belirtmektedir Cicero, *De Amicitia*, 37.; Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, XXXI.7 ve Valerius Maximus, IV.7.1 Mahkum edilenlerin *consuller*in kararına karşı, halk meclisine başvurma hakları *provocatio ad populum*'dan faydalanamadıkları anlaşılmaktadır. Gaius Gracchus İÖ 123 vatandaşların temyiz haklarını kullanmadan idam edilemeyeceğine ve bu şekilde karar vermiş olanların cezalandırılmasına yönelik yasası da İÖ 132'deki yargılamalara yöneliktir. Stockton, s. 119.

⁷³⁷ Pseudo-Aurelius Victor, (*De Viris Illustribus*), LXIV.7.

⁷³⁸ Cicero, *De Domo Sua*, 91 ve *Pro Planco*, 88'de P. Scaevola'nın Scipio Nasica'yı savunduğunu belirtmektedir.

⁷³⁹ Cicero, *De Re Publica* I.6, Valerius Maximus, III.2.17.

⁷⁴⁰ Plutarkhos, *Tib. Gracchus*, XXI.4; Diodorus Siculus, XXXIII.6.

⁷⁴¹ Homeros, *Odysssea*, I.46-47.

⁷⁴² Plutarkhos, *Tib. Gracchus*, XXI.4.

⁷⁴³ Plutarkhos, *Tib. Gracchus*, XXI.5; Cicero, *De Oratore*, II.106; Livius, *Periochae*, LIX.11'de Aemilianus'un bu açıklamayı, *tribun* Papirius Carbo'nun bir *tribun*ün tekrar seçilebilmesini sağlayan yasa teklifine karşı konuşmasında yaptığını belirtmektedir.

Tiberius'un, arazi yasasını senatonun onayına sunmadan doğrudan *plebiscita* yoluyla kabul ettirmesi⁷⁴⁴, senato çıkarını savunan Octavius'un *tribunluğunun* halk yararına (*populi salus*) ve halk davasına (*populi causa*) aykırılığı gerekçesiyle sonlandırılması⁷⁴⁵ ve III. Attalos'un vasiyetinin idaresinde halk meclislerinin yetkilendirilmesi konusunda girişimde bulunması gibi hamlelerinden yola çıkılarak, senatonun devlet içindeki geleneksel ağırlığının karşısına plebs *tribunluğu* ve plebs meclisini koyduğu ileri sürülebilir⁷⁴⁶. Tiberius'un halk yararı ve halk davasına verdiği önem, ölümünden sonra, destekçisi Cumaeli Gaius Blossius'un Laelius tarafından⁷⁴⁷ yargılanması esnasındaki ifadesinde açıkça görülmektedir. Bu yargılanmadan beraat ettikten sonra İÖ 132'de Batı Anadolu'da eşitlik ve özgürlük talebi ve Heliopolis ideali etrafında birleşenlerin⁷⁴⁸, Pergamon kralı II. Eumenes'in varisi olduğu iddiasıyla ayaklanan Aristonikos'un liderliğindeki isyanına katılan⁷⁴⁹ ve öldürülen Blossius, sorgulamada kendisine “eğer Tiberius, Capitolium'u yakmanı emretseydi bunu yapar mıydın ?” diye soran Laelius'a “ Tiberius böyle bir şey yapmamı asla istemezdi. Eğer bunu isteseydi, bu, ancak halk yararına olması koşuluyla gerçekleşebilirdi” yanıtını verir⁷⁵⁰. Buradan anlaşıldığı üzere, Gracchus'un takipçileri için ödün verilemez kavramlar, halk yararı ve halk davasıdır.

Cicero'nun Tiberius'un ölümünden önce *tribunluğunun* halkı ikiye böldüğü iddiası⁷⁵¹, aslında İÖ IV. yüzyıl plebs hareketinin İÖ 287'dan, Gaius Flaminius'un *tribunluk* ve *consulluk* dönemi hariç, İÖ 133 Tiberius Gracchus'un *tribunluğuna* kadar

⁷⁴⁴ Tiberius'tan önce *plebiscita* yoluyla kabul edilen yasalar için bk. Stockton, s. 62vd.

⁷⁴⁵ Stockton, s. 71vd.

⁷⁴⁶ Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, XLIII.1'de Gracchusların azların haksızlıklarına karşı halkın özgürlüğünü savunduklarını “vindicare plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere coepere” yazar.

⁷⁴⁷ Plutarkhos, *Tib. Gracchus*, XX.3'te Blossius'un sorgu yargıcının Scipio Nasica olduğunu ileri sürse de Cicero, *De Amicitia*, 37 ve Valerius Maximus, IV.7.1'deki bilgiler Laelius'un bu görevi üstlendiğine dair şüphe bırakmamaktadır.

⁷⁴⁸ H.Last, “Wars of the Age of Marius”, **The Cambridge Ancient History**, 1st. Edn., Vol. 9 The Roman Republic 133-44 B.C, 1932, s. 104'e göre Heliopolis idealinin Aristonikos isyanında şiar haline getiren aynı zamanda stoacı bir filozof olan Blossius'tan başkası değildir. Bk. Kaya, Türkiye, s.317.

⁷⁴⁹ Aristonikos isyanı için bk. Magie, s. 148vd.; Kaya, Türkiye, ss. 316-324, Kaya, Anadolu, s. 206vd.

⁷⁵⁰ Plutarkhos, *Tib. Gracchus*, XX.4 “οὐ γὰρ ἂν Τιβέριος τοῦτο προσέταξεν, εἰ μὴ τῷ δήμῳ συνέφερεν ”; Cicero, *De Amicitia*, 37 ve Valerius Maximus, IV.7.1'de halk yararı gerekçesi bulunmamaktadır.

⁷⁵¹ Cicero, *De Re Publica*, I.31.

yaşadığı durgunlukla ilişkilidir⁷⁵². Geç Cumhuriyet döneminde, şiddetin Roma siyasetinin ayrılmaz bir unsuru haline gelmesi, Tiberius ve destekçilerinin katledilmesiyle ortaya çıkan bir durumdur. Appianos, *Bella Civilia*, I.2’de Tiberius ölümüne dek mecliste kan dökülmediğini, onun ölümünden sonra *consullerin*, *tribunların* ve *praetorlerin*, hatta bu görevlere aday olanların dahi can güvenliklerinin kalmadığını ileri sürmektedir. Geç Cumhuriyet döneminde, Cicero’nun *concordia* vurgusu, aslında, Tiberius öncesi “uyumlu döneme” duyulan özleme göndermedir. Onun, *optimates equites* de dahil ederek ortaya attığı *concordia* düşüncesinin, Gaius Gracchus’un *equester* sınıfını *populares* siyasi çizgisine çekmeye çalışma stratejisine karşı tepkisel yönleri bulunmakla birlikte, temelde, *populares* karşıtlığı üzerinden geliştirilmiş ve *concordia ordinum* mottosuyla siyasi söylemde kullanılmıştır⁷⁵³. Gaius Gracchus’un ağabeyinin siyasi emellerini takip ederek, siyasi stratejisini *equester* sınıfı arasından kendisine müttefik arama ve bu yolla *nobilitas*-senatör kesimini yalnızlaştırma üzerine inşa etmiş, *equester* sınıfı mensuplarını, taşradaki plebs kesimi ve şehir plebsini yanına çekmeye çalışmıştır. Gaius’un izlediği bu yöntemin siyasi nedenlerinin yanında, ortaya çıkan şiddet ortamında destekçilerinin sayısını arttırarak, etrafında bir güvenlik çemberi yaratma isteğinin de bulunduğu ileri sürülebilir⁷⁵⁴.

Tiberius’a yapılan suçlamanın esası onun senatoya karşı halk iradesini öne çıkartmasına dayandığından, senato, komisyonu ve arazi yasasını lağv etmeye cüret edememiştir. Tiberius’un ölümünden sonra komisyon üyeliğine, *consul* Scaevola’nın kardeşi ve aynı zamanda Gaius Gracchus’un kayınbabası P. Licinius Crassus Mucianus seçilmiştir⁷⁵⁵. İÖ 131’de *consul* seçilen P. Licinius Crassus Mucianus, Pergomon kralı II. Eumenes’in oğlu olduğu iddiasıyla Aristonikos’un İÖ 132’den itibaren Batı Anadolu’da süregelen isyana karşı düzenlediği seferde öldürülmüştür⁷⁵⁶. İÖ 130’da Appianus

⁷⁵² Livius, X.37.11’den anlaşıldığı kadarıyla halk *tribunların* bir kısmının senatonun güdümünde kalması aslında İÖ III. yüzyılda sık karşılaşılan bir durumu işaret ediyor olmalıdır.

⁷⁵³ E. D. Eagle, “Catiline and the ‘Concordia Ordinum’”, *Phoenix*, Vol.3, No.1, 1949, s. 16.

⁷⁵⁴ Dionysios Halicarnassos, II.113’te Gaius Gracchus’un yönetimin ahengini πολιτεύματος ἀρμονία yıktığını söyler.

⁷⁵⁵ Plutarkhos, Tib. Gracchus, XXI.1, Umbria’da Pisarum yakınlarında bulunan İÖ 81 yılına ait bir sınırtası kitabesinde İÖ 132’deki komisyon üyelerinin koyduğu sınırtasının yeniden dikildiği belirtilmektedir CIL 1.719, ayrıca Lucania bölgesinde Atina (CIL 1.639) ve Campania bölgesinde Capua yakınlarında (CIL 1.640) bulunan kitabelerde İÖ 131 yılı komisyon üyeleri zikredilmektedir.

⁷⁵⁶ Cicero, *Philippicae*, XI. 18, Livius, *Periochae*, LIX.4.

Claudius'un ölümünden sonra komisyon, M. Fulvius Flaccus, Gaius Gracchus ve G. Papirius Carbo ile çalışmalarına devam etmiştir⁷⁵⁷. İÖ 130 halk *tribunu* Papirius Carbo, Tiberius'un son hamlesi olan bir *tribunun* tekrar seçilebilmesi konusundaki yasa tasarısını halk meclisine taşımıştır. Scipio Aemilianus, bu yasa teklifinin tartışıldığı *contioda* kendisine itiraz eden *libertinus* vatandaşları "İtalya'nın üvey evlatları" diye tahkir etmiş ve yasa kabul edilmemiştir⁷⁵⁸. Papirius Carbo'nun meclislerde yasa tekliflerinin gizli oylama ile değerlendirilmesine yönelik yasası, *Lex Papiria*'nın kabulü yine bu dönemde hayata geçmiştir⁷⁵⁹. Yaşanan katliam ve cezalandırmalara rağmen *popularesin* halkın yönetimdeki ağırlığını arttırmaya yönelik yasaların çıkarmaya devam ettikleri, *populares* siyasetçilere halk desteğinin sürdüğü ve yakaladıkları ivme ile Gaius Gracchus'un ağabeyinin öncülüğündeki halk hareketini daha kapsamlı bir programla ileriye taşımaya çalıştığı iddia edilebilir⁷⁶⁰.

IV.2 Gaius Gracchus Siyasi Hedefleri ve Stratejisi

İÖ 129'da İtalyan müttefik topluluklardan *possessores*'in Scipio Aemilianus'u senatoda dertlerini dile getirmede aracı kılmışlar, arazilerin tesbiti sırasında komisyonun haksız muamelelerde bulunduğu iddiasını ortaya atmışlardır⁷⁶¹. Roma vatandaşı *occupatores/possesoresin* tasarrufu altında tuttuğu *ager publicus* arazinin tesbiti, müttefik topluluktan bir *possessorun* elindeki arazinin tesbitine göre daha kolay görünmektedir. Her şeyden önce, müttefiklerden elde edilen ve *ager Romanus* kılınan arazinin belirlenmesi gerekmektedir. Romalıların müttefik topluluklardan el koydukları ve *ager publicus* ilan ettikleri araziye genellikle bu toplulukların kullanımında bıraktıkları bir gerçektir⁷⁶². Bu nedenle, arazi tespiti ve tapulandırmada devamlı zorluklar ortaya

⁷⁵⁷ Appianos, *Bella Civilia*, I.18, Plutarkhos, *C. Gracchus*, X.3, Broughton, Vol.I, s. 503.

⁷⁵⁸ Bu olay *libertinus* vatandaşların Roma şehir merkezinde kalabalık olsalar da temsillerindeki sınırlılıkları göstermektedir bk. Velleius Paterculus, II.4.4; Livius, *Periochae*, LIX.11; Cicero, *De Orotore*, II.170; *De Amicitia*, 96.

⁷⁵⁹ Cicero, *De Legibus*, III. 35; Scipio Aemilianus'un bu yasaya karşı tutumu bilinmese de Cicero, *Academica Priora*, II.13'te halk meclisindeki mahkemelerde gizli oylamayı getiren İÖ 137 tarihli *Lex Cassia*'yı desteklediğini belirttiğinden, İÖ 131 yılındaki yasaya karşı nötr davrandığı düşünülebilir.

⁷⁶⁰ Bu dönemde çıkarılmaya çalışıldığı ileri sürülen bir yasaya göre senatör olanların equites equo publico olmaktan çıkarılarak devletin tahsis ettiği atların geri alınarak tasarruf edilen bu kalemden elde edilen gelirlerin halka dağıtılmasının planlandığı Cicero, *De Re Publica*, IV.2'de belirtilmektedir.

⁷⁶¹ Appianos, *Bella Civilia*, I.19; Livius, *Periochae*, LIX.15.

⁷⁶² Stephenson, s. 77; Roselaar, s. 62; s. 193vd.

çıkıştır. Müttefik topluluklardan *possessor*ların bu türden şikayetlerini dile getiren Scipio Aemilianus, komisyon üyelerinin yetkilerinin müttefik toplulukların arazi sorunlarını aşmada yetersiz kaldığı ve bunun müttefiklerle ilişkileri zedeleyeceği iddiasıyla komisyonun *ager publicus* arazileri belirleme yetkisini *consullere* devredilmesini sağlar⁷⁶³. Komisyonun tartışmalı olmayan *ager publicus* arazileri dağıtımına yetkisini muhafaza etmesine rağmen⁷⁶⁴ bu tarihe değin bu türden arazinin çoğunun dağıtıldığı ve yeni *ager publicus* arazi tesbitinde *consullere* bağımlı kaldığı düşünülürse, *consuller*in arazi tayinini konusunda çaba göstermedikleri ve bu nedenle çalışmaların durduğu anlaşılmaktadır⁷⁶⁵. Gaius Gracchus'un İÖ 123'teki *tribunluğ*ünde sunduğu bir dizi toprak yasasıyla komisyona tekrar işlerlik kazandırmaya çalışmıştır⁷⁶⁶. Scipio Aemilianus'un komisyonu fiilen etkisizleştirmesinden sonraki ani ölümü nedeniyle kayınvalidesi Cornelia ve eşi Semporia fail⁷⁶⁷, Gaius Gracchus ve M. Fulvius Flaccus ise azmettirici gibi görünse de halkın *popularese* desteği, bu konuda senatonun soruşturma açmasını engellemiştir⁷⁶⁸.

İÖ 126'da *tribun* M. Iunius Pennus, Roma vatandaşı olmayanların şehirden çıkarılmalarını talep eden bir teklifi yasalaştırmıştır⁷⁶⁹. Yasanın gerekçesi belirli olmamakla birlikte Gaius Gracchus *questorluk* görevindeyken çıkarılan bu yasaya itiraz etmiştir⁷⁷⁰. Gaius Gracchus'un arkadaşı ve arazi komisyonu üyesi M. Fulvius Flaccus'un İtalyan müttefiklere oy hakkı vermek gibi niyetlerinin toprak dağıtımında yaşanan sorunlar nedeniyle gündeme geldiği düşünülebilir. Müttefik topluluklara mensup *possessor*ların daha önce Scipio Aemilianus'u aracı kılmaları gibi kendilerine daha büyük haklar vaat eden Flaccus'un İÖ 125'teki *consulluk* adaylığını desteklemek için Roma'ya gelmelerini engellemek üzere, *optimates*'in çıkarını savunan Pennus'un işaret edilen

⁷⁶³ Appianos, *Bella Civilia*, I.19; Cicero, *De Re Publica*, I.31.

⁷⁶⁴ R. A.Bauman, "The Gracchan Agrarian Commission: Four Questions", *Historia*, Vol.28, No.4, 1979, s. 404vd.

⁷⁶⁵ Roselaar, s. 233.

⁷⁶⁶ Livius, *Periochae*, LX.7.

⁷⁶⁷ Appianos, *Bella Civilia*, I. 20, Velleius Paterculus, II.4.4-5.

⁷⁶⁸ Plutarkhos, *C. Gracchus*, X.4-5.

⁷⁶⁹ Cicero, *De Officiis*, III.47.

⁷⁷⁰ Cicero, *Brutus*, 109.

teklifi yasalaştırdığı düşünülebilir⁷⁷¹. Belirtildiği üzere, sorunların kökeninde, Romalıların müttefik topluluklardan ele geçirilen ve *ager publicus* ilan edilen arazilerden tasarruf eden müttefik topluluklardan *possessor*ların hukuki durumlarının belirsizliği bulunmaktadır. Tasarruf altında tuttıkları *ager publicus* arazinin belirli bir kısmının, 500 *iugerum* ve her bir çocuk için 250 *iugerum* ile azami 1000 *iugerum*, mülkiyetlerine geçmesinde, Latin hukuklular haricinde diğer müttefik hukuklu topluluklardan *possessor*ların *ius commercii*dan istifade edememeleri nedeniyle hukuki sorunların ortaya çıktığı düşünülebilir⁷⁷². Komisyonun çalışmalarının durdurulmasına neden olan bu duruma karşı İÖ 125 yılı *consul* seçilen M. Fulvius Flaccus, komisyonun müttefik topluluklarla yaşadığı sorunları çözmek üzere pratik bir yol izlemeye çalışılmıştır. Buna göre, İtalyan müttefiklere Roma vatandaşlığı ve vatandaşlıkla Roma'ya bağlanmak istemeyenler için magistratların kararlarına halk meclisinde itiraz hakkını, *provocatio ad populum*, içeren bir yasa teklifini gündeme getirse de senatonun itirazları sonucunda yasalaşamamıştır⁷⁷³. Teklifin sonuçsuz kalması üzerine İÖ 125'te isyan eden Latium'daki Latin kolonisi Fregellae, *praetor* Lucius Opimius tarafından yıkılmış, yerine ertesi yıl bir Roma vatandaş kolonisi kurulmuştur⁷⁷⁴.

Gaius Gracchus, Sardinia'daki isyancılara karşı sefere çıkan İÖ 126 yılı *consulu* L. Aurelius Orestes'in *praetorü* sıfatıyla İÖ 124 yılına kadar iki yıl Roma'dan uzak kalmıştır⁷⁷⁵. Görevi sırasında adadaki Romalı askerlerin giyecek ihtiyacının Sardinia'nın ileri gelenlerinden rıza yoluyla temin etmesi önemli bir başarıdır. Bununla beraber, Sardinia'daki askerler için Numidia kralı Micipsa'dan istediği buğdayın bir elçilik heyetiyle Roma'ya gönderilmesine rağmen, gelen yardım senato tarafından Sardinia'ya

⁷⁷¹ Lintott, Political, s. 76; Badian, Foreign, s. 177; Stockton, s. 95'te Gaius'un Sardinia'da questorluk görevinde bulunduğunu ve yasanın zamanlaması bakımında Flaccus'un *consulluğuyla* ilişki kurulmasına ihtimal vermemektedir.

⁷⁷² Roselaar, s. 240'da İÖ 111 tarihli Lex Agraria'dan yola çıkarak, müttefik hukuku topluluklardan kişilerin sembolik kira ödeme yöntemiyle 1000 *iugerum* ebatındaki *ager publicus* araziye ellerinde tutabildiklerini belirtir. Ancak, İÖ 111 arazi yasasının daha önceki sorunları iyileştirme amacıyla yenilik getirdiği ihtimali göz önüne alınmalıdır. İÖ 129'daki müttefik topluluklardan *possessor*'ların direnişi ve İÖ 125'te Flaccus'un vatandaşlık vaadi yalnızca bu koşullar altında anlamlı görünmektedir.

⁷⁷³ Valerius Maximus, IX.5.1; Appianos, Bella Civilia, I. 21, 34'te senatonun Flaccus'u Roma'dan uzaklaştırmak için Marsilya sınırındaki Galyalılarla savaşmaya gönderdiğini yazar bk.Livius, Periochae, LX.2.

⁷⁷⁴ Livius, Periochae, LX.3; Velleius Paterculus, II.6.4; Stockton, s. 96vd.

⁷⁷⁵ Plutarkhos, C.Gracchus, I.4; Livius, Periochae, LX.1; Pseudo-Aurelius Victor, LXV.1.

sevk edilmemiştir. Gaius'u ağabeyi gibi bir halk liderliğine taşıyacak saygınlığa eriştirecek başarılar kazanması, senatoyu endişelendirmiştir⁷⁷⁶. Ayrıca senato, L. Aurelius Orestes'i *proconsul* sıfatıyla görevini uzatmış, Gaius'un normalde bir yıl olan görevi de amirinin adada bulunduğu sürece devam ettirmesi nedeniyle uzamış, *proquestor* sıfatıyla iki yıl daha Sardinia'da kalmıştır. Senatonun kendisini Roma'dan uzak tutma niyetini anlayan Gaius'un amirinden önce Roma'ya gelmesi, ilk esnada halk ve senato tarafından yadırganmış, amirinin imperium'unu hiçe sayarak Roma'ya döndüğü için *censor*ler tarafından sorgulanmıştır. Kendisine karşı yapılan ithamları, normalde on yıl süren askerlik hizmetini on iki yılla tamamladığını, yasaya göre bir yıl sonra tamamlayıp dönebileceği *questor*luk görevini ise iki yıl boyunca sürdürdüğünü ve hizmeti boyunca dolu keseyle gelip eli boş kalanın yalnızca kendisinin olduğunu, geri kalanların şarap kırbalarını Sardinia'da boşaltıp sarhoş olduktan sonra bunları altınla doldurup Roma'ya döndüklerini belirterek cevaplandırmıştır⁷⁷⁷. Fregellae isyanı ile ilişkin yöneltilen suçlamaları da bertaraf etmiş ve İÖ 123 *tribun*luğuna adaylığını açıklamıştır⁷⁷⁸.

Hitabet yeteneği kaynaklarda vurgulanan Gaius'un, taşradan gelen halkın yoğun desteğine rağmen ancak dördüncü sıradan *tribun* seçilmesi, *nobilitas*ın ona tamamen karşı olmasıyla ilgilidir⁷⁷⁹. *Contioda* plebsleri kendi temsilcileri *tribun*ler etrafında birleşmeye davet ederek önceki olayları hatırlatmıştır. Gaius *tribun* seçildikten sonra çıkarttığı iki yasada halk iradesini hiçe sayan yöneticileri cezalandırmak, ağabeyinin hatırasını yüceltmek ve düşmanlarına gözdağı vermek amacını gütmüştür⁷⁸⁰. Bunlardan ilki, halk tarafından azledilen magistratların ileride göreve getirilmesini engelleyen bir yasa ile M. Octavius'u safdaşı etmek istemiştir⁷⁸¹. İkinci yasa, İÖ 132 *consulu* P. Popilius Laenas'ın Tiberius'un destekçilerini *provocatio* haklarını kullanmadan mahkûm ettirerek halk iradesini yok saymasının intikamını almaya dönüktür. Buna göre, vatandaşların ölümle yargılandığı mahkemelerin yalnız halk meclisi bünyesinde kurulabilecek ve bir vatandaş

⁷⁷⁶ Plutarkhos, C.Gracchus, II.1-3.

⁷⁷⁷ Plutarkhos, C.Gracchus, II.4-5.

⁷⁷⁸ Plutarkhos, C.Gracchus, III.1; Gellius, XV.12; Diodorus Siculus, XXXIV-XXXV.24.1.

⁷⁷⁹ Plutarkhos, C.Gracchus, III.1'de *nobilitas* için γνῶριμος ἄνθρωπος, tanınmış kişiler kelimesini kullanır.

⁷⁸⁰ Gaius Gracchus'un çıkardığı yasaları tarihlendirmek mümkün olmamakla birlikte Broughton, Vol.I, ss. 515-518'deki tarihlendirmesi dikkate alınmıştır.

⁷⁸¹ Plutarkhos, C.Gracchus, IV.1-3 ve Diodorus Siculus, XXXIV-XXXV.24.2'de Annesi Cornelia'nın ricasıyla bu uygulamadan vazgeçtiğini anlatır.

halk meclisinin hükmü olmadan sürgün veya idamla mahrum bırakan magistratlar halkın önünde hesap vereceklerdi⁷⁸². Gaius buna dayanarak, Laenas'a karşı dava açıp, onu sürgüne gönderdi⁷⁸³. Bu yasayı tamamladığı düşünülen diğer bir yasada ise masum vatandaşa suç isnad eden hakimlerin cezalandırılacağına dair bir düzenlemenin yapılacağı anlaşılmaktadır⁷⁸⁴.

Bunu takip eden yasalar, *popularis* geleneğinde benzerleri olmakla ve en nihayetinde halkın refahına hizmet etme amacını gütmekle birlikte, hem bariz sayıda olmaları ve köktenci yapıları ile yeni bir çığır açmaları dolayısıyla siyasi iklime bir değişiklik getirdiği düşünülebilir⁷⁸⁵. Diodorus Siculus, XXXIV-XXXV.25'te Gaius'un konuşmalarında halkı aristokrasiye karşı demokratik bir yönetim kurmaya çağırdığını, senato haricindeki sınıflara söz hakkı tanıyarak, onları, talepleri için mücadeleci kıldığını anlatmaktadır. Gaius'un senatörleri ve magistratları halk iradesine dayalı bir kontrol mekanizmasına bağlı tutmasından, senato otoritesini kısıtlamaya yöneldiği iddia edilebilir⁷⁸⁶.

Müttefik topluluklardan *possessor*ların Tiberius'un arazi yasası dolayısıyla ortaya çıkan rahatsızlığını gidermek amacıyla Gaius'un bir arazi yasası çıkarttığı anlaşılmaktadır⁷⁸⁷. Buna göre, *ager publicus*un önemli bir kısmı dağıtımdan hariç tutulmuş ve dağıtılan arazilerden hisse sahibi olanlardan sembolik kira alınmıştır⁷⁸⁸. Bu yasanın devamı niteliğindeki bir başka yasayla İtalya'nın farklı bölgelerinde koloniler

⁷⁸² Cicero, Pro Rabirio Perduellionis Reo, 12; Plutarkhos, C. Gracchus, IV.2.

⁷⁸³ Cicero, In Catilinam, IV.10; Brutus, 128; Diodorus Siculus, XXXIV-XXXV.26-27'de Gaius'un halkın eski *consulu* sürgüne gönderilmesindeki isteksizliğine rağmen onu nasıl mahkum ettirdiğini anlatır. Cicero, İÖ 63'te *consullüğü* sırasında populares siyasetçi Catilina'nın hükümeti devirmek için isyan başlatacağı gerekçesiyle *senatus consultum ultimum* kararıyla yargılanmaksızın idama mahkum ettirmesi üzerine populares siyasetçi Clodius Pulcher tarafından Gaius'un İÖ 123'teki yasasına uygun şekilde, onu İÖ 58'de sürgüne gönderilmiştir. Cicero'nun destekçisi *tribun* Annius Milo tarafından çıkarılan bir yasayla İÖ 57'de Roma'ya döndükten sonra senatoda verdiği söylevi Post Reditu in Senatu, 37-38'de kendi durumuyla İÖ 132 *consulu* P. Laeneas arasında benzeşim kurarak onun ülkesini seven bir kahaman olduğunu vurgulamıştır.

⁷⁸⁴ Bu yasaya dair temel kaynak Cicero, Pro Cluentio, 145-148'dir. Buna göre, sanıklar hakkında rüşvet veya başka bir saikle karar veren yargıçların cezalandırıldığı anlaşılmaktadır.

⁷⁸⁵ Mommsen, Vol.III, s. 109.

⁷⁸⁶ Lintott, Political, s. 78; Badian, Beginning, s. 730.

⁷⁸⁷ Kaynaklar yasanın detayı hakkında bilgi vermemektedir. Plutarkhos, C. Gracchus, V.1, Livius, Periochae, LX.7.

⁷⁸⁸ Mommsen, Vol.III, s. 110; Stephenson, s. 77; Lintott, Political, s. 78; Stockton, s. 132'de İÖ 111 yılındaki Lex agraria'dan yola çıkarak bu yönde düzenlemelerin yapıldığını ileri sürmektedirler.

kurulmuş ve yollar inşa edilmiştir⁷⁸⁹. Yol inşasının, kamu ihaleleri yoluyla *publicani* kesimine kazanç ve sezonluk işçilere istihdam yaratmak gibi amacının bulunduğu ileri sürülebilir⁷⁹⁰. Scyllacium, Tarentum ve Capua gibi şehirlerin yakınlarında koloniler, bu kapsamında kurulmuştur⁷⁹¹. Bu şehirlerin hepsinin Güney İtalya'daki verimli bölgelerinde ve ticarete elverişli mevkiilerde yer aldığı düşünülürse Gaius, ayağabeyinin yasını bir adım daha ileriye taşıyarak verimli bölgelerdeki arazileri topraksız halkın kullanımına açmıştır⁷⁹². İÖ 122'de *Lex Rubria*⁷⁹³ uyarınca Kartaca'da kurulan Iunonia ile koloniciliğin denizaşırı bölgelerde de uygulandığı anlaşılmaktadır⁷⁹⁴. Bu hamlesinden başka yine *assidui* sınıfından orduya kayıtlananların masrafını azaltmak amacıyla askerlerin kıyafetlerinin devlet hazinesinden karşılanmasına ve onyediyedi yaşından küçüklerin askere alınmamasına yönelik yasalar çıkarmıştır⁷⁹⁵. Gaius Gracchus'un koloni ve arazi yasaları temel felsefesi ve uygulamaları itibarıyla ağabeyinin başlattığı, *assiduus* çiftçilerin yeniden ayağa kaldırılması amacına yönelikken; onun stratejisini farklılaştıran yasalar, *nobilitas* içindeki yarıma üzerinden *populares* hareketine alan sağlamaya dönüktür. *Equites* ve plebs urbananın isteklerine doğrudan cevap veren yasaların hedefinde senato oligarşisi vardır.

Destekçilerinin çoğunluğunun hasat nedeniyle taşrada bulunmasının, ağabeyi Tiberius'un ikinci defa seçilme girişimini başarısızlığa uğratarak hayatına mal olmasından sonuçlar çıkaran Gaius, plebs *urbanayı* yanına çekmeye çalışmıştır. Plebs *urbananın* büyük bölümü, Roma'da yaşayan mülksüzlerden (*proletarii*) ve azatlılardan (*libertini*) şekillenmiştir. İÖ III. yüzyıldan itibaren köle emeğine dayanan çiftlik ve

---

⁷⁸⁹ FIRA, s. 72 (III.11.2-3).

⁷⁹⁰ Stockton, s. 137.

⁷⁹¹ Plutarkhos, C. Gracchus, VIII.3; Pseudo-Aurelius Victor, LXV.3; Broughton, Vol.I, s. 514; Lintott, Political, s. 79.

⁷⁹² Stephenson, s. 78; Stockton, s. 136'da kolonilerin ticaret merkezleri şeklinde tasarlandığını belirtmektedir.

⁷⁹³ Plutarkhos, C. Gracchus, X.2.

⁷⁹⁴ FIRA, s. 82 (III.11.60)'de 200 iugerumluk kişi başı hisselerin varolduğu yazmasından bunun genelde çiftlik sahiplerine yönelik bir koloni olduğu anlaşılmaktadır. Stockton, s. 135vd. Gaius'un Güney İtalya'daki ve diğer kolonilerinin zenginleri de kapsayacak hisselerle sahip olduğunu belirtirken bunların yine de halk yararını gözettiğini vurgular.

⁷⁹⁵ Plutarkhos, C. Gracchus, V.1; R. Rowland, "C. Gracchus and the Equites", **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, Vol.96, 1965, s. 367'de bu yasanın kamu ihaleleri yoluyla askerin iâşesi ve ihtiyaçlarının *publicani* şirketlere tevdi edilmesi uygulaması dolayısıyla en nihayetinde *publicaninin* ekonomik çıkarına da hizmet ettiğini ileri sürer.

atölyelerin yoğunluk kazanması, belirli bir süre hizmet gördükten sonra azat edilenlerin ve bu işletmelerle rekabet edemeyerek fakirleşenlerin sayısında artışa yol açmış, bunlar başta Roma olmak üzere şehirlere göç edip, geçici işlerde çalışan ve zenginlerin ihsanlarıyla geçinen bağımlı ayaktakımını meydana getirmişlerdir⁷⁹⁶.

Roma'nın erken devirlerinden itibaren tahılın kıtlık dönemlerinde pazara (*annona*) ucuz fiyattan arzı devletin temel görevidir⁷⁹⁷. Tahıl pazarını denetleyenler normal şartlarda aediller iken, kıtlığın meydana geldiği dönemlerde tahılın arzına dair olağanüstü yetkileri bulunan memur *praefectus annonae* atanırdı⁷⁹⁸. Halkçı gelenek içerisinde çıkarılan kimi yasalar, *nobilitas*ın muhtaç insanları istismar ederek kendilerine bağımlı kılmalarına karşı önlemler alsa da bunların çok etkili olduğu söylenemez⁷⁹⁹. Büyük çiftliklerin İtalya sathında tahıl yerine maddi getirisi yüksek ürünlerin üretimine yönelmesi, şüphesiz başta Roma olmak üzere şehirlerdeki nüfusun iaeşesinin sağlanmasında güçlükler doğurmuştur⁸⁰⁰. Sicilya'da köle isyanının buğday üretimini kesitiye uğrattığı ve bunun etkilerinin, Gaius'un Sardinia'da *questor*lüğü sırasında yaşadığı iaeşe sorunundan yola çıkılarak sürdürüğü anlaşılmaktadır⁸⁰¹. Gaius Gracchus, Lex frumentia yasasıyla bir *modius* (yaklaşık 9 kg.) buğdayın fiyatını 6,33 *asa* sabitlemiştir⁸⁰². Bu yasanın, İÖ 133 *consulu* L. Calpurnius Piso, muhalefet etmesine rağmen kabul edildiği anlaşılmaktadır. Senato sınıfı mensuplarının yasaya karşı çıkmaları, yasanın hazineyi tüketeceğini ileri sürerek halkı tembelliğe alıştıracağı üzerineydi⁸⁰³. Şüphesiz,

⁷⁹⁶ Brunt, *Mob*, s. 6vd; *Fall*, s. 243.

⁷⁹⁷ Livius, II.9.34; IV.12.52; X. 11 ve XXVI. 40.

⁷⁹⁸ Livius, II. 27, 5; IV.12, 8.

⁷⁹⁹ Lintott, *Bribery*, s. 10vd.

⁸⁰⁰ Cato, *De Agricultura* I. 7'de tahıl üretimi kazancı bakımından dokuz türden altıncı sırada verilmektedir.

⁸⁰¹ Stockton, s. 126'de yasanın nedenlerini açıklarken Kuzey Afrika'dan temin edilen buğday miktarında azalma olduğu bununda fiyatlardaki yükselmesine mukabil Roma'da çok sayıdaki plebs urbananın temel gıdaya erişiminde sorunlar yarattığını belirtmektedir.

⁸⁰² Livius, *Periochae*, LX.7 “inter quas frumentariam, ut senis et triente frumentum plebi daretur”, Appianos, *Bella Civilia*, I.21.

⁸⁰³ Cicero, *Pro Sestio*, 103; *De Officiis*, II.72; *Tusculanae Disputationes*, III.48'de Piso'nun yasaya karşı çıkmasına rağmen daha sonra tanzimli satıştan payını almaya geldiğinde, Gaius tarafından karşı çıktığı yasadaki faydalanmaya çalıştığı için eleştirilmiş, o da kendisinin olanın paylaşılmasına karşı çıktığını, yasa kabul edildiğine göre hakkını almaya geldiğini “mea bona, Gracche, tibi viritim dividere libeat, sed, si facias, partem petam” söylemiştir.

*nobilitas*ın rahatsızlığının asıl nedeni, kendi ihsanlarına bağımlı kitleyi kaybetme korkusudur⁸⁰⁴.

Gaius Gracchus'un koloni kurulması, yol yapımı, ucuz buğday arzı gibi halk odaklı reformları, önemli miktarda kaynak gerektiren maliyetli düzenlemelerdi. Bunun için yeni yeni gümrük vergileri ve en önemlisi Asia Eyaleti'nin vergilerine dair yasalar çıkarmıştır. Bu yasalar, halkçı reformlar için kaynak yaratma amacını taşıdığı kadar senatoya karşı ittifak kuracağı en önemli ittifak unsur *equites*in çıkarına da hizmet etmektedir⁸⁰⁵. İÖ 129 yılı *consulu* M. Aquilius, Asia Eyaleti'nin sınırlarını belirlerken idari nüfuz alanın yanında devlet hazinesine katkısı sağlayacak ekonomik avantaja sahip bölgeleri ve *publicani* kesiminden tüccarların yatırım-rant alanlarını da göz önüne almıştır⁸⁰⁶. Pergamon Krallığının vergi sistemi ondalık usulüne dayanmaktaydı. Bu usul Asia eyaleti teşkilatlandırılırken sürdürülmüş, vergiler *questor* tarafından toplanılmıştır⁸⁰⁷. Gaius, Asia eyaletinin teşkilatlandırılmasına karşı eleştirisi vergi ve eyaletin sınırları konusundadır. M. Aquilius'un, Aristonikos isyanında Roma'ya yardım eden Pontos kralı V. Mithridates'e Phrygia'nın bir kısmını bırakan düzenlemesini onayan halk *tribunu* Aufeius'un yasasını, devlet hazinesine zararlı bir tasarruf niteliği taşıdığı gerekçesiyle yermiştir⁸⁰⁸. Büyük Phrygia'nın Pontos krallığından geri alınarak İÖ 119 bağımsız kılınması ve ardından İÖ 116'da Asia Eyaletine bağlanmasında, Gaius Gracchus'un eyalet vergilerini toplama yetkisi verdiği *publicani* kesiminin etkili olduğu ileri sürülebilir⁸⁰⁹.

Gaius Gracchus'un Asia eyalet vergilerinin *publicani* tarafından toplanmasına ilişkin yeni bir düzenlemesi aslında benzersiz değildir. Sicilia eyaletinde vergilerin vali

---

⁸⁰⁴ Meier, "Populares", s. 592 ve s. 609; Cicero, De Officiis, II.6.3 Zenginlerin tahıl yardımı gibi uygulamalarla siyasi destekçilere sahip olabileceğinden bahseder.

⁸⁰⁵ Hill, Middle, s. 108.

⁸⁰⁶ İÖ 122 yılında çıkarılan Lex Semporina de Provincia Asia yasasına göre Roma'da censorler tarafından yapılan ihaleyi kazanan mültezimler eyaletin beş yıllık vergisini devlete ödeyip %2.5 kar ile toplamaları öngörülmüştü. Ancak denetimsiz kalan mültezimler kar paylarını arttırarak ahaliden daha fazla vergi almışlardır bk. Kaya, Türkiye, s.332. Asya Eyaleti ve vergileri konusunda geniş bilgi için bk. Kaya, Türkiye, ss. 324- 335, Kaya, Anadolu, s. 209, Taşdöner, s. 74vd.

⁸⁰⁷ Cicero, In Verrem, II.3.12'de Hispania, Sicilia ve Asia eyaletlerinde vergilerin toplanma usullerini karşılaştırmaktadır. Bk. Magie, ss. 156-157.

⁸⁰⁸ Gellius, XI. 10; H. Hill, "The So-Called Lex Aufeia (Gellius xi. 10)". **The Classical Review**, Vol.62, No.3, 1948, ss. 112-113. Kaya, Türkiye, s. 334 vd. dn 82.

⁸⁰⁹ Kaya, Türkiye, s. 335 dn 84.

tarafından düzenlenen ihalelerle yerel unsurlardan toplanılması üsülü vardı⁸¹⁰. Ancak Gaius'un düzenlemesinin farklılığı, Roma'da *ensorler* yapılacak bir ihale sonunda belirlenecek mültezimler tarafından (*societas publicanorum*) vergilerin toplanılması ve bu eyaletteki Roma magistratlarının yerine şirketin temsilcilerinin parayı doğrudan kendilerinin tahsil etmelerinden ötürüdür⁸¹¹. *Publicani* kesiminin desteğini sağlama amacı güttüğü açıkça görünen bu yasanın⁸¹² diğer bir boyutu da, senato sınıfı içindeki yolsuzluk ve rant yaratımına karşı merkezden kontrolün sağlanmasıydı. Buna göre, Roma'da *ensorler* tarafından yürütülecek bir ihale sürecinde zengin *publicanuslar* arasında rekabet yaratılacak, halk meclisi ve temsilcileri süreci takip edeceklerdi. Asia eyaletinin kurucusu M. Aquilius'un İÖ 126'da rüşvet soruşturmasından aklanması, zengin Asia eyaletinin vergilerine merkezden yapılacak ihale sonucunda belirli bir denetim getirilmesinin nedenini ortaya çıkarmıştır⁸¹³.

Asia eyaleti vergilerinin toplanması, *publicani* için getirdiği ekonomik kazancın yanında devlet hazinesine önemli boyutta gelir sağlamıştır. Yeni gümrük vergilerini de çıkarması, *portoria*, hazinenin yeni gelirkalemleri eklemesi bakımından dikkat çekicidir⁸¹⁴. Gaius'un yasası, yalnızca hazinenin ve dolayısıyla reform programının finanse edilmesiyle, programdan yararlanacak halkı etkilediği kadar aynı zamanda Roma siyasetinde *equities* sınıfının aktif etkisini göstermiştir. Gaius Gracchus'un yolsuzluk-rüşvet davalarına (*repetundae*) bakan jürilerin *equester* sınıfı mensuplarından kurulmasına yönelik yasasıyla, *equites* Geç Cumhuriyet dönemi boyunca senato karşısında konumlanarak siyasetin belirlendiği odak haline gelmiştir⁸¹⁵. Roma halkının, senatonun *auctoritası* karşısındaki *libertası* bu haliyle, egemenlik altına alınan halkların zenginliklerinin *publicani* eliyle sömürülmesiyle temin edilmiştir⁸¹⁶.

---

⁸¹⁰ Magie, s. 164.

⁸¹¹ Hill, Middle, s. 107; Lintott, Political, s. 79.

⁸¹² Diodorus Siculus, XXXIV-XXXV.25.1.

⁸¹³ Stockton, s. 155.

⁸¹⁴ Velleius Paterculus, II.6.3. İtalya veya eyaletlerde bu vergilerin de *publicani* tarafından toplanıldığı göz ardı edilmemelidir.

⁸¹⁵ Badian, Publicans, s. 64vd; Hill, Middle, s. 108.

⁸¹⁶ Gaius'un mültezimlere vergi toplama hakkı veren yasasının denetimsizliği üzerine bk. Kaya, Türkiye, ss. 332-333. Halk meclisinin ve temsilcilerinin devlet görevlilerini denetleme ve yasa koyma gibi yetkilerini *libertas* ile kavramsallaştırması için Livius III. 45. 8, Sallustius, Bellum Iugurthinum XLI.2-3. Ayrıca bk. Ch. Wirszubski, **Libertas as a Political Idea at Rome During the Late Republic and Early Principate**, 2nd. Edn., Cambridge, 1968, s. 47vd.

Gaius'un İÖ 123'te çıkardığı diğer yasalar ise *consuller*in seçimlerinden önce görev yapacakları eyaletin ilan edilmesi ve *centuria* meclisinde oylama usulünün değiştirilmesiyle ilgilidir. *Centuria* meclisinde öncelikli oy kullanacak olan altı *centurianın* (*centuria praerogativae*) İÖ 241 reformuyla birinci sınıf içinden belirlenmesi geleneği yerine beş sınıf içinden belirlenmesine yönelik yasanın⁸¹⁷ yürürlüğe girdiğine dair bilgiler belirsizdir⁸¹⁸. *Consul* adaylarının önce görev yapacakları eyaletler, Gaius'un düzenlemesine değin *consuller* ve *praetor*ler seçildikten sonra *senato* tarafından belirlenirdi⁸¹⁹. Gaius'un bu yasa için amaçları belli olmamakla beraber, halkın adaylara oy vermeden önce adayın *meritasını* gözönüne almasına yönelik bir tedbir niteliği taşıdığı söylenebilir⁸²⁰. Adaylar seçildikten sonra yapılan *provincia* belirlemesi, genellikle kurayla olsa da, şaibeli durumların ortaya çıkmasının önü bunların önceden ilan edilerek kesilmeye çalışılmıştır. Kişilerin çıkarından ziyade devlet işlerinin öncelik kazanması düşüncesinin bu düzenlemede ağırbastığı ileri sürülebilir⁸²¹. Ayrıca *senatonun* görev alınıp tayin etmedeki yetkisinin muhafaza edilmesi, Gaius'un *senatonun* dış politika ve eyaletler konusunda birikimine ve bu konuda tek *mercii* niteliğini kabul etmesi bakımından önem arz etmektedir. Sonuçta yasanın İÖ 52'de *Lex Pompeia*'ya kadar yürürlükte kalması da *senato* sınıfının buna yönelik itirazının bulunmadığını göstermektedir⁸²².

İÖ 122 yılında tekrar halk *tribunu* seçilen Gaius, *senato* oligarşisinin yargıdaki hakimiyetini yıkarak, *equester* sınıfıyla bir alternatif güç odağı yaratmak üzere rüşvet davalarını ve mahkeme jürilerini düzenleyen tasarıları, *lex de repetundis* ve *iudiciaria*, yasalaştırmıştır. İÖ 149'da o yıl halk *tribunu* olan L. Calpurnius Piso tarafından çıkarılan *Lex Calpurnia*'ya göre rüşvet-irtikapla suçlanan yöneticiler, *praetor* başkanlığında *senatör*lerden teşkil edilen jüri karşısında yargılanırlardı. Daha önce *centuria* ve *tributa*

⁸¹⁷ Sallustius, *Epistulae ad Caesarem*, II.8.

⁸¹⁸ Stockton, s. 160.

⁸¹⁹ E. Badian, "Provincia/Province", *The Oxford Ancient Dictionary*, 1999, s. 1265.

⁸²⁰ Nitekim, Cicero, *Ad Familiares*, I.7.10'da *lex Sempronia* uyarınca *Senatonun* *Galia*'nın *consul* tarafından yönetilecek bir eyalet belirlemesi halinde Caesar'ın *consullüğünün* İÖ 54 yılı için mümkün görünebileceğini yazar. Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, XXVII.3'te rüşvete bulaşan siyasetçilere duyulan tepki nedeniyle *senatonun* Afrika'yı *consul* eyaleti ilan ettiğini belirtir.

⁸²¹ Stockton, s. 130.

⁸²² Lintott, *Political*, s. 80.

meclisleri bünyesinde kurulan geçici mahkemeler yerine her yıl belirli aralıklarla kurulan jürilerle *quaestio perpetua* dava ve yargılama usulünü takdim etmesi bakımından Roma hukuk tarihinde önemli bir yere sahiptir⁸²³. Ancak jürinin suçlu bulunduğu kişilere verdikleri cezaların ücret iadesiyle sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır⁸²⁴. Appianos, *Bella Civilia*, I.22’de bu yasa uyarınca yargılananların senatörlere verdikleri rüşvet yoluyla aklandıklarını belirterek Gaius’un yasasının meşruluğunu savunmaktadır⁸²⁵. Plutarkhos ve Livius, jüri yasasından önce senatodaki *nobilitas* olmayan *equites* sayısını arttırma yolunda, Gaius’un sonuçsuz kaldığı anlaşılan çabasından söz etmektedir⁸²⁶.

Lex de Repetundis’e dair bilgiler, İÖ 111’e tarihlenen arazi yasanının bulunduğu Tabula Bembina adıyla bilinen tunç tabletin arka yüzündeki kısımda yer almaktadır⁸²⁷. Jüriler, senatoyla veya magistratlarla bağı olmayan 450 kişi (CDL viri) arasından 50’sinin seçimiyle oluşturulacaktı. Yasaya göre, hali hazırdaki senatörlerin yanında eski senatörler, senatörlerin babaları, kardeşleri ve oğulları, *curulis* ve düşük seviyedeki magistratlar jüriye kabul edilmiyordu⁸²⁸. Yasa metninde seçilen mahkeme heyetinin yükümlülükleri ve yetkileri hakkında detaylı açıklamalar bulunmasından, rüşvet soruşturmalarında karşılaşılan haksızlara ve müttefik toplulukların bu konudaki rahatsızlıklarına yasanın cevap niteliği taşıdığı açıktır⁸²⁹. Yasa, sahip olduğu adli düzenleme boyutunu aşarak, aynı zamanda rejimin hakimleri senatörlerin ve senatör

⁸²³ A.Berger, “Repetundae”, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 1991, s. 675; E. Gruen, *Roman Politics and the Criminal Courts, 149–78 B.C.*, Cambridge, 1978, (Courts), s. 30vd. Lex Calpurnia’nın amacının halk meclisine ve *tribunlar*ına karşı senatonun otoritesini güçlendirmeyi amaçladığını belirtir.

⁸²⁴ Gruen, Courts, s. 31. Iunius Silanus Manlianus İÖ 141 Makedonya’da preatorluğu esnasında rüşvet aldığı suçlamasıyla eyalet sakinleri tarafından suçlanması üzerine Lex Calpurnia uyarınca yargılanır ve suçlu bulunur. Babasının da yer aldığı jüri tarafından mahkûm edildikten sonra intihar ettiği kaynaklarda yer alsa da (Livius, *Periochae*, LIV.5-6; Valerius Maximus, V.8.3) Roma hukunda sanıkla yakınlık bağına sahip olanların yargılama pozisyonunda davaya müdahil olmaları sıradışıdır.

⁸²⁵ Gruen, Courts, s. 38’de bu yargılamalarda jürinin araştırma-soruşturma yerine hizip-klan dayanışmasıyla hareket ettiğini belirtir.

⁸²⁶ Plutarkhos, C. Gracchus, V. 2’de varolan 300 senatöre ek 300 equites’in senatoya ekleneceğini toplamdaki senatör sayısının 600’e çıkacağını ileri sürerken, Livius, *Periochae*, LX.7’de 600 equites’in senatoya sokularak senatoda toplamda 900 senatör olacağını ve üçe iki oranıyla equites’in çoğunluğu oluşturacağını iddia eder.

⁸²⁷ FIRA, ss. 53-71 (III.10). İlgili yasa İÖ 122 yılı halk *tribunları*ndan M. Acilius Glabrio tarafından teklif edilmesi nedeniyle Lex Acilia Repetundarum adıyla da bilinmektedir. Detaylı tartışma için bk. Stockton, ss. 138-153.

⁸²⁸ FIRA, ss. 58-60 (III.10.12-18) 400.000 sestertii ve üzerindeki gelir sahibi senato kesiminin dışındakiler equites sayılmıştır.

⁸²⁹ Rowland, s. 365; A. N. Sherwin-White, “The Date of the Lex Repetundarum and Its Consequences”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 62, 1972, (Date), s. 97.

namzetlerinin sanık, Roma'nın küskün mtfeffiklerinden ve tebalarını iddia makamı haline getiren bir sistem kurgulamıřtır⁸³⁰.

Lex de Repetundis, Roma mtfeffiklerine kişi bazında ve yahut delege yoluyla Romalı eski magistratları, senatörleri, oğullarını zimmete usulsüz mal geçirmekten dava edebilme hakkını vermiştir. İÖ 149'daki *Lex Calprinia*'da yalnızca rüşvet alınan bedel ödenirken, İÖ 122 tarihli yasa uyarınca rüşvet alınan bedelin iki katının ödeneceği hükme baęlanmıřtır⁸³¹. İddialarında haklı bulunan davacılar, vatandaşlık ve *provocatio* ile ödüllendirilerek Romalı magistratların haksız icraatine karşı temyiz hakkına kavuřmuřtur⁸³². Bunun yanında, mağdurlar asker celbinden ve kendi topluluklarındaki hizmetlerinden muaf tutulacaklardı⁸³³. Bu durum, İÖ 125'te Flaccus'un sonuçsuz kalan mtfeffiklere isteğe göre vatandaşlık veya *provocatio* hakkı tanınması teklifini akla getirmektedir. Nitekim, Gaius Gracchus'un bir sonraki yasa tasarısı mtfeffiklere vatandaşlık tanınmasıyla ilgilidir.

Polybios VI.13'de Roma devlet kurumları üzerine analizinde senatonun devletin mutlak hakimi olduğu çıkarımını, maliye ve devlet politikasını belirlemedeki tartışmasız üstünlüğüne ve yargıdaki yetkilerine dayandırmıştır. Senatoya tabi grubun, senatörler üzerinde yetki kazanması, bu anlamda orligarşık uyumu bozarak, halkçı siyasete zemin sağlamıştır. *Equites* jürilerinin kurulmasını sağlayan yasa, Asia vergilerinin *publicani* tarafından toplanılmasını sağlayan düzenleme ile birlikte düşünüldüğünde o döneme kadar devletin maliye, yargı ve siyasetinde ana aktör senato sınıfı karşısında alternatif bir odak yaratma stratejisinin somut gstergesidir⁸³⁴.

Gaius Gracchus'un Roma mtfeffik topluluklarına Roma vatandaşlığı verilmesine yönelik teklifinin *Lex de Repetundis* sonrasında gündeme geldiği anlaşılmaktadır. İÖ 133 arazi yasası sonrası Latin ve mtfeffik hukuklu *possessor*ların ellerinde tuttuğu arazilerin hukuki durumunun getirdiği belirsizliği ve itirazları aşmak amacıyla, Flaccus'un İÖ

⁸³⁰ Lintott, Political, s. 75 ve s. 82.

⁸³¹ FIRA, s. 66 (III.10.59); Sherwin-White, Date, s. 90.

⁸³² FIRA, ss. 70-71 (III.10.76-79).

⁸³³ FIRA, s. 71 (III.10.79).

⁸³⁴ Diodorus Siculus, XXXIV-XXXV.25; Appianos, Bella Civilia, I.22; Mommsen, Vol.III, s. 116vd.senatoya karşı altnetif bir odak kurulduğunu ve bu odağın Asia eyalet vergilerini toplayan publicani olduğunu ileri sürer.

125'te itirazlar sonucu geri çektiği müttefik toplulukların hukuki durumlarının iyileştirilmesi hamlesi, aslında, zengin müttefik topluluklarından kişiler ölçeğinde *Lex de Repetundis* ile gerçekleştirmiştir⁸³⁵. İlgili yasada uyarınca, *equites* jürileri içerisinde arazi komisyonu üyeliği yapanların ve yapmışların alamayacağı yine müttefik topluluklardan mağdurlara bir iyi niyet göstergesi gibi kabul edilmelidir⁸³⁶. İÖ 122 yılında Gaius ve *tribun* seçilen M. Fulvius Flaccus'la⁸³⁷ beraber hareket ederek Latin hukuklu topluluklara oy hakkı verilmesine ve müttefik hukuklulara da *provocatio* hakkıyla birlikte Latin hukukuna tabii kılınmalarına yönelik bir yasa tasarısı hazırladılar⁸³⁸. Appianos, *Bella Civilia*, I. 23'te senatonun aynı kandan geldikleri Latinlere tanınacak oy hakkını reddedemediğini belirtmekle birlikte Gaius'un asıl amacının yalnızca Latinlere değil tüm İtalyan müttefiklere oy hakkı tanıma amacını vurgular⁸³⁹.

İÖ 122 *consulu*, Gaius Gracchus'un seçimlerde desteklediği Gaius Fannius ve *tribun* Marcus Livius Drusus oy hakkı yasasına karşı çıkmışlardır. *Consul* Fannius, Latinlere oy hakkı verildiğinde, Romalıları *contioda*, oyunlarda ve festivallerde kendilerine yer bulamayacakları konusunda uyarmıştır⁸⁴⁰. M. Livius Drusus, Latinlere vatandaşlık yerine magistratların kötü muamelesine karşı *provocatio* hakkının verilmesi teklifini sunarak Gaius'un önerisini etkisizleştirmeye çalışmıştır⁸⁴¹. Ancak ortaya çıkan olaylar neticesinde, bu teklifin Gracchus'a bir karşı hamle niteliğinden öteye geçmediği ve Gracchus sonrası süreçte, Drusus'un tekliflerinin yasal bir nitelik kazanmadığı

⁸³⁵ Stockton, s. 186vd. *Lex de repetundis*'te mağdurlara *provocatio* ve vatandaşlık haklarının verilmesini, Gaius'un haksızlıkları gidererek İtalya'nın vicdani birliğini sağlama adımı gibi görse de Badian, *Foreign*, s. 184 İspanya, Sicilya ve Asya gibi eyaletleri de hesaba katarak bu bölgelerdeki halkı tamamıyla *equites* jürilerinin insafına bırakmasının tazmini gibi görmektedir.

⁸³⁶ FIRA, s. 59 (III.10.2, 12).

⁸³⁷ Broughton, Vol. I, s. 517 Roma'da *consullük* yaptıktan sonra *tribunlûge* seçilen bilinen tek siyasetçidir.

⁸³⁸ Gaius'un yasasının iki aşamalı olduğu kesin olmamakla beraber daha önceki teşebbüsler bu çıkarıma izin vermektedir. H.Last, "Gaius Gracchus", *CAH*, 1st. Edn., Vol.9 The Roman Republic 133-44 B.C., 1932, (Gaius), s. 78; Lintott, *Political*, s. 83.

⁸³⁹ Plutarkhos, C. Gracchus, VIII.3 ve IX.3'te yalnızca Latinlere oy hakkı tanıma amacını belirtirken, Gaius'un reform programını özetlediği V.1'de İtalyan müttefiklere oy hakkı tanımaya yönelik bir yasa hazırladığını yazar. Velleius Paternulus, II. 6.3 Gaius'un tüm müttefik İtalyan topluluklara vatandaşlık vermekle kalmayıp Alplere değin bunu yayma amacında olduğunu belirtirken Cicero, Brutus, 99'da Latinler ve müttefiklerle ilgili Gracchus yasasından (de sociis et nomine Latino contra Gracchum) bahsetmektedir.

⁸⁴⁰ ORF, "C. Fannius Nr.32", s. 144.

⁸⁴¹ Plutarkhos, C. Gracchus, IX.3. Bu teklifin bir *ius provocatio* ile birlikte ele alındığına dair bk. Sherwin-White, *Citizenship*, s. 136vd.

görülmektedir⁸⁴². Gracchus ve Flaccus'un şehirdeki destekçi sayısını azaltmak amacıyla, *consul* Fannius, oy hakkı bulunmayan Latinler ve müttefiklerin İÖ 121 seçimlerinde şehirden çıkarılmasına karar vermiştir⁸⁴³.

Senatonun ve *consul*un şehirdeki plebslere, vatandaşlık imtiyazlarının egemenlik altlarında tuttukları halklar tarafından paylaşılacağı yönündeki kışkırtıcı popülist söylemleri, Gaius'un şehirdeki halk tabanını kaybetmesinin nedenlerinden birisini teşkil etmiştir. Plutarkhos, C. Gracchus, IX.2'de, Gaius'un varlıklı vatandaşlar için iki koloni kurulmasına yönelik teklifine karşılık Drusus, Gaius Gracchus'un tabanını bölmek amacıyla gündeme getirdiği her biri 3000 kişiden mürekkep 12 yeni koloninin kurularak ihtiyaç sahiplerinin yerleştirilmesini ve bunlardan kira alınmamasını içeren bir teklif sunmuştur⁸⁴⁴. Gaius'un hazinenin durumu nedeniyle gerçek dışı ve beyhude teklifi kabul etmesi mümkün olmadığından tabanı karşısında zor durumda kalarak buna cevaben Kartaca'daki kolonist sayısının İtalya'nın tüm bölgelerinden gelecek 6000 kişiye çıkarıldığını duyurmuştur⁸⁴⁵. Gaius'un Kartaca'daki koloniyi organize etmek üzere Roma'dan uzaklaşması, Drusus'a fırsat sağlamış ve Roma'da kalan Flaccus üzerindeki baskıyı arttırmıştır⁸⁴⁶.

İÖ 121 seçimleri için tekrar Roma'ya dönen Gaius, seçimleri yakından takip etmek ve halkın nabzını tutmak amacıyla Palatinus'daki evinden *forum*un arkasında yer alan yoksul mahallesine taşındı⁸⁴⁷. Flaccus, büyük çoğunluğu *populares* destekçisi Latin ve müttefik hukuklu İtalyanları seçim döneminde Roma dışına çıkarılmasına karşı, kendisine başvuran herkese *auxilium* yetkisiyle yardım edeceğini ilan etmiştir. Ancak Fannius'un müttefik hukuklu destekçileri Roma'dan çıkartmasına engel olamamıştır⁸⁴⁸.

⁸⁴² Last, Gaius, s. 51; H.C. Boren, "Livius Drusus, t.p. 122, and His Anti-Gracchan Program", *The Classical Journal*, Vol. 52, No.1, 1956, s. 32 vd.

⁸⁴³ Appianos, *Bella Civilia*, I.12.

⁸⁴⁴ Stockton, s. 136vd. Gaius Gracchus'un koloni programının ticaret açısından önemli mevkilerde yer alması nedeniyle bu türden ticaret merkezi kolonilerin zenginler için yatırım yoksullar için istihdam alanları gibi gördüğünü belirtmektedir.

⁸⁴⁵ Appianos, *Bella Civilia*, I.24. Krş. Boren, s. 30'vd Drusus'un tekliflerinin Gracchus'un programının eksik yanlarını tamamlamak üzere kurgulandığını ileri sürmektedir.

⁸⁴⁶ Plutarkhos, C. Gracchus, X.2-4; XI.3'te Gaius'un 70 gün Roma'dan uzak kaldığını yazar.

⁸⁴⁷ Plutarkhos, C. Gracchus, XII.1'de halkın yoksul ve aşağı kesimlerinin yaşadığı mahalleye daha demokrat bir hareket olduğu düşüncesiyle taşındığını belirtir.

⁸⁴⁸ Plutarkhos, C. Gracchus, XII.1-4'te Fannius'un müttefikleri Roma'dan çıkartmasını seçim dönemine Gaius'un Kartaca dönüşü sonrasına tarihlendirirken, Appianos, *Bella Civilia*, I.23'te bu olayın müttefiklere vatandaşlık verilmesi teklifinin gündeme gelmesinin ardından yaşandığını belirtmektedir.

Fannius ve Drusus'un popülist söylemlerinin halk üzerindeki olumsuz etkisinin yanı sıra, Gaius ve Flaccus'a mevkidaşları halk *tribun*ların desteği de azalmıştı. Zenginlere, gladyatör oyunlarında kiralanması için inşa edilen özel seyirlik sıralar nedeniyle, yoksulların oyunları izleyemediklerinden yakınması üzerine, Gaius bu sıraların kaldırılmasını talep etmiştir. Ancak istekleri diğer *tribun*ler ve muhtemelen *aedilis curulis* ve *aedilis plebis* tarafından dinlenmeyince, kamu işlerinde çalıştırdığı işçilerin bu sıraları geceleyin sökmesine nezaret etmiştir. Bu durum mevkidaşlarının tepkisini çekmiş, Gracchus'a karşı mesafeli durmuşlardır⁸⁴⁹. Gaius Gracchus'un bu hamlesi aylak yığınları tatmin etmeye dönük, bayağı bir popülist müdahale gibi görünse de o dönemde gladyatör oyunlarının cenaze törenlerinin (*ludi funebres*) bir parçasını teşkil ettiği, bu nedenle oyunların *forum*da düzenlendiği dikkate alınmalıdır⁸⁵⁰. Gaius, Roma siyaset aygıtının belki de en demokratik unsuru *contio*lara ev sahipliği yapan *forum*da sosyo-ekonomik ayrışmayı somutlaştıran ayrı oturma düzenine karşı çıkmıştır⁸⁵¹.

Optimates'in vatandaşlık haklarını İtalyan topluluklarla paylaşılınca imtiyazlarını yitireceklerine yönelik popülist ajitasyon, halkın *popularese* mesafeli durmasının nedeni iken; Drusus'un abartılı vaatlerine karşılık vermeyişinin, Gaius'un İÖ 121'de seçilememesi üzerindeki etkisi yadsınamaz. Senato çıkarlarını savunmakta ve halk hareketine düşmanlıkta önde gelen bir figür, İÖ 125 yılı *praetor*ü, vatandaşlık hakkı talebiyle isyan eden Latin kolonisini yıkan Lucius Opimius, İÖ 121 yılı *consul*u seçilmiştir. İÖ 121 *tribun*u ve senato destekçisi M. Minucius Rufus, Gaius'un çıkardığı yasaları boşa düşürmek için harekete geçmiştir. Bunlardan birinde Lex Rubria'yı ilga edip Kartaca'da kolonisini ortadan kaldırmayı amaçladı⁸⁵². Kartaca kolonisine senatonun karşı tavrı, *equites*e yatırım alanı sağlaması ve halka istihdam yaratmasının *popularese* kazandırdığı prestijin yanı sıra bu bölgelerin doğrudan denetiminden çıkacağı endişesiyle

⁸⁴⁹ Plutarkhos, C. Gracchus, XII.3-4 Gaius'un hareketini yoksulların da para vermeden bu gösterileri izleme hakkını tesis etmekle açıklar.

⁸⁵⁰ Plutarkhos, C. Gracchus, XII.3 “μυνόμενος ἐν ἀγορῇ”; Gladyatör oyunlarının *forum*da yapıldığına dair bk. E.J. Jory, “Gladiators in the Theatre”, *The Classical Quarterly*, Vol. 36, No. 2., 1986, ss. 537-539.

⁸⁵¹ Bununla birlikte tiyatrolar ve circuslarda *census*'a göre halkın oturumunu düzenleyen, İÖ 67'de çıkarılan tiyatrolarda ondört sıranın equester sınıfı mensuplarına ayıran Lex Rosica gibi, uygulamaların bulunduğu bir gerçektir. Bk. Rawson, *Discriminaria*, s. 87.

⁸⁵² Plutarkhos, C. Gracchus, XIII.1, Annius Florus, II.3.4.

şekillenmiştir⁸⁵³. Gracchus ve Fulvius'un destekçileriyle birlikte, Rufus'un Gracchus'un uygulamalarını iptal eden yasasını görüşmek üzere *consul* Opimius başkanlığında Capitolium'da toplanan *comitia centuriata*ya gitmişler ve burada Opimius'un destekçileriyle bazı çatışmalar yaşanarak Opimius'un maiyetinden Quntius Antyllus öldürülmüştür⁸⁵⁴.

Gracchus ve Fulvius'un, senatonun kendilerini sorgulama ve taraftarlarını dağıtmaları çağrısına uymayarak, İÖ V. ve IV. yüzyıl plebs hareketini akla getirecek şekilde, Aventinus tepesine taraftarlarıyla çekilmesi Roma'daki tüm plebs kökenlilere sembolik bir çağrı niteliğindedir⁸⁵⁵. Opimius, öncelikle bir *senatus consultum ultimum* ile senato tarafından yetkilendirilerek, Gracchus ve Flaccus üzerine yürüme yetkisi alır⁸⁵⁶. *Optimates* tarafından Cumhuriyet tarihi boyunca genellikle *populares* hareketine ve liderlerine karşı kullanılacak⁸⁵⁷ *senatus consultum ultimum*, devletin selameti için *consul*un olağanüstü yetkilerle donatılarak yargısız infazlar yapabilmesine olanak sağlamaktaydı⁸⁵⁸. Gaius Gracchus'un İÖ 123'te vatandaşları yargılanma ve temyiz hakkı (*provocatio*) olmaksızın cezalandıran magistratlara karşı çıkardığı yasa ve bu yasa uyarınca, Tiberius'un destekçilerini mahkûm ettiren İÖ 132 *consul*u P. Laeneas'ı sürgüne göndermesini dikkate alan senatonun, bu defa Gaius ve destekçilerine uygulayacakları hukuksuzluklara “nihai karar” ile meşruiyet kazandırma yoluna gittiği ileri sürülebilir⁸⁵⁹.

⁸⁵³ C. A. Yeo, “The Founding and Function of Roman Colonies”, *The Classical World*, Vol. 52, No. 4, 1959, s. 107'de Gaius'un deniz aşırı koloncilik faaliyetleri kendinden sonraki Marius, Caesar ve Augustus gibi liderleri etkilemiş, Romalılaştırma aracılığıyla İtalya ve Akdeniz çevresinde güvenlik kuşağı yaratma politikasında bu kolonilerin önemli payı bulunduğunu belirtmektedir. Bk. Stockton, s. 181.

⁸⁵⁴ Plutarkhos, C. Gracchus, XIII.3, Appianos, *Bella Civilia*, I.25.

⁸⁵⁵ Appianos, *Bella Civilia*, I.25, Pseudo-Aurelius Victor, LXV.5. Annus Florus, II.3.5, Diodorus Siculus, XXXIV-XXXV, 28a; Livius, *Periochae*, LXI.4.

⁸⁵⁶ Cicero, *Philippicae*, VIII.14, Plutarkhos, C. Gracchus, XV; Appianos, *Bella Civilia*, I.26.

⁸⁵⁷ Senato olağanüstü hal ilanı gibi de nitelenebilecek *consultum ultimum*'a İÖ 43'e kadar toplamda onbir defa baş vurmuştur. İÖ 100'de L. Appuleius Saturninus'a, İÖ 77'de Marcus Aemilius Lepidus'a, İÖ 63'te Catilina destekçilerine, İÖ 52'de Clodius Pulcher'in destekçilerine ve İÖ 49'da Caesar'a karşı çıkarılanlar *populares* karşıtı kararlara örnektir. Bk. G. Plaumann, “Das sogenannte Senatus consultum ultimum, die Quasidiktatur der späteren römischen Republik”, *Klio*, vol.13, 1913, 321–386.

⁸⁵⁸ Cicero, *In Catilinam*, I.4.2'de Senatonun devlete zarar gelmemesi için L. Opimus'u bir kararla görevlendirdiğini belirtir (*Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid res publica detrimenti caperet*).

⁸⁵⁹ Cicero, *De Domo Sua*, 102'de Flavius ve Gracchus'un devletin bekasına karşı durdukları için senato tarafından ölüme mahkûm edildiklerini (*contra salutem rei publicae fecerat ex senatus sententia est interfectus*) anlatmasından *senatus ultimum*a tabi kişinin diğer bir deyişle idama mahkûm edildiği anlaşılmaktadır.

Opimius, Gracchus ve destekçilerine karşı Romalılar arasından bir milis kuvveti kurmuş ve bunu Giritli okçularla takviye etmiştir. Opimius muhaliflerle görüşmeleri sonlandırdıktan sonra onların kişisel olarak senatonun adaletine başvurmaları gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra, Gracchus'un başına ödül koyarak Aventinus tepesine taarruza geçmiştir⁸⁶⁰. Belirli bir süre direnişten sonra Flaccus ve oğulları öldürülmüş, Gaius Gracchus, Tiber kıyısı boyunca kaçarken katledilmiştir⁸⁶¹. Katliam sırasında 3000 kişi öldürülmüş, Gracchus ve Flaccus'un mülklerine el konulmuştur⁸⁶². Senatonun emriyle, *consul* Opimius devlet içinde uyumun tesis edildiğini ilan etmek üzere uyumun tanrıçası Concordia adına tapınağı⁸⁶³ tekrar inşa ettirmiştir⁸⁶⁴.

L.Opimius, İÖ 132'de Tiberius'un taraftarlarına yapıları benzer şekilde, Gaius Gracchus'un destekçilerine yönelik soruşturma başlatmış, birçoğu kısa süreli bir soruşturmadan sonra yargılama usullerine uyulmadan idam edilmiştir⁸⁶⁵. Opimius daha sonra, İÖ 120'de *tribun* P. Decius tarafından halk önünde, *provocatio* hakkının kullanılmasına müsaade edilmeden idam cezasının infazının engellemesi amacını güden *Lex Sempronia*'yı çiğneyerek Roma vatandaşlarını yargılamadan idam etmek suçundan dava edilmiştir⁸⁶⁶. Opimius, senatonun kendisine verdiği Cumhuriyet'i koruma yetkisine dayanarak hareket ettiğini ve düşmanlarının Roma vatandaşı olarak muameleye layık olmadığını belirterek kendisini savunmuştur⁸⁶⁷. İÖ 130'da *tribunluğı* sırasında meclislerde vatandaşların oylarını gizli oylama usulüyle kullanmasını içeren yasasıyla ve Gracchuslar'ın toprak komisyonunda bu tarihten itibaren yer almasıyla *popularesin* önde gelen simalarından sayılan İÖ 120 *consulu* C. Papirius Carbo, Opimius'un yargılanması sırasında onu, "eğer bir *consul* vatanının ileri gelenlerine danıştıysa, Opimius suçu nedir?" ifadesiyle ve devleti koruma saikiyle davrandığı tezine dayanarak

⁸⁶⁰ Plutarkhos, C. Gracchus, XVI. 1-5.

⁸⁶¹ Appianos, *Bella Civilia*, I.26.

⁸⁶² Plutarkhos, C. Gracchus, XVII. 1-5.

⁸⁶³ Concordia tapınağının ilk defa İÖ 367'de Sextius-Licinius yasalarının kabulünün ve plebslerin eşit vatandaşlar sayılmasının anısına halk tarafından inşasına karar verilmiş diktatör M. Furius Camillus'un onayıyla Capitolium eteğine inşa edilmiştir bk. Ovidius, *Fasti*, I.639-640, Plutarkhos, Camillus, XLII.3-4.

⁸⁶⁴ Appianos, *Bella Civilia*, I.26, Plutarkhos, C. Gracchus, XVII. 6, Augustinus, *De Civitate Dei*, III.25.

⁸⁶⁵ Sallustius *Bellum Iugurthinum* XVI.1-3'te L. Opimus'un Gracchus ve Flaccus'un destekçilerine yönelik tutumunu, "nobilitasın halk üzerindeki zaferini keskin bir şekilde tatbik ettiği şeklinde" (*acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat*) yorumlar.

⁸⁶⁶ Cicero, *De Orotore*, 132.

⁸⁶⁷ Cicero, *De Orotore*, 169.

savunmuştur⁸⁶⁸. Davanın önemi, İÖ 133’de Scipio Nasica’nın kişisel inisiyatifiyle alınan katliam kararının aksine, şiddetin kurumsal boyutta senato tarafından onaylanmasından kaynaklanmaktadır⁸⁶⁹. *Lex Sempronia*’nın hükümsüz kılınması süreci, bu yasa uyarınca sürülen Popillius Laenas’ın İÖ 120’de *tribun* L. Calpurnius Bestia tarafından sürgünden çağrılmasıyla tamamlanmıştır⁸⁷⁰.

Kartaca’da koloni kurulmasından vazgeçilmiştir, ancak Gaius Gracchus’un iskan ettiği yerleşimcilerin ikametlerine devam ettiği ve Romalılara satın alım yoluyla burada toprak sahibi olmalarına izin verildiği görülmektedir⁸⁷¹. Gracchuslar’ın İtalya’da kurdukları koloni ve diğer türden arazi projeleri ıslah edilmiştir⁸⁷². Bununla birlikte, Gracchus hareketi sonrası kolonicilik faaliyeti, yine *populares* geleneğinden gelen Gaius Marius’un döneminde programlı bir şekilde devam ettirilmiştir⁸⁷³. Gaius’un şehir plebsini yanına çekmek için ortaya attığı sabit fiyattan tahıl arzı uygulaması, *optimates* tarafından “hazineyi tüketen büyük çaplı bir rüşvet” gibi görülmüş, İÖ 119 *tribun*larından Marcus Octavius, *tribun* Gaius Marius’un muhalefetine rağmen “hem devlet için hem de halk için daha ılımlı bir fiyat düzenlenmesiyle” değiştirilmiştir⁸⁷⁴.

---

⁸⁶⁸ Cicero, De Orotore, 165-170 “si consul est, qui consulit patriae, quid aliud fecit Opimius?”. Patriae “vatan hakkında” (patria) şeklinde tercüme edilebilir. De Orotore, 170-171’de bir yıl sonra yetkilerini kötüye kullandığı gerekçesiyle genç hatip Lucius Licinius Crassus tarafından “Opimius’u savunmana rağmen Carbo, iyi vatandaşlar nazarında aklanmış sayılmazsın; ellerin temiz gibi görünüp yakarabilirsin, çünkü sen, Tiberius Gracchus’un yasını uzun nutuklar atarak tuttun, P. Africanus’un katledilmesine iştirak ettin, *tribunlüğün* doğasına uygun bir yasa teklif ettin- İÖ130’da halk *tribunların* tekrar seçilebilmesini sağlayan yasa tasarısı-, her zaman iyilere karşı durdun” (non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt: simulasse te et aliquid quaesisse perspicuum est, quod Ti. Gracchi mortem saepe in contionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper a bonis dissedisti) ifadeleriyle onu mahkum ettirerek intihar etmesine neden oldu. Anlaşılan Carbo, *optimates* taraf değiştirdiğine ikna edememiştir.

⁸⁶⁹ A. Lintott, **Violence In Republican Rome**, Oxford, 1968, (Violence), s. 167vd.

⁸⁷⁰ Cicero, Brutus, 128; Scholia Bobiensia, 174.

⁸⁷¹ FIRA, s. 75 (III.11.16-17).

⁸⁷² Lintott, Political, s. 85.

⁸⁷³ A. Coles, “Roman Colonies in Republic and Empire”, **Ancient History**, Vol.3, No.1, s. 53vd. İÖ 111 *consulu* L. Calpurnius Bestia tarafından çıkarılan ve Gracchusların koloni ve arazi yasalarına göndermelerde bulunan lex agraria buna örnektir.

⁸⁷⁴ Cicero, De Officiis, II.72 “C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur aerarium; modica M. Octavi et rei publicae tolerabilis et plebi necessaria; ergo et civibus et rei publicae salutaris”. Cicero, Brutus, 222’de *tribun* M. Octavius’un tahılın düşük fiyattan arzını değiştiren yasasını halk meclisindeki oyların tümünü alarak geçirdiğini belirtir. Marius’un muhalefeti için bk. Plutarkhos, Marius, IV.4’te Marius’un halka rağmen devlet yararına bir tahıl yasasına karşı çıktığını belirtmesi Marius’un populares tutumuna aykırı olması nedeniyle hatalı olmalıdır.

Usulsüz yargılama sonucu karar veren magistratları cezalandıran yasası, her ne kadar *senatus consultum ultimum* ile boşa düşmüş gibi görünse de, İÖ 58'de *tribun* Clodius, Catilina taraftarlarını yine bir nihai senato kararına daynarak yargısız infaz ettiren İÖ 63 *consulu* Cicero'yu sürgüne göndermiştir⁸⁷⁵. Clodius, Cicero'nun sürgüne gönderilmesi için ayrı bir yasa çıkarması, muhtemelen Opimus'un *senatus consultum ultimuma* dayandırdığı savunmasına Cicero'nun sığınacağı öngörüsünden kaynaklanmıştır⁸⁷⁶. Hakimlerin masum vatandaşları rüşvet veya başka bir saikle suçlu bulmalarını cezalandıran yasanının da yürürlükte olduğu, Cicero'nun Lariniumlu Aulus Cluentius Habitus savunmasında, ilgili yasanın yalnızca masumların hüküm giymesine neden olan mahkeme üyeleri için yaptırımda bulunduğunu ifade etmesinden anlaşılmaktadır⁸⁷⁷.

Plinius Maior, *Naturalis Historia*, XXXIII.34'te Gracchus reformlarının *equites*'i senato ve Roma halkı arasında bir üçüncü unsur haline getirdiğini belirtir. Gaius Gracchus'un *equester* sınıfı ile senato arasında kurduğu denge, inişler ve çıkışlarla Cumhuriyet'in sonuna değin varlığını sürdürmüştür. Sulla'nın İÖ 82'deki darbesi sonucunda, Gaius'un Lex de Repetundis yasasıyla kurulan *equites* jürileri ilga edilmiş, jürilerin senatörlerden teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır⁸⁷⁸. Buna karşılık, İÖ 70'de *praetor* L. Aurelius Cotta, Lex Aurelia Iudicaria ile jüri üyeliklerinin *equites* ve senatörler arasında eşit paylaşılması kabul edilmiştir⁸⁷⁹. Jüri üyeliklerine dair diğer bir düzenlemeler Cicero, *Philippicae*, I.19-20'de İÖ 55 yılında Pompeius'un, Lex Aurelia

⁸⁷⁵ Velleius Paterculus, II.45.1'de Roma vatandaşlarını yargısız infaz edenlerin ateş ve sudan mahrum bırakılmasına yönelik bir yasayı (legem in tribunatu tulit, qui civem Romanum indemnatum interemisset, ei aqua et igni interdiceretur) geçirdiği belirtir. Cicero'nun eserlerinde bu olay detaylı bir şekilde anlatılmaktadır kaynakça için bk. T. Broughton, **The Magistrates of The Roman Republic**, Vol. II, New York, 1952, (Vol.II), s. 196. Ayrıca bk. Plutarkhos, Cicero, XXXII.1, Cassius Dio, 38.17, Livius, Periochae, CIII.9.

⁸⁷⁶ A. Lintott, "P. Clodius Pulcher –Felix Catilina?", **Greece and Rome**, Vol. 14, No. 2, 1967, (Felix), s. 163vd.

⁸⁷⁷ Cicero, Pro Cluentio, 145-151.

⁸⁷⁸ Cicero, In Verrem, I.37'de jürilerin senatörlere devredilmesini alçakça ve rezilce bir iş (iudicia ad senatum translata sunt, in rebus iudicandis nefarie flagitioseque facta sunt) şeklinde tanımlamaktadır.

⁸⁷⁹ Cicero, *Philippicae*, I.20, Livius, Periochae, XCVII.7, Velleius Paterculus, II.32.3, T. Mommsen, *The History of Rome*, Vol.IV, part 1, Trns. W. Dickson, Cambridge, 1866, s. 95vd. Lex Aurelia'da jürilerin üçte birinin senatörlerden, üçte birinin *equites*'ten ve diğer üçte birinin *tribuni aerarii*'den teşkil edileceğini *tribuni aerarii*'nin *comitia tributa* tarafından seçilecek kişiler olduğunu belirtmektedir ayrıca Hill, Middle, s. 156, s. 212. Davenport, s. 108'de *tribuni aerarii*'nin atlı olmayan ancak *prima classis* censusunda yer alan zengin vatandaşlardan teşekkül ettiğini ileri sürmektedir.

Iudicaria’da yer alan jüri üyelerinin *questor* tarafından belirlenmesi usulüne son vererek bunların *censustaki* en yüksek kişilerden teşekkül etmesine yönelik yasasından ve Caesar’ın İÖ 46’da yaptığı düzelemeden bahsetmektedir⁸⁸⁰.

Equester sınıfının Gracchuslar sayesinde edindikleri ekonomik kazanç kaynaklarının belki de en önemlisi Asia eyalet vergilerinin ihalele yoluyla *publicani*’ye bırakılmasıdır. Asia’da faaliyet gösteren mültezimler (*publicani*), tefeciler (*faeneratores*) ve tüccarlar (*negatiatores*)⁸⁸¹ halkın zenginliğine el koymuşlardır⁸⁸². Ancak Anadolu Roma’nın ekonomik sömüründen başka bu sömürünün tetiklediği savaşılar da sahne olmuştur. İÖ 116’da Pontus krallığının başına geçen VI. Mitridates, hakimiyet alanını genişletme amacıyla Kappodokia ve Bithynia krallıklarının iç işlerine karışmıştır. Roma’ya karşı giriştiği İÖ 88-85 I. Mitridates Savaşında, kendisini, Romalıların kötü yönetiminden bunalan Asia eyaletindeki halkın hamisi ilan ederek, Romalılara karşı halkın tepkisine hitap edecek şekilde bölgedeki tüm İtalyan tüccarların öldürülmesi emrini vermiş ve senatonun gönderdiği legatus M. Aquilius’u rüşvetçiliğine uygun bir şekilde boğazına eritilmiş altın dökerek öldürtmüştür⁸⁸³. Sulla’nın VI. Mithridates’e karşı kazandığı zaferden sonra Anadolu’da Pontus kralına destek veren ahaliyi cezalandırma yöntemi, yöneticilerin halkın rahatsızlıkları ve hassasiyetlerine karşı umarsızlığının diğer bir kanıtını teşkil etmektedir⁸⁸⁴. Roma’nın hakimiyet kurduğu bölgelerdeki yerli halkı

⁸⁸⁰ Cassius Dio, XLIII.25.1, Suetonius, Divus Iulius, XLI.2’de Caesar’ın halkın seçtiği magistratların bir kısmını kendisinin atadığı yönünde bilgi verirken jürileri senatörler ve equites’ten teşekkülüne dair düzenlemesini örnek gösterir. Muhtemelen Pompeius’un İÖ 55’teki jüri düzenlemesi *questor*ların yetkilerinin censurelere devredilmesini işaret ederken Caesar’ın İÖ 46’daki düzenlemesi kendisinin (*consul*) atadığı jürilerin teşekkülünü öngörmüştür.

⁸⁸¹ İtalyan tüccar ve bankerlerin Anadolu’da bulundukları şehirlerde kendi aralarında loncalar meydana getirdikleri ve içinde bulundukları topluluklardan bağımsızlaştıkları ve yalnızca Romalı yöneticiler tarafından yargılanabildikleri belirtilmektedir. İÖ 89’da vatandaşlığın müttefik topluluklara verilmesinden sonra bu tüccarlar Romalı sayıldıklarından kendilerine daha fazla hareket alanı sağlamışlardır. Bk. Magie, s. 162vd; Kaya, Türkiye, s. 341-342’de vergi mültezimlerinin faaliyet alanlarının Asia Eyaletinin sınırlarının ötesine geçtiğini ve bunun halkta rahatsızlık yarattığını belirtmektedir. Ayrıca bk. Kaya, Anadolu, s. 211.

⁸⁸² Kaya, Türkiye, s. 341, Kaya, Anadolu, s. 210. M. Arslan, **Mithradates Eupator VI: Roma’nın Büyük Düşmanı**, İstanbul, 2007, s. 117vd; G. Ergin, **Anadolu’da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen**, İstanbul, 2013, s. 74.

⁸⁸³ Appianos, Mithridateios, 21-23, Kaya, Türkiye, s.351-352, Kaya, Anadolu, s. 213, Arslan, s.153vd; Ergin, s. 80.

⁸⁸⁴ Sulla, Roma’ya karşı Mitridates’i destekleyen şehîrlerin özgürlüğünü ellerinden almış, Asia eyaletindeki tüm topluluklar 20.000 talanton vergi ödemekle ve kış boyunca askerlerin barınma, yiyecek ve harçlık masrafları karşılamakla yükümlü kılınmışlardır. Halkın çoğunluğu İtalyan bankerlerin borç

talın ve borç zinciriyle kurduğu sömürü   arkında ezmesinin aracıları, Asia’da *publicani* ve tüccarlar iken, Numadia krallığı örneğinde yolsuzluğa bulaşanlar senatör kesiminden kişilerdir. Kuzey Afrika’daki Numidia krallığı için giriştiği taht mücadelesi sırasında Roma’nın     118’de koyduğu sınırları kabul etmeyerek rakibi Adherbal’in başkenti Kirte’yi     112’de ele geçiren, bu sırada şehirde bulunan Romalı ve müttefik topluluklardan tüccar ve işadamlarını katleden Iugurta,     134’te   spanya’da Scipio Aemilianus’la kurduğu bağlara dayanıp, ileri gelen *optimatese* rüşvetler vererek ve yeteneksiz Romalı generalleri, bazen askeri becerisi bazense bunların paraya karşı zaaflarını kullanıp bertaraf ederek kendi hakimiyetini tesis etmeye   alıřmıřtır⁸⁸⁵. Nitekim, Cumhuriyet’in son yüzyılındaki büyük sömürü ve yolsuzluk olaylarından birinin faili Verres de senat  rlerle işbirliği yaparak bulunduğu konuma gelebilmiřtir⁸⁸⁶.

IV.3. Gracchuslar Sonrası Roma Siyasi Hayatının Genel Yapısı

Roma’nın kuruluşundan itibaren halkın siyasi hak mücadelesinin yanında, kamu arazilerinin ihtiyaç sahiplerine dağıtılması talebi, Gracchus hareketinde de belirleyici rol oynamıştır. Roma ordusunun belkemiğini oluşturan *assidui* vatandaşların arazi tahsisi ve kolonicilik yoluyla sayılarının arttırılması, Tiberius Gracchus’un öncelikli amacıydı. Gaius Gracchus’un halkın ekonomik taleplerinin yanında     III. yüzyıldan itibaren Roma’nın fiili yöneticisi haline gelen *nobilitas* sınıfının ve senatonun karşısına halk meclisi ve temsilcilerini koyarak reform programını genişletmeye çalışmıştır. Onların reformları ve senato ile giriştikleri mücadelede ortaya çıkan süreç, Cumhuriyetin yıkılışıyla sonuçlanmıştır. Halk ve *nobilitas* arasındaki çekişmenin daha önceye uzanan bir boyutu bulursa da Gracchuslar, Roma siyasi hayatındaki uzlaşamaz kuvvetlerin zıtlıklarının dışavurumunu sağlamışlardır. Bu   atışma durumu, Cicero ve Sallustius’a

---

batağına saplanarak çocuklarını köle olarak satmak zorunda kalmıştır. Kaya, Türkiye, s. 362-363, Kaya, Anadolu, s. 214 vd; Arslan, s. 248 vd.

⁸⁸⁵ Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, XV.2. Sallustius bu eserinde Marius gibi popularis bir siyaset  çinin yükselişinin temel nedenini Roma halkının çıkarını kişisel çıkarının üstünde tutmasına ve komuta becerisine bağlamaktadır.

⁸⁸⁶ Cicero, *In Verrem*, I-II. söylevin birinci kısmı senatörlerden oluşan jürilerinin zararları anlatılırken ikinci kısmı Verres’in Sicilia valiliği sırasında yaptığı büyük çaptaki yolsuzluklara ayrılmıştır. Bk. T. D. Frazel, “The Composition and Circulation of Cicero’s *In Verrem*”, *The Classical Quarterly*, Vol. 54, No. 1, 2004, ss. 128-142; A. J. Marshall, “Verres and Judicial Corruption”, *The Classical Quarterly*, Vol. 17, No. 2, 1967, ss. 408-413. Plutarkhos, Cicero, VIII.1’de Cicero’nun Verres’in *nobilitas* grubundaki destekçileriyle anlaşma yoluna gittiğini belirtmektedir.

göre Geç Cumhuriyet döneminin siyasi hayatında merkezi bir konumundadır. Cicero, De Re publica, I.31’de Tiberius ölümünün ve uygulamaya koyduğu politikanın halkı ikiye böldüğünü ifade ederken, Sallustius, yoksul halka karşı senatonun düşmanlığının hırslı siyasetçiler elinde kullanılan bir araç haline gelidiğini ileri sürmektedir⁸⁸⁷.

Sallustius, Bellum Iugurthinum, XLII.4’te *nobilitas*’ın Gracchuslar’a karşı zaferinin onlara güçten ziyade korku getirdiğini belirtir. Yine de Gaius Marius’un *consullüğüne* kadar senatonun meşru şiddet tekeline elinde tutmasının *populares* üzerinde bir yılgınlık yarattığını söylemek yanlış değildir⁸⁸⁸. Gaius Marius’un İÖ 119’daki *tribunluğunda* seçmelerin oy güvenliğini sağlayan yasası, onun halk nazarında tanınmasını sağlamıştır⁸⁸⁹. Ancak kariyerindeki büyük sıçramayı, şüphesiz, Numidia kralı Iugurtha karşı verilen savaş sırasında gösterdiği başarılarla yakalayabilmiştir. Marius’un, Gracchus ve öncesindeki *populares* siyasetçiler gibi sivil siyaset kariyeriyle yükselememesi de senatonun ve *optimatesin* siyasi hayattaki hakimiyetiyle ilgilidir. Gracchus ve Flaccus’un destekçilerini katleden Opimus’un aklanması, eski *popularis* C. Papirius Carbo’nun karşı kampa geçmeye çalışması, ancak *optimates*’i buna inandıramaması, Marius değin bir *popularis* siyasetçinin varlık gösterememesi, senatonun bu dönemdeki hakimiyetin bariz göstergeleridir. Geç Cumhuriyet döneminde *populares* siyasetçilerin kendi siyasi etkinlik alanlarını inşa edebilmesi, ancak büyük bir askeri başarı kazanmalarına bağlı hale gelmiştir⁸⁹⁰. Sıradışı komuta becerisi, *nobilitas*

⁸⁸⁷ Sallustius, De Coniuratione Catilinae, XXXVIII.

⁸⁸⁸ Finley, Politics, s. 4vd. senatonun siyasi gücü ellerinde tutarak senatus consultum ultimum’u uygulayabilmelerinin nedenini kendilerinin en iyileri teşkil etme düşüncesinin bulunduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca bk. R.E. Smith, “The Anatomy of Force in Late Republican Politics”, **Ancient Society and Institutions: Studies Presented to Victor Ehrenberg on His 75th Birthday**, Ed. E. Badian, Barnes&Noble, New York, 1966, s. 270’de Geç dönem populares hareketinin senatonun şiddet tekeline açıkça meydan okuduğunu ileri sürmektedir.

⁸⁸⁹ Plutarkhos, Marius, IV.1-4’te Marius’un ilgili yasayı *consul* L. Aurelius Cotta’nın muhalefetine rağmen kabul ettirdiğini belirtir.

⁸⁹⁰ Gaius Gracchus’un ölümünden İÖ 107’de Marius’un *consullüğüne* değin geçen 15 yılda popularesin, İÖ 119’da Marius *tribunluğunda* sunduğu oy güvenliğini sağlayan yasası ve İÖ 111 *tribunu* Sp.Thorius tarafından çıkarılan ve Gracchus kolonilerinde kira ödeme usullerini ve tasarruf sahiplerinin haklarını düzenleyen Lex Agraria dışında kayda değer siyasi hamleleri bulunmamaktadır.

sınıfından generallerin ve senatörlerin askeri yeteneksizliklerinin yanında rüşvete bulaşmaları da, Gaius Marius gibi halktan gelen bir kişinin önünü açmıştır⁸⁹¹.

Marius'un askeri başarıları siyasi kariyerinin devamlılığında önemli rol oynamış, Kuzey İtalya'daki İÖ 104-102 yıllarında Cimbri ve Teutonlara karşı verdiği savaşıla İÖ 104-100'de aralıksız *consul* seçilebilmiştir. *Consullüğü* döneminde başarısını borçlu olduğu *veteranus* askerler için arazi tahsisini ihtiva eden yasaları kabul etmiş, koloniler kurmuştur. Saturninus'un *tribunluğu* esnasında çeşitli popülist uygulamalarla Marius'un reform programını tamamlamıştır. Bununla beraber rakibi haline gelen Saturninus ve destekçilerine karşı İÖ 100'de senatonun hakkında çıkardığı nihai kararı uygulayabilmiştir⁸⁹².

Kolonicilik ve toprak dağıtımının Marius'un iktidarına kadar durması, *assiduiyi* çöküşe sürüklemiş, proleterlerşen halk kitlelerinden asker devşirilmesine gidilmesine yol açmıştır. Gracchus reformarının sağladığı iyileşme *census* verilerinden takip edilebilirken, sonrasındaki gerileme dikkate alınırsa, Appianus'un deyimiyle halkın her şeyini kaybettiği ileri sürülebilir⁸⁹³. Bu dönemde, *assidui* köylülerin durumunu iyileştirmeyi öngören arazi tahsisi ve koloni kurulmasından vazgeçilmesi üzerine *assiduide* meydana gelen dalgalanma *census* verilerinden izlenebilmektedir⁸⁹⁴. Bu durum, Marius'un *proleterii* kesiminden teçhizatı ve masrafları devlet hazinesinden karşılanmak üzere asker alımını içeren ordu reformunun temel nedenini de teşkil etmiştir⁸⁹⁵. *Assidui*nin sayısının düşüne paralel şekilde, proleterinin sayıca artışı, askerlik yoluyla bu kesimin içinde bulunduğu yoksulluktan sıyrılarak düzenli gelir kaynağı elde etmesinin yanında komutanlarının savaşlardaki becerisiyle ganimet ve hizmet sonrasında arazi tahsisi beklentisi içerisine giren ve bu nedenle Cumhuriyetten ziyade

⁸⁹¹ İÖ 109-108'de askeri legatus göreviyle Q. Caecilius Metellus'un komutası altında başarılar kazanmıştır. Bk. Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXIII.-LXV. Plutarkhos, *Marius*, VII.1-5, Diodorus Siculus, XXXIV-XXXV.38.

⁸⁹² Genel hatlarıyla Marius dönemi için bk. Mommsen, Vol. III, s. 196vd.

⁸⁹³ Appianus, *Bella Civilia*, I.27.

⁸⁹⁴ Livius, *Periochae*, LVI.5'de İÖ 136 censusunda 317,933; LX.6'da İÖ 125 censusunda 394, 736 ve LXIII.3'te İÖ 114 censusunda 394,336 vatandaşın kayıtlandığını belirtmesinden Gracchus reformlarının kendini donatabilecek vatandaş sayısında artışa neden olduğu ancak sonrasında, İÖ 114 censusuna bakılırsa, bu politikanın sürdürülmemesi nedeniyle gerileme yaşandığı anlaşılmaktadır.

⁸⁹⁵ Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXXXVI.2-4'te Marius'un İÖ 107'de Numidia krallığına karşı savaşacak askerleri silahaltına alırken bu yeniliği uyguladığını anlatmaktadır.

komutanlarının kişisel kariyerlerine bağımlı askerlerden mürekkep orduları yaratmıştır⁸⁹⁶. *Patronus-cliens* çerçevesindeki geleneksel Roma siyasetini dönüştüren *populares* hareketi, Geç Cumhuriyet döneminin şiddet sarmalı içinde sivil siyasetin etkisizleşmesine mukabil, askerlerine patronajlık bağıını andırır şekilde dayanan siyasetçi-komutan profilinin ilk örneğini Gaius Marius'un şahsında kendi saflarından çıkarmıştır. Takip eden süreçte, Cumhuriyeti yıkılışa sürükleyecek siyasi krizleri emrindeki askerlerle aşmaya çalışan komutanların, iç savaşları tetikledikleri ileri sürülebilir⁸⁹⁷.

İÖ 132'de Gracchus taraftarlarının yargılamalarında sanıkların *provocatio* haklarından mahrum edilmesini mahkûm eden İÖ 123 Lex Sempronia, Gaius ve Flaccus taraftarının katledilmesini meşrulaştıran *senatus consultum ultimum*un sağladığı hukuki güvence ve buna dayanarak İÖ 120'de Opimius'un ilgili olaydan yargılandığı davadan berat etmesi ile hükümsüz kalmıştır. Senatonun otoritesi toplum üzerinde tebarrüz etmiş, daha sonradan İÖ 111 yılının *tribunu* Memmius tarafından ifade edildiği biçimiyle çoğunluk kibirli azınlığın elinde oyuncak haline gelmiştir⁸⁹⁸. Siyasi bir karar niteliği taşıyan *senatus consultum ultimum* genellikle *popularese* karşı kullanılan bir silaha dönüşmüştür⁸⁹⁹. Şiddetin Roma siyasetine hakim olması ve halkçı siyasetçiler üzerinde bir baskının kurulması, maiyetlerindeki *veteranus* askerlere güvenen komutan karakterinin siyaset sahnesinde baş aktör haline gelmesine yol açmıştır⁹⁰⁰. *Populares*'in önde gelen figürlerinden *tribun* Saturninus, Marius'un gölgesi altında kalırken, Clodius Plucher gibi kitleri peşinden sürükleyebilecek yetenekteki bir *popularis* dahi ancak Caesar'ın himayesi altında varlık gösterebilmiştir.

Gracchuslar'ın toprak reformu kapsamında ilk defa gündeme gelen müttefik ve Latin hukuklu İtalyan topluluklarının Roma devletine eklemlenmesi sorunu, *popularesin* çeşitli girişimleriyle tam hukuklu vatandaşlık verilmesi teklifiyle çözülmeye çalışıldı⁹⁰¹.

⁸⁹⁶ Marius'un vatandaş-asker ordusu yerine profesyonel ordu yapılanmasının siyasi boyutları için bk. E. Gabba, **Republican Rome, the Army, and the Allies**, Trns. P.J. Cuff, Berkley, 1976, (Army), s.23vd.

⁸⁹⁷ Brunt, Fall, s. 257vd.

⁸⁹⁸ Sallustius, Bellum Iugurthinum, XXXI.2.

⁸⁹⁹ Bk. dn 856.

⁹⁰⁰ Gabba, Army, s. 28'de asker ve komutanı arasındaki bağın clientela bağına benzetir.

⁹⁰¹ Bu teklif İÖ 91 *tribunu* M. Livius Drusus'un aynı adı taşıdığı babasının engellemeye çalıştığı Gaius Gracchus'un reform programına benzemektedir. İÖ 91 *tribunu* Drusus, senato ve equester sınıfının desteğini kazanmak üzere senatör sayısının 600'e çıkarılarak jürilerin bunların arasından seçilmesi, arazi tahsisi ve tahıl yasalarıyla halkın desteğini kazanma ve İtalyan müttefiklere vatandaşlık dağıtımını içeren

*Optimates*in bu girişimleri her defasında engellemesi, sonuçta İÖ 91-88'de Roma ve İtalyan toplulukları arasında müttefikler savaşına yol açmıştır⁹⁰². Savaşın kritik yılı İÖ 90'da, Roma önce isyana katılmayan toplulukları vatandaşlıkla ödüllendirirken İÖ 89'da isyan edenlere vatandaşlık verilmiş, bu haliyle İtalya'daki tüm topluluk mensupları oy hakkına kavuşmuşlardır. Oy hakkı alan topluluk mensuplarının meclislerdeki temsili konusu, yine halk iradesinden çekinen *optimates*in müdahalesiyle kısıtlanmaya çalışılsa da bunların 35 *tribus* içinde dağılımları kabul görmüştür⁹⁰³.

Savaşın getirdiği ganimet ve askerlerin komutanlarına duydukları sadakatle siyasi kariyerin beslenmesi ve bu amaçla savaşın bir siyasi propaganda aracına ve rant kaynağına dönüşmesi, Mithridates Savaşı'nın komutasının elde edilmesine yönelik *optimates* ve *populares*in çabasının temel nedenidir. İÖ 88 *consulu* Sulla, Asia'da başlamış savaşı yönetmek üzere görevlendirilmesine karşı, Marius ve destekçisi *tribun* Sulpicius Rufus'un, Mithridates Savaşı'nın komutasının Marius'a verilmesine dair bir yasa çıkarması, krize dönüşmüştür. Sulla emrindeki ordusuyla Campania'da Müttefikler Savaşı'nın son çarpışmalarını tamamladıktan sonra Roma üzerine yürüyerek yönetime el koymuş, Sulpicius öldürülmüş baba oğul Mariuslar sürgüne çıkmak zorunda kalmışlar ve destekçileri idam edilmiştir⁹⁰⁴. Sulla'nın Mithridates'e karşı savaşmak üzere İtalya'dan ayrılmasını takip eden süreçte Marius ve Cinna, *veteranus*ların ve yeni vatandaşlardan topladıkları askerlerin desteğiyle tekrar Roma üzerinde hakimiyet kurarak *optimates*in

---

yasa tasarılarını açıklamıştır. Drusus'un *optimates*'in tepkisi üzerine bir suikaste kurban gitmesi Müttefikler Savaşı'nı başlatmıştır. Livius, *Periochae*, LXXI; Velleius Paterculus, II.13-15, Appianos, *Bella Civilia*, I.35-37.

⁹⁰² E. Gabba, "Rome and Italy: the Social War", *CAH*, Vol. 9, 2006, (Social), s. 109'da savaşa yolaçan diğer nedenler arasında Marius'un ordusunda yer alan askerlere verdiği vatandaşlık sözününün bahsetmektedir. Kuzeyden Marsi, güneyden Samnit toplulukları isyana destek verirken Latin hukuklu topluluklar, Etruria ve Umbriadakiler isyana katılmamışlardır. Livius, *Periochae*, LXXII.1.

⁹⁰³ İÖ 87'de popularis siyasetçi ve Marius'un varisi L. Cornelius Cinna müttefikleri 35 tribusu içinde dağıtılarak temsillerinin etkili hale gelmesini sağlamıştır. Bundan önce yeni vatandaşların sekiz yeni tribus içinde temsil edildikleri anlaşılmaktadır. Velleius Paterculus, II.20.2; Cicero, *Philippicae*, VIII.2.7, Appianos, *Bella Civilia*, I.64-65' yeni vatandaşların Cinna'yı desteklediğini yazar.

⁹⁰⁴ İÖ 88'de Sulla darbeden sonra bir dizi yasa çıkararak Sulpicius'un yeni vatandaşları 35 tribus içinde temsil edilmelerine yönelik yarasını iptal etmiş, senatör sayısını 600'e çıkarmış, yasa tekliflerinin meclislere sunulmadan önce senato onayının alınması ve halk meclisinin ve *tribunların*in yetkilerini kısıtlayan düzenlemeler yaptıysa da Asia'da savaşı yönetme amacıyla Roma'dan ayrıldıktan sonra İÖ 87 *consulu* seçilen Cinna bu gerici düzenlemeleri iptal etmiştir. Eutropius, V.4; Livius, *Periochae*, LXXVII, Plutarkhos, Sulla, VIII-X.

ileri gelenleri öldürülerek mallarına el koymuşlardır⁹⁰⁵. İÖ 86'da Marius'un yedinci konsüllüğü sırasında ölümü üzerine yerine *consul* atanan L. Valerius Flaccus, senato tarafından Mithridates'e karşı savaşın komutanlığına getirilmesine mukabil emrindeki *legatus* C. Flavius Fimbria tarafından öldürülmesi ve bu ordunun İÖ 85'de Sulla'ya katılması gibi olaylar ordunun asker-siyasetçi figürlerinin emrinde siyasi bir güç unsuru haline geldiğinin göstergeleridir⁹⁰⁶. Anadolu'dan muzaffer dönen Sulla'nın İÖ 84-82'de İtalya'da Cinna ve Cn. Papirius Carbo'nun başını çektiği *populares* destekçilerini bir dizi savaşla yenmiş, Roma'ya *dictator rei publicae constituendae* ünvanıyla hakim olarak gerici bir programla, İÖ V. yüzyıldan itibaren halkın devlet aygıtı içinde elde ettiği kazanımlarını kısıtlamıştır. Sulla'nın, Gaius Gracchus'un senato oligarşisine karşı rüşvet davaları jürilerinin *equitesten* teşkil edilmesine yönelik düzenlemesini iptal etmesi, halk meclislerinde yasa tasarılarının oylamaya sunulmadan önce senatonun onayını alınmasına ve halk *tribunlarının* *cursus honorum* içerisinde yükselmelerinin engellenmesine yönelik yasaları, senatonun ve *optimatesin* *populares* karşısında kaybettiği gücünü yeniden tesis etme amacını açığa çıkarmaktadır. Muhafızları listeleyerek mallarına el koymuş, bunlardan elde ettiği gelirleri yandaşlarına dağıtmış ve *veteranus* askerlerine araziler tahsis etmiştir⁹⁰⁷.

Sulla'nın *veteranus* askerlerine dayanarak kurduğu gerici düzen, İÖ 70'den itibaren varislerinden, yetenekli komutan Pompeius tarafından yıkılmıştır. Kendinden önceki Scipio Africanus, Marius ve Sulla gibi askeri komuta becerisini siyasi kazanıma tevil edebilen Pompeius, halk desteğini elde edebilmek için Sulla'nın koyduğu kısıtlamaları ortadan kaldırmıştır. Bundan başka, savaşlardan elde ettiği ganimeti şehirdeki kitleleri yanına çekmek amacıyla kullanmıştır. Pompeius, Crassus ve Caesar, kişisel karizma ve himayeye dayanan, Geç Cumhuriyet dönemi siyasal iklimini belirleyen bir ortaklık kurmuşlardır. Triumvirlik adı verilen bu yapı ile Roma geleneğinden farklılaşan siyaset biçiminde, köklerini elit-halk karşıtlığından alan *optimates-popularesin* savundukları sınıfsal çıkar veya *populi causa* gibi kavramların bir kenara

⁹⁰⁵ Cassius Dio, 30-35.102, Cicero, In Catilinam, III.24, Eutropius, VII-IX.

⁹⁰⁶ Appianos, Mithridateios, 59, Diodorus Siculus, XXXVIII-XXXIX, 8, Livius, Periochae, LXXXIII; M. Kaya, "Roma Cumhuriyeti'nin İÖ 80'li Yılları: Siyaset, Darbeler ve İç Savaş", **Uluslararası Darbe Sempozyumu**, Ed. M. Aslan, R.K. Haykıran, A. Bilgenoğlu, vd; Cilt 2, Aydın, 2017, (Darbeler), s. 815vd.

⁹⁰⁷ Kaya, Darbeler, ss. 820-821.

itildiği, hırslı asker-siyasetçilerin esnek davranarak taraf değiştirebildikleri kamplaşma mekanizması geçerli hale gelmiştir⁹⁰⁸.

Birinci Triumvirliğin sona ermesinin ardından Caesar'ın etrafında toplanan *populares* ve Pompeius etrafında toplanan *optimates*-senato yanlıları arasındaki iç savaşı, Caesar'ın diktatörlüğü izlemiştir. Caesar kendinden önceki asker siyasetçi profilini, Marius'u da aşacak şekilde, sahip olduğu geniş halk desteğiyle daha ileri boyuta taşıyarak kurumlar üzerinde yapısal değişiklikler getirmede kullanmış, Roma Cumhuriyeti'nin kurumsal yapısını şahsi iradesine göre şekillendirmiştir. Caesar'ın öldürülüşünü, iç savaşlar ve İkinci Triumvirlik dönemi ve bu ortaklığın dağılışı takip etmiş, nihayet İÖ 27'de Augustus'un Caesar'ın getirdiği fiili durumu *princeps* adıyla kurumsallaştırmasıyla Cumhuriyetin Tiberius Gracchus'un ölümünü takip eden krizi son bulmuş ve İmparatorluk- Princepslik dönemi başlamıştır. Caesar ve varisi Augustus, halkın çıkarlarını savundukları iddiasında iseler de bunlar halkçı reformculardan ziyade oligarşi karşısında halk desteğini kullanarak kendilerine alan yaratan siyasi figürlerdir⁹⁰⁹.

---

⁹⁰⁸ Meier, "Populares", s. 559; F. Millar, "Popular Politics at Rome in The Late Republic", **Leaders and masses in the Roman world : Studies in Honor of Zvi Yavetz**, Ed. I. Malkin, Z.W. Rubinsohn, (Popular), 1994, s. 96'da Pompeius ve Caesar gibi siyasetçilerin popülist politikarını Gracchus sonrası asker siyasetçi profilinin siyasette hakim hale gelmelerini göz ardı ederek populares geleneğinin uzantısı gibi takdim etmektedir.

⁹⁰⁹ T. Mommsen, **The History of Rome**, Vol. IV, Part 2, Trns. W. Dickson, Cambridge, 1866, s. 459vd; Taylor, Party, s. 140vd; Meier, Amissa, s. 301vd; Gruen, Generation, s. 503vd; Brunt, Fall, s. 498. Syme, s. 369'da princepslikle beraber imparatorun evrensel patronus haline geldiğini vurgular. Millar, Popular, s. 113'te Cumhuriyetin en önemli özelliği niteliğindeki kalabalıklara hitap edilerek bunların devlet işlerinde fikirlerini oylama yoluyla beyan etmelerinin princepsliğin ortaya çıkışında çok etkili olduğunu iddia etmektedir.

SONUÇ

Roma siyasi hayatındaki kamplaşma, öncelikle toplum yapısındaki tabakalaşma ve sınıfsallaşmanın meydana getirdiği karşıtlıkları ve çatışmaları yansıtmaktadır. Roma *populusunun* ortaya çıkış sürecinde, Krallık ve Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, *patricius gensleri* Roma devlet yapısına hakim konumdadırlar. Devlet yapısındaki bu konumlarını, *curia* biçimde örgütlenerek teşkil ettikleri meclislerde tebarrüz ettirmişlerdir. Dinsel bir niteliği bulunan *curia* meclisine katılan *gens* mensuplarının mevkilerini kan bağı ile diğer *patricius gens* mensuplarına aktarmaları, *patres* adı verilen *patricii* soylularının ruhani otoritelerini siyaseten kullanmalarına zemin hazırlamıştır. İÖ IV. yüzyılın sonuna değin yalnızca *patricius* kökenlilerin rahiplik yapabilmelerinin arkasındaki neden *patricius* kökenlilerin arasında kısılabilen *confarreatio* nikahıdır. İçinde mistik ritüelleri barındıran *confarreatio* nikahından doğma şartının rahiplikte aranması ve bu nikahtan doğanların başkalarıyla evlenememesi, *patricius genslerinin* soya dayanan kastlarının meşruiyetini sağlamıştır. *Patricii* bu konumunu dinsel otoritenin verdiği saygınlıkla hukuk alanında da kullanabilmiştir. *Patricius genslerinin* ileri gelenlerinden mürekkep bir danışma meclisi niteliğindeki senato, kökenindeki *curia* meclisini anırtırsa da *patres* dışındaki *conscriptus* adı verilen ve Cumhuriyet öncesinde kral tarafından atanan üyelere ev sahipliği yapmasıyla laik kesimlerden gelen kişileri de bünyesinde barındırmıştır. Cumhuriyet döneminde devlet görevlerinde edinilen tecrübenin gördüğü saygınlığa mukabil *conscriptus* üyelerinin yanında rahip kökenli *patres* senatoda azınlıkta kalmıştır.

Etrüsk hakimiyetinin İÖ VI. yüzyılın son yarısında Orta İtalya'da kurduğu güvenlik kuşağı, Roma'yı geliştirmiş ve bunun sonucunda nüfusu, İtalya'nın farklı topluluklarından insanların katkısıyla, özel anlamda *patricius gensleri* karşısında plebsler, artmıştır. Güney İtalya'daki Yunan şehir devletlerindeki hoplit-phalanks biçiminde örgütlenen vatandaş-asker ordusu ve magistratların seçilebildiği, önemli kamu davalarına bakan ve orduda görev alan birliklere mensup kişilerce teşkil edilen *centuria* meclisi Roma'ya Etrüskler tarafından tanıtılmıştır. Meclisin vatandaşları beş sınıftan müteşekkil mülkiyet esasına göre kendilerini teçhiz edebildikleri ve her birinin oy hakkı bulunan 193 *centuria* birliği esasına göre teşkilatlanması Roma'yı Cumhuriyete taşımıştır.

Cumhuriyetin erken dönemlerinde plebslerin orduda yer alabilmeleri, onların *patricii* hakimiyetine karşı çıkmalarını sağlamıştır. Plebsler, savaşmayı ve çalışmayı reddederek *patricius* yönetiminin kendi temsilcilerini tanımalarını ve *patres* rahiplerin ellerinde tuttıkları hukuku yazılı hale getirilmesini İÖ V. yüzyılda sağlamışlardır. Plebs *tribunları* ve *comitia tributa* gibi kurumlar Plebs halk hareketine ivme kazandırmıştır. İÖ 367’de plebs kökenlilerin *consulluk* makamına gelebilmeleri ve İÖ 287’de halk meclisi niteliğindeki *comitia tributa*nın alt komisyonu niteliğindeki *concilium plebis*in kararlarının tüm devlet içinde yaptırım gücüne kavuşmasıyla, siyasi temsildeki köken ayrımı ortadan kalkmıştır. Siyasi temsildeki yetersizliğin kaynağını teşkil eden sosyo-ekonomik açıdan üst sınıfa bağımlılık, Plebs halk hareketinin temsilcileri tarafından kamu arazilerinin yoksullara tahsisi ve büyük arazi sahipleri tarafından kullanılmasının sınırlandırılması, koloni kurulması ve borç köleliğinin (*nexum*) yasaklanması gibi uygulamalarla azaltılmaya çalışılmıştır.

Patricius genslerinin Krallık devrinden itibaren süregelen hakimiyetlerinin yerini, İÖ IV. yüzyıldan itibaren zengin plebslerin magistatlık yapabilmeleri nedeniyle senatoya kabul edilmelerinin ardından, siyasi ve ekonomik güce sahip *patricius* ve plebs ailelerinden teşkil eden *nobilitas*’ın şekillendirdiği siyaset düzeni almıştır. Geleneksel *clienslik* bağının *patricius* ileri gelenler tarafından plebsleri kontrol altında tutmada kullanılmasına mukabil, *cliens-patronus* ilişkisi, İÖ IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren teşkil etmeye başlayan, güçlü plebs ailelerinin yer aldığı *nobilitas* sınıfınca da siyasi nüfuz devşiriminde Cumhuriyetin sonuna değin kullanılmıştır. Halk hareketinin öncelikle plebs mücadelesinde daha sonra *populares* kapsamında çoğunluğu *clienslik*ten çıkarıp *civitas romanus* haline getirme davasını gütmesi, *nobilitas*ın üstün konumda kaldığı *cliensliği* aşındırmıştır. Sonuç itibariyle toplumsal, siyasi ve ekonomik açıdan halk kitlelerinin durumunun, önce plebs hareketi ve İÖ III. yüzyıldan itibaren *populares* tarafından önerilen reformlarla iyileştirilme çabasının toplumdaki asimetrik ilişkilerin etkisini azalttığı iddia edilebilir.

Plebs hareketinin getirdiği toplumsal ve siyasal reformla *nobilitas*, İÖ IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır. Soy temelli ayrışmanın yerine sınıfsal mücadelenin siyasetin temel paradigması haline gelmesiyle, Krallık döneminde *patricius* sınıfından askerlik yapabilen kesimi kapsayan ve Cumhuriyet döneminden itibaren

plebslerin eşit vatandaş kabul edilmesiyle tüm Roma vatandaşlarını ifade eden *populustan* türeyen *populares*, plebs hareketini dönüştürmüştür. Halk meclisi *comitia tributia* ve halk temsilcileri *tribunus plebis*, plebs hareketindeki gibi *popularesin* de halk davasını (*populi causa*) senatoya karşı savunmadaki kanallarını teşkil etmiştir.

Senato ve *nobilitas*, İÖ III. yüzyıla değin halk hareketi karşında siyaseten geri planda kalmıştır. Roma'nın İÖ IV. yüzyılın ikinci yarısından İÖ III. yüzyıla kadar halk hareketinin getirdiği reformlar kapsamında vatandaşların eşit derecede söz sahibi olabildikleri bir şehir devleti görünümüne mukabil, Roma'nın İÖ III. yüzyılda izlediği emperyalist politika, senatoyu devletin esas yönetim organı ve senatörlerin devşirildiği siyasi ve ekonomik güce sahip *nobilitas* aileleri de yönetici konumuna getirmiştir. İtalyan topluluklar ve Kartaca ile yapılan savaşlar, Roma'yı toplumsal, siyasi ve ekonomik açıdan büyük bir dönüşüme uğratmış, edinilen emperyal tecrübe ile İÖ II. yüzyılda Yakındoğu'da devletin egemenlik alanları genişlemiştir.

İÖ III. ve II. yüzyıl savaşları, Roma ordusunun büyük kısmını teşkil eden müttefik hukuklu topluluklardan ve *assidui* adıyla *centuria* meclisine kayıtlanmış temel teçhizatla kendisini donatabilen Roma vatandaşı küçük çiftçilerin can kaybına neden olabildiği gibi, bu savaşlar kapsamındaki deniz aşırı seferlerin uzunluğu sonucunda askerlerin üretimden uzak tutulması ve bunların mensup oldukları küçük çiftçi ailelerindeki işgücü kaybının telafi edilememesi halk açısından maddi bir yıkıma yol açmıştır. Romalı büyük çiftlik sahiplerinin İÖ III. yüzyıl boyunca artan kamu arazilerini kendi lehylerine kullanmaya iten neden, İtalya'da üretimin kitlesel ihtiyaçlara yönelik hububat tarımından ziyade uzmanlık gerektiren ve maddi getirisi yüksek bağcılık, meyvecilik, sürü sahipliği ve bostancılık gibi tarımsal faaliyetler ile savaşlar sonucu zenginleşen sınıfları tatmin etmeye yönelmesidir. Geniş arazileri kapsayan *latifundia* adı verilen çiftlikler, savaşlar aracılığıyla sağlanan ucuz köle girdisiyle işgücünü kölelere dayandırmıştır. Küçük çiftlik sahiplerinin proleterleşmesi, İÖ II. yüzyılda koloni kurulumunun ve kamu arazilerinin tahsisinin durmasıyla hız kazanmıştır. Şehirlerdeki ve özellikle Roma'daki *proleterii* ve *libertini* sayısındaki artış, köle işgücüne dayanan çiftliklerin yaygınlaşması ve köle girdisiyle ilgilidir.

Siyasi yayılımın beraberinde ortaya çıkan ekonomik genişleme, *centuria* meclisi *censusunda* devlet atı veya kendi atlarıyla orduda hizmet verebilecek zenginlikteki

genellikle ticaretle uğraşan *equester* sınıfını da siyasi mücadelenin parçası haline getirmiştir. Emperyal politikanın getirisi niteliğindeki, devlet ihaleleriyle ordu levazımatı, yol yapımı ve vergi toplama gibi iş alanları doğmuş, bu işleri de yeterli sermaye birikimine sahip *equester* sınıftan *publicani* denilen kesim üstlenmiştir. Büyük toprak sahiplerinden mürekkep senatörler ile aynı ekonomik ve toplumsal sınıfta yer almalarına rağmen *equester* sınıfının senato dışında kalan mensupları, devlet yönetiminde söz sahibi haline gelebilmek için zengin kesimlerin sözcüsü durumundaki senato ile aralarında ontolojik bir karşıtlık bulunan *populares* siyasetçilere destek vermiştir.

Senatonun İÖ III. yüzyıldan itibaren Roma devlet yapısı içerisinde etkin bir konumda bulunması, genel hatlarıyla halk meclislerinin ve temsilcilerinin bu yüzyıl boyunca geri planda kalmasına yol açmıştır. Buna mukabil, plebs mücadelesi döneminde değişimi getiren tabanı teşkil eden *assiduus* çiftçilerin mülksüzleşmesinin getirdiği toplumsal sorunlar, maliye ve devlet politikasında tek mercii haline gelen senatonun duyarsızlığıyla İÖ II. yüzyılda siyasette hissedilir boyutlara ulaşmıştır. Senatoyu halk yararına reformlar yapmaya zorlayan ve magistratların halk karşısında hesap verebilir konumda kalmalarını talep eden *popularese* karşılık, senatonun kaynağını meydana getiren *nobilitas*ın halk karşısındaki üstünlüğünü ileri süren *optimates*, İÖ II. yüzyıldan itibaren Roma siyasetinin iki kutbunu teşkil etmiştir. Kökenleri Eski Yunan'daki *oligoi-polloi* karşıtlığından alan, demokrasi-oligarşi yönetimlerini destekleyenler arasındaki bu kutuplaşma, Roma devlet yapısındaki halk meclisi ve senato ayrılığıyla kurumsal düzeyde hayat bulurken, *popularesi* teşkil edenler ve halk davasını savunanlar *tribunler*dir. *Contio* adı verilen ve *forum*da gerçekleşen halk meclisi oturumundan önce yapılan toplantılarda hatipler, gündemdeki konularla ilgili seçmenleri yönlendirme şansına sahiplerdir. Halkçı siyaset, *contio* toplantılarında temsilcilerin halka hitaplarıyla aktüalite kazanmıştır.

İÖ II. yüzyılda halkın gündeminde bulunan konular, arazi tahsisi, iş imkanlarının yaratılması, koloni kurulumu, iâşe yardımı ve yetkililerin halk karşısında hesap verebilirliğinin tesis edilmesidir. İktidardan pay alamayan senato dışındaki *equites*- iş adamları ise devlet yönetiminde ve emperyal yayılımın getirdiği sömürü imkanlarından daha fazla hak talep etmiştir. Gracchus reform hareketi, öncelikle Tiberius Gracchus'la kamu arazilerini yasadışı yollardan ellerinde tutan büyük çiftlik sahiplerinin

kullanımlarını sınırlandırmıştır. İÖ 218’de halkçı siyasetçi Gaius Flaminus’un desteklediği, senatörlerin büyük çapta ticaret yapmalarını yasaklayan yasadan ve Roma aristokrasisinin ekonomik tercihlerinin genellikle tarımsal üretime yönelmesinden yola çıkılarak, büyük çiftlik sahipleri arasında senatörlerin bulunduğu ve müttefik hukuklu büyük çiftlik sahiplerinin senato dışında bulunsalar dahi sınıf bilinçleri gereğince senatörler ile birlikte hareket edebildikleri görülmektedir. Tiberius Gracchus’un *tribunluğ*undan sonra kardeşi Gaius Gracchus arazi tahsisi çalışmalarını koloni kurulumu ile desteklemiştir. Müttefik hukuklu topluluklarla ortaya çıkan sorunları Roma vatandaşlığının bu topluluk mensuplarına vererek çözmek isteyen Gaius, Roma siyasi hayatındaki İÖ 367 Sextius-Licinius yasalarından sonra halk yararına en kapsamlı reform programını gündeme getirmiştir. Ağabeyinin senato karşısında yalnızca taşradaki çiftçilere dayanmasının onun öldürülmesine yol açtığını düşünen Gaius, şehirdeki halk kitlelerini ucuz buğday arzı, koloni kurulması ve yol yapımı gibi kamusal projelerin sağladığı istihdamla yanına çekmeye çalışmıştır. Yolsuzluk davaları için kurulan jürilerin yalnızca *equester* sınıfı mensuplarından teşkil etmesini sağlayan idari bir reform yapmış ve Asia eyalet vergilerinin *publicani* iltizamına vererek bu sınıf için büyük bir rant kaynağı meydana getirmiştir. Gaius Gracchus *equites*in desteğini sağladığını düşünse de, toprak reformu dolayısıyla gündeme gelen müttefik hukuklu topluluklara vatandaşlık verilmesine yönelik tasarıları *optimates*in karşı propagandası nedeniyle gerçekleşmemiş, şehirdeki halk desteğini kaybetmiştir. Üçüncü defa *tribun* seçilememesinin ardından arazi yasasında senatonun baskısıyla yapılan değişikliğe karşı çıkması, onun ve çok sayıdaki destekçisinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Ayrıca müttefik hukuklu topluluklara oy hakkının senatonun direnişi sonucu tanınmaması, İÖ 91-88 Müttefikler Savaşına yol açmış, kanlı mücadeleler sonunda tüm İtalya oy hakkına kavuşabilmiştir.

Senatonun Gracchus hareketini şiddetle bastırması, İÖ I. yüzyıldaki siyasi hayat üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Gaius Gracchus ve destekçilerinin katledilmesini meşrulaştıran *senatus consultum ultimum*, Roma vatandaşlarının yargılanma hakkını askıya alarak yargısız infazların önünü açmıştır. *Optimates* – *populares* kamplaşmasında senatonun halkçı siyasetçileri sindirme amacıyla kullandığı *senatus consultum ultimum*, şiddeti Geç Roma siyasetinin ayrılmaz parçası haline getirmiştir. Bu durumun, emrindeki

muharip askerlere güvenen asker –siyasetçilerin Marius’tan itibaren Roma siyasetinin belirleyicileri konumuna yükselmelerini kolaylaştırdığı ileri sürülebilir.

Gracchus hareketinin, *assiduus* çiftçileri arazi tahsisi ve koloniler yoluyla yeniden Roma ordusununa kazandırmak ve Roma siyasetinde söz sahibi haline getirme amaçları, Gracchus sonrası bu projelerin durmasıyla başarısızlığa uğramıştır. Kendini donatabilen hafif silahlı küçük çiftçilerin giderek yoksullaşması, Marius’u *proleterii* kesiminden teçhizatı devlet tarafından karşılanmak üzere asker almaya itmiştir. Başarılı komutanların emri altında ganimet kazanmayı arzulayan muharip askerler, komutanlarının siyasi kariyerlerinde *patronus-cliens* ilişkisini akla getir şekilde siyasi güç unsuru haline gelmişlerdir. Arazi tahsisinin ve kolonilerin yalnızca muharip askerlere yönelik tazminat gibi değerlendirilmesi de kapsamlı bir toplumsal reformdan ziyade ilgili çalışmaları yandaşların ödüllendirilmesi boyutuna indirgemıştır.

Halkçı siyaset, plebsi *populus* haline getirmiş, *cliensliğin* etkisini azaltmıştır. Halkçı siyasetin dönüşümü, Cumhuriyet’i yaratan bağımsız vatandaşın yerini komutanlarına bağımlı askere bırakmasıyla tamamlanmıştır. Bu anlamda *populares*, İÖ I. yüzyılda dönüştürücü vasfını yitirmiştir. *Populares*, plebs hareketinin kendini teçhiz edebilen vatandaşların aristokratlarla giriştiği hak talebi mücadelesinden beslenmiştir. Vatandaşlığın askerlik yapabilme ölçüsüne göre belirlendiği Roma sisteminde, halk yöneticiler karşısındaki taleplerini başta askerlik ve ekonomik yükümlülüklerine dayanarak temsilcileri aracılığıyla dile getirebilmiştir. Halkın yükümlülüklerinin karşısında yöneticilerin hesap verebilirliğinin sağlanması, bu mücadeleyi veren halkçıların, Erken Cumhuriyet dönemindeki plebs hareketinden Gracchuslara değin temel amacıdır. Keyfi hareket eden zorba bir kralın alaşağı edilmesiyle kurulan Roma Cumhuriyeti, İÖ I. yüzyılın ganimet ve toprak tahsisleriyle kendisine bağımlı kıldığı askerlerine dayanan ve yapısal reformlardan ziyade kitlelerin geçici heveslerini tatmin ederek çoğunluğun desteğini elde eden karizmatik liderler tarafından yıkılmıştır.

KAYNAKÇA

1-Eskiçağ Edebi ve Epigrafik Kaynakları

Annius Florus, **Epitoma De Tito Livio**. Florus, **Epitome of Roman History**, Transl. E. S. Forster, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1929. (Loeb Classical Library)

Appianos, **Bella Civilia**. Appian, **Roman History**, Volume III-Volume IV, Transl. H. White, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1913. (Loeb Classical Library)

Appianos, **Hispaniensis**. Appian, **Roman History**, Volume I, Transl. H. White, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1913. (Loeb Classical Library)

Appianos, **Mithridateios**. Appian, **Roman History**, Volume II, Transl. H. White, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1913. (Loeb Classical Library)

Appianos, **Punica**. Appian, **Roman History**, Volume I, Transl. H. White, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1913. (Loeb Classical Library)

Aristoteles, **Politika**. Aristotle, **Aristotle in 23 Volumes**, Vol. 21, Transl. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1944. (Loeb Classical Library)

Aristoteles, **Retorike**. Aristotle, **Aristotle in 23 Volumes**, Vol. 22, Transl. J. H. Freese, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1926. (Loeb Classical Library)

Gaius Octavius Augustus, **Res Gestae**. Augustus, **Ankara Anıtı**, Çev. H. Dereli, R. O. Arık, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999.

Aurelius Augustinus, **De Civitate Dei**. Augustine, **The City of God against the Pagans** Vol.1 books 1-3, Transl. G. E. McCracken, Harvard University Press, Cambridge, MA. 1957. (Loeb Classical Library)

Pseudo-Aurelius Victor, **De Viris Illustribus**. Ed. F. Pichlmayr. Leipzig, 1911. (Teubner)

Gaius Iulius Caesar, **De Bello Civili**. Caesar, **Civil War**, Ed.-Transl. C. Damon, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2016. (Loeb Classical Library)

Cassius Dio, **Romaike**. Dio Cassius, **Roman History**, Volume I-IX, Transl. E. Cary, H. B. Foster, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1914. (Loeb Classical Library)

M. Porcius Cato Maior, **De Agricultura**. Cato, Varro, **On Agriculture**, Transl. W. D. Hooper, H. B. Ash, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1934. (Loeb Classical Library)

Marcus Tullius Cicero, **Ad Atticum**. Cicero, **Letters to Atticus**, Ed.-Transl. D. R. S. Bailey. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Ad Familiares**. Cicero, **Letters to Friends**, Vols. I-III. Ed.-Transl. D. R. S. Bailey, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2001. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Academica Priora**. Cicero, **On the Nature of the Gods, Academics**, Ed.-Transl. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1933. (Loeb Classical Library)

Cicero, **De Amicitia**. Cicero, **On Old Age, On Friendship, On Divination**, Transl. W. A. Falconer, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1923. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Brutus**. Cicero, **Brutus, Orator**, Ed.-Transl. G. L. Hendrickson – H. M. Hubbell, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1939. (Loeb Classical Library)

Cicero, **De Domo Sua**. Cicero, **Pro Archia, Post Reditum in Senatu, Post Reditum ad Quirites, De Domo Sua, De Haruspicum Responsis, Pro Plancio**, Transl. N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1923. (Loeb Classical Library)

Cicero, **De Lege Agraria**. Cicero, **Pro Quinctio, Pro Roscio Amerino, Pro Roscio Comoedo, On the Agrarian Law**, Transl. J. H. Freese, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1930. (Loeb Classical Library)

Cicero, **De Legibus**. Cicero, **On the Republic, On the Laws**, Ed.-Transl. C. W. Keyes, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1928. (Loeb Classical Library)

Cicero, **De Natura Deorum**. Cicero, **On Old Age, On Friendship, On Divination**, Trans. W. A. Falconer, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1923. (Loeb Classical Library)

Cicero, **De Officiis**. Cicero, **On Duties**, Transl. W. Miller, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1913. (Loeb Classical Library)

Cicero, **De Oratore**. Cicero, **On the Orator**, Vols. I-II. Ed. -Transl. E. W. Sutton – H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1942 (Loeb Classical Library)

Cicero, **De Re Republica**. Cicero, **On the Republic, On the Laws**, Ed. -Transl. C. W. Keyes, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1928 (Loeb Classical Library)

Cicero, **In Catilinam**. Cicero, **In Catilinam 1-4, Pro Murena, Pro Sulla, Pro Flacco**, Transl. C. Macdonald, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1976. (Loeb Classical Library)

Cicero, **In Verrem**. Cicero, **The Verrine Orations**, Volume I: Against Caecilius. Against Verres, Part 1; Part 2, Books 1-2. Transl. L. H. G. Greenwood, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1928. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Paradoxa Stoicorum**. Cicero, **On the Orator: Book 3, On Fate, Stoic Paradoxes, Divisions of Oratory**, Transl. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1942. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Philippicae**. Cicero, **Philippics 1-6**, Ed. -Transl. D. R. Shackleton Bailey, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2010. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Pro Flacco**. Cicero, **In Catilinam 1-4, Pro Murena, Pro Sulla, Pro Flacco**, Transl. C. Macdonald, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1976. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Pro Fonteio**. Cicero, **Pro Milone, In Pisonem, Pro Scauro, Pro Fonteio, Pro Rabirio Postumo, Pro Marcello, Pro Ligario, Pro Rege Deiotaro**, Ed.-Transl. N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1931. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Pro Murena**. Cicero, **In Catilinam 1-4, Pro Murena, Pro Sulla, Pro Flacco**, Transl. C. Macdonald, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1976. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Pro Rabirio Perduellionis Reo**. Cicero, **Pro Milone, In Pisonem, Pro Scauro, Pro Fonteio, Pro Rabirio Postumo, Pro Marcello, Pro Ligario, Pro Rege Deiotaro**, Ed.-Transl. N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1931. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Pro Sestio**. Cicero, **Pro Sestio, In Vatinius**, Transl. R. Gardner, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1958. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Post Reditu in Senatu**. Cicero, **Pro Archia, Post Reditum in Senatu, Post Reditum ad Quirites, De Domo Sua, De Haruspicum Responsis, Pro Plancio**, Transl. N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1923. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Pro Plancio**. Cicero, **Pro Archia, Post Reditum in Senatu, Post Reditum ad Quirites, De Domo Sua, De Haruspicum Responsis, Pro Plancio**, Transl. N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1923. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Pro Cluentio**. Cicero, **Pro Lege Manilia, Pro Caecina, Pro Cluentio, Pro Rabirio Perduellionis Reo**, Transl. H. Grose Hodge, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1927. (Loeb Classical Library)

Cicero, **Tusculanae Disputationes**. Cicero, **Tusculan Disputations**, Transl. J. E. King, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1927. (Loeb Classical Library)

Quintus Tullius Cicero, **Commentariolum Petitionis**. Cicero, **Letters to Quintus and Brutus, Letter Fragments, Letter to Octavian. Invectives, Handbook of Electioneering**, Ed.-Transl. D. R. Shackleton Bailey, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2002. (Loeb Classical Library)

Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL), (<https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home/>) (<https://inscriptions.packhum.org/regions/14>),

Lucius Junius Moderatus Columella, **De Re Rustica**. Columella, **On Agriculture**, Volume I: Books 1-4. Transl. Harrison Boyd Ash, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1941. (Loeb Classical Library)

Die Fragmente der Vorsokratiker, Ed. H.A. Diels, W. Kranz, Vol.1, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1960.

Digestorum The Digest of Justinian in Four Volumes, Ed. Transl. A. Watson, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1998.

Diodorus Siculus, **Bibliotheca Historica**. Diodorus Siculus, **Library of History**, Volume I: Books 1-2, Transl. C. H. Oldfather, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1933. (Loeb Classical Library)

Dionysios Halikarnassos, **Romaike Archaialogia**. Dionysius of Halicarnassus, **Roman Antiquities**, Volume I: Books 1-2, Transl. E. Cary, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1937. (Loeb Classical Library)

Eutropius, **Breviarum Historiarum Romanum**. Eutropius, **Kısa Roma Tarihi**, Çev. Ç. Menzilioğlu, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2016.

Fontes Iuris Romani Antiqui (FIRA), 7. Edn., Ed.C. G. Bruns, Tubingae I.C.B. Mohrii, Tübingen, 1909.

Sextus Pompeius Festus, **De verborum Significatione** De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome, Edidit Aemilius Thewrewk de Ponor, Budapestini Sumptibus academiae litterarum Hungaricae, 1889.

Gaius, **Institutiones**. Gai Institutiones: Or, Institutes of Roman Law, Transl. E. Poste, Oxford University Press, Oxford, 1925.

A. Cornelius Gellius, **Noctes Atticae**. Gellius, **Attic Nights**, Volume I: Books 1-5. Transl. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1927. (Loeb Classical Library)

Herodotos, **Historiai**. Herodotos Tarihi, Çev. Azra Erhat, Haz. Müntekim Ökmen, 1. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1973.

Homer, **Odyseia**. Çev. Azra Erhat, Haz. A. Kadir, 21. Basım, Can Yayınları, İstanbul, 2008.

Titus Livius, **Ab Urbe Condita**. Livy, **History of Rome**, Transl. C. Roberts, New York, E. P. Dutton and Co., New York, 1912- Livy, History of Rome by Titus Livius, books nine to twenty-six, Transl. D. Spillan, C. Edmonds, John Child and son printers, London, 1849.

Livius, **Periochae**. Livy, **Rome's Mediterranean Empire Books 41-45 and the Periochae**, Transl. J. D. Chaplin, Oxford World Classics, Oxford University Press, 2009.

Ambrosius Theodosius Macrobius, **Saturnalia**. Macrobius, **Saturnalia**, Volume I: Books 1-2, Ed.- Transl. R. A. Kaster, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2011. (Loeb Classical Library)

Oratorum Romanorum Fragmenta Librariae Rei Publicae (ORF), Ed. H. Malcovati, Torino, 1955.

Maurus Servius Honoratus, **In Vergili carmina comentarii** Servi Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii; Recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen, Georgius Thilo, Leipzig, 1881. (Teubner)

Plinius Maior, **Naturalis Historia**. Pliny, **Natural History**, Volume I: Books 1-2, Transl. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1938. (Loeb Classical Library)

Plutarkhos, **Cato Maior**. Plutarch, **Lives**, Volume II: Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Major, Cimon and Lucullus, Transl. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1914. (Loeb Classical Library)

Plutarkhos, **Cato Minor**. Plutarch, **Lives**, Volume VIII: Sertorius and Eumenes, Phocion and Cato the Younger, Transl. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1919. (Loeb Classical Library)

Plutarkhos, **Cicero**. Plutarch, **Lives**, Volume VII: Demosthenes and Cicero, Alexander and Caesar, Transl. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1919. (Loeb Classical Library)

Plutarkhos, **Crassus**. Plutarch, **Lives**, Volume III: Pericles and Fabius Maximus, Nicias and Crassus, Transl. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1916. (Loeb Classical Library)

Plutarkhos, **Gaius Gracchus**. Plutarch, **Lives**, Volume X: Agis and Cleomenes, Tiberius and Gaius Gracchus, Philopoemen and Flaminius, Transl. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1921. (Loeb Classical Library)

Plutarkhos, **Tiberius Gracchus**. Plutarch, **Lives**, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus, Philopoemen and Flaminius, Transl. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1921. (Loeb Classical Library)

Plutarkhos, **Marius**. Plutarch, **Lives**, Volume IX: Demetrius and Antony, Pyrrhus and Gaius Marius, Transl. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1920. (Loeb Classical Library)

Plutarkhos, **Pompeius**. Plutarch, **Lives**, Volume V: Agesilaus and Pompey, Pelopidas and Marcellus, Transl. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1917. (Loeb Classical Library)

Plutarkhos, **Poplicola**. Plutarch, **Lives**, Volume I: Theseus and Romulus, Lycurgus and Numa, Solon and Publicola, Transl. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1914. (Loeb Classical Library)

Plutarkhos, **Romulus**. Plutarch, **Lives**, Volume I: Theseus and Romulus, Lycurgus and Numa, Solon and Publicola, Transl. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1914. (Loeb Classical Library)

Plutarkhos, **Sulla**. Plutarch, **Lives**, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus, Lysander and Sulla, Transl. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1916. (Loeb Classical Library)

Polybios, **Historiai**. Polybius, **The Histories**, Volume I: Books 1-2, Transl. W. R. Paton, Rev. F. W. Walbank, Christian Habicht, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2010. (Loeb Classical Library)

Gaius Sallustius Crispus, **Bellum Iugurthinum**. Sallust, **The War with Catiline, The War with Jugurtha**, Ed. J. T. Ramsey, Transl. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2013. (Loeb Classical Library)

Sallustius, **De Coniuratione Catilinae**. Sallust, **The War with Catiline, The War with Jugurtha**, Ed. J. T. Ramsey, Transl. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2013. (Loeb Classical Library)

Sallustius, **Epistulae ad Caesarem**. Sallust, **Fragments of the Histories, Letters to Caesar**, Ed.-Transl. J. T. Ramsey, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2015. (Loeb Classical Library)

Sallustius, **Historiarum Fragmenta**. Sallust, **Fragments of the Histories, Letters to Caesar**, Ed.-Transl. J. T. Ramsey, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2015. (Loeb Classical Library)

Scholia Bobiensia Scholia in Ciceronis Orationes Bobiensia, Edidit Paulus Hildebrandt. Lipsiae, 1907. (Teubner)

Seneca Maior, **Conrtroversiae**. Seneca the Elder, **Declamations**, Volume I: Controversiae, Books 1-6, Transl. M. Winterbottom, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1974. (Loeb Classical Library)

Suetonius, **De Vita Caesarum**. Suetonius, **Lives of the Caesars**, Volume I: Julius, Augustus, Tiberius, Gaius, Caligula, Transl. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1914. (Loeb Classical Library)

Paulus Orasius, **Historiarum Adversum Paganos**. Pauli Orosii Historiarum adversum paganos libri VII ex recognitione Caroli Zangemeister, Lipsiae, 1889 (Teubner)

Valerius Maximus, **Factorum et Dictorum Memorabilium**. Valerius Maximus. **Memorable Doings and Sayings**, Volume I: Books 1-5. Ed.- Transl. D. R. S. Bailey, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2000. (Loeb Classical Library)

Marcus Terentius Varro, **De Lingua Latina**. Varro, **On the Latin Language**, Volume I: Books 5-7, Transl. R. G. Kent, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1938. (Loeb Classical Library)

Varro, **De Re Rustica**. Cato, Varro, **On Agriculture**, Transl. W. D. Hooper, H. B. Ash, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1934. (Loeb Classical Library)

Velleius Paterculus, **Historiae Romanae**. Velleius Paterculus, **Compendium of Roman History**, Res Gestae Divi Augusti, Transl. F. W. Shipley, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1924. (Loeb Classical Library)

2- Modern Araştırmalar

Alfödi, A., **Die Struktur des Voretruskischen Römerstaates**, Heidelberg, 1974.

Ameling, W., “The Rise of Carthage to 264”, **A Companion to the Punic Wars**, Ed. D. Hoyos, Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 2011, ss. 39-57.

Aron, R., “Social Structure and The Ruling Class: Part 1”, **The British Journal of Sociology**, Vol.1, No. 1, ss. 1-16.

Arslan, M., **Mithradates Eupator VI: Roma’nın Büyük Düşmanı**, Odin Yay., İstanbul, 2007.

Astin, A.E., “The Emergence of The Provincial System”, **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd. Edn., Ed. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol.7, Part 2 The Rise of Rome to 220 B.C., Cambridge University Press, 2006, ss. 570- 572.

Badian, E., **Foreign Clientelae, 264-70 B.C.**, Clarendon Press, Oxford, 1958.

Badian, E., **Roman Imperialism in the Late Republic**, 2nd. Edn., Basil Blackwell, Oxford, 1968.

Badian, E., “Tiberius Gracchus and the Beginning of the Roman Revolution” Ed. H.Temporini, **Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt**, Band 1 Politische Geschichte, Walter De Gruyter Berlin, 1972, ss. 668-731.

Badian, E., **Publicans and Sinners: Private Enterprise in the Service of the Roman Republic**, Cornell University Press, New York, 1972.

Badian, E., "Equites", **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, ss. 550-552.

Badian, E., "Imagines", **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, s. 749.

Badian, E., "Princeps Seantus", **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, s. 1247.

Badian, E., "Provincia/Province", **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, ss. 1265-1267.

Baronowski, D.W., "Roman Military Forces in 225 B.C. (Polybius 2.23-4)", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, 1993, Vol. 42, No: 2, 1993, ss. 181-202.

Bauman, R. A., "The Gracchan Agrarian Commission: Four Questions", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Vol.28, No.4, 1979, ss. 385-408

Beck, H., "The Reasons of War", **A Companion to the Punic Wars**, Ed. D. Hoyos, Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 2011, ss. 225-241.

Beloch, K.J., **Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege**, Walter De Gruyter, Berlin, 1926.

Berger, A., **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1991

Bleicken, J., **Die Verfassung der Römischen Republik: Grundlagen und Entwicklung**, 4. Auflage, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1985.

Boren, H.C., "Livius Drusus, t.p. 122, and His Anti-Gracchan Program", **The Classical Journal**, Vol. 52, No.1, 1956, ss. 27-36.

Bourne, F. C., “The Roman Republican Census and Census Statistics”, **The Classical Weekly**, Vol 45, No 9, 1952, ss. 129-135.

Boyana, H., “Gaius Sallustius Crispus’un De Coniuratione Catilinae’da Beliren Tarihçi Kişiliği”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Yıl 16, sayı 25, Güz 2018, ss. 209-225.

Bradley, K., “Slavery in Roman Republic”, **The Cambridge World History of Slavery: The Ancient Mediterranean World**, Ed. K. Bradley, P. Cartledge, Cambridge, ss. 241-264.

Briscoe, J., “Supporters and Opponents of Tiberius Gracchus”, **The Journal of Roman Studies**, Vol. 64, 1974, ss. 125-135.

Briscoe, J., “The Second Punic War”, **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. A. E. Astin, F.W. Wallbank, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol. 8 Rome and the Mediterranean to 133 B.C, Cambridge University Press, 2006, ss. 44-80.

Broughton, T.R., **The Magistrates of The Roman Republic**, Vol. I, American Philological Association, New York, 1951.

Broughton, T.R. **The Magistrates of The Roman Republic**, Vol.II, American Philological Association, New York, 1952.

Broughton, T., “Candidates Defeated in Roman Elections: Some Ancient Roman "Also-Rans", **Transactions of the American Philosophical Society**, Vol 81, No.4, 1991, 1-64.

Brunt, P.A., “The Roman Mob”, **Past and Present**, No 35, 1966, ss. 3-27.

Brunt, P. A., “Nobilitas and Novitas, **The Journal of Roman Studies**, Vol. 72, 1982, ss. 1-17.

Brunt, P. A., **Social Conflicts in Roman Republic**, W.W. Norton Company INC, New York, 1971.

Brunt, P.A., **The Fall of the Roman Republic and Related Essays**, Clarendon Press, Oxford, 1988.

Brunt, P. A., **Italian Manpower, 225 BC-14 AD**, Oxford, 2001.

Burton, G. P., “Portoria” **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, s. 1228.

Burton, G. P., “Tributum” **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, s. 1551.

Carr, E., **Tarih Nedir ?**, 2. Basım, Çev. M. G. Gürtürk, İletişim, İstanbul, 2002

Cevizci, A., **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.

Coles, A., “Roman Colonies in Republic and Empire”, **Ancient History**, Vol.3, No.1, ss. 1-119.

Connolly J., **The State of Speech: Rhetoric and Political Thought in Ancient Rome**, Princeton University Press, Princeton, 2007.

Cornell, T.,” Hannibal's Legacy: The Effects of The Hannibalic War on Italy”, **Bulletin of the Institute of Classical Studies**, Supplement, No.67, 1996, ss. 97-117

Cornell, T. J., “Secessio” **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, s. 1376.

Cornell, T.J., “Populus” **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, s. 1224

Cornell, T. J., “Rome and Latium to 390 B.C.”, **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol.7, Part 2 The Rise of Rome to 220 B.C., Cambridge University Press, 2006, ss. 243-307.

Cornell, T. J., “ The recovery of Rome” **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol.7, Part 2 The Rise of Rome to 220 B.C., Cambridge University Press, 2006, ss. 309-350.

Cornell, T.J., “The Conquest of Italy”, **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol.7, Part 2 The Rise of Rome to 220 B.C., Cambridge University Press, 2006, ss. 351-419

Dart, C., “The Impact of the Gracchan Commission and the Dandis Power of the Triumvirs”, **Hermes**, Vol. 139, No.3, 2011, ss. 337-357.

Davenport, C., **A History of the Roman Equestrian Order**, Cambridge University Press, Cambridge, 2019.

De Ligt, L., “Studies in Legal and Agrarian History IV: Roman Africa in 111 B.C.” **Mnemosyne**, Vol. 54, Fasc.2, 2001, ss. 182-217.

Demircioğlu, H., **Roma Tarihi I**, 7. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 2019

Drummond, A. “Publius Philo” **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, s. 1276.

Drummond, A., “Rome in the Fifth Century I: the Social and Economic Framework”, **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol.7, Part 2 The Rise of Rome to 220 B.C., Cambridge University Press, 2006, ss. 113-171

Drummond, A., “Rome in the fifth century II: the Citizen Community”, **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol.7, Part 2 The Rise of Rome to 220 B.C., Cambridge University Press, 2006, ss. 172-242

Dumezil, G., **Mit ve Destan I: Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi**, Çev. A. Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Eagle, E. D., “Catiline and the ‘Concordia Ordinum’ ”, **Phoenix**, Vol.3, No.1, 1949, ss. 15-30.

Edwell, P., “War Abroad: Spain, Sicily, Macedon, Africa”, **A Companion to the Punic Wars**, Ed. D. Hoyos, Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 2011, ss. 320-338

Elder, W., “ The Political Significance of the Codification of Law in Archaic Societies: An Unconventional Hypothesis”, **Social Struggles in Archaic Rome New Perspectives on the Conflict of the Orders**, Ed. K. Raaflaub, Oxford, 2005, ss. 240-267.

Eliade, M., **The Sacred and the Profane; the Nature of Religion**, Brace Harcourt, New York, 1959.

Erdkamp, P., “Agriculture, Underemployment, and the Cost of Rural Labour in the Roman World”, **The Classical Quarterly**, Vol. 49, No. 2, 1999, ss. 556-572.

Ergin, G., **Anadolu’da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen**, İşbankası Yayınları, İstanbul, 2013.

Errington, R. M., “Rome and Greece to 205 B.C.” **The Cambridge Ancient History (CAH)**, Ed. A. E. Astin, F.W. Walbank, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol. 8 Rome and the Mediterranean to 133 B.C, Cambridge University Press, 2006, ss. 81-106.

Finley, M.I., **The Ancient Economy**, 1st Paperback Edn, University of California Press, Los Angeles, 1974.

Finley, M.I., **Politics in The Ancient World**, 6th Edn, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

Foucault, M., **Söylemin Düzeni**, Çev. T. Ilgaz, Hil Yayınları, İstanbul, 1987.

Frank, T., “Roman Census Statistics from 225 to 28 B.C.”, **Classical Philology**, Vol.19, No 4, 1924, ss. 329-341.

Franke, P.R., “Pyrrhus”, **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol.7, Part 2 The Rise of Rome to 220 B.C., Cambridge University Press, 2006, ss. 456-485.

Frazel, T. D., “The Composition and Circulation of Cicero's In Verrem”, **The Classical Quarterly**, Vol. 54, No. 1, 2004, ss. 128-142.

Fronza, M. P., “Hannibal: Tactics, Strategy, and Geostrategy”, **A Companion to the Punic Wars**, Ed., D. Hoyos, Oxford, 2011, s. 242-259.

Gabba, E. , **Republican Rome, the Army, and the Allies**, Transl. P.J. Cuff, University of California Press, Berkley, 1976.

Gabba, E., “Rome and Italy: the Social War”, **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. J. Crook, A. Lintott, E. Rawson, Vol. 9 The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C., Cambridge University Press, 2006, ss.104-128.

Gelzer, M., **The Roman Nobility**, Transl. R. Seager, William Clowes and Sons Ltd, Oxford, 1969.

Gruen, E., **Roman Politics and the Criminal Courts, 149–78 B.C.**, Cambridge, 1978.

Gruen, E., **Last Generation of Roman Republic**, Paperback Edition, University of California Press, Los Angeles, 1994.

Gruen, E., “The “Fall” of the Scipios”, **Leaders and mas in the Roman world : studies in honor of Zvi Yavetz**, Ed. I. Malkin, Z.W. Rubinsohn, 1994, ss. 59-90.

Günel, N., “Roma Hukunun Temel Kriterleri, Kavram ve Kurumları”, **Doğu Batı**, Yıl 11, Sayı 49 Romalılar I, 2009, ss. 11-32.

Hahm, D. E., “Roman Nobility and the Three Major Priesthoods , 218-167 B.C.”, **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, Vol. 94, 1963, ss. 73-85.

Hall, U., “species Libertatis” Voting Procedure in the Late Roman Republic", **Bulletin of the Institute of Classical Studies. Modus Operandi: Essays in Honour of Geoffrey Rickman**, Supplement No: 71, 1998, ss. 15-30.

Harris, W., **Ancient Literacy**, Harvard University Press, Cambridge MA, 1989.

Harris, W., **War And Imperialism In Republican Rome 327-70 B.C.**, Paperback Edition, Clarendon Press, Oxford, 1991.

Harvey, P., Baldi, P. H., “Populus: A Reevaluation”, **Journal of Indo- European Studies Monograph Series 44**, Ed. K. Jones-Bley, M. E. Huld, A. D. Volpe, Los Angeles, 2002, ss. 145-164.

Held, W., Şenol, A.K., “Rhodian Wine from Karia. The Production of Rhodian Wine on the Karian Chersonesos in the Hellenistic Period”, **Antik Çağda Anadolu’da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi / Olive Oil and Wine Production in Anatolia during Antiquity**, 6-8 November 2008 Mersin, Ed. Ü. Aydınoglu, A.K. Şenol, Istanbul 2010, ss. 175-184.

Hellegouarc’h, J., **Le vocabulaire Latin des Relations et des Partis Politiques sous La République**, Les Belles Lettres, Paris, 1963.

Henderson, M. I., “The Establishment of the Equester Ordo”, **The Journal of Roman Studies**, Vol. 53, 1963, ss. 61-72.

Hermon, E., “La loi agraire de Tiberius Gracchus”, **Ktema**, No. 1, ss. 179-186.

Hersch, K. K., **The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity**, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Hill, H., “Livy's Account of the Equites”, **Classical Philology**, Vol. 25, No3, 1930, ss. 244-249.

Hill, H., “The So-Called Lex Auleia (Gellius xi. 10)”. **The Classical Review**, Vol.62, No.3, 1948, ss. 112-113.

Hill, H., **The Roman Middle Class In The Republican Period**, Basil Blackwell, Oxford, 1952.

Hopkins, K., **Conquerors and Slaves: Sociological Studies in Roman History**, Vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1978.

Hopkins, K., **Death and Renewal Sociological Studies in Roman History**, Vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Jory, E.J., “Gladiators in the Theatre”, **The Classical Quarterly**, Vol. 36, No. 2, 1986, ss. 537-539.

Kaster, R. (Ed.), Marcus Tullius Cicero, **Speech on Behalf of Publius Sestius**, Clarendon Press, Oxford, 2006.

Kay, P., **Rome's Economic Revolution**, Oxford University Press, Oxford, 2014.

Kaya, M. A., “Marius Reformlarından Önce Roma Ordusu”, **Doğmunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan/Tarih Yazıları**, Ed. A. Erdoğan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, ss. 324-352.

Kaya, M.A., “Anadolu’da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)” **Doğu Batı**, Yıl 11, Sayı 49 Romalılar I, 2009, ss. 196-233.

Kaya, M. A., **Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016.

Kaya, M. A., “Eski Yunan Arkaik Çağının Karizmatik Liderleri: Tiranlar”, **Türkbilim**, Sayı 20, 2016, ss. 23-39.

Kaya, M., “Roma Cumhuriyeti'nin İÖ 80'li Yılları: Siyaset, Darbeler ve İç Savaş”, **Uluslararası Darbe Sempozyumu**, Ed. M. Aslan, R.K. Haykıran, A. Bilgenoğlu, M. Çeken, A. E. Dingil, Cilt 2, Aydın, 2017, ss. 807-828.

Kaya, M. A., **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III: Hellenistik Dönem**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2019.

Keaveney, A., **Sulla: The Last Republican**, 2nd. Edn., Routledge, New York, 2005.

Küçük, E., “Eski Roma’da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı 7, Cilt 1, 2017, ss. 199–214.

Laclau, E., **Popülist Akıl Üzerine**, Çev. N. B. Çelik, Epos Yayınları, Ankara, 2007.

Last, H., “Gaius Gracchus”, **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 1st Edn., Ed. S.A. Cook, F.E. Adcock, M.P. Charlesworth, Vol. 9 The Roman Republic, 133-44 B.C., Cambridge University Press, Cambridge, 1932, ss. 40-101.

Last, H., “Wars of The Age of Marius”, **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 1st Edn., Ed. S.A. Cook, F.E. Adcock, M.P. Charlesworth, Vol. 9 The Roman Republic, 133-44 B.C., Cambridge University Press, Cambridge, 1932, ss.102-157.

- Lewis, A.D.E., "Ager publicus" *The Oxford Classical Dictionary*, 1999
- Lewis, A.D.E., "Ius Latii", *Oxford Classical Dictionary*, 3th ed., 1999, 790-791.
- Lewis, C. T., **A Latin Dictionary**, Clarendon Press, Oxford, 2002
- Lindell, H.G., R. Scott, **Greek-English Lexicon**, Harper and Brothers, New York, 1883
- Linderski, J., "Religious Aspects of the Conflict of the Orders: The Case of confarreatio", **Social Struggles in Archaic Rome New Perspectives on the Conflict of the Orders**, Ed. K. Raaflaub, Oxford, 2005, ss. 223-238.
- Lintott, A., "P. Clodius Pulcher –Felix Catilina?", **Greece and Rome**, Vol. 14, No. 2, 1967, ss. 157-169.
- Lintott, A., **Violence In Republican Rome**, Oxford University Press, Oxford, 1968.
- Lintott, A., "Democracy in the Middle Republic", **Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung**, Vol. 104, No.1, 1987, ss. 34-52.
- Lintott, A., "Electoral Bribery in the Roman Republic", **The Journal of Roman Studies**, Vol. 80, 1990, ss. 1-16.
- Lintott, A., **The Constitution of The Roman Republic**, Clarendon Press, Oxford, 1999.
- Lintott, A., "Ambitius", **The Oxford Classical Dictionary**, 1999, 70-71
- Lintott, A., **Judicial Reform and Land Reform in The Roman Republic**, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Lintott, A., "Political History, 146-95 B.C.", **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. J. Crook, A. Lintott, E. Rawson, Vol. 9 The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C., Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss. 40-103.
- Loreto, L., "Roman Politics and Expansion, 241–219", **A Companion to The Punic Wars**, Ed., D. Hoyos, Oxford, 2011, ss. 184-203

Maddox, G., "The Economic Causes of the Lex Hortensia" **Latomus**, Vol.2, No.2, 1983, ss. 277-286.

Magie, D., **Roman Rule in Asia Minor to the End of The Third Century After Christ**, Vol. 1: Text, Vol. 2 :Notes, Princeton University Press, Princeton, 1950.

Marshall, A. J., "Verres and Judicial Corruption", **The Classical Quarterly**, Vol. 17, No. 2, 1967, ss. 408-413

Marzano, A., **Roman Villas in Central Italy A Social and Economic History**, Brill, Leiden, 2007.

Mattingly, B., "The Agrarian Law of the "tabula Bembina"", **Latomus**, Vol. 30, Fas. 2, 1971, ss. 281-293.

Mattingly, H., "The Property Qualifications of the Roman Clas", **The Journal of Roman Studies**, Vol.27, No.2, 1937, ss. 99-107.

McDermott, W., "Lex de *tribunicia* potestate (70 B.C.)," **Classical Philology**, Vol. 72, 1977, ss. 49-52.

Meier, C., "Populares", **Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumwissenschaft**, Supplement Band X, 1965, ss. 549-615.

Meier, C., **Res Publica Amissa Eine Studie zu Verfassung und Geschichte der Späten Römischen Republik**, Verlag, Wiesbaden, 1966.

Millar, F., "Politics, Persuasion and the People Before the Social War (150-90 B.C.)", **The Journal of Roman Studies**, Vol. 76, 1986, ss. 1-11.

Millar, F., "Popular Politics at Rome in The Late Republic", **Leaders and mas in the Roman world : Studies in Honor of Zvi Yavetz**, Ed. I. Malkin, Z.W. Rubinson, 1994, ss. 91-113.

Millar, F., **The Crowd in Rome in the Late Republic**, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998.

Mitchell, R.E., "The Definition of patres and plebs: An End to the Struggle of the Orders" **Social Struggles in Archaic Rome New Perspectives on the Conflict of the Orders**, Ed. K. Raaflaub, Oxford, 2005, ss. 128-167.

Momigliano, A., "An Interim Report on the Origins of Rome", **The Journal of Roman Studies**, Vol.53, 1963, ss. 95-121.

Momigliano, A., T.J. Cornell, "Curia", **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, s. 414.

Momigliano, A., T.J. Cornell, "Tribus", **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, ss. 1550-1551

Momigliano, A., " The Rise of the plebs in the Archaic Age of Rome", **Social Struggles in Archaic Rome New Perspectives on the Conflict of the Orders**, Ed. K. Raaflaub, Oxford, 2005, ss. 168-184.

Momigliano, A., "The Origins of Rome" **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol.7, Part 2 The Rise of Rome to 220 B.C., Cambridge University Press, 2006, ss. 52-112.

Mommsen, T., **The History of Rome**, Vol. I, Transl. W. Dickson, Cambridge University Press, Cambridge, 1862.

Mommsen, T., **The History of Rome**, Vol. II, Transl. W. Dickson, Cambridge University Press, Cambridge, 1862.

Mommsen, T., **The History of Rome**, Vol. III, Transl. W. Dickson, Cambridge University Press, Cambridge, 1863.

Mommsen, T., **The History of Rome**, Vol. IV, part1-2 Transl. W. Dickson, Cambridge University Press, Cambridge, 1866.

Morel, J. P., "Transformation of Italy, 300-133 BC", **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. A. E. Astin, F.W. Walbank, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie,

Vol. 8 Rome and the Mediterranean to 133 B.C, Cambridge University Press, 2006, ss. 477- 516.

Morstein-Marx, R., **Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Mouritsen, H., **Plebs and Politics in the Late Roman Republic**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Mouritsen, H., **The Freedman in the Roman World**, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

Müller, J.W., **Popülizm Nedir?**, 2. Basım, Çev. O. Yıldız, İletişim, İstanbul, 2018.

Münzer, F., **Roman Aristocratic Parties and Families**, Transl. T. Ridley, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1999.

North, J., “Politics and Aristocracy in the Roman Republic”, **Classical Philology**, Vol. 85, No. 4, 1990, ss. 277-287.

Ogilvie, R.M., **A Commentary on Livy Books 1–5**, Clarendon Press, Oxford, 1965.

Ormerod, H. A., **Piracy in the Ancient Mediterranean**, University Press of Liverpool, London, 1924.

Peacock, D., **Pottery In The Roman World: An Ethnoarchaeological Approach**, Longman Publishing Group, London, 1982.

Plaumann, G., “Das sogenannte Senatus consultum ultimum, die Quasidiktatur der späteren römischen Republik”, **Klio**, Vol.13, 1913, ss. 321–386.

Popper, K., **Açık Toplum ve Düşmanları**, Çev. M. Tuncay, 2. Basım, Cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

Purcell, N., Wine and Wealth in Ancient Italy, **The Journal of Roman Studies**, Vol. 75 1985, ss.1-19

- Raaflaub, K., "From Protection and Defense to Offense and Participation: Stages in the Conflict of the Orders", **Social Struggles in Archaic Rome New Perspectives on the Conflict of the Orders**, Ed. K. Raaflaub, Oxford, 2005, ss.185-222
- Rankov, B., "A War of Phases: Strategies and Stalemates 264–241 BC", **A Companion to the Punic Wars**, Ed. D. Hoyos, Oxford, 2011, ss. 149-166.
- Rawlings, L., The War in Italy, 218–203, **A Companion to the Punic Wars**, Ed. D. Hoyos, Oxford, 2011, ss. 299- 319.
- Rawson E., "Religion and Politics in the Late Second Century B.C.at Rome", *Phoenix*, Vol. 28, No.2,, ss. 193-122.
- Rawson, E., "Caesar, Etruria and the Disciplina Etrusca," **Journal of Roman Studies**, Vol.68, 1978, ss. 132-152.
- Rawson, E., "Discrimina Ordinum: The Lex Julia Theatralis", **Papers of the British School at Rome**, Vol. 55, 1987, ss. 83-114.
- Richard, J.C., "Patricians and Plebeians: The Origins of a Social Dichotomy" **Social Struggles in Archaic Rome New Perspectives on the Conflict of the Orders**, Ed. K. Raaflaub, Oxford, 2005, ss. 107-127.
- Roselaar, S. T., **Public Land in the Roman Republic: a Social and Economic History of the Ager publicus**, Phd. Thesis, Leiden University, Leiden, 2008.
- Rosenstein, N., **Rome at War Farms, Families, and Death in the Middle Republic**, University of North Carolina Press, London, 2004.
- Rowland, R., "C. Gracchus and the Equites", **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, Vol.96, 1965, ss. 361-373.
- Ruebel, J. S., "Cato and Scipio Africanus", **The Classical World**, Vol. 71, No. 3, 1977, 161-173.
- Scullard, H. H., **A History of the Roman World from 753 to 146 B.C.**, Methuen Co Ltd, London, 1969.

Scullard, H. H., "Carthage And Rome", **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol.7, Part 2 The Rise of Rome to 220 B.C., Cambridge University Press, 2006, ss.486-569.

Scullard, H. H., "The Carthaginians in Spain", **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. A. E. Astin, F.W. Wallbank, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol. 8 Rome and the Mediterranean to 133 B.C, Cambridge University Press, 2006, ss.17-43.

Scullard, H.H., **From Gracchi to Nero, A History of Rome from 133 B.C. to A.D. 68**, Taylor & Francis e-Library, Routledge, New York, 2011.

Seager, R., "Cicero and the Word *Popvlaris*", **The Classical Quarterly**, Vol. 22, No. 2, 1972, ss. 328-338

Seager, R., "'Populares' in Livy and the Livian Tradition", **The Classical Quarterly**, Vol. 27, No.2, 1977, ss. 377-390

Sherwin-White, A. N., "The Date of the Lex Repetundarum and Its Consequences", **The Journal of Roman Studies**, Vol. 62, 1972, ss. 83-99.

Sherwin-White, A., **The Roman Citizenship**, Oxford University Press, Oxford, 1973.

Sherwin-White, A. N.; B. M. Levick, E. H. Bispham "Colonization, Roman" **The Oxford Ancient Dictionary**, 3rd. Edn, Ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999, ss. 364-365.

Smith, R.E., "The Anatomy of Force in Late Republican Politics", **Ancient Society and Institutions: Studies Presented to Victor Ehrenberg on His 75th Birthday**, Ed. E. Badian, Barnes&Noble, New York, 1966, ss. 257-274.

Staveley, E. S., "The Significance of the Consular *Tribunate*", **The Journal of Roman Studies**, Vol. 43, 1953, ss. 30-36.

Staveley, E. S., "Tribal Legislation before the Lex Hortensia", **Athenaeum**, Vol. 33, 1955, ss. 3-31

Staveley, E. S., “Rome and Italy in the Early Third Century” **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol.7, Part 2 The Rise of Rome to 220 B.C., Cambridge University Press, 2006, ss. 420-455.

Stephenson, A., **Public Lands and Agrarian Laws of the Roman Republic**, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1891.

Stockton, D., **The Gracchi**, Clarendon Press, Oxford, 1979.

Strasburger, H., “Optimates”, **Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft**, Band XXXV, Teil 1, 1939, ss. 773-798.

Strauss, B., “Populares&populists”, **The New Criterion**, Vol. 35, No.2, 2016, ss. 4-11.

Syme, R., **The Roman Revolution**, Oxford University Press, Oxford, 1939.

Szemler, G. J., “Religio, Priesthoods and Magistracies in the Roman Republic”, **Numen**, Vol. 18, No.2, 1971, ss. 103-131.

Şenol, A. K., Cankardeş Şenol, G., “Commercial Ties of Cilicia by means of Hellenistic and Roman Amphorae”, **Olba**, No.7, 2003, ss.119-143.

Şenol, A. K., “New Evidence on the Amphora Production in the Rhodian Peraea during the Early Hellenistic Period”, **Recent Studies on the Archeology of Anatolia**, Ed. E. Laflı, S. Patacı, Archaeopress Publishers of British Archaeological Reports, Oxford, 2015, ss. 193-203.

Şenol, A. K., “Amphorae from Italian Peninsula Found in Alexandria”, **Études Alexandrines 44**, Centre d'Études Alexandrines, Alexandrie, 2018, ss. 375-379.

Taşdöner, K., **Anadolu’da Roma Eyaletleri: Augustus Dönemi**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017.

Taylor, L.R., **Party Politics in Age of Caesar**, University of California Press, Berkley, 1949.

Taylor, L. R., "The Centuriate Assembly before and after the Reform" **The American Journal of Philology**, Vol. 78, No.4, 1957, ss. 337-354.

Taylor, L.R., "Forerunners of the Gracchi", **The Journal of Roman Studies**, Vol.52, 1962, ss. 19-27.

Taylor, L. R. **Roman Voting Assemblies from the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar**, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1966.

Taylor, L.R., R.T. Scott, "Seating Space in the Roman Senate and the Senatöres Pedarii", **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, Vol.100, 1969, ss. 529-582.

Taylor, L.R., **The Voting Districts of The Roman Republic The Thirty-five Urban and Rural Tribes**, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2013.

Thompson, L. A., "The Relationship between Provincial Quaestors and Their Commanders-in-Chief", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Vol. 11, No.3, 1962, ss. 339-355.

Torelli, M., "Archaic Rome between Latium and Etruria" **The Cambridge Ancient History (CAH)**, 2nd Edn., Ed. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Vol.7, Part 2 The Rise of Rome to 220 B.C., Cambridge University Press, 2006, ss. 30-51.

Townshend, J. R., "Lex Claudia, 218 BCE.", **The Oxford Classical Dictionary**, digital edn., Ed. S. M. Goldberg, Oxford University Press, New York, 2017, ss.1-7.

Toynbee, A. J., **Hannibal's Legacy The Hannibalic War's Effects on Roman Life**, Vol.I Rome And Her Neighbours Before Hannibal's Entry, Oxford University Press, London, 1965.

Toynbee, A. J., **Hannibal's Legacy The Hannibalic War's Effects on Roman Life**, Vol.II Rome And Her Neighbours Before Hannibal's Exit, Oxford University Press, London, 1965.

Tracy, C., “The People's Consul: The Significance of Cicero's Use of the Term "Popularis"”, **Illinois Classical Studies**, Vol. 34, 2009, ss. 181-199.

Treggiari, S., **Roman Freedmen During The Late Republic**, Clarendon Press, Oxford, 1969.

Türkoğlu-Özdemir, G., “Roma Medeni Hukukunda Formula Yargılaması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt : 7, Sayı : 1, 2005, ss. 167-212.

Valsan, R., “Fides, bona fides, and bonus vir Relations of Trust and Confidence in Roman Antiquity”, **Journal of Law, Religion and State**, Vol. 5, 2007, ss. 48-85.

Verboven, K., **The Economy of Friends: Economic Aspects of Amicitia and Patronage in the Late Republic**, Latomus Press, Bruxelles, 2002.

Watson, A., **Rome of the XII Tables**, Princeton University Press, Princeton, 1975.

Weber, M., **The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations**, Transl. R.I. Frank, Western Printing Services Ltd, Bristol, 1976.

Weber, M., “Antik Uygarlığın Gerilemesinin Toplumsal Nedenleri”, **Fikir Mimarları 32: Max Weber**, Çev. S. Demir, Ed. L. Çeviker, Say Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 357-387.

Weber, M., “Antik Ekonomi ve Toplum”, **Fikir Mimarları 32: Max Weber**, Çev. O. Demir, Ed. L. Çeviker, Say Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 389-446.

Weedon, C., **Feminist Practice and Poststructuralist Theory**, Basil Blackwell, Oxford, 1987.

White, K. D., **Roman Farming**, Cornell University Press, New York, 1970.

Wirszubski, Ch., **Libertas as a Political Idea at Rome During the Late Republic and Early Principate**, 2nd. Edn, Cambridge University Press, Cambridge, 1968.

Wiseman, T., **New Men in the Roman Senate 139 B.C. - 14 A.D.**, Oxford University Press, Oxford, 1971.

Wiseman, T., **Remembering the Roman People Essays on Late-Republican Politics and Literature**, Oxford University Press, Oxford, 2009.

Witcher, R., "Agricultural Production in Roman Italy" **A Companion to Roman Italy**, Ed. A. Cooley, Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 2016, ss. 459-482.

Wood, N., **Cicero's Social and Political Thought**, University of California Press, Berkeley, 1988.

Yakobson, A., "Secret Ballot and Its Effects in the Late Roman Republic", **Hermes**, Vol.123, No:4, 1995, ss. 426-442.

Yavetz, Z., "The Policy of Gaius Flaminius", **Athenaeum**, Vol. 40, 1962, ss. 325-344.

Yeo, C. A., "The Founding and Function of Roman Colonies", **The Classical World**, Vol. 52, No. 4, 1959, ss. 104-130.

Zimmermann, K., "Roman Strategy and Aims", **A Companion to the Punic Wars**, Ed. D. Hoyos, Oxford, 2011, ss. 280-298.

ÖZ GEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Muğla’da tamamladıktan sonra TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Tarih Bölümünü tam burslu kazandı ve bu programdan 2012 yılında mezun oldu. 2013 yılında Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP) kapsamında halen görev yaptığı Kastamonu Üniversitesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalına araştırma görevlisi olarak atandı. 2013-2016 yılları arasında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı ve ÖYP kapsamında başladığı Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı yüksek lisans programlarına devam etti. Kastamonu Üniversitesi’ndeki yüksek lisans eğitimini “Hitit döneminde Anadolu’da Istar-Sauska Kültü” başlıklı tezle tamamladı.